

પરમાનંદ ૩૧૦) લાંબા. સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો ૩૧૧ ચ્યાંચરણુ. મહેરબાન દરબાર સાહેબ ૩૩૩-૪૨-૧૦ મહેતાજીને ૩૪) આસિસ્ટન્ટને ૩૩૩૩ વચાણીઆ-બાટીઆ દારકાંદાસ હુંગરશી ૩૩) દહીંસરા, શેઠ કાળીદાસ પ્રેમચંદ ૩૪) મેઘપુર. મહે. માધવજી પંચાણ ૩૧) ભાંડેર, સ્કુલ કમિટિનાં મેમ્બરો ૩૧) રાજકોટ તા. સ્કુલ, માતૃશ્રી બા મા સાહેબ ૩૮૧ મહેતાજીને ૩૧૦) આસિસ્ટન્ટને ૩૧૦) રાજકોટ પાંચ. એજન ૧૦૧૧ ૩૫) મહેતાજીને સરવાર. ધાંચી મમદ વેલા ૩૨) ખીરસરા. ધોરાજીના રહીશ મહેતા ખેચર ૩૧) રાજપરા. ગોંડલના મહેતા કુબેર પુરી ૩૧) નવાનગર કન્યા. નં. ૨. મદારાજી જમસાહેબ. ૩૨૧૧૬ ખંભાલીઆ કન્યા. શેઠ રતનશી દામોદર ૩૧૭) કાલાવડ કન્યા. મદારાજી જમસાહેબ ૩૧) નેકતામ. મહેતા. ખોડા પ્રાગજી ૩૨૧૧ વાધરવા. મહેતા. મોતીચંદ મહુકચંદ ૩૫) સલાયા કન્યા. શેઠ. દામોદર દારકશી મુળજી ૩૧૩) શેઠ. નારણ પ્રમાનંદ ૩૧૨) સલાયા. મહેતા. પ્રાગજી જલદવજી ૩૧) જોડીયા મુ. ૬. રવજી કાનજી. ૩૨) દુધે. દરબાર દેવબા તથાગામલોદોએ છોકરાઓને જમાબા તથા ચીબડાં ૩૧) નાં વહેંચ્યાં. નીકાવા. કાલાવડ ફાજદાર તથા ગામલોદો ૩૧) ટંકારા. ચાણદાર ફલજી રાયચંદ ૩૨) સોની માવજી રાજશી ૩૧૧૧ દેવબા. સુલતાનપુર ફા. જદાર સાહેબ. ૩૧) કલાણા. પટેલ. કરસન સારદુલ ૩૨) ફ્રેલ તાલુકા સ્કુલ. મે. દાકોરસાહેબ ૩૫) મહેતાજીને ૩૧૦) રપે. આસિ ને ૩૪) રાજકોટ પાંચ. મે. જીવજીલામ પ્રમાનંદદાસ ૩૧૧૧ માલીઆ. જલદવજી ધનજી ૩૧૨) નવાનગર કન્યા. નં ૧ મદારાજી જમસાહેબ ૩૩૩૩ મોરબી ચેરોદેબલ સ્કુલ. બાટી મોંધીઆ ૩૨૦) મોરબી કન્યા. બાઈશી રાણીજી સાહેબ. ૩૬૦) મહેતાજીને ૩૫) આસિસ્ટન્ટને ૩૩) બાટી મોંધીઆ ૩૩) ધ્રોલ કન્યા. મે. દાકોરસાહેબ ૩૧) મહેતાજીને ૩૩)

પાણજીપુર વિ. ને. ૩૭૮ તા. ૧૫-૧૧-૮૯.

કાણોદર. મહેરબાન પાલજીપુર દરબાર સાહેબ. ૩૧૫-૫-૯ ગઢ. એજન ૩૫૧ માણુ. એજન ૩૪૧ મેતા. એજન ૩૬૧ સંખેચર. વંદુરના દાકોર ડાભામાઈ પીતાંબર ૩૦૧ સોની દેવચંદ વાધજી ૩૦૧

મુંદરીઆણા. તાલુકે ધંડુંકાની ખાનગી નિશાજી. અહીંના મેમ્બરો ૩૧) ભાગડા. વલસાડ મ્યુ. કમિટિ તરફથી ૩૧)

ગુજરાતશાળાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

ફેબ્રુઆરી.

૧૮૯૦.

અંક ૨ જો.

અમદાવાદની મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારાનો સંગ્રહ.

ધારો ૧ જો.—ગૂજરાતી નિશાળોને માટે મહેતીજીઓ અને આસિસ્ટન્ટ મહેતીજીઓને શીખવવાના ધંધામાં કેળવણી આપવાને અમદાવાદની મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ રાખવામાં આવે છે.

મવેશક.

ધારો ૨ જો.—કોલેજના અધિકારીઓ કન્યાશાળાઓના ગુજરાતી પાંચમા ધોરણના વિષયોમાં પરીક્ષા લેઈ વિદ્યાર્થિનીઓને કોલેજમાં દાખલ કરશે. સદરજુ ધોરણમાં શાળાશીથી પાસ થયાનું જે નિહામાં કેળવણી લીધી હોય તે નિહાના ડેપુટી એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની સહીનું સર્ટિફિકેટ જે આરજદારે રજુ કરશે તેઓને એ પરીક્ષા લીધા સિવાય દાખલ કરી શકાય.

ધારો ૩ જો.—વિદ્યાર્થિનીઓને દાખલ કરવામાં ગૂજરાતી નિશાળોના મહેતાજીઓની અથવા મેલ ટ્રેનિંગકોલેજના વિદ્યાર્થીઓની પત્નીઓને અને બીજી સગીઓને પહેલી પસંદ કરવામાં આવશે. ટ્રેનિંગકોલેજનું સર્ટિફિકેટ મેળવ્યા પછી હરકોઈ મહેતાજીની ભાષીને જે કસ્ટા અથવા ગામમાં તેનો ઘણી નોકરી કરતો હશે તે કસ્ટા અથવા ગામમાં નોકરી આપવાની કેળવણીખાતા તરફથી બાંહેધરી આપવામાં આવશે.

પગાર અથવા ગુંજરાન સ્વર્ચ.

ધારો ૪ જો.—પોતાના શિક્ષણેનો કમ પૂરો થયા કેડે સરકારની

સઘળા વગોના છોકરાઓમાં પણ શીખવાની અને આગળ વધવાની ઉત્કંઠા સ્પષ્ટ જણાય છે; અને કસરતશાળામાં મદદની રમતો રમવાનો શોક વધતો જાય છે અને હિંદુ છોકરા ગેડીદડાની રમત રમવા લાગ્યા છે એ બાબત લક્ષમાં રાખવા જોગ છે. વિશેષ અભ્યાસના સંબંધમાં સંસ્કૃત ભાષા શીખવવાની યોગ્ય યોગ્ય કડી છે તે અભિનંદન કરવા લાયક છે. સંસ્કૃત વર્ગમાં ધણા બ્રાહ્મણ છોકરા દાખલ થવા જોઈએ; અને તેમના પોતાના વર્ગના લોકોના એ ભાષા ભૂલી જઈ દીન થઈ ગયા છે તેઓને જામી અવસ્થામાં લાવવામાં એ ભાષા સહાયબૂત થઈ પડશે એવી મને આશા છે. રીપોર્ટ ઉપરથી એમ પણ જણાય છે કે આ નિશાળના છોકરાઓમાં ચિત્ર-વિદ્યાપર અભિરુચિ ઉત્પન્ન થઈ છે. આ મુધારો બહુ અગત્યનો છે અને એથી નિશાળાઓની આંખ અને હાથને કેળવવાનો એથીએ વધારે પ્રયત્ન કરવામાં આવશે એવી મને ઉમેદ છે. સૃષ્ટિમાં અને હુનરકળામાં જે કંઈ સુંદર છે તે આ દેશના બુવાનોના સમજવામાં આવે અને તેનાપર તેમની પ્રીતિ થાય એવી કેળવણી આપવાની અગત્ય વિશે હેડમાસ્ટરે જે સર્વે કહ્યું છે તેને હું અક્ષરશઃ મળનો આવું છું. હિંદની નિશાળોને હમણા જે અડચણો જોડે બાપ બીડવાની છે તેઓનું વર્ણન વડસંવર્ધ કરિએ પોતાના પ્રસિદ્ધ શોકશીતમાં યથાર્થ કર્યું છે. તેનો સાર હેડળ આપ્યો છે:—

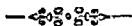
“આ સંસારપર આપણી આસક્તિ અતિશય છે; આપણે આપણી શક્તિઓ પહેલી મોડી મેળવીને અને વાપરીને ગુમાવી દઈએ છીએ. આ સૃષ્ટિમાં આપણું પોતાનું ચોટુંકન જોવામાં આવે છે; આપણે આપણા અતઃકશ્યને નીચ બદાસ આપી છે; આ સાગર અંદ્રબણી ખુલ્લો છે; વાયુઓ અટોનિશ કુપવાટો કરશે અને હમણા બીડાપત્તા ફૂલોની પેટે એકત્ર થવા છે. એ પર અને દરેક વસ્તુપર આપણે રુચિ નથી. એથી આપણાપર અસર થતી નથી.”

જે સંસારપર આપણી આસક્તિ અતિશય છે “તે પરીક્ષાર્થી સંસાર છે, અને એમાં મનુષ્યો જાણે પહેલા, બીજા, અને ત્રીજા પ્રતની ખરીદવાની અને વેચવાની વસ્તુઓ હોય તેમ તેમનાપર ડાખ મારવાનો છંદ વધી પડ્યો છે; અને કેળવણીનો ઉદ્દેશ અને ઉમદા હેતુ—દંત્રિગોને અને મનને જલગૃહ કરી સૃષ્ટિનો અને મનુષ્યનાં ફલમાં જે કંઈ શુદ્ધ, ઉદ્દેશ, અને સુંદર છે તેનું અવલોકન કરી આનંદ માનવો એ કાવિનું લક્ષમાં

રાખવામાં, અથવા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. હિંદી નિશાળીઆને કુમાર્ગમાંથી ખસેડી સુંદર વસ્તુથી તેને સદા આનંદ મળી શકે એવું તેને શી રીતે મનાવી શકાય? એના પૂર્વજો કિસમી હોઈ ઉત્કૃષ્ટ હુનરી કામ કરી શકતા અને હિંદી કારીગર ખામી વગરનું અને પરિપૂર્ણ કામ કરવામાં વડાઈ માનતો એ વાત આ પ્રાંતમાં અને હિંદના પ્રત્યેક પ્રાંતમાં સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે. પરંતુ હિંદી નિશાળીઆની આસપાસ હમણા શું જોવામાં આવે છે? અમે જોએયો યૂરોપમાં ઉછરેલા છીએ તેઓ અને આ દેશના આપણા હિંદુ અને મુસલમાન બાઇઓ યૂરોપી અને હિંદી નિશાળીઆની આસપાસની કારીગરીની વસ્તુઓ વચ્ચે કેટલો બધો અંતર છે તે ખરાબર સમજતા નથી. ઈંગ્લાંડ, જર્મની, અથવા ફ્રાન્સમાં નિશાળીઆની રસસૂતા તેના શિક્ષકના પ્રયત્નથી નેટલી કેળવાય છે તેના કરતાં તેની આસપાસની વસ્તુઓથી વધારે કેળવાય છે; અને એ કેળવણીનું સાધારણ વક્ષણ સાફ અને પરિપૂર્ણ હોય છે. તેના બાપના ધરના છોકરાને ઉછેરવાના અને બીજા મુખ્ય ઓરડાઓની બીંતોપર અને બીજા ઠેકાણે ચિત્રો અને કારીગરીની બીજી વસ્તુઓ ખૂબીથી ટાંગેલી હોય છે. તેને ગમતાં વાંચન પુસ્તકોમાં પુષ્કળ ચિત્રો હોય છે. તેઓ વડે આંખને જાંચા પ્રકારની કેળવણી મળે છે. દેવલોમાં, નાટકશાળાઓમાં, ચિત્રાલયોમાં, જાહેર ગાનતાનનો તમાશો કરવાનાં મકાનોમાં, અને ઈંગ્લાંડનાં મોટાં શહેરોના ધોરી રસ્તાઓપરની દુકાનોની બારીઓમાં, તેમજ તેની પોતાની નિશાળના મોટા ઓરડામાં, ગાયનશાળામાં, પ્રયોગશાળામાં અને ગેડીદડા રમવાની કસરતશાળામાં એ શિલ્પકામ જોવાના, સાંભળવાના, અને કરવાના પ્રસંગ વારંવાર મળે છે તેને લીધે તેની ઇન્દ્રિયોને કેળવવામાં અને તેની રસસૂતાને ખીલવવામાં ઘણીજ સારી અસર થાય છે. પરંતુ એ ઉપરાંત, લગભગ દરેક ઈંગ્લિશ નિશાળીઓ રમવાના વખતમાં અથવા છુટ્ટીના દિવસોમાં સૂતારનું, ખરાદીનું, અથવા બીજું હસ્તકૃત્ય કરી આંખને અને હાથને કેળવવા પ્રત્યે પોતાની રાજપ્રીતથી લક્ષ આપે છે. મી. ગ્લાડસ્ટોનનું વય એટલી વર્ષનું છે તોએ હામરના કાવ્યના યાનનું એમને નેટલું અભિમાન છે તેટલુંજ બહુધા કુહાડેવતી લાકડાં ચીરવાની ચતુરાઈનું લગભગ છે. લોર્ડ સાલિસ્બરી હમણા ઈંગ્લાંડનો મુખ્ય પ્રધાન છે તે ખરાદીનું કામ કરવામાં ઘણોજ હોશિયાર છે. દબે સામી બા-

નૂનો વિચાર કરીએ. હિંદી નીશાળીઆના જોવામાં પોતાના ઘરમાં, નિ-
શાળમાં, અને જે શહેરમાં તે રહેતો હોય તે શહેરના રસ્તાઓમાં ફુતરતી
કંઈ વસ્તુઓ આવે છે ? હસ્તક્રિયાશીલ શીખવાની તેને શી જોગવાઈઓ મળે
છે ? સ્ત્રીઓ અને ગૃહસ્થો, આપણામાંના જેઓને યુરોપ અને ભરતખંડ
એ જાનેની માહિતી છે તેમને મન એ ભિન્નતા એટલી મોટી છે કે આ નિશા-
ળમાં હવે પછી એ ભિન્નતા ઓછી કરવાનો બનતો પ્રયત્ન કરવાનો અમારો
વિચાર છે એવું હું કહીશ તો મારી જોડે તમે એકમત થશો. નિશાળની
દીવાલોપર પોતાના પૂર્વજોના કળાક્રિયાશીલની મોટાઈના પુરાવા પ્રસક્ત જોઈને
હિંદુ અથવા મુસલમાન છોકરાના મનપર ઘણી અસર થઈ તેનામાં જાગૃતિ
આવવી જોઈએ; અને એવી જાતનાં ચિત્રો મુંબાઈની અને જેપુરની ફુતર-
શાળાની માફતે અને હિંદના આર્કીઓલોજીકલ સર્વે ખાતાની માફતે મં-
ગાવવાની મેં હંગણા ગોઠવણ કરી છે. હમણાંતો પ્રાણીનાં ચિત્રો અને
નકશાથી સંતોષ માનવો પડશે. પરંતુ એ બાબતમાં ધણું કરવાનું બાકી છે
અને તે યોગ્ય વખતમાં થશે એવી મને આશા છે. નિશાળને અંગે સ-
તારનો ધંધો શીખવવાનું કારખાનું કઢાડવાની પણ અમે ઉમેદ રાખીએ
છીએ. હિંદમાંની પ્રત્યેક જાહેર નિશાળમાં એવી જાતનું કારખાનું હોય છે;
અને જે દેશમાં ઉપલા વર્ગના છોકરાઓને પોતાની આંખ અને હાથને ક-
ળાક્રિયાશીલ દરકાર છે તે દેશની હાઈસ્કૂલોએ મોટી ઉઘમ્મી પ્રગતી
રહ્યોનું અનુકરણ કરવાનો ખરેખરો સમય આવ્યો છે”.

મી. જોક્ષના બાપજીનો સાર અક્ટોબર માસના મુંબાઈના એજ્યુકેશનલ
રેકૉર્ડમાંથી ઉપર આપ્યો છે તેમાંની કેટલીક બાબતો ગૂજરાતી નિશાળોના
મહેતાજીઓને તથા તેમના વિદ્યાર્થીઓને બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેવી છે
અને તેમાં કલા પ્રમાણે વર્તવાથી ઘણો લાભ થશે.

શિક્ષકનું કર્તવ્ય.

શરીરને ખોરાકની જોડલી જરૂર છે તેટલીજ મનને જ્ઞાનની જરૂર છે
ખોરાક વગર જેમ શરીર નષ્ટનું પડે છે તેમ જ્ઞાન વગર મન ક્ષીણ થાય
છે. નવાઈની વસ્તુઓ ખોજનારો મનોરંજક વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરે છે તેમ

માત્ર સસો જાણવાં એને કેળવણી કહી શકાય નહિ અથવા તો એ અતિ નિર્માણ્ય અને અપૂર્ણ પ્રકારની કેળવણી છે. સસોનો માત્ર સંગ્રહ કરવા ઉપરાંત મનની જે શક્તિઓ વડે જ્ઞાન સંપાદન થાય છે તે શક્તિઓને કેળવવી અને ખીલવવી જોઈએ. ચોક્કસપણે તથા ત્વરાથી નિરીક્ષા કરવી અને સમજી જવું, સસો અને વસ્તુઓનો સંબંધ જાણી તૂટક જ્ઞાન ઉપ-યોગી થઈ પડે એવી રીતે તેને ગોઠવવું અને તેમ કરવામાં તનની અને મનની શક્તિઓનો વધારેમાં વધારે ઉપયોગ કરવો એને વાસ્તવિક કેળવણી કહે છે. બાળકની એ શક્તિઓને યોગ્ય શિક્ષણથી ખીલવાથી જ્ઞાન સહજ પ્રાપ્ત થાય છે. એ કામ કંટાળા ભરેલું ન થતાં આનંદદાયક ગમત કરતાં ખરેખર બાળે વધારે થાય છે. એ રીતે કેળવાયલા બાળકને સસો, તારી-ખો, અને નિયમો શીખતાં મહેનત પડતી નથી. તેઓને તે દેખાઈતા પ્ર-યત્ન વગર ગ્રહણ કરી લે છે. જે બાળકનું મન જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને એ રીતે તૈયાર થયેલું હોય છે તે તે મેળવ્યા વગર રહેજ નહિ. તે સ્વાભાવિક રીતે તેની બાહી ખેંચાય છે. જૂખ અને તરસની પેઠે તે તેની પ્રકૃતિનો આવ-સ્થક ગુણ થઈ પડે છે. તેને માટે ધરાય નહિ એવી તૃપ્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે બીજા કક્ષાથી સંતોષ પામતી નથી. તેને હરકોઈ પ્રકારે જ્ઞાન જી-વું જોઈએ.

સર્વથી જિંદગી પ્રદારનું શિક્ષણ સંપાદન કરવાને જે ગુણ અવશ્યતા છે એવું આપણે ઉપર કહી ગયા તે ગુણ સ્વાભાવિક રીતે હોય એવું બાળક ધણી વાર આપણા જીવમાં આવે છે. દુર્ભાગ્યે એ કામને માટે જે મોટી બાબતો અવશ્યતી છે તેમાંની એક અથવા વધારે બાબતની ન્યૂનતા ધણી બાળકોમાં હોય છે. તેથી એ ન્યૂનતા પૂર્ણ કરવાને શિક્ષકને આ ઠેકાણે પ્ર-સંગ મળે છે. પોતાના જીવતરનું કર્તવ્ય કરવાને બાળકના મનને તૈયાર કરવું એ તેણે કરવાનું જાહેર કામ છે. તે પોતાની કુરુનેનો હેતુ ખરાબર ન સ-મજે અથવા પોતાના પ્રયત્નની “સંતત જાગૃતિ” ને ઢીલી થવા દે તો તે પોતાના કામમાં પૂરેપૂરો અને પાછો ઠેકાણે ન લાવી શકાય એટલો નિષ્ફળ થશે.

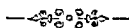
સાધારણ શિક્ષક પોતાના કર્તવ્યની મહત્તા તથા વ્યાપકતાની યોગ્ય દર જાણે છે એવું બય છે. શિક્ષણ સાધારણ રીતે અધમ થઈ જાય છે.

યર્થ જાય છે; અર્થાત્ જે બાળકો શીખતાં શિક્ષકને પડે છે તેવાં વસ્તુ લાગ્યાં હોય છે તે બાળકો યોગ્ય અભ્યાસીઓમાં કે યોગ્ય મહીનામાં બાળકના નાના મગજમાં ઠસાવવો તે પ્રયત્ન કરે છે; અને પોતાનો નિશાનીએ પોષ્ટની પેઠે જોઈએ તેટલા નિયમે મોટે બોલી જમ અથવા લોભી બાપ અથવા દેખરેખ રાખનારો સંતોષ પામે એવી રીતે પ્રશ્નોના જવાબ આપે એવું કરવામાં તે ક્ષેત્ર પામે તો તે પોતાને કૃતાર્થ થયેલો માને છે. સંસારમાં ઉપયોગી અને યશસ્વી વર્તનને બદલે શિક્ષકો ઘણી વાર “છનામ આપવાને દિવસે” મોટા ભભકો બતાવે છે. ખરેખરો શિક્ષક પોતાની સંભાળમાં મૂકેલા બાળકને ફરફાર થઈ શકે એવાં રૂપમાં બાંહે છે અને તેનો સુંદર અને ઉપયોગી ઘાટ બનાવવો છે એમ સમજે છે; અને સંતત અગત્યનું થઈ શકે એવું પ્રાણી ગણી તેની શક્તિઓને કેળવીને ખીલવે છે. વગર કેળવાયેલું બાળક જોઈ શકે છે, સાંભળી શકે છે, સ્પર્શ કરી શકે છે, ઇલાદિ સઘળું કરી શકે છે ખરું, પરંતુ એ સર્વે તે ઘણીજ અપૂર્ણ રીતે કરે છે અને પોતાની ભિન્ન ભિન્ન ઇદ્રિયોદ્વારે મળેલા જ્ઞાનનું ખોટું અર્થ-અદ્યક્ષ કરે છે. બાળકને પોતાની જુદી જુદી ઇદ્રિયોદ્વારે બરાબર જોતાં, ખરાઈ, સાંભળતાં અને યજેલા બાસનો ખરો અર્થ અદ્યક્ષ કરતાં શીખવવું એ શિક્ષકનું કામ છે. જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનો માત્ર ઇદ્રિયો છે. કેળવાયેલાં બાળકો પોતાની આંખો અને કાનવડે સરખું જુએ છે અને સાંભળે છે. દેખાવોનું અર્થઅદ્યક્ષ કરવામાં કુશળ પુરવો સરખું સમજે છે. વગર કેળવાયેલા બાળકો પોતાનાં આંખ, કાન, અને મનવડે સરખું જોઈ, સાંભળી, કે સમજી શકતા નથી, અને તેથી ઘણી ભૂલો અને મતભેદ પડી વિવાદ અને ઝઘડા ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ઇદ્રિયોના નિરર્થક અથવા ખોટા ઉપયોગથી ઉત્પત્તી ખીજ મોટામાં મોટી નડતર મનનું બ્રમણ એ નામે મનની અતિ સાધારણ નબળાઈ છે. બાળકના મનનું બટકવા તરફ સ્વાભાવિક વલણ હોય છે. તો અહીં પણ શિક્ષકે મનની એકાગ્રતા કરવાની ટેવ પાડતાં બાળકને શીખવવું જોઈએ. બાળકને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં જે મોટામાં મોટી અડચણો નડે છે તેઓમાંની એક અડચણ મનનું બટકવું છે. તેની આંખ તેની ચોપડીમાં દરો, તેના ઝોડ મોટે કરવાની દ્રષ્ટીએ બોલી જતા દરો, પરંતુ

તેનું મન કસરતશાળામાં હશે, તેના કાન બારણા બહારનો કોઈ ચિંતાકર્ષક અવાજ સાંભળતા હશે, અને તેની કસેના પુષ્કળ જૂથો, મધમાખીઓ, અને પક્ષીઓવાળા, પરંતુ પુસ્તકો વગરના, ઢાયાળા ઘટાવાળા સ્વર્ગલોકનું ચિત્ર પાડવામાં ગુંથાઈ હશે. પક્ષીઓ અને પુસ્તકો મનોહર લાગે; અભ્યાસ અને નિશાળનું કામ આનંદદાયક ગમત લાગે; અને બાળકનું ચિત્ત ખેંચી તેનું મન પાઠમાં એટલું તો એકાગ્ર થઈ જાય કે તે તેના મનમાં સજડ દો-તરાઈ રહે એવું કરતાં ખરેખરા શિક્ષકને આવડતું નોંધ્યો. કેળવણીનો વાસ્તવિક અર્થ જાનના કેવળ સંગ્રહ કરતાં ઘણો વધારે બરેહોળો છે. ગોઠવવું, વર્ગીકરણ કરવું, અને ઉપયોગ કરવો એ તેનો અર્થ છે. અને બીજાઓ નેડે જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો હુનર શીખવો એ તેનો અર્થ છે. શિક્ષકના સંબંધમાં એનો અર્થ માત્ર જ્ઞાન હોવા ઉપરાંત અથવા જ્ઞાન આપવાની શક્તિ કરતાં પણ ઘણો વિશેષ છે. બાળક શું છે અને કેવું હોઈ શકે તે સમજવું અને જે ઉપાયોવડે તેની અપકવ અને વગર ખીસેલી શક્તિઓને શિક્ષણથી એવી તો વાળવી, કેળવવી અને તેઓનો વિસ્તાર કરવો કે સર્વોત્કૃષ્ટ અર્થમાં તે પોતાના સરજનહારની પ્રતિમા થાય તે ઉપાયોનું જ્ઞાન મેળવવું એ તેનો અર્થ છે.

(સ્કુટર્સ ફ્રેન્ડ્સથી.)

વાસ્તવિક થાઓ.

પોતે વાસ્તવિક ન હોય તેવા દેખાવાનો લોકો પ્રયત્ન કરે છે તેનું કારણ પોતાના પંડ વિશે શું તેઓનું મત હલકું છે તે હશે? કોઈએ કહ્યું છે કે મનુષ્યો પોતે જેવા હોય તેવા દેખાડીને પોતાની નબળાઈ ન બતાવતાં જેવા થવાની ઇચ્છા હોય તેવા દેખાડીને નબળાઈ દર્શાવે છે. સદા વાસ્તવિક થવું એ બહુ મુશ્કેલ છે; “પ્રમાણિકપણે આલવું એ સર્વોત્તમ નીતિ છે” એ કહેવત નકલ કરવાને અસહની કાપીપુકમાં લખવતા તે ઠીક હતું; પરંતુ સત્ય વડે મનુષ્ય સજડ બંધાય છે, અને વર્તનને બદલીને “પ્રસંગોચિતતા સારી નીતિ છે” એ કહેવત નવી કાપીપુકમાં લખવી એ વધારે સહેલું છે.

કદી ન ચળતાં, નિખાસસપણું નિયમ તરીકે ઉત્તમ છે એટલું જ નહિ,

તેમના જેવી તૈયારી અને આસપાસની હકીકતવાળાં બાળકોનાં મન, આત્મા, અને કલ્પના જેટલાં ખૂલી શકે તેટલાં ખીલવવાનો તેણે પ્રયત્ન કરવાનો છે. આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાનું તેનું કામ છે.”

(બોમ્બે એન્જ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ.)

કેળવણીની કોંગ્રેસ.

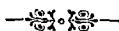
પારિસની મ્યુનિસિપાલ કોન્સિલના આશ્રય નીચે કેળવણીની અસાધારણ પ્રતિનિધિ સભા (કોંગ્રેસ) ની યોજના કરવામાં આવી છે. એ કોન્સિલે ગયા વરસમાં કોંગ્રેસને લગતો આવશ્યક ખર્ચ પૂરો પાડ્યો હતો. બેલ્જિયમ, ઇંગ્લેન્ડ, ઇટાલિ, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ, તથા રશિયા અને પોલાન્ડમાંથી એ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિઓ સભામાં આવ્યા હતા. પ્રાયમિક કેળવણીને લગતી બિન ભિન્ન બાબતો વિષેના અનેક પ્રશ્નોની ચર્ચા આવી ઠરાવ કરવામાં આવ્યા હતા. ભારે અને ઊંચાડ ભરેલી ચર્ચા આપ્યા પછી સભાએ છોકરા અને છોકરીઓ સાથે બેસીને બહુ અને તેઓને દાખવાર પુરૂષો બણાવે અને દ્રાઈ વાર સ્ત્રીઓ બણાવે એવી “મિશ્ર” શાળાઓ સ્થાપવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. એવી શાળાઓથી સરસાર્થ કરવાનો જુરસો ખીલી છોકરા છોકરીઓને જુદાં શીખવવાની પદ્ધતિથી તેઓ જેવાં નીતિ-ચાન થાય છે તેના કરતાં વધારે જાણ્યા પ્રકારની નીતિ તેમનામાં ઉત્પન્ન થાય છે તે દર્શાવવાને પુષ્કળ પ્રમાણ આપવામાં આવ્યું હતું. એના સંબંધમાં મી. લાયલ્ફ સ્ટાનલીએ અસરકારક બાપણું કર્યું હતું. રશ તાજાના પોલાન્ડમાં છોકરા સ્વભાષા બોલતાં સાંમળવામાં આવે તો તેમને ફટકા મારી નિશાળમાંથી કઢાડી મૂકવાનો જુદામ ગુન્મરવામાં આવે છે તેનું દયા ઉપજાવે એવું વર્ણન માડમ હેલિગા લુર્વાએ કર્યું હતું અને કેળવણીનો પ્રસાર થતો અટકાવવાને રશ સરકારે લીધેલા ઉપાયોનું વિવરણ કરી લોડોમાં જાનનો પ્રસાર ફાવળે થાય છે અને તેને લીધે સંસાર ક્રમને બપ છે એવી ખતલજનો સરકારી ઠરાવ પેતાના બાપણમાં દલી સંમળાઓ હતો.

(બોમ્બે એન્જ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ.)

કરજદાર સરકારી નોકરો.

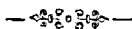
સરકારી નોકરોની નાદારીના સંબંધમાં હિંદ સરકારે સને ૧૮૮૪ માં એક ઠરાવ કર્યો હતો અને હમણા પીત્તે ઠરાવ કરી હરકોઈ સરકારી નોકરને કેટલું દેવું થાય તે સરકારે તેની ખબર લેવી તેની હદ ઠરાવી છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે કોઈ સરકારી નોકરના અડધા પગારપર કરજને લીધે હમેશ ટાંચ આવતી હોય, અથવા બે વરસ કરતાં વધારે મુદ્દતથી સતત અડધો પગાર જમ કરવામાં આવતો હોય, અથવા જે દેવું વાળવાને બેથી વધારે વરસ લાગે તે દેવાને માટે અડધા પગારપર કલમખંધી લાવવામાં આવતી હોય, તો તેના ઉપરી અમલદારે તેના કરજનો તમામ હિસાબ તેની કનેથી લેઈ પોતાના ઉપરી અધિકારીને મોકલવો, કે તેથી તેણે નાદારોનો છૂટકો કરનારી કોર્ટેનો લાભ લીધો હોય એમ ગણી તેના વિષે વિચાર કરવામાં આવે. આ ઠરાવ કરવામાં સરકારે ઘણી સખાઈ વાપરી છે એમ કહી શકાય નહિ. કોઈપણ આગરદાર બેંકમાં અથવા સરાશી દુકાનમાં તો આવું ચાલવા દેવામાં આવેજ નહિ.

(બોમ્બે એન્જ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ.)

લંડનની ટ્રેનિંગકોલેજમાં પરદેશી વિદ્યાર્થીઓ.

મુંબાઈના એન્જ્યુકેશનલ રેકૉર્ડપરથી જણાય છે કે મિસરની સરકારે લંડન મધ્યેની ખ્રિષ્ટિય અને દારિન સ્કૂલ સોસીટીની ટ્રેનિંગકોલેજમાં મિસરના ત્રણ જુવાન વિદ્યાર્થીઓને બે વરસ લગી શિક્ષકના ધંધાની કેળવણી લેવાને મોકલ્યા છે. એજ ટ્રેનિંગકોલેજમાં વળી હમણા ટ્રેનિંગકોલેજનો એક જુવાન ફ્રેન્ચ શિક્ષક છે તે જણાવવાની ઇચ્છા પદ્ધતિનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાને એક વરસ લગી રહેવાનો છે.

अमदावादन की महालक्ष्मी फीमेल ट्रेनिंग कॉलेजना धारानो संग्रह.

(ગાયા આંદોલન)

पारिजात अ.

अभ्यासों क्रम.

આવશ્યક વિષયો.				અનિષ્ક વિષયો.			
ગણિત.	ગૂંનરાતી.	ભૂગોળવિદ્યા અ- ને ઇતિહાસ.	સામાન્ય જ્ઞાન.	શિક્ષણ શા- સ્ત્ર અને શિ- ક્ષણનું અનુ- ભવી જ્ઞાન.	શીવલુ કામ,	ચિત્રકળા.	ઇંગ્લેન્ડ.
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
<p>(અ) કન્યાશાળા (અ) વાચન—શાળા (અ) ભૂગોળવિદ્યા—"ધરતીરુહણ" શિક્ષણશાસ્ત્ર (અ) સાહુ—અખી—સરકારેતા. આંગસોવ- જાઓના ગૂંનખાતાની વાંચનમાળાની વા. —એશિયાની નામે આદોઅન-નાં સામાન્ય મુ. આ દેવા, ઝોટું, ૭ મી જી. નીમુદ્રગરૂદ્ર- રાતી પહેલાંથી છઠી એપ્રિલમાં ગદ્યના અને આફ્રિકાની વિદ્યાના પ્રથમ જાતલેખો અને ઝોટીને બખીઆ દે-વાઈ સનેલોના પાંડુ- રમુથી પાંચ પાડો, બાંચેલા ભાગની સામાન્ય ભૂગોળ-પુસ્તકમાંથી અશિક્ષણનું અ-વા, અને બોરીઆં ભે ૧૮૮૬ નાં લા મોરલ્ય- મા ધોરણ અમમજીતી તથા શમ્બોતી તથા સિદ્ધીવિ-ધવાળી છ કો-નુભી જ્ઞાન; સ્વયંને નાકાં કરવાં. ચોતાના ક-મોછેતરૂલું. ૭ મી રૂટિના અર્થે શ્રેષ્ઠ ભૂગોળ વિદ્યાઈ ચોઅ ચોપ-બાળકના વર્ગ-ઉપસા બખીઆથી સવર્ગા ન- ૭ મી રૂટિના પાઠ સહિત. પરીક્ષકની માંથી પસંદક-ને શીખવવા-પૂર્વે યઈ શકે એવું કી કરેલા ૭ મી રૂટિના પાઠ સહિત. પરીક્ષકની માંથી પસંદક-ને શીખવવા-પૂર્વે યઈ શકે એવું કી કરેલા</p>							

અંદોળરત રાન (અ) ગરત. — ગું-ગીન દર-ખવાના માન મુકું, એક સોમાવતી નની ચિત્ર સહિત; કિંડર અને જે સોયા વતી દુષા (આ-ગાર્દનનાં મૂળ ગુંચવાનો મહાવદો. દે)ના અ-તલો, કિંડર જે સોયા વતી બર-ક્યાસનો કે ગાર્દનની નની વાના અને ગુંચવા-મ. એ પરી-ચિત્ર ગોશીળના નમૂના, જે મકે દાઓમાં દે-તાવવી; કેળ-ગલપટા અને જાળ-નિંગ કોલે-વણી પ્રકારનું કના પગનાં મોજાં જતા અ-પહેલું પ્રકરણ. આથવા અભલું, બ-ક્યાસના કે તાવના.	ગીન દર-ખવાના માન મુકું, એક સોમાવતી નની ચિત્ર સહિત; કિંડર અને જે સોયા વતી દુષા (આ-ગાર્દનનાં મૂળ ગુંચવાનો મહાવદો. દે)ના અ-તલો, કિંડર જે સોયા વતી બર-ક્યાસનો કે ગાર્દનની નની વાના અને ગુંચવા-મ. એ પરી-ચિત્ર ગોશીળના નમૂના, જે મકે દાઓમાં દે-તાવવી; કેળ-ગલપટા અને જાળ-નિંગ કોલે-વણી પ્રકારનું કના પગનાં મોજાં જતા અ-પહેલું પ્રકરણ. આથવા અભલું, બ-ક્યાસના કે તાવના.
---	--

(બ) કવિતા—છટ્ટી ચો-શા યાદદાસ્ત પર-પડીમાંની કવિતાની ૨૦૦ થી દોરવો. (બ) કવિતાસ-વિદેશોસરજનકતિ-લાસ અને ૧૭૬૧ માં થયેલી પાણી-પતની લગાદસ્કી.	૨૦૦ લીટીનો મુખપાન-દ.—છટ્ટી ચોપડીમાંની ૧૦૦ અને ગરબાવળી-માંની કૃળીકોર્ડ માન્ય કોર્ડી ચોપડીમાંની ૧૦૦ લીટીમગજુતી સહિત.	(ક) વ્યાકરણ.—વર્ણ-નિમાર ઉપરાંત નામ, સર્વનામ અને વિશેષણનું સાદું પદ્ધતિ. શબ્દનાં પ્રકાર જોળખવા.	(૬) આદર—ઉદરેશન —વાંગેલી ચોપડીમાંની પાંચ લીટી. મધ્યમ અ-શરે લખેલી આખી કા-પીનુક બતાવવી. પરીશ-કની રબર સહેસો કાગળ લખવો.
--	--	--	--

આંસો વ-
ના કુલ ર
રફોના
બીબધોર-
જામાં છે તે-
ટલું.

(અ) પાછાવ (અ) વાંચન.—સાતમી (અ) ભૂગોળ વિ. (અ) ભૂતળ વિ. (અ) શિક્ષણ (અ) સાદું.—પા-
ના અભ્યાસે ચોપડીના પહેલા અડધા—યુરોપ ખંડની ધા.—ગીટીકૃતશાસ્ત્રનું અને છતાં ધોરણોના અ-
કુપરાંત પાંતી ભાગમાં ગદ્યના પાંચે સામાન્ય ભૂગોળ—ભૂતળ વિદ્યાનું શિક્ષણનું અભ્યાસનું વધારે માન,
અને પંચરાશિ (ઈતિહાસના પાંચે ભાગ વિદ્યા, ઐતિહાસી પ્રથમ પુસ્તક, નીચલી માન.—અને મયાળા બણીયા
તથા સાદું અને ગ્રીક દેવા. વાંચેલા પાંતી પોની વિશેષ ભૂ-
અકાદમી સમજાતી તથા શબ્દોના ગોળવિદ્યા સહિત. લીન્સ્યુસ્ટેલીનું આદ પ્ર-પક્ષ બળીયાથી પૂરે
(બ) શેખાં.—અને ભાગની રૂઢિઓના યુરોપ ખંડનો અ-
રતોલા, ગજ, અર્ધ. થવા ગ્રેટબ્રિટનનો પૃથ્વીના ગો-કની રૂબરૂ પાક સાદું દેશી લગદું બ
કળશી.) (અ) કવિતા.—સાતમી નકશો યાદદારત-જાનાં સહેલાં આપેલા તાવડું. પહેલા વરસ-
ચોપડીના પહેલા અડધે પરથી પરીક્ષકની કૃત્યે. ટીપ.—આમાં પાછળથી પૂરે
ભાગમાંની કવિતાની રૂબરૂ દોરેલા. (અ) “ધેવેકુ-ખા વરસની કરવાનું હેમ એવું
૨૦૦ લીટી અને નવકરા (અ) ઇતિહાસ—હેલ્થ” નામે ભણાવવાની ડોકર્ન લગદું પરીક્ષ-
મફત ગરજાવળીમાંથી હિંદનો ઇતિહાસ, આરોગ્યવિદ્યા-બલકશમાંલેવી. કની રૂબરૂ વેતરડું,
અથવા માન્ય કરેલી યુરોપી લોક પહે-ના પ્રથમ પુ- (અ) મહેતા-ન્ટેરડું, અને સાધા-
દરદાષ બીજી ચોપડીમાં લખેલા હિંદમાં સ્તકમાંથી અ-છઞોને લગ-રણ રીતે તૈયાર ક
થી ૨૦૦ લીટી વાંચવી આવ્યા સાંધી ઇ. થવા બીજી યો-તા ધારા મંથન-રડું.
અને સમજાવવી. સ. ૧૮૫૬ સુધી. અ ચોપડીમાં હમાં કરાવેલાં (અ) ભરત.—ગુંથણ
(ક) ગ્રુપ પાઠ.—સાત છંદોના ઇતિહા-થી પસંદ કરે-શાળા પત્રકોનું કામ અથવા બે સોયા
ગી ચોપડીના પહેલા અડધે સની રૂપરેખા ઇ. સો ભાગ, સંપૂર્ણ માન. નુંગુંથણ કામ, નેમકે
ભાગમાંની ૧૦૦ લીટી સ. ૧૪૮૫ સુધી. (ક) કિંડરગાળાકની ટોપી, પ-
અને ગરજાવળીમાંની અથવા બીજી કોષ માન્ય દેનનાં મૂળત ગનાં મોર્બ, અથવા
કરેલી ચોપડીમાંની આન-ત્વોનું વિગ્રિપટ સાદું અમલું. ટોપીની
અળ શીખતામાં આવેલી હિં પામેલું સાન્કાર નેવો દેશી ભર-
ન હોય એવી ૧૦૦ લીટી. ન; કિંડરગાર્ટ-તનો સાદો નમૂનો
નની રંગિતળતાવચો. વિશેષ કાન-

(ખ) કિંડર-ક્ષત્રની રૂબરૂ વેતરનું, ગાર્ડન પદ્ધતિ-એડનું અને સાધારણ નાં મળતવાનું રીતે તૈયાર કરવું. પૂર્ણ જ્ઞાન, અ (ખ) ભરત-ટૂંકા પદ્ધતિની સી-ભરતનું વધારે માન, તરેલી - અને કરેલા ભરત કામનો રંગત ચોપડી નમૂનો બતાવવો. એ બતાવવી. ઉપરાંત શું થયું નો અ-થવા જે સોયાના ઝું-થયું નો અથવા હોટ્રેથ ભરતનો નમૂનો પણ પરીક્ષાને માટે બ-તાવવો.

રીપ.-મું
બઈની સ્કે
લ આપવા
દેતો પ્રિ-
ન્સિપલ
એ વિપય-
માં પરીક્ષા
લેશે.

અગાઉ શીખવામાં આ-હિંદનો દત્તિહાસ્ય વેલી ન હોય એવી ૨૦૦ પૂરે આલતા સ-લીટી વાંચવી અને બ-મય સૂધી, અને રાખર સમજાવવી. ચાલતા સમય સુ- (કે) મુખપાઠ.—સાત-ધી દિક્કાડો મૂ-મી ચોપડીના બીજા આર્દ્ધ ભત્તવ વિષયક છ ભાગમાંની ૧૦૦ લીટી તિલાસ, અને દે-અને નવલરામદેવ ગર-શોની વચ્ચેના જાવળી અથવા બીજા સંબંધની વિશેષ દાર્દ્રિ માન્ય કરેલી (ચો-આખતો સહિત.-પડી)માંથી અગાઉ શી-ખવવામાં આવેલી ન હોય એવી ૧૦૦ લીટી. (ડ) વ્યાકરણ.—નાના વ્યાકરણમાંથી પૂરું, અને વાક્યોનું સાદું પૃથક્કરણ પદ્ધતિ પૂરું. (ધ) અક્ષર-ઉદ્દેશન.—વાંચેલી ચોપડીમાંથી પાંચ લીટી. બચહારી અક્ષર લખેલી આખી કા-પીચુક બતાવવી. (ફ) હરફોઈ સાધારણ વિષયપર નિબંધ આય-વા કાગળ લખવો.

પરિશિષ્ટ વ.

કરારનામું.

૩ ૧-૮-૦ નો ૨૮૫.

આજ તારીખ

ને દિવસે પહેલા

ભાગનું

ની અને બીજા ભાગનું.

એન્યુ-

કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની વચ્ચે થયેલું કરારનામું.

હું ની મહાલક્ષ્મી શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજને માટે કરાવેલા ધારા અને સ્કાલરશિપના દર પ્રમાણે મને મળેલી સ્કાલરશિપને પેટે આથી કરાર કરું કે હું શ્રીમેલ ટ્રેનિંગકોલેજના ધારા પાળીશ અને એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મને

ની શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં રાખશે ત્યાં સુધી અથવા જો- ધતા સર્ટિફિકેટની પરીક્ષામાં પાસ થઈશ ત્યાં સુધી રહીશ, અને પછી શ્રીમેલ ટ્રેનિંગકોલેજમાં જોડાઈ મુદત રહી હોઈશ એવામાંએછી તેટલી મુદતલગી કેળવણીઆતામાં શિક્ષકની નોકરી કરીશ. જો હું કોઈ પણ પ્રકારે આ કરારનામું તોડું તો (૩૧૫૦) અંકે એકસો ને પચાસ રૂપિયા સુધીની અને તે કરતાં વધારે નહિ એવી જે રકમ અથવા રકમો મને પગારને પેટે મળી હશે તે બધી સરકારને પાછી આપવાની પણ હું કબૂલાત આપું છું. એ રકમ હું દાખલ ન ગણતાં થયેલા ખર્ચ અને તુકસાનના વળતર દાખલ ગણવી.

અને આથી અમે

સહરહુ

ના જામીન થઈએ

છીએ એવી રીતે કે ઉપર લખ્યા મુજબ જે પ્રમાણે કામ કરવાને અને વર્તવાને તે બંધાયેલી છે તે પ્રમાણે તે કરશે અને વર્તશે, અને એમાં જો તે કસર કરશે તો અમે બંને મળીને અને અમારામાંનો દરેક જણ (૩૧૫૦) અંકે એકસો ને પચાસ રૂપિયા સુધીની અને તે કરતાં વધારે નહિ એવી સહરહુ રકમ અથવા રકમો સરકારને આપવાને આથી બંધાયેલી છીએ.

અને આથી હું

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સહરહુ

ને શ્રીમેલ ટ્રેનિંગકોલેજની વિદ્યાર્થીની દાખલ તેની સ્કાલરશિ-

પત્ની અને શિક્ષક દાખલ તેના પગારની જે રકમો, જેની યશો તે તેને દર મહીને આપવાનો સરકારની તરફથી કરાર કરેલું, પરંતુ એવી શરતે કે મને જરૂર જણાય તો સદરહુ ની રક્ષારશિય અથવા પગારનો થોડો કે બધો ભાગ હરકોઈ એક અથવા વધારે માસનો નહિ આપવાના અથવા શીમેલ ટ્રેનિંગકોલેજમાંથી કે કેળવણીખાતાની નોકરીમાંથી તેને ખર્તર્થ કરવાના મારા હક્કને આ કરારની રૂએ કશાથી પ્રતિબંધ થશે નહિ.

(સહી)

સાક્ષીઓ { (સહી)

જામીનો { (સહી)

સાક્ષીઓ { (સહી)

એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

વિભાગ.

મતાનો સાક્ષી.

(સહી)

પરિશિષ્ટ ક.

સર્ટિફિકેટ.

અમે ખાતરીપત્ર લખી આપીએ છીએ કે

એ. ની શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વર્ષના

અભ્યાસનો ક્રમ પૂરો કર્યોથી તેને સને ૧૮ માં સર્ટિફિકેટને સાથ

છેવટની પરીક્ષામાં દાખલ કરી હતી, અને એણે કુલ દોઢડામાંથી એકડો

દોઢડા અને દરેક વિષયમાં ઓછામાં ઓછા એકડો ૩૩ દોઢડા

મેળવ્યાથી એને વર્ગમાં મૂકી હતી અને તે દારલુધી બહાલી પગાર

દાખલ રૂ. મળવાનો એનો હક્ક થયો છે.

તારીખ

સને ૧૮

લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ,

શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ.

એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

વિભાગ.

પરિશિષ્ટ ૬.

સંતોષકારક નોકરીનું સર્ટિફિકેટ.

તાલુકે

જિલ્લે

ની

નિશાળની મુખ્ય મહેતીજી તરીકે

એ ગયે

વર્ષે અસાધારણ યોગ્યતા બતાવી તે સાર તેને આ સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવેછે.

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર વિભાગ.

આરોગ્યતાવર્ધક સુધારા વિષે ભાષણો.

ભાષણ ૧૫ મું.

કોગલિયું (કોલેરા.)

આ રોગ એકાએક ધાય છે અને એથી ઘણા માણસ મરણ પામે છે તેથી લોકોને એની ઘણી ધારતી લાગે છે તે સકારણ છે. એ રોગ માતાના કોપથી ધાયછે એવું સાધારણ લોકો માને છે અને તેને વાસ્તવિક રીતે અટકાવવાના ઇલાજ કરવાને બદલે તેવું જોર વધે એવા ઉપાય કરેછે. યોડાં વરસપર હેઠરાવાદની યડમાં એ રોગ ફાટી નીકળ્યો હતો. એક પાડાને ફૂલના હાર પહેરાવી રાતે મહોલ્લામાં ફેરવ્યો હતો. તેની આગળ નગારાં વાગતાં હતાં અને પાછળ લોકોનું લાંબું સરઘસ ચાલતું હતું. જે માતા એ રોગ ઉત્પન્ન કરેછે એવું ધારવામાં છે તેને પ્રસન્ન કરવાને પછી તે પાડાનું અલિધાન આપ્યું હતું.

કારણ.—ધારવામાં આવ્યુંછે કે અમુક જાતનાં ઝેરી ખીજથી કોગલિયું પ્રસરે છે. એ ખીજની પ્રકૃતિ અદ્યપિ પૂરી સમજાઈ નથી. પરંતુ જે ઉપાયથી તેનો ધણો અટકાવ થઈ શકે તે ખૂબ જણાયલા છે. એ ખીજાં બીની માફક આવે એવી જમીનપર પડેછે તો તેઓ યોડા સમયમાં

ત્યાં જાગી નીકળે છે; પરંતુ અતુકૂળ ન હોય એવી જમીન પર પડે છે. તો કરમાઈ જાય છે. દરેક જાતના ગંદવાડથી એ રોગ વધે છે; પરંતુ સ્વચ્છતાથી ઉછાટી અસર થાય છે.

કેટલાક લોકો ધારે છે કે ડોગળીયું મુખ્યત્વે પાણીને માગે પ્રસરે છે.

૧ રોગથી વચવાના ઉપાય.

સામાન્ય નિયમો.—શરીરને તંદુરસ્ત રાખવાના બનતા ઉપાય કરવા જોઈએ. ગમે તે કારણથી શરીર નબળું પડેલું હોય છે તો તેને લીધે એ રોગ થવાનો વહેલો સંભવ છે. જે કૃત્તોથી રાતની હવામાં ખુલ્લું રહેવું પડે, અપવાસ કરવા પડે, થાક લાગે, ઉધ ન આવે, ઇલાદિ થાય તે કૃત્તોથી દૂર રહેવું.

ઓસડો.—ઢોગળીયું ચાલતું હોય તે વારે તેની અતિ ઉપયોગી દવા ઘરમાં રાખવી. એ રોગ ઘણી વાર રાતે થાય છે તેથી દવા મંગાવવામાં વખત નીકળી જાય. તાજડોતોજ ઉપચાર કરવાથી હુંદગી બચવાનો સંભવ છે; એક જે કલાકનોએ વિદ્યંબ થવાથી જીવની હાનિ થાય. પરંતુ એ રોગનાં મિન્હ પહેલ વહેલાં દેખાવા માંડે તે વારે દાકતરની કુમદ પણ લેવી, અને જોઈતી દવા આપે માટે માણસ જોડે દરદીની હકીકત દાકતરને બરાબર કહેવડાવવી. રોગીને તુરત સૂવા દઈ તેના અંગને ઉંજાણું રાખવું.

ખોરાક.—પુષ્ટિકારક ખોરાક માત્ર આવો. રાંધેલું વાશી અન્ન, વિશેષ કરીને આખી રાત ઢાંકી ચૂકેલું અન્ન ખાધાથી નુકસાન થાય છે. કાચાં અથવા ઉતરી ગયેલાં ફળ, બગડેલું માંસ અને માછલાં, કાચી શાકભાજી અને પાચન ન થાય અને ઝડો કરે એવી વસ્તુઓથી દૂર રહેવું. હમેશાં જોજન નિયમિત વખતે ખાવું. ઘણી વાર લગી જૂઝ્યા રહ્યાથી નુકસાન થાય છે. અતિશય ખાતું પીવું નહિ. દારૂનો ઉપયોગ કરવાથી ઢોગળીયાનો અટકાવ થાય છે એવી ધારણા જૂલ ભરેલી છે. જીલાબની દવા, વિશેષ કરીને એપ્સમ સોલ્ટ, સારા દાકતરના કહ્યા વગર પીવી નહિ. દાંકતરો વધારે મીઠું ખાવાની સલામણુ કરે છે, પરંતુ પેટ છૂટી જાય એટલું ખાવું નહિ.

પાણી.—ઘણુંજ અગત્યનું છે કે પાણી ચોખ્ખું હોવું જોઈએ. ચોખ્ખું

ન હોય તો પીવાના કામમાં લીધા પહેલાં તેને ખૂબ ઉકાળવું. કોગળિયું ચાલતું હોય તેવારે ચા પીવાથી ફાયદો થાયછે. કોઈ વાર દૂધમાં અસ્વચ્છ પાણીનો ભેગ કરે છે. દૂધને ઉકાળવાથી શરીરનું રક્ષણ થાયછે.

કપડાં.—એ ગરમ હોવાં નોંધએ. ક્ષતાનલનો પટો વીંટાળવાથી ધણું રક્ષણ થાય છે. પગ ગરમ અને કોરા રાખવા.

ઊંઘ અને આરામ.—ઉઝગરાથી તથા અતિશય યાદથી શરીર ન-ળજી પડેછે. એ બેઉ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. તેમજ રાતની ખુફી દવામાં પણ રહેવું ન પડે તેની સંભાળ રાખવી. એ માટે મધ્યરાતની ક્રિયાઓ હાનિકારક છે.

ધરો.—એરડાઓમાં તાજ વાની આવ ન સારી પેટે થવી નોંધએ અને તેઓમાં માણસોની ઘણી બીડ થવી ન નોંધએ. સ્વચ્છતા રાખવાની ઘણી અગત્ય છે. ધરોને ધોળાવવાં નોંધએ. ધરના હર કોઈ ભાગમાંથી દુર્ગંધ આવતી હોય તો તેની તપાસ કરી દુર્ગંધનાશક દવાનો ઉપયોગ કરવો. લોકોએ ભોંયપર ન સૂતાં ખાટસે સૂવું.

તમામ ગંદવાડ, કોહતી ઉદ્ભિજ અને પ્રાણિજ વસ્તુઓ, ઇલાદિ દૂર કરવાં. આંગણું વાળીને ચોખ્ખું રાખવું અને કચરો ખાળી નાંખવો. મોરી-ઓને ખૂબ પાણીથી ધોઈ નાંખી સાફ રાખવી. જાનરૂઓની સંભાળથી તજવીજ રાખી તેઓને નિલ બેવાર સાફ કરાવવા.

એ રોગ ચાલવા માંડ્યા પછી ગંધાતી મોરીઓને અને ખાજકૂવાને ઉધાઓથી ફાયદા કરતાં તુકસાન વધારે યશ. એ વેળા કચરાના ઉકરડાપર કોરી માટી પાથરી થોડા સમય લગી એમને એમ રહેવા દેવો. પછીથી ઉકરડો યવા દેવો નહિ.

ઉપર જે નિયમો આપ્યા છે તેઓમાંના ઘણાખરાનો સાર એક શબ્દમાં આપી શકાય—સ્વચ્છતા.

પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.—ઉપર કહેલા ઉપાયો કર્યા પછી વાંચનારે પોતાના પંડને તથા પોતાના કુટુંબને ધંધરને સોંપી દેઈ તેનું રક્ષણ માગવું. બીકથી એ રોગ થવાનો વહેલો સંભવ છે. એ રોગ વિષે વાત કરવી નહિ અથવા તેનો વિચારે મનમાં આવવા દેવો નહિ.

કોગલિયાનો પ્રસાર થતો શી રીતે, અટકાવવો.

કોગળિયાનો પ્રસાર થતો અટકાવવાના ઉપાયોની ગદ્દલત કરવાથી એ રોગથી નીપજતાં મરણોની સંખ્યા ઘણું કરીને બમણી થાય છે. જે ઝોરડામાં રોગી મૂતો હોય તેજ ઝોરડામાં લોકો સાધારણ રીતે ખાવપીએ છે અને હુક્કા કે ખીડી પીએછે. તેણે જે પવાલે કે લોટીએ પાણી પીધું હોય છે તે પવાલું કે લોટી તેના કુટુંબના માણસોને પીવાના પાણીની ગાળીમાં ફેટલાક લોકો બોળેછે.

રોગીની માવજત કરવાને જે લોકોની જરૂર ન હોય તે સર્વેને બની શકે તો ખીજે ઘેર મોકલી દેવા. ખીજાઓને રોગીની પાસે આવવા દેવા નહિ. તેઓ હવાને વધારે અસ્વચ્છ કરેછે અને દરદીને નબળો પાડેછે. તેને પૂરી નિરાંત મળવા દેવી જોઈએ. પાણી, ખોરાક, લૂગડાં વગેરે તે ઘરમાંથી ખીજાં ઘરમાં લેઈ જવાં નહિ. દરદીની ચાકરી કરનારાઓએ વારંવાર નાહી ધોઈ સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ. દરદીને અથવા તેણે વાપરેલી વસ્તુને અડકીને આંગળાં મોંમાં નહિ ધાણવાની ઘણી સંભાળ રાખવી જોઈએ. ખાતા પહેલાં વિશેષ કરીને હાથ ધોઈ નાંખવા અને દરદીના ઝોરડામાં ખોરાક કદી ખાવો નહિ. આ નિયમો પાળવામાં આવે તો દરદીની ચાકરી કરનારાઓને હાનિ ન થાય.

કોગળિયાનું વિષ મુખ્યત્વે ઝાડા અને ઉલટીની વાટે પ્રસરેછે એવું ધારવામાં આવ્યું છે. ઉલટી અને ઝાડાને વાપરવાના બાજરમાં નાંખવાં નહિ. જે વાસણમાં ઝાડા અને ઉલટી નાંખ્યાં હોય તે વાસણમાં *હીરાકસી જેવી કોઈ દુર્ગંધનાશક દવા નાંખી તેઓને ધરથી અથવા ફૂવાથી દૂર ઝટ દાડી દેવાં. વધારે સારો રસ્તો એ છે કે તેઓને હાંફીમાં ભરી બાળી દેવાં.

ઝટ સાફ ન થઈ શકે એવી દરદીના ઉપયોગમાં આવેલી સાદીઓ અને ખીજ વસ્તુઓને બાળી દેવી. લૂગડાંને માટે પણ એજ રસ્તો સાધી નિર્ભય છે. એમ બની ન શકે તો તેઓને ખૂબ ધોઈ તેપરનો એપ કઢાડી નાંખવો. લૂગડાંને એ કલાક લગી ઉકાળવાં અને ફૂવાનું પાણી બગડે નહિ માટે તેનાથી દૂર લેઈ જઈ ધોઈ સાફ કરવાં.

* એના કરતાં સારી દુર્ગંધનાશક દવા ન મળી શકે તો રાખોડી અથવા તાંતે ઝાંટેલો મૂતો વાપરી શકાય.

કોગળીયાથી મરણુ ચાપ તે વારે જે ઓરડામાં રાખ પડ્યું હોય તે ઓરડામાં લોકોએ જવું નહિ. રાખને બની શકે તેટલી ઉતાવળે દાટી અથવા બાળી દેવું. સાથી સાથે રસ્તો એ છે કે બગડેલાં ભૂગડાં સહિત મડદાને દાટી અથવા બાળી દેવું. ભૂગડાંને રાખવાના જોખમ સાથે સરખાવતાં તેની કીમતની કાંઈજ વસાવ નથી.

મુઆની પછવાડે તેનાં સગાંએ અપવાસ કરી પોતાનાં શરીર નખજાં પાડવાં નહિ.

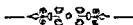
જે ઠેકાણે એ રોગ માણસને ચાપછે ત્યાં બધે છે. જે ઘરમાં કાઠને કોગળિયું આવે તે ઘરમાંથી એકદમ નીકળી બની શકે તો આઠ દશ દિવસ સુધી તેમાં પાછા જવું નહિ. બારી બારણાં બંધ કરી અને બળતી શકડી-માં થોડો ગંધૂનો બૂકો નાંખી તેને તે ઘરમાં મૂકીને તેપર લાગેલો એપ દહાડી નાંખવો. થોડા કલાક લગી ઘર વાંશી રાખવું. પછી ઓરડાઓની બારીઓ ઉઘાડી તાજે વા અંદર આવવા દેવો, ભીંતોના પોપડા ઉખેડી તેઓને ફરીને ધોળવી, તથા માટીની ભોંય હોય તો તેને ખોદી નાંખી નવી થાપ દેવી.

— ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ —

હોળીનું પર્વ.

રાજાપત્રનો આ અંક મહેતાજીઓને એટલે સદ્ વિદ્યા સીખવનારા અને સુનીતિનો ઉપદેશ કરનારાને પહોંચે ત્યારે પછી થોડા દિવસમાં આ-પણા લોકને લાજ લગાડનારો, સુખ દિંદુઓને નીચું જોવાવનારો હોળીનો તેહેવાર આવશે. એ તેહેવારને નિહાંપણે જોગવી શકાય, અને તેની સાચી વ્યવસ્થિતો નિહાંપણ દશે, કેમકે સુનીતિની ગર્વાદામાં રહેનારા પ્રાચીન ઋષિઓ બુડાં વચન પોતાને મુખે બોલે નહિ, ગંદા દંભો કરી પોતાના દાધ અને શરીરને બગાડે નહિ, તેઓ પોતે ન કરે અને પોતાના પુત્રોને બીજા-ત્સ શખેલો બોલવા દે નહિ અને આપણે પણ એવા શખેલો ઉચારવા નહિ અને આગકાને ઉચારવા દેવા નહિ. દાસના દિંદુઓ પૂર્વજોનું અસત્ વતન ઉતરે પછી દાદવાળા દેશમાં હોવાથી સિપાળાને અંતે આનન્દ પામે અને વસન્ત ઉત્સવ કરે એ માનવું દારમુસર છે. દુતાગનીનું પર્વ એ વસન્ત ઉત્સવ છે, અને સુધરેલા માણસોને લાજ લગાડે તેવું બુદ્ધ બોધવા વિના, તથા પૂજા, દાદવ અને આગકુંડીના પાળીથી રચ્યા વિના એ ઉત્સવ આજ

સારી રીતે ધર્મ શકે. બાળકો અને તરૂણો એ તેહેવારમાં સારી રમત ગમત કરે તે નિર્દોષ છે, અને તેમ કરવાનો બોધ પ્રત્યેક મહેતાશ્રમે કરવો જોઈએ. આશા રાખવામાં આવે છે કે સઘળા મહેતાશ્રમો આ સૂચના મનપર લેશે. આપણે તો આપણા નિશાળીઆને ઉપદેશ કરવો કે હોળીમાં બુંડું બોલવું નહિ, ધૂળ અને કાદવ અને ગંધાતી વસ્તુઓથી રમવું નહિ. માઠી રમત ગમતનું વલણ અનીતિ બણી છે, તેઓ મનને બિગાડે છે, તેઓ મનને ખરાબ કરે છે. આવી શીખામણુ દેઈ નિશાળીઆને સદ્માર્ગે ચડાવવા એ આપણા શિક્ષકોનું કર્તવ્ય છે, અને નિશાળીઆ તેમ વર્તે તેની તપાસ હોળીના પર્વના સમયમાં બહાર ફરવા નીકળી ફરવી ધટે છે. જો યત્ન કરીએ તો થોડે દરજે પ્રથમ તે પાર પડે, અને પ્રતિ વર્ષે તે જારી રાખવાથી તેની સારી અસર વધતી જાય. માટે આ શાળાપત્ર વાંચનારા દરેક મહેતાશ્રમે અને સાહેકારી (આસિસ્ટન્ટ) મહેતાશ્રમે વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે જો આજ પર્યંત એ રૂઝો યત્ન કરવામાં ન આવ્યો હોય તો આ વરસથી એ કરવાનો આરંભ કરો; જો કરવા માંડ્યો હોય તો આગ્રહ પૂર્વક જારી રાખો. રસ્તામાં ભાંડાંબોલવાની મના છે, અને તેનો અટકાવ કરવાને પોલીસને અધિકાર છે અને હુકમ છે. મહેતાશ્રમે એ કામમાં મદદ કરવી જોઈએ.

સુનીતિના પાઠો--કાયદામાં ઠરાવેલા અપરાધો.

ફાજદારી કાયદાના ૧૬ મા પ્રકરણમાં મનુષ્યહરણ, મનુષ્યનયન, ગુલામી તથા વેકની મના છે. ઇંગ્લેંડ રાજ્યમાંથી અને કાયદા પ્રમાણે જે વાલી હોય તેમના કબજામાંથી કોઈ સ્ત્રી, પુરૂષ, કે બાળકને વગર રજાએ લઈ લેવાને મનુષ્યહરણ કહેવામાં આવે છે. આ અપરાધ વિશે જે ખુલાસો કર્યો છે તે વાંચી એવા અપરાધથી દૂર રહેવું. માણસની ખુશી વિના એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે જવાની બળથી જરૂર પાડવી કે કપટથી લેઈ જવું તેને મનુષ્યનયન કહેવાય છે. આ બંને ગુનાહના અનેક પ્રકાર વર્ણવ્યા છે,-- ઉદાહરણ, કન્યાને કે સ્ત્રીને પરણાવવાને માટે હરણ કે નયન કરવું. બિન બિન પ્રકારોને માટે સખ્ત કેદની તથા દંડની બારે સખ્ત ઠરાવી છે. માણસને (સ્ત્રી પુરૂષ કે બાળકને) હરકોઈ કારણે વેચનાર તથા ખરીદ કરનારને કેદનીકુંબારે શિક્ષા ફેરાવી છે. કોઈ પાસે વેદ કરાવવી તેને માટે

પણ સજ્જ છે. એની પછી ફેટલાક અપરાધ દર્શાવ્યા છે તેઓનું વર્ણન બાળક આગળ કરવા ભેગ નથી.

૧૭ મા બાળમાં ચોરી આદિક મિલકત વિરૂદ્ધ ગુનાહોને માટે ગુના-હના પ્રમાણમાં સજ્જાઓ કરાવી છે. મિલકતોના પ્રકાર અને તેઓની ચોરીની વ્યાખ્યા વિસ્તારથી લખી છે તેઓ લક્ષમાં લેવા ભેગ છે. આ બાળ્યતના પાઠ વિદ્યાર્થીઓની ઉમર અને જ્ઞાનના પ્રમાણમાં ભાષણના રૂપમાં કે સાંચન અને દત્તિદાસના પાઠોમાં પ્રયોજાવા તે શીખવવા ભેગ છે. જળરા-કથી માલ લેવાનો અપરાધ, અપહરણ, ઘાડ પાડવી (ડાકાદટ્ટી), લૂંટવું, મરણનો ભય બતાવી માલ લેવો, મિલકતના સાપરાધ ખોટા ઉપયોગ, ચોરીના બળણીને મીલકત રાખવી, સંતાડવી, અને વેચાતી લેવી, ચોરીનો માલ બળણીને વેચવો, ખીજનો માલ બિગાડવો વગેરે અપરાધોનું વર્ણન આ પ્રકરણમાં છે, અને તેઓને સાર સજ્જાઓ લખી છે.

ખીજને નામે ઠગાર્થ કરી છેતરવાને પણ આ બાળમાં વર્ણવ્યું છે. ૪૧૬ મા કલમમાં ખીજને વેચે, પોતે તે માણસ નથી છતાં તે હું છું એમ કહી ઠગનારને સજ્જ છે. ચોડા વખતપર ગૂજરાત ટ્રેનિંગ કાલેજનો એક રકાવર નડીઆદમાં થઈ ગ્રેડ પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં ખીજને નામે બેઠો. જેને નામે તે બેઠો હતો તે એ ગુનોહ કરાવવામાં સામિલ હતો તેથી એ બંનેને અમદાવાદની અદાલતમાં એક એક વર્ષની કેદની સજ્જ આ કલમ પ્રમાણે થઈ છે. એમણે જૂઠો દસ્તાવેજ વાપરવાના ગુનાહને માટે પણ એ સજ્જમાં ભાગ હતો; અર્થાત્ એ અપરાધને માટે એ શિક્ષા કરવામાં આવી. એ અપરાધો કર્યા પછી પણ પશ્ચાત્તાપ પામી સસને આધાર લીધો હોત તો ચોડી સજ્જ પામત અને વકીલો રાખવામાં મોટો ખર્ચ કરવો પડ્યો તે બચત. ટ્રેનિંગ કાલેજના રકાવરે પ્રથમ નામુકર બનાવ પછી પોતાના ઉપરીની આગળ ગુનોહ કબૂલ કર્યો. એનો ભાઈબધ નડીઆદની અને સો વિદ્યાર્થી હતા તેણે અપરાધ માન્યો નહિ, અને નડીઆદમાં ત્રણ રાખેલી ઉપર છૂટ્યો ત્યાર પછી તેને ખોટી સજ્જા આપનારા મળ્યાં, અને બાળકોનાથી તે પણ ફરી ગયો. જૂઠા પુરાવા આપવાથી બચવાના ઉત્તરે લણી ટાલવાળું પાત્ર રહ્યા નહિ. જે સસને વળંગી રહી પસ્તાવો વસન્ત ઉત્સવ કરે જોની વધને માટે ન્યાયાધીશના મનમાં દયા ઉત્પન્ન કરી ઉત્સવ છે, અને સુધ્ધિ સંબંધ હતો.

તથા ધૂળ, કાદવ આં

શાર્કરીય સ્વનિર્જો--ચાંક.

ધ્યાંથી નીકળે છે.—શાર્કરીય ખનિજોની (લાઘમ કાર્બોનેટની) જે જાતો ઘણી જડી છે તેમાંની આ એક છે. પૃથ્વીના કેટલાક દેશોની જમીનમાં આક્ર પુષ્કળ છે, અને કેટલાકનીમાં બિલકુલ માલુમ પડતો નથી. આપણા ગૂજરાત દેશમાં એ છે કે નહિ તે જણાવું નથી કેમકે ખનિજોની ખોળ અઘાપિ અહીં કરવામાં આવી નથી. દક્ષિણમાં પોંડિચરી અને ત્રીચીનાપોલીની વચ્ચેના પ્રદેશમાં તથા વાયવ્ય હિમાલયમાં આક્ર છે. યુરોપમાં એ મસ છે, ઉત્તર અમેરિકામાં બિલકુલ નથી.

ઉત્પત્તિ.—એ ખનિજ પદાર્થ સમુદ્રને તળીએ બન્યો હતો એમ તેમાં રહેલી પુષ્કળ દરિયાઇ હીપ્પોના શેપ, શાર્ક નામે મચ્છના ફાંત અને ખીજાં સાગરવાસી જનાવરોના શેપ પરથી જણાય છે. પૃથ્વીના પૃથ્વર કે યોડા જોડાણમાં એ ઘણું ઠંડાણે હોય છે તેથી લાંબાં ખાણો ખોદી તેને કાઢવામાં આવે છે. મીઠા પાણીનાં સરોવરોને તળીએ પણ આક્ર બન્યો છે.

ગુણો.—યોડા રંગ એ આક્રનું મુખ્ય લક્ષણ છે. અપારદર્શક, ચળ-કાટ વિનાનો, પોચો અને સહેલથી ભાંગી ભૂકા કરી શકાય, નખથી ખણી શકાય અને અગ્નિમાં ઝોગળી બાય, એ ગુણો આક્રમાં છે. ભટ્ટીમાં તપાવવાથી એનો ચૂનો બને છે, અને તેમ કરવામાં તેનું વજન અર્ધથી કાંઈક ઓછું થતે છે. એનું વિશેષ ગુસ્ત્ર આશરે ૨.૫ છે.

ઉપયોગ.—આક્ર ઘણા ઉપયોગી છે. હલદી જાતના આક્રનો ભટ્ટીમાં તપાવી તેનો કેલ (કાલ) કરવાને તથા ખેતીના કામને માટે ચૂનો બનાવવામાં આવે છે. એના ધોળા રંગને લીધે તથા સહેલથી ભાંગી શકે છે તેથી રસ્તે ઉપર અને કાળા પાટિયા ઉપર ચિત્ર પાડવાના તથા લખવાના કામમાં એ આવે છે. એને વાટીને પાણીમાં નાંખી ધોળવાના કામમાં પણ વપરાય છે. પાણીમાં પીગળાવ્યા પછી તેમાંની કાંકરીને નીચે ઠરવા દેઈ એની ઝીણી રજકણોવાળા પાણીને ખીજા વાસણમાં કાઢી ખીજા વાર ઠરવા દે છે. એમ ઠરેલા ઝીણા ભાગને સફેદો કઢે છે અને ધાતુને સાફ કરવામાં વાપરવામાં આવે છે, તથા તેમાં સરેસ અને પાણી ભેળી ભીંતો ધોળવાના કામમાં લેવામાં આવે છે. એનામાં તેજા કે ખટાશ સાથે મળી જવાનો ગુણ હોવાથી જઠરમાંથી તેજાના વિષને અને ખટાશને દૂર કર-

ઉપયોગી પુસ્તકો પ્રગટ કરી શકે. આ પુસ્તક ઉપયોગી છે એમ કહેવાનું કારણ એ કે એથી તરૂંવાંચનારાઓને બોધ મળે છે. એ ૬૪ માંના જેઓ સ્વપરાક્રમે જીમે દરજે ચડી પ્રખ્યાત થયા છે તેઓમાંના. ધણાક સાળીશ વર્ષોપર શાળાઓમાં બણતા હતા અને તે સમે કોઈ એમ નહિ કહી શકત કે તેઓ આવા પ્રતાપી નીવડશે. એમનાં દૃષ્ટિંતો હાલના જુવાનીઓ વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાનમાં લેવા લેગ છે. વળી જે જે ગૃહસ્થોનાં વૃત્તાંતો આ પુસ્તકમાં પ્રગટ કર્યા છે તેઓને પોતાની મેળવેલી કીર્તિ જાળવી રાખવાનો તથા તેમાં વધારો કરવાનો યત્ન કરવાને ચેતનું જોઈએ. અંચનું કદ વધી ન જાય માટે વૃત્તાંતો દુકામાં લખવાની જરૂર પડેલી જણાય છે. એમાંનાં દૃષ્ટાંક ચરિત્ર નિરૂપણો વિગતવાર લખવા લેગ છે. અને ભવિષ્યમાં ચરિત્ર નિરૂપણ કરવાને આ પુસ્તક વિષય મૂલ્યક થશે. માટે સતતવક્તાનાક માસિક રા. કેશવલાલ હરિવિઠ્ઠલદાસે આ પુસ્તક પ્રગટ કરી દેશની સારી સેવા બજાવી છે.

—❧❧❧❧❧❧❧—

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

ખેડા જીલ્લો. તા. ૬-૬-૮૯. તથા નં. ૬૩૦

તોરણા. રા. ત્રીભોવન અમયાલાલ રજા લમુંદરા, પંડિત શામળદાસ વિશ્વનાથ રજા વિણા. હુસેનભાઈ જમાલભાઈ રજા. જેઠાભાઈ કદાનદાસ રજા. પા. બીખાભાઈ શામળ રજા. સલુણ. પા. જુલાભાઈ જોરાભાઈ તથા મયુર જેશંગભાઈ રજા કેસરા. રકુલ કમીટી રજા-૧૩-૧. ચીખોદરા. એનન રજા. પણસોરા. રા. બાળમુકંદ ગીરજાશંકર રજા. ચીખોદ. પા. લલુભાઈ જેશંગભાઈ રજા ઉમેટા. રોહ. સ્વરૂપચંદ હગનભાઈ રજા. બાઈ મગનભાઈ રજા. ચીંકલાવ. પા. અનુભાઈ ગીરધરની હોકરાઓ અલારસા. બટ હગનલાલ આદીતરામ રજા. ખેડાસા. બટ. વિશ્વજીતું છે કે નાથ રજા. વિરસદ. અગીન જવેરભાઈ નાથાભાઈ રજા. ખોચવાની એ સોમન કેવળદાસ તથા કસનદાસ કામદાસ રજા. દેહવાણુ. મજી રૂનેસીંગજી રજા. સોદસર. રા. કાશીભાઈ જેશંગભાઈ નીખાજી સરખી જમાણા. બાળજી. બી. આ. સોમાભાઈ સનમુખરામ રજા. કુત્રે આમાં જે મીન મોતીભાઈ મયુરભાઈ રજા. વચા. લલુભાઈ જેશંગ રજા કરવાનું છે. તક્કારી નાથજી રણછોડ રજા. મહુધા કન્યા. રા. સા. નારણભાઈ જીખવાની રજા. હાકતર મોતીલાલ કુમળજી રજા. પીંપજાવ. બારોડ બાપુજી

૩૧) અભારસા. શા. કસતુરદુલભદ્રાસ ૩૧) ઉમેદા. રુકુલ કમીટીના મેમ્બરો
તથા પાટવીકુંવર રામસીંહજી ૩૩-૬-૫ કાલસર.કવી અમૃતલાલ અનુપ-
રામ ૩૫) કરમસદ કન્યા. વત્રાસણના ઇનામદાર હમીરભાઈ હરગોવિનદાસ
૩૧) લીંગડા. રુકુલકમીટીના મેમ્બરો તથા સાધુ લાલદાસ કલ્યાણદાસ ૩૨)
તરણોલ કુંજરાવ પા. કુબેર હુંગરદાસ ૩૨) પા. દવારકાદાસ ગોવીંદ ૩૨)
તલાલી મંજારામ ભવાનીશંકર ૩૨) મે. જગન શ્રીકૃષ્ણ ૩૨) હુંગર માનદાસ
૩૧) પટેલ. મોતીલાલ કાશીભાઈ ૩૧) મોતીભાઈ દેશાઈ ૩૧) ગામના સદસ્ય
હરંચો ૩૨૬) નિશાળની વાર્તુ વખત ૩૨૪) અર્ચી છોકરાઓને જમાવ્યા. ને
૩૨)નાં પતાસાં. અંબાલી. ઇશ્વર તળશીએ છોકરા જમાવ્યા તથા દરેકને ટોપી
આપી. મહીજ. શેઠ ત્રીભોવન મોતીદાસ તથા જેસીંગ ધરમચંદ ૩૨) બીડજ.
શા. મગનલાલ દુલચંદ ૩૧) પણસોરા. પા. નરોત્તમ મીકાભાઈ તથા ગંગાશંકર
બોધાએ પરબ મંડાવી. સલુણ. દાદા ભગવાન તથા મોહનલાલ જેસંગ
૩૩)ના કાનવાડી. બાવા બલમભાઈ ૩૩૮) કંબોડા. ઉમેદભાઈ લખાભાઈ
તથા રણછોડ પુંજભાઈ તથા દામોદર નથુભાઈ ૩૩) નાવલી. અતુરભાઈ
રણછોડ ૩૧) કરમસદ. કુબેરભાઈ જેઠભાઈ ૩૨)

જાવક નં. ૪૫ તા. ૧૬-૧-૯૦.

સુદરીઆણા. મુખી. પ્રાણજીવન આવજી ૩૨)

જાવક નં. ૭ તા. ૧૨-૧-૯૦

બોધરા. પંચમહાલ જીજ્ઞાના મે. કલેક્ટર સાહેબ કેમ્પબલ સાહેબ રુકુ-
લના છોકરાને ૩૧૨) તથા બીજા પલટણના સીપાઇઓને ૩૧૧).

પાલણપુર વિ. જાવક નં. ૩૯૦ તા. ૨૮-૧-૯૦

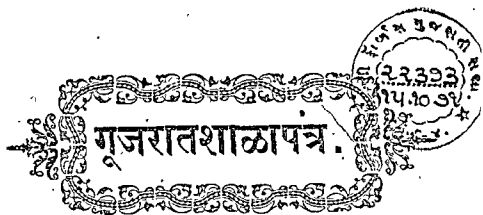
દિવોદર. ચીફકોન્સ્ટેબલ. લલુભાઈ જીવચંદ ૩૧) ડીસાટાઉને. ભરંચ
જીજ્ઞાના કલેક્ટર સાહેબના કલાર્ક કરનલાલ ૩૧) બાવા ભગવાનદાસ ૩૦)
સંખેશ્વર. સીયાના મહંત હરીસંગજી ૩૧) જોશી સાંકલચંદ અભેરામ ૩૦)
કંદોઈ ગીરધર ૩૦.

પ્રાંતહાવાર.

જા. નં. ૧૩૧૩ તા. ૧૧-૨-૧૮૯૦.

બેડી. મે. મીસીસ મેક્લીસેન્ડ સાહેબ ૩૨) સલાયા. ઠા. હરીદાસ
જીવરાજ તથા માધવજી ગાંગજી ૩૨) ઠાકર મીદારામ રામજી તથા જિરામ
પરસોતમ ૩૨) જોડીઆ મુખ્ય. ઠા. વીરંજી શામજી તથા સુતાર મોડણ
વીરજી ૩૫) મેથપર. ઝાલા હનજી ગાંધુભાઈ ૩૨) મોઢી મારવાડ. રા.

કાનજી ઉકા ૩૧) રા. ખોડીદાસ લક્ષ્મીચંદ ૩૧) સોની વસનજી વાગજી
 ૩૧) પટેલ કુંવરજી નેપા ૩૧) પટેલ ખીમા ભીમ ૩૧) ધ્રોણ તા. સ્કુ. મે.
 હાકોર સાહેબ ૩૫) દારોગા હસનભાઈ અલીભાઈ ૩૧૦) સણોસરા. મે.
 વહીવટદાર સાહેબ ૩૧) મૈંગણી. મે. કાળીદાસ રવીંદત ૩૧) નવાનગર
 કન્યા નં. ૩ જો મે. મીસીસ મેકલીવેન્ડ સાહેબ ૩૭) ગોંડલ કન્યા. વાંકા-
 નેરવાળાં નાના બા સાહેબ ૩૧૧) મોરબી કન્યા. મે. દીવાન સાહેબ માદા-
 દવભાઈ ૩૧) ભક્તસણુ, રાજકોટ બયાત હાકોરશ્રી રામસીંગજી બુપતસી-
 ગજી ૩૨) ખંભાલીઆ. રા. માવજી રવજી ૩૧૫) રા. જેશંકર આણ-
 દજી ૩૭૧) લાંબા. શેઠ. નારણદાસ હાકરશી ૩૧) જોડીઆ મુખ્ય હા ર-
 તનશી ગોંડલદાસ ૩૮) જોગ અલીભાઈ મનજી ૩૮) મી. મોરારજી મથુર-
 દાસ ૩૩) વદાણીઆ. મે. પાનાચંદ વેલજી ૩૮) ગોંડલ મુખ્ય. વાંકાનેર
 નવાળ સાહેબ ૩૧૨) મે. હાકોર સાહેબ ૩૧૨) ગણેશ. ભાગંદાર જોગ
 શ્રી રવાજી ૩૧૧૧) મહેતાજીને ૩૧) આસીરટંને ૩૦૧૧) કામદાર જ-
 જીરામ અમરજી ૩૧) ભોડર. પટેલ માડા ૩૧) ધ્રોણ મુખ્ય. મે. હાકોર
 સાહેબ ૩૨૩) કારભારી સાહેબ હીમતરાય વસંતરાય ૩૧) કુવાડવા. વોરા
 મામુજી જીવાજી ૩૧) ખાખરેચી. મે. હાકોર સાહેબ ૩૧૪) કોટડા સાંગાણી.
 સાદીના હાકોર સાહેબ ૩૧૦૧) જોડીઆ કન્યા. ભાટીઆ ગોંડલદાસ તુળ-
 શીદાસ ૩૧૧) જોગ મધુ યાવર ૩૧૧) ગોંડલકન્યા. ધરમપુરવાળાં રાણીજી-
 સાહેબ ૩૨) ધ્રોણકન્યા. મે. હાકોરસાહેબ ૩૨) ખાંભા. સામજા કારભારી
 મે. માણેકચંદ તળથી ૩૧) વાગરવા. મેતા. હંકુ જસરાજ ૩૧૧) નવાનગર
 તા. સ્કુ. મે. મીસીસ મેકલીવેન્ડ સાહેબ ૩૧૧૧) અંજન ખાં. નં. ૩ મે.
 જમસાહેબ ૩૩) અંજમેર. ભાડલા માદાલકરી સાહેબ ૩૧) જોડીઆ-
 દંદર ઓધવજી મેમજી ૩૬) હડીઆણા. દરીઆઈ કોટના કમીશનર ૩૧૧
 કુવાડવા. કામદાર, મહેતાજી તથા મેમ્બરો ૩૧૧૧) સરધાર. સીપાઈ શેરબાઈ
 અમીરભાઈ ૩૫) હાલેદા. કોલાપુરના શેઠ ત્રીભોવનદાસ તલકચંદ ૩૧)
 માણીઆ. મે. હાકોર સાહેબ ૩૧૦) ખાખરેચી. મે. હાકોર સાહેબ ૩૧૪૧) જુનીડા. મે.
 મૈંગણીના માતેજર સાહેબ ૩૧) ધ્રોણકન્યા. રા. નયુશંકર ઉ-
 દેશંકર ૩૫) આંખરડી. સ્કુલકમીટી ૩૧) સાપુર. દંદર જીવા તથા આંખ
 દેવરાજ ૩૫૧) રાજકોટ અમુલકર સ્કુલ. શેઠ અમુલકર જમાલ. ૩૫૧

પુસ્તક ૨૯ મું.

એપ્રિલ.

૧૯૮૦.

અંક ૪ થો.

પાઠોની નોંધ.

(આડમાન કૃત "શિક્ષાપદ્ધતિ" માંથી.)

બાળાનું કામ કરનારા શિક્ષકો પાઠ શીખવતા પહેલાં અને શીખવતી વખતે જોવું ઠીક પડે તેટલા સાથે "શીખવવાની નોંધ" તૈયાર કરે છે.

એ અંકકારની કરેલી નોંધમાં પાઠની હકીકતોનો જે ક્રમ તેને સ્વાભાવિક જણાય છે તે ક્રમમાં ગોઠવેલી હોય છે. પાઠ પૂરો થયે કાળા પાટીઆપર બહુધા જે કાંઈ લખવામાં આવે છે તેનો એ નોંધ આબેહૂબ ઉતારો છે. પાઠ તૈયાર કરતી વખતે જે કોઈ યોગ્ય ઉદાહરણ સૂત્રી આવે તે અથવા બીજી કોઈ નોંધી રાખવા જોગ બાબત શિક્ષક પોતાને માટે નોંધી રાખવી જોઈએ.

એવી નોંધ ચોપડીમાં લખી રાખી હોય તો તેનો અભ્યાસ કરવાથી પછીના સમયમાં નવા વિદ્યાર્થીઓને શીખવવાને કામ લાગે.

પ્રુપિત દીવરોને અને વિદ્યાર્થીઓને પાઠની "પૂર્ણ નોંધ" તૈયાર કરવી પડે છે. ઉપર કહેલી "શીખવવાની નોંધ" કરતાં એ નોંધ વધારે લંબાણ અને ખુલાસાવાળી હોય છે. "પૂર્ણ નોંધ" પરથી નીચલી બાબતો જણાઈ આવવી જોઈએ:—૧ પાઠનો વિષય. ૨ વિષયની ગોઠવણ. ૩ શીખવવાની પદ્ધતિ. સમગ્ર નોંધ પરથી આખો પાઠ જણાઈ આવવો જોઈએ, કે તેથી હોશિયાર ધન્ડપેકટર તે વાંચીને શિક્ષકને સતોનું જ્ઞાન કેટલું છે અને તેનામાં યસંદ કરવાની અને વિચારપૂર્વક ગોઠવણ કરવાની શક્તિ કેટલી છે તે શોધી કહાડે તથા નિશાળીઆઓને રસ ઉપજાવવાની અને જ્ઞાન આપવાની પદ્ધતિની માહિતી તેને કેટલી છે તે વિશે લગભગ ચોક્કસ મત બાંધી શકે.

પાઠની 'પૂર્ણ નોંધ' તૈયાર કરવા સંબંધી સૂચના.

સંબંધી પાઠોને લાગુ પડે એવી સામાન્ય યોજનાની વિગત આપી શકાય નહિ. પાઠ આપવામાં અને તેવાર કરવામાં શિક્ષકે પ્રસંગને અનુસરીને પોતાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ.

પાઠનો વિષય પસંદ કર્યો પછી શિક્ષકે પોતાના વર્ગના છોકરાની ઉંમર અને શક્તિઓ લક્ષમાં લેવી જોઈએ, તેણે શું શીખવવું જોઈએ, નીમલા વખતમાં જેટલું બેથ શીખવી શકાય, અને જેવી રીતે સૌથી સારું શીખવી શકાય તેનો નિર્ણય કરવામાં એથી તેને સહાય મળશે.

યોગ્ય વિષય પસંદ કરો.—ખૂબતાં સર્તી પાઠનો વિષય નવો અને મનોરંજક હોવો જોઈએ, પરંતુ ઉપયોગી થાય અને છોકરાંની ચરબીને અનુકૂળ આવે એવો સદા પસંદ કરવો.

તે પાઠ એક વર્ગને અનુકૂળ થાય તે બીજા વર્ગને કેવળ પ્રતિકૂળ થાય એ કહેવાની જરૂર નથી.

વિષય જોઈએ તેટલો, પરંતુ અતિશય વધારે હોવો ન જોઈએ. વિષયના સંબંધમાં જે કંઈ કહી શકાય તે બધું પાઠમાં પોંચી ધાલવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં તમારો હેતુ પાર પડે અને નીમલા વખતમાં પાઠી શીખવી શકાય તેવી બાબતો માત્ર પસંદ કરવી. (એકજ પાઠમાં જેટલું પાઠું શીખવી શકાય તેના કરતાં વધારે શીખવવાનો કેટલાક નિયામીઆ પ્રયત્ન કરે છે.)

વિષયને કલમવાર ગોઠવવો. પ્રત્યેક કલમ પરિપૂર્ણ અને માત્ર મધ્યમ લાંબી હોવી જોઈએ. એ કલમો રવાબાવિક ક્રમમાં એક પછી એક આવવો જોઈએ, અને તેઓની સંખ્યા ઘણી હોવી ન જોઈએ. પાઠ આપવામાં દરેક કલમનો વિષય જાણે એકજ પાઠ હોય તેમ જુદો જુદો શીખવી તેણે પુનરાવર્તન કરવું જોઈએ. એમ “જુદા જુદા બાગોનું” પુનરાવર્તન કરવાથી શિક્ષક જે જે શીખવશે તે તે પાઠું થતું જશે, અને છેવટે આખા પાઠનું પુનરાવર્તન કરવાથી પાઠ પૂરેપૂરો સમજાવ્યો છે કે નહિ તેનો તે નિશ્ચય કરી શકશે.

જે શબ્દોની જોડણી કરાવવી હોય, આપવા બુત્પત્ત્યર્થ આપવા બીજા અર્થે સમજાવવા હોય તે શબ્દોની નામે જુદી જુદી જાતની લીટીઓ દોરવી.

પુનરાવર્તન કરતી વેળા પાઠ માદ આવે એવડી કાળા પાટીઆપર લખવાની પાઠની રૂપરેખા પણ એ નોંધમાં હોવી જોઈએ. જેમ જેમ શીખવતા જઈએ તેમ તેમ એ સંક્ષેપ કાળા પાટીઆપર લખવાની બહુધા જરૂર છે, અથવા પુનરાવર્તન કરવામાં કોઈ વાર એ સંક્ષેપ લખી શકાય. કાળા પાટીઆનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો તેવડે ઘણી કીમતી મદદ મળે છે, તથાપિ મુકાબલે બહુજ થોડા તરુણ શિક્ષકો તેનો બેશ ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક પાઠોમાં યથાક્રમ સારાંશ કહાડવાની એટલી બધી જરૂર પડતી નથી. (ઉદાહરણ, અંકગણિતમાં અથવા બુગોળવિદ્યામાં પાટીઆપર જે દાખલા કર્યા હોય અથવા નકશો દોર્યા હોય તે ઉત્તમ સારાંશ યઈ શકે.) પરંતુ પાઠને અંતે શું શીખવ્યું અને પાઠની ગોઠવણ કેવી કરી તે કાળા પાટીઆપરથી બહુધા જણાઈ આવવું જોઈએ. એવો સંક્ષેપ નિશાળીઆઓને પાઠ રૂપજૂ છે, અને પાઠનો સાર તેઓને ઘેરથી લખી લાવવાનો હોય છે તેવારે ઉપયોગી યઈ પડે.

ટીપ.—પાઠ શીખવતી વખતે પ્રસંગને બંધ બેસતો કરવાને લગભગ દરેક પાઠમાં થોડોક અણુધાર્યો ફેરફાર કરવો પડશે. એ વેળા શિક્ષકને યોતાની ચતુરાઈથી ઉપયોગ કરવો પડે છે. પોતાના વિષય સંબંધી કરેલી નોંધપરથી જેટલું જાણવામાં આવે તેનાથી ઘણું વધારે જ્ઞાન તેને હોવું જોઈએ, નહિતો તે મુઝાશે. “તમે જે જાણો છો તે બધું તમે શીખવી શકતા નથી.” પૂર્ણ જ્ઞાન, ચાતુર્ય, અને ચોકસા હેતુ એ સમગ્ર શિક્ષણની મુખ્ય આમીઓ છે.

પાઠના વિષયની જાત અને પરિમાણનો નિશ્ચય કર્યા પછી શિક્ષકે તે શી રીતે બેશ શીખવી શકાય તેપર ધ્યાન આપવાનું છે.

જેમ પાઠના વિષયના લક્ષણની અસર વિષય ઉપર થાય છે તેમ શીખવવાની પદ્ધતિ ઉપર તેની અસર થશે; વિશેષ ઉપરથી સામાન્ય (જાણીતા ઉપરથી અજાણવાનું) અનુમાન કરવાની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો કે નહિ તેનો નિશ્ચય તેને કરવો પડશે. જે એ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાનું તે દરાવે તો તેને અનુસરીને પદ્ધતિની વિગતવાર રચના કરવી જોઈએ. આ કામમાં બહુધા હમેશ ઘણું મનન કરવું પડે છે.

તેને “બોધ પાઠ” આપવાની જરૂર જણાય તો જે બાબતોને લીધે એવો પાઠ બેશ આપી શકાય તે બાબતો તેણે યાદ રાખવી જોઈએ. એ

કોલેજ તરીકે તેને મંજૂર કરી, જેના દરજ્જાની કેળવણીના સંબંધમાં આ-
ટલો બધો વધારો કરવામાં આવ્યો, તથાપિ બીજા દરજ્જાની અને પ્રાથમિક
કેળવણી વિષે કુલંક્ષ ક્યું નહિ. સને ૧૮૭૩ અને ૧૮૮૦ની સાલોના
વચગાળામાં વરસોમાં વડોદરા સંસ્થાનના જુદા જુદા ભાગોમાં જુદે
જુદે સમયે ૧૨ આંગણે વર્નાક્યુલર સ્કૂલો સ્થપાઈ. વડોદરાના વિદ્વાન
મહારાજાએ ઇંગ્લેન્ડ કેળવણી આપત્તી સસ્તી અને સહેલી કર્યાથી હમણા
૬૫૦ કરતાં વધારે વિદ્યાર્થીઓ તેનો લાભ લે છે. સરદારો, દરકદારો,
વગેરેના પુત્રોને માટે એક આસ નિધાન સને ૧૮૮૩માં સ્થાપી હતી,
પરંતુ સને ૧૮૮૮માં તે બંધ કરવી પડી.

દેશી કેળવણીના સંબંધમાં નામદાર મહારાજાએ લોકોમાં પ્રાથમિક
કેળવણીનો પ્રસાર અને સુધારો કરવાને સને ૧૮૮૪-૮૫માં એક યોજના
મંજૂર કરી હતી. એ યોજના પ્રમાણે દેશી બાપામાં કેળવણી આપનારી
શાળાઓની સંખ્યા ૧૨૦૦ થતા લગી દર વરસે ૩૦ નવી નિશાળો ઉઘા-
ડવામાં આવશે. નામદાર મહારાજાએ ઉદારતાથી આ યોજના મંજૂર
કર્યાથી વર્નાક્યુલર આતને ઘણું ઉત્તેજન મળ્યું છે. થોડાં વરસોમાં એ
આતું બહુ વિસ્તાર પામ્યું છે. એ કારણથી વડોદરા સંસ્થાનની નિશાળો-
માં અપરતી પ્રાથમિક કેળવણીનો ખ્રિષ્ટિય રાજ્યમાંની નિશાળોમાં અ-
પરતી પ્રાથમિક કેળવણી જોડે ઠીક મુકાબલો કરી શકાય તે દર્શાવવાને
આ સ્થળે થોડીક હકીકતો આપવામાં આવે તો તે નકામી થશે નહિ.
સને ૧૮૮૭-૮૮માં ૩૪૬ નિશાળો હતી તેઓમાં ફંડની નિશાળો ૨, મદદ
લેનારી ગામડી નિશાળો ૫૨, અને બાકીની સરકારી હતી. આગળ
વરસમાં બધી મળીને ૩૦૫ નિશાળો હતી તેઓમાં ફંડની નિશાળો ૨,
અને મદદ લેનારી ૪૨ હતી. બાપાઓ પ્રમાણે ૨૯૪ ગૂજરાતી, ૨૩ મ-
રાઠી, ૧૨ સંસ્કૃત અને ૧૭ હિંદુ નિશાળો હતી. ગૂજરાતી નિશાળોમાં બે
ટૂંનંગ સ્કૂલો (એક મલ અને બીજી ફીમલ)નો અને હિંદુ સ્કૂલોમાં એક
આપનશાળાનો સમાવેશ થાય છે. એ ૩૪૬ નિશાળોમાંની ૩૬ હોકરાની,
૪ વિશ્વ અને ૫ હોડીઓની મળીને એકંદરે ૪૫ નિશાળો ગાયકવાડની
રાજધાનીના શહેરમાં હતી. સને ૧૮૮૮ના જુલાઈની ૩૧મી તારીખે
તમામ વર્નાક્યુલર શાળાઓનાં પત્રોમાં નિશાળોઆની સંખ્યા ૩૪,૨૬૨
હતી; સને ૧૮૮૭ના જુલાઈની એજ તારીખે ૩૧,૪૩૫ હતી. વરતીના

પ્રમાણમાં નિશાળે જવા લાયક ઉમરના નિશાળીઆની સંકેદ સંખ્યા સને ૧૮૮૬-૮૭માં ૬.૯ હતી અને સને ૧૮૮૭-૮૮માં ૧૧.૫ હતી; બ્રિટિશ હિંદમાં છેલ્લાં બે વરસમાં અનુક્રમે ૧૧.૨ અને ૧૧.૦ હતી. નિશાળે બહુનારા છોકરાની સંખ્યા ૩૧,૮૦૪ એટલે નિશાળે જવા લાયક ઉમરના છોકરાની વસ્તીનાં સંકેદ સંખ્યા ૧૯.૧ હતી; આગલા વરસમાં છોકરાની સંખ્યા ૩૦,૨૬૪ હતી. સને ૧૮૮૬-૮૭માં છોડીઓની સંખ્યા ૨૧૪૧ અને સને ૧૮૮૭-૮૮માં ૨૪૫૮ હતી. નિશાળે જવા લાયક ઉમરના છોડીઓની વસ્તીના પ્રમાણમાં બહુનારી છોડીઓની સંકેદ સંખ્યા માત્ર ૧૬ હતી. બ્રિટિશ હિંદમાં એ સંખ્યા સને ૧૮૮૮-૮૯માં ૧.૮ હતી. કન્યા-શાળાઓ ૨૩ હતી તે વધીને ૨૭ થઈ અને હમણા ૩૧ છે. એમાંની છ શાળા વડોદરા શહેરમાં છે તેઓમાં શુમારે ૪૫૦ છોડીઓ બાળે છે. નિશાળોનાં મકાનો અંધાવવા ખાતે તથા તેઓની મરામત કરાવવા ખાતે થયેલો ખર્ચ બાદ કરતાં કેળવણીનો એકંદર ખર્ચ સને ૧૮૮૬-૮૭માં ૩૧,૯૫,૩૬૦ થયો હતો તે વધીને સને ૧૮૮૭-૮૮માં ૩૨,૧૨,૭૧૧ થયો. એ ખર્ચ રાજ્યની કુલ ઉપજનો આશરે સંકેદ ૧.૪૧ ભાગ હતો. દરેક નિશાળીઆને બહુવવાનો સરાસરી ખર્ચ ૩૫) બાબાથઈ થયો હતો, પરંતુ મુંબાઈ પ્રજાકામાં એ ખર્ચ ૩૬) કળદાર કરતાં વધારે ચાલે છે. કોળી, બીલ, આદિ પછાત રહેલા વર્ગોની કનેથી ફી લેવામાં આવતી નથી, અને નિશાળોમાં બહુનારા છોકરાની કુલ સંખ્યાના પાંચમા ભાગના ગરીબ અને લાયક છોકરાઓને મફત દાખલ કરવામાં આવે છે. એથી વડોદરા સંસ્થાનમાં સરકારી વનીકયુલર સ્કૂલોમાં બહુનારા તમામ છોકરાઓમાંના સંકેદ ૩૧ છોકરા મફત બાળતા હતા.

નામદાર મહારાજનએ ઉપલો ડરાવ ક્યો તે કેડે કેટલીક વિશેષ શાળાઓ સ્થાપવામાં આવી તેઓ વિષે અહીં કહેવું જોઈએ. દર વરસે ૩૦ નવી નિશાળો સ્થાપવાનો ડરાવ ક્યો તેવારે શિક્ષકો પૂરા પાડવાને એક ટ્રેનિંગ કોલેજ સ્થાપવાની જરૂર જણાઈ. એથી સને ૧૮૮૫ માં ટ્રેનિંગ કોલેજનો એક વર્ગ ઉઘાડ્યો તેમાં ૪૦ સ્ટાલરો હતા, અને સને ૧૮૮૭-૮૮ની સાલથી એમાં શિક્ષણનો પૂર્ણ અધ્યયન ક્રમ ચાલે છે અને બ્રિટિશ ટ્રેનિંગ કોલેજોના પંદે ત્રણ વર્ગો રાખ્યા છે તેઓમાં ૬૫ સ્ટાલરો છે. થોડાં વર્ષપર એક ફીનલ ટ્રેનિંગ વર્ગ પણ કહાડવામાં આવ્યો હતો. ખીજી

જાણવા લાયક વિશેષ નિયાજ પૂર્વ દેશની ગાયનકળા શીખવનારી ગાયનશાળા છે. એ શાળા સને ૧૮૮૧ માં ઉઘાડી હતી અને તે સમયથી પ્રોફેસર મૌલા બક્ષની દેખરેખ નામે બહુ લોકપ્રિય થઈ પડી છે. એમાં આગરે ૭૦ જોકરા ગાયન શીખે છે. જોકરાઓ ઇંગ્લેન્ડ અથવા વર્નાક્યુલર નિશાળોમાં ખોતાનો અભ્યાસ પણ જરી રાખે તેટલા સારે એ શાળામાં સંધ્યાકાળે શીખવે છે. નામદાર મહારાજને આવી શાળાઓની એટલી તો અગત્ય જણાઈ કે તેમણે પાટણમાં ગાયનશાળા કહાડવાનો હમણા હુકમ કર્યો છે અને પ્રોફેસર મૌલાબક્ષ બતાવે તે પ્રમાણે પશ્ચિમ બણીના દેશોની સ્વર-પદ્ધતિપર જુદાં જુદાં પુસ્તકો રચીને પ્રસિદ્ધ કરવાનો અર્થ પણ આતાના અર્થમાંથી આપવાની મંજૂરી આપી છે. એવાં ચારે પુસ્તકો, તો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે.

આખા રાજ્યમાં ૧૨ સંસ્કૃત શાળા છે તેઓમાંની ૬ વડોદરા શહેરમાં છે અને તેઓમાં સંસ્કૃતના જુદા જુદા વિષયો શીખવવામાં આવે છે.

વળી વર્નાક્યુલર ડીપાર્ટમેન્ટને લગતી કેટલીક વિશેષ બાબતો છે તેઓ વિષે પણ અહીં કહેવું જોઈએ. વર્નાક્યુલર સ્કૂલોનાં ધોરણોમાં અને શાળા પુસ્તકોમાં ધણો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે અને બવહારોપયોગી વિષયો, જેમકે કાગળ લખવા, નાનું, ગામડાંના હિસાબ, અને અક્ષર, છઠ્ઠા ધોરણમાં દાખલ થયાં છે. નામદાર મહારાજની ખાસ ઇચ્છા મુજબ ઉપલા ધોરણમાં સંસ્કૃત શીખવવામાં આવે છે. ઈચ્છી વર્નાક્યુલર કેળવણી આપવાને ધણી નિશાળોમાં છઠ્ઠા ધોરણનો બીજા વર્ષનો વર્ગ રાખ્યો છે અને નિશાળાઓએ બૂમિતિ, અક્ષર ગણિત, રસાયનશાસ્ત્ર, આદિ વિષયો શીખવવામાં આવે છે. નીતિનું પુસ્તક શાળાઓમાં ચલાવવાને ધણાં વરસપર આતાએ મંજૂર કર્યું હતું અને તેની લાભદાયક અસર થયેલી જણાય છે.

શીખવેલા વિષયોની વધારે સમજ પડે તેટલા સારે રાજ્યમાંની ત્રણ મોટી નિશાળોમાં એટલે વડોદરા, અમરેલી, અને પાટણમાં ત્રણ મોટાં સંગ્રહસ્થાનો છે. સૂરત જેવા મોટા શહેરમાં ગુજરાતી નિશાળોને મોટે એક સંગ્રહસ્થાન રાખવાનું હમણાજ મંજૂર થયું છે. વડોદરા રાજ્યમાંની બીજી ધણીક શાળાઓમાં નાના પાયાપર સંગ્રહસ્થાનો છે.

ઉપર કહેલા ફીઝલ ટ્રેનિંગ વર્ગમાં તથા શહેરમાંની કન્યાશાળાઓમાં ખરેખરી વ્યવહારોપયોગી બાબતોપર વિશેષ લક્ષ્ય આપવામાં આવે છે. રાંધવું અને શીવવું એ બે બાબતોપર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે અને પાકથાસના નિયમોનું અને પાકથાસનું અનુભવી જ્ઞાન એ છોડીઓને શીખવાના વિષયોમાંનો એક વિષય છે. લગભગ તમામ કન્યાશાળાઓમાં શીવણ કામમાં હોશિયાર દરજ્જા અથવા વધે પહોંચેલી સ્ત્રી રાખવાની ગોંઠવણ કરી છે. વડોદરા શહેરમાંની બે નિશાળોમાં ગાયનનો વિષય દાખલ કર્યો છે તે ગાયનશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે પ્રોફેસર મૌલાબદો અન્ના-વેલી પદ્ધતિથી શીખવવામાં આવે છે. નિશાળોમાં બણનારી હિંદુ સ્ત્રીઓનાં અને છોડીઓનાં માબાપો અને સગાં ગાયનશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે ગાયન શીખવવામાં આવે તેની વિરુદ્ધ યશ્વેંદ્ર એવું પ્રથમ બચ લાગ્યું તેથી શરૂઆતમાં માબાપોની ઇચ્છા વિરુદ્ધ નહિ વર્તવાની ધણી કાળજી લીધી હતી, પરંતુ છોડીઓને અને ફીઝલ ટ્રેનિંગ ક્લાસની સ્કોલરોને તે ધણું પસંદ પડ્યું હોય એમ જણાય છે અને શાસ્ત્રીય રીતે શીખવેલા ગાયનના જ્ઞાનની કીમત તેઓ સમજે છે અને તેથી થોડા વખતમાં પુષ્કળ છોડીઓ અને સ્ત્રીઓ શીખવા લાગી. શહેરમાંની કન્યાશાળાઓમાંની એક કન્યાશાળાને લગતો જનાના સ્ત્રીઓનો એક વર્ગ ક્લાસો છે અને તેનો લાભ ધણી સ્ત્રીઓ લે છે.

નામદાર મહારાજની ઇચ્છા મુજબ અને સને ૧૮૮૪-૮૫ માં મંજૂર કરેલી યોજના પ્રમાણે વર્નામુલર કેળવણી ખાતું દેશી ભાષાઓનાં પુસ્તકોની વૃદ્ધિ કરવાની તજવીજ પણ કરે છે. ઇનામોને માટે તથા સ્કૂલ લેક્ચરીઓને માટે દેશી ભાષાઓનાં પુસ્તકો ખરીદ કરવા ઉપરાંત દેશી ભાષાઓમાં સાયન્સ, નીતિશાસ્ત્ર, ઇલાદિનાં પુસ્તકો રચાવવાને નાણાંની મોટી મંદદ આપવામાં આવી છે. દેશી ભાષાઓમાં સાયન્સનાં પુસ્તકો રચાવવાની અગત્ય જણાઈ છે અને એ ભાષાના પ્રથમ પુસ્તક તરીકે રસાયન શાસ્ત્રની તમામ બાબતો આવી જાય એવો ગ્રંથ તૈયાર કરવાનું કામ સાયન્સના બે આજ્યુએટોને સોંપ્યું છે. નીતિવાક્યામૃત નામે સંસ્કૃત પુસ્તકનાં ગૂજરાતી અને મરાઠી ભાષાંતરો થોડા વખતમાં પ્રસિદ્ધ થશે. છોડીઓને અને સ્ત્રીઓને ઉપયોગી થાય એવાં થોડાંક ઉર્દુ અને હિંદી પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો કર-

વાનું કામ પણ ખાતાના મુખ્ય કામદારોએ માથે લીધું છે. હમણા સાધારણ ક્યોદ એ છે કે દેશીઓમાં માનસિક કેળવણી પર અતિશય લક્ષ આપવામાં આવે છે, પણ શારીરિક કેળવણી પર લગભગ કેવળ દુર્લેક્ષ કરવામાં આવે છે અને દેશીઓમાંના કેળવાયલા લોકોનાં શરીર દિવસે દિવસે નબળાં થતાં જાય છે અને આવા કઠણ સ્પર્ધાનાં વખતમાં તેઓથી સખ્ત મહેનત થઈ શકતી નથી. આ સત્ય ધણી લોકોના સમજવામાં સ્પષ્ટ આવ્યું છે, પરંતુ એના ઉપાય અદ્યપિ વહીવટમાં લેવામાં આવતા હોય એવું જણાતું નથી. થોડો સમય થયાં કેટલીક મુખ્ય નિશાળોમાં કસરતશાળાઓ કહાડી છે, પરંતુ હાઈસ્કૂલમાં ભણતારા છોકરાઓની સંખ્યા જોડે સરખાવતાં ઘણાજ થોડા છોકરા કસરત કરે છે તો આંગ્લોવર્નાક્યુલર અને વર્નાક્યુલર નિશાળોમાં સાઈ પરિણામ આવવાની ભાગ્યે આશા રાખી શકાય. માટે શાળાઓમાં શારીરિક કેળવણી પર છોકરાઓની પ્રીતિ કૃતપન્ન કરવા સાથે ગામઠી રમત ગમતો શીખવવાની જરૂર છે. એ રમત ગમતો ખાતે છોકરાઓને તેમજ રાજ્યને ધણો ખર્ચ નહિ પડે. એ કેળવણી નામદાર મહારાજની ઇચ્છાને અનુસરી વિશેષ કરીને ગૂજરાતમાં આ લતી તમામ રમતગમતોનું ખાસ પુસ્તક રચવાનું કામ ટ્રેનિંગ કોર્સનેના હેડમાસ્તરને સોંપવામાં આવ્યું છે અને એ પુસ્તક થોડા મહીનામાં પ્રસિદ્ધ થશે એવી આશા છે. એ જાતનું પુસ્તક ગૂજરાતી ભાષામાં મહેલુંજ પ્રગટ થશે એવું ધારવામાં છે તેથી તેની ભાષા અવસરે કરીને સારી હોવી જોઈએ અને રમત ગમતો વિષેનાં ઇંગ્લિશ પુસ્તકોમાં જેવાં ચિત્રો હોય છે તેવાં ચિત્રો એમાં આપવાં જોઈએ. કેળવણીખાતાની માર્ગદર્શક વગર નામદાર મહારાજને ઇંગ્લિશ એલેનાં પુસ્તકોનાં દેશીભાષાઓમાં ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ કરવાની જોડવણ કરી છે અને કોકેટ, દડખડ, દડીદાવ (લોન-ટેનિસ), અને બેલ્લિક વિષે ગૂજરાતીમાં અને મરાઠીમાં, અને ગેડીદણ (ક્રિકેટ)ની રમતનું પુસ્તક મરાઠીમાં પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે.

નામદાર મહારાજએ ઉદાર રાજ્યરીતિ રાખ્યાથી કેળવણીની આવી સારી સ્થિતિ થઈ છે તેને માટે વડોદરા સંસ્થાનની પ્રજા મહારાજની ધણીજ આભારી છે. એ રાજ્યરીતિને ઉત્સાહથી અમલમાં લાવવા માટે દીવાન બહાદુર બક્ષમણ જગન્નાથનો તથા દીવાન બહાદુર મણીભાઈ જમનામ્મનો અને મી. ટી. એમ. ટેમ્પર તથા રા. ગા. હરગોવિંદદાસ

દ્વારકાંદાસનો ધણો આભાર છે. ઇંગ્લિશ અને વર્નાક્યુલર કેળવણી ખાતાના એ એ ઉપરી અધિકારીઓની દેખરેખ અને અમલ નીચે મુકાબલે બહુજ દૂંધી મુદતમાં ખાતામાં આવો ઉતાવળો પરંતુ સ્થાયી સુધારો થયો છે. તથાપિ આવા ઉદાર અને વિચક્ષણ રાજને હાથે ખીજાં પુષ્કળ ઉપયોગી કામો થવાની લોકો આશા રાખે તો તે અયોગ્ય કહેવાય નહિ. કેળવણી ખાતાએ અહીંથી અટકવું ન જોઈએ અને અટકશે નહિ એવું ધારવામાં આવે છે, કારણ કે પુષ્કળ યોજનાઓ વિષે વિચાર થાય છે. વડોદરા કોલેજમાં હવે આર્ટ્સનો પૂર્ણ અભ્યાસ શીખવવામાં આવે છે તેના સંબંધમાં કાયદાનો વર્ગ કહાડવાનો વિચાર છે. કોલેજને લગતો ખેતીવાડીનો વર્ગ પણ કહાડયો છે, અને ઉદ્યોગશાળા (ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ) કહાડવાની મંજૂરી મહારાજાએ આપ્યાની ખબર થોડા સમયમાં લોકોના જાણવામાં આવશે. એ શાળાની વ્યવસ્થા કાંતો રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવશે અથવા કોઈ ખાનગી ગૃહસ્થ આંટ-ઈન-એડ પદ્ધતિ પર કરશે. દેશી ભાષાઓમાં સાયન્સની પુસ્તકમાળા પ્રગટ કરવાને માઠી રકમ જુદી કહાડી છે. હોશિયાર લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટના તાબા નીચે એક ફીમેલ હાઈસ્કૂલ કહાડવાની યોજના લગભગ પરિપૂર્ણ થવા આવી છે. પ્રાચીન ગૂજરાતી કવિઓનાં વગર છપાયેલાં જૂનાં પુસ્તકો પ્રગટ કરવા ખાતે મહારાજાએ રૂ.૧૨૦૦૦) મંજૂર કર્યાં છે. ઉપલા વર્ગોને માટે હોપકૃત ગૂજરાતી વાંચનમાળાની પૂર્વણી તરીકે જોકરીઓના ઉપયોગની ખાસ વાંચનમાળા તૈયાર થાય છે, અને એ કામ કેટલાક ગૂજરાતી વિદ્વાનો, શાસ્ત્રીઓ, અને ગ્રાન્ટુએટોને સોંપ્યું છે.

(બોમ્બે ગેઝેટમાંથી.)

મુંબાઈ ઇલાકામાં કેળવણીની સ્થિતિ.

મુંબાઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાના સને ૧૮૮૮-૮૯ ના રીપોર્ટ પરથી જણાય છે કે બજાનારા જોકરાની સંખ્યા ૫,૦૦૮૭૨ હતી તે વધીને ૫,૨૨,૦૪૬ અને જોકરીઓની સંખ્યા ૫૩,૫૨૬ હતી તે વધીને ૬૦,૮૦૪ થઈ. પૂર્વિદ સરકારની મણવાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નિશાળે જવા

લાયક ઉમરના ૬૨ સો છોકરે આશરે ૨૮ છોકરા અને ૬૨ સો છોકરીએ ત્રણ છોકરી આવેછે, અથવા છોકરા અને છોકરીઓને એકઠાં ગણતાં એકડે સોળ આવેછે. પરંતુ માત્ર સરકારી નિશાજોના આંકડા નોતાં બ-
ણનારા છોકરાની સંખ્યા ૪,૩૪,૮૮૭ હતી તે વધીને ૪,૫૩,૦૭૨ અને
છોકરીઓની સંખ્યા ૪૯,૧૭૨ હતી તે વધીને ૫૪,૬૮૦ થયેલી જણાય
છે; પરંતુ છોકરા અને છોકરીઓના એકંદર સંખ્યા ભેતમાં પત્રકોમાં ૬૨
મહીનાની સરાસરી સંખ્યા ૪,૬૮,૩૫૮ હતી તે વધીને ૪,૮૪,૨૭૫ થયેલી
છે; અને દરરોજની સરાસરી હાજરી ૩,૪૮,૨૧૭ હતી તે વધીને
૩,૬૧,૭૨૫ થયેલી છે. પત્રકોમાં ૬૨ માસની સરાસરી સંખ્યાની અને ૬૨
રોજની સરાસરી હાજરીની વચ્ચેનું પ્રમાણ સને ૧૮૮૭-૮૮ માં ૭૪
અને સને ૧૮૮૮-૮૯ માં ૭૫ છે.

ઈંગ્લેન્ડ બાળનારાની સંખ્યા ૪૧,૮૧૯ હતી તે વધીને ૪૩,૪૫૧, અને
દેશી બાળા બાળનારાની સંખ્યા ૪,૬૨,૫૧૫ હતી તે વધીને ૪,૮૪,૯૭૨
થઈ; પરંતુ સંસ્કાર પામેલી (કલાસિકલ) બાળા બાળનારાની સંખ્યા ૧૪,૮૯૨
હતી તે ઘટીને ૧૪,૨૨૨ થઈ. એ ઘટાડો સિંધમાં નોવામાં આવેછે ત્યાં
કારસી બાળનારા ઓછા થતા જાયછે, કારણ કે દેશી બાળાનો અભ્યાસ
કરવામાં વધારે વખત આપવામાં આવેછે.

મદદ સેનારો નિશાજોને આપેલાં નાણાંની રકમ રૂ. ૩૩,૦૩,૧૯૦
હતી તેમાં વધારો થઈ રૂ. ૩૪,૦૦,૯૫૨ થઈ. ધમારતો ખાતાની ખસિસોમાં
થયેો વધારો નોવામાં આવેછે, અને કોલેજોને તથા સ્કૂલોને આપેલી
સાધારણ ખસિસોની રકમ રૂ. ૨૨,૮૯,૧૩૧ હતી તેમાં વધારો થઈ રૂ. ૨૨,૯૯,
૦૩૩ થયા. વિચેય ખસિસોની રકમ રૂ. ૩૪,૭૯૭ હતી તે વધીને રૂ. ૩૬,૨૯૧
થઈ; એમાં સિંધકોલેજની લેક્ચરીને આપેલા રૂ. ૧૭૫૦ તથા 'પુણાની
મિશનરી અને સેન્ટ મેરીની સ્કૂલોના એન્ટાઉમેન્ટ ફંડમાં આપેલા રૂ. ૩૦૫૦
નો સમાવેશ થાયછે.

મુંબાઈની લો (કાયદાની) સ્કૂલમાં ફીના રૂ. ૧૫૨ ઉપન્યા દના
તેમાં વધારો થઈ રૂ. ૬૦૦ ઉપન્યા છે. આખા દ'ખાકામાં મળવનનીઓ
અને પઠાડી વતોનાં ૫,૯૮૪ છોકરાં નિશાજમાં બાણેછે અથવા તેઓની
સંખ્યામાં ૧૪૦ નો વધારો થયોછે એવું જણાયછે.

સરકારી ઠરાવમાં જણાવે છે કે કેળવણીની લગભગ દરેક ગાખામાં

વધારો ગયા વરસમાં પણ જારી રહ્યો છે તેની નોંધ એ સરકારી ક્ષેત્રવણી ખાતાનો રીપોર્ટ છે. હમણા આ ધલાકામાં સરકારી અને ખાનગી મળીને ૧૧,૭૩૨ શાળાઓમાં ૫,૮૨,૮૫૩ નિશાળીઆ બહોળે. સરકારી શાળાઓ ૮,૬૪૨ છે તેઓમાં ૫,૦૭,૭૫૨ નિશાળીઆ બહોળે અને ખાનગી શાળાઓ ૫,૦૯૦ છે તેઓમાં ૭૫,૧૦૧ નિશાળીઆ બહોળે. બહુનારા જોકરાની સંખ્યા ૫,૦૦,૮૭૨ હતી તે વધોને ૫,૨૨,૦૪૯ અને જોકરાઓની સંખ્યા ૫૦,૫૨૬ હતી તે વધોને ૬૦,૮૦૪ થઈ છે.

ખાતાનો એકંદર ખર્ચ ૩૫૪,૫૩,૩૨૮ થયો હતો. એમાં પ્રોવિન્ડિઅલ ફંડના ૩૧૬,૫૨,૯૧૬, લોકલસેસના ૩૮,૫૩,૪૫૩, મ્યુનિસિપલ ફંડના ૩૩,૦૫,૨૯૧, તથા ફીના ૩૧૧,૫૪,૨૮૩ નો સમાવેશ થાય છે.

એ કારણથી કુલ ખર્ચનો સેંકડે ૨૧.૧૭ ભાગ ફીમાંથી ઉપજ્યો હતો; પાછલી સાલમાં સેંકડે ૨૦.૬ ભાગ ઉપજ્યો હતો. આ વધારો સંતોષકારક ગણવો નોંધ્યો.

આરોગ્યતા વર્ધક સુધારા વિષે ભાષણો.

ભાષણ ૧૬ મું.

પેટમાંના નજોના વ્યાધિઓ.

સને ૧૮૮૫ માં જે મરણો થયાં હતાં તેઓમાં સૌથી વધારે મરણો કોગળિયાથી નીપત્યાં હતાં અને તેનાથી બીજે નંબરે આ દરદોથી નીપત્યાં હતાં.

પેટમાંના નજોના વ્યાધિઓ બિન બિન કારણોથી ઉત્પન્ન થઈ શકે. ઘણીવેળા ઝાડો થાય છે તે નજોને પીડા કરનારા પદાર્થોને ખહાર કઢાડી નાંખવાનો કુદ્રત ઉપાય કરે છે. એવી વેળા કાંઈ પણ ઓસડ આવ્યાની જરૂર નથી. આરામ લીધાથી તથા હલકો ખોરાક ખાધાથી ઝાડો બંધ થઈ જાય. પરંતુ અતિસાર (સંધરણી) જારી રહ્યાથી શરીર બહુ નબળું પડી જાય છે અને ઘણાં માણસ મરી જાય છે.

કોગળિયાથી બચવાને જે ઉપાય કરવાની જરૂર છે તેજ ઉપાય એ રોગથી બચવાને કરવા નોંધ્યો. ખોરાક ઉપર વિશેષ લક્ષ્ય આપવાની જરૂર છે. કાચાં અથવા ઉતરી ગયેલાં (બહુ પાકીને બગડવા માટેલાં)

ફળ, ક્ષત્રી શાકભાજી; ખરાખર નહિ રંધાયેલું (નહિ સોજેલું). અથવા પચે નહિ એવું અન્ન ખાવું નહિ. તેમજ બહુજ ખાવું નહિ; વિશેષ કરીને રાતે. ઘણું ખાવું નહિ. પવનના કપાટામાં સૂવું નહિ; પેટું પર પવન લાગવાથી ધણી હાનિ થાય છે. અંગને, તેમાં વિશેષ કરીને પેટને, બ્રહ્મણ રાખવું; એ વિના બીજા ઉપાયો નિષ્ફળ થશે. ત્રણ બદલાતી હોય તે વારે ધણી સંભાળ રાખવાની ગરજ છે. ગરમી અથવા શરદીયી એ રોગ થવાનો સંભવ છે.

શીતળા.

સને ૧૮૮૫ માં બ્રિટિશ હિંદમાં શીતળાથી ૨,૮૦,૬૩૦ મૃત્યુ નીપજ્યાં હતાં તે વિષે આપણે પાછળ કહી ગયા છીએ. કલ્પિત દવદવી-ઓના યસકુંડમાં એટલાં મનુષ્યોનો ભોગ આપવામાં આવ્યો એમ માની શકાય. જે દવીઓથી લોકો ત્રાસ પામે છે તે દવીઓ હયાતીમાં છેજ નહિ. તેઓ એ રોગ ઉત્પન્ન કરતી નથી અને મટાડતી નથી. લોકોએ તેમના કોપનું ભય રાખવું નહિ અને તેઓને આપેલાં બળિદાન નિરર્થક છે.

ગૌશીતળા કરાવવા એ બળીઆથી બચવાનો મોટો ઉપાય છે. એ યુક્તિ શુભારે એક સેકાપર એક ઇંગ્રેજ દાકતરે શોધી કઢાડી હતી. પ્રથમ ગાયના શીતળામાંથી એપ લીંચી હતો અને હંમણા પણ ગાયના શીતળામાંથી એપ લેઈ કેટલાક લોકોને શીતળા કહાડવામાં આવે છે.

જોઈએ તેવી સંભાળ નહિ લવાયાપરથી મૂંઝે લોકો ધારે છે કે, ગૌશીતળામાં કાંઈ માલ નથી. કોઈવાર ગૌશીતળાનો, ખરેખરો એપ લેવામાં આવતો નથી અથવા નાના કોલા કોડી નાંખવામાં આવે છે. શીતળા ખરાખર કહાડવામાં આવે તો બળીઆ કહાડેલા આદમીઓમાં ઘણાજ થોડાને સહીષ્ડ આવે અને તે ઘણું કરીને ઓછા જોરમાં આવે. જે લોકોનાં અંગ પર પહેલાં શીતળા આવી ચાકાં પડેલાં હોય છે તેઓને પણ કોઈવાર શીતળા પાછા આવે છે.

ચામડીમાં નસ્તર પોંચી ચાર કોલા કરવા જોઈએ અને કેટલાક

દિવસ લગી ખંજવાળવાથી કે ઘસવાથી કોડવામાં ન આવે તેની સંભાળ રાખવી જોઈએ. તેઓપર કશું ચોપડવું નહિ.

બાળકો તથા માસનાં ધાવ તે પહેલાં તેઓને શીતળા કઢાવવા. તેઓ બહુ પીડા પામતાં નથી અને કોહાને ઘસી નાંખી શકતાં નથી. કોહા ઘસાઈ ન જાય એ મુખ્યત્વે સંભાળવાનું છે. વળી દાંત ફૂટવા માંડે તે પહેલાં કોહા રૂઝાઈ જાય એ લાભ છે.

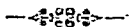
શીતળાથી તદાજ બચ ન હોય તો બાળકોની તંદુરસ્તી સારી હોય તેવારેજ તેઓને શીતળા કઢાવવા.

ગુલાની ડૂટ્યા પછી ફરીને શીતળા કઢાવવા, એથી શીતળાથી લગભગ પૂર્ણ રક્ષણ થયે.

જે માણસને એનીમેજે શીતળા આવ્યા હોય તેના અંગપરના કોહામાંથી એપ લઈ શીતળા નહિ આવેલા આદમીની આમડીમાં મૂકવાની રીત હિંદના કેટલાક ભાગોમાં અઘાપિ ચાલે છે. એની સામે મોટો વાંધો એ છે કે જે માણસની આમડીમાં એ રીતે એપ મૂકવામાં આવે છે તેને બળાઆ નીકળે છે તેનો એપ તેની પાસેના હરકોઈ માણસને લાગવાનો સંભવ છે. એના કરતાં ગૌશીતળા બહુ પસંદ કરવા જોગ છે.

હિંદમાં હોકરાને બળાઆ આવે તો તેનો દોષ બહુધા તેમનાં મા-આપોને છે. હમણા હિંદના લગભગ તમામ ભાગોમાં ગૌશીતળા કઢાડવામાં આવે છે તે પર બેદરકારપણું રાખવું ન જોઈએ. થોડોએ પોતાના આકરોને અને મહેતાજીઓએ પોતાના નિશાળીઆને ગૌશીતળા કઢાવવાની સમજુતી આપવી. થોડાં વરસમાં એ રોગથી લોકો લગભગ અ-જાણવા થઈ જવાનો સંભવ છે.

લોકોની ખુશી હીય તો મોટાં શહેરોમાં ગાય અથવા વાછરડાના શીતળાના કોહામાંથી એપ લઈ તે વતી તેમને શીતળા કઢાડી શકાય.

મધુપ્રમેહ (સોકરીઆ પેરંબીઆ.)

આ બાધિથી હિંદના કેટલાક પ્રખ્યાત પુરૂષો મરણ પામ્યા છે. એ

કારણથી એ રોગનાં કારણો વિષે તથા એનો અટકાવ કરવાના ઉપાયો વિષે થોડુંક લખવાની જરૂર છે.

ભૂલયાપ દેવડાવી એ રોગ યાવ છે અને કેટલાંક અકવાડીઆં લગી એ થવાની ખબર પણ પડતી નથી. એનું લક્ષણ એ છે કે ફીકા રંગનો પેશાબ ધણો થાય છે અને તેમાં પુષ્કળ સાકર હોય છે. પરંતુ એ રોગનું બીજું સ્વરૂપ છે તેમાં ધણો પેશાબ યાવ છે પણ સાકર હોતી નથી. મધુપ્રમેહના પેશાબ પર સંખ્યાબંધ માખીઓ આવીને જસે છે.

મધુપ્રમેહમાં ધણા વખત લગી ખાવાપર રુચિ ઠીક રહે છે અને વખતે ઘણું ખવાય છે. પરંતુ ચામડી સદા સૂકી હોય છે, આડાનો બંધકોશ રહે છે, તરસ છીપતી નથી, અને દરદીનું શરીર લેવાતું જાય છે. પછી ખાવાની રુચિ ઓછી થતી જાય છે, શરીરમાં ધણી નબળાઈ આવે છે અને મગે સોજા ચઢે છે.

કારણો—મુખ્ય કારણોમાંનું એક કારણ અતિશય ધી, મીઠાઈ, અને બીજાં તેલી ખોરાકનો ઉપયોગ છે. એથી લોકો શરીરે જડા થાય છે અને ચામડીમાં લોહી પ્રમાણમાં હળવે ફરે છે. મગ પીવાથી એ રોગ થવાનો વધારે સંભવ છે.

ઉપલા ખોરાકની જોડે ખુદી દવામાં ઘણું દરેણું ફરેણું અથવા કસરત યાવ તો તેઓ યકી ધણી થોડી હાનિ યાવ. હરવા ફરવાની કસરતથી ચરબી જાણે બળી જશે. પરંતુ હિંદના શ્રીમંત લોકો મરજી માફક પુષ્કળ ખાય પીએ છે અને તેઓનાં શરીર જેમ વધારે ફાલી જાય છે તેમ તેઓને હરવા ફરવાની કસરત કરવાની ઓછી ઈચ્છા થાય છે.

મનને અતિશય મહેનત પડવાથી મધુપ્રમેહ થવાનો વહેલો સંભવ છે. માંસ ઉત્પન્ન કરનારો ખોરાક મુખ્યત્વે મગજનો ઘસારો સચ કરવાના કામમાં આવે છે તેથી શરીરના બીજા બધા અવયવોનું પોષણ ન થવાથી તથા ચરબી અતિશય વધી જવાથી તેઓને હાનિ થાય છે.

જે આદમીઓને મધુપ્રમેહ થયો હોય તેઓ ભિનાળામાં ઠંડાં પલાડી રસોઆમાં રંદી ખુદી દવામાં દરરોજ ઘણું દરેકરે નહિ તો તેઓનો અંત વહેલો આવે છે. ઠંડી દવાને લીધે પરસેવો થતો નથી તેથી મૂત્રપિંડો પર વધારે ભાગે પડે છે.

જે પુરુષોને મધુપ્રમેહ થયેલો હોય છે તેઓને પાદાનો છવ સ એ-
વો રોગ થવાનો સંભવ છે. પાડું એ એક જાતનું મોટું ગૂમડું છે. શરી-
રમાં લોહી હળવે ફરે છે અને લોહીમાં સાકર હોવાથી તેને રૂઝવવાની લો-
હીની શક્તિ ઓછી થાય છે. એ કારણથી સાદા ગૂમડા જેવો શરીરના
હરકોઈ ભાગનો સોજો ચરબીનો અને તેને ટાંકનારી ચામડીનો નાશ કરે
છે અને મૃત્યુ આણે છે.

પૂર્વાચાર.—ધણીક વેળા દાકતરો દરદીની જાંઘની લંબાય એટલુંજ
માત્ર કરી શકે. જે કારણથી એ રોગ થાય છે તે કારણોને દૂર કરવા
વિશે લક્ષ આપવું જોઈએ.

ખોરાક.—ધી, મીઠાઈ, અને પુષ્કળ તેલ અથવા સાકરવાળી ખી-
જ વસ્તુઓ ખાવામાં સંભાળ લેવી જોઈએ. પરમુદીની રોટલી અને
ઓખા કરતાં આટાની (લોટની) રોટલી વધારે પસંદ કરવા જોગ છે.
ખીજું ખાવા લાયક ધાન્ય જીવાર અને મકાઈ છે. માંસ ક્યારેકારક છે.
દૂધ અને પનીર આપી શકાય. બોજન વખતસર ખાવું જોઈએ.

કસરત—એ આવશ્યક છે. ગરીબ લોકોને પોતાની આજીવિકાને અર્થે
મહેનત કરવી પડે છે તેઓમાં એ રોગ યુક્તાબલ થોડો જોવામાં આવે છે.
ગાંડીમાં બેસીને ફરવા જવું બસ નથી; દરરોજ પગે ચાલવાની કસરત
કરવી જોઈએ.

મનની મહેનત.—એ અતિશય હોવી ન જોઈએ, અને મનની તથા
શરીરની કસરત વારાફરતી કરવી જોઈએ.

હવા—મધુપ્રમેહ થવાનું વલણ હોય તો પહાડી મૂલકમાં રહે-
વું નહિ.

ગદ્યસ્તોત્ર ૪ ધું.

આ લો ડું તમને સુંદર વસ્તુ દેખાડું. આ બાગમાં ફૂલો ખીલી ર-
તાં છે. તેઓમાં આ યુક્તાબલ ફૂલ પૂરું ખીસવું છે. એ, કેવું સુંદર ર-

* દાકતર ખાસ્તગિરે આ રોગ વિશે આપેલા વર્ણનનો ઉતારો છોડ-
વન મિરર નામે વર્તમાનપત્રમાં કપો હતો તેમાંથી મુખ્યત્વે ઉપલો સાર
લીધો છે.

ખાવ છે. જાણે બધાં કૃષ્ણોનો રાજ હોય તેમ. તે તેની ડાળી ઉપર બે-
ઢેલું છે. તેની પાંખડીઓ કવી ચળકે છે. તેનો મીઠો વાસ હવામાં
પ્રસરી રહ્યો છે; આપણી આંખો એને જોઈને ખુશી યામ છે.

યુવાન સુંદર છે, પણ તેનાથી વધારે સુંદર કોણ છે તે જાણો
છો? જોણે તેને બનાવ્યું તે તેનાથી વધારે સુંદર છે; બધાના જીવને તે
આનન્દ પમાડે છે.

બળવાન કોણ છે તે કહું છું. વાઘ બળવાન છે. તે ઝાડીમાંથી ખ-
હાર આવે છે, અને ગર્જના કરે છે ત્યારે એતરોમાંનાં ઢોરો નાસેછે, અને
વગડામાંનાં પશુઓ સંતાપ જાય છે, કેમકે તે ધણો ભયંકર છે.

વાઘ બળવાન છે, પરંતુ જોણે તેને બનાવ્યો તે તેનાથી વધારે બ-
ળવાન છે. તેના બનાવનારનો ક્રોધ વધારે ભયંકર છે; એક ક્ષણમાં તે
આપણને મારી નાખી શકે, અને તેનાથી બચાવનાર બીજું કોઈ નથી.

તેજસ્વી શું છે તે હું તમને બતાવું. સૂરજ તેજસ્વી છે. જ્યારે તે
નિર્મલ આકાશમાં પ્રકાશે છે અને પૃથ્વીને અજવાળું આપે છે ત્યારે બીજી
બધી વસ્તુઓથી વધારે સારો અને તેજસ્વી છે.

સૂરજ તેજસ્વી છે, પણ જોણે તેને બનાવ્યો તે વધારે વધારે તેજ-
સ્વી છે. આંખોથી તે જોઈ શકાતો નથી, કેમકે તેનું તેજ આપણાથી ખમી
શકાવું નથી. સઘળા અંધારી જગ્યામાં તે જીવે છે. રાત્રે જીવે છે અને
દિવસે જીવે છે; અને તેનો પ્રકાશ તેના કરેલા બધા કામપર પડે છે.

એવો મોટો છે તે કોણ છે? તેનું નામ કહો કે હું તેનું સ્તવન કરું.
તે પરમેશ્વર કહેવાય છે. તેણે સઘળા વસ્તુઓ બનાવી છે, પણ
તેણે જે જે બનાવ્યું છે તે સર્વથી તે વધારે સારો છે. તેઓ સુંદર છે.
પણ તે પંડે સૌન્દર્ય છે, તેઓ બળવાન છે, પણ તે પોતે બળ છે,
તેઓ સંપૂર્ણ છે, પણ તે પંડે સંપૂર્ણતા છે.

મોઢાનાથ સારાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટ.

૧૫૫ દિસેમ્બર મહીનાની ૨૦ મી તારીખે અમદાવાદમાં આપણા
શ્રી મદારાણી કેસરદિંદના કુમાર ડ્યુક ઓફ કોનાટના પત્ની હેસ ઓફ

કોનાટે એક વિદ્યા મંદીરનો પામો નાખવાની ક્રિયા કરી. એ વેળા તે રાજ-
કુમાર, તથા મુંબાઈના ગવર્નર લાર્ડે તથા તેઓનાં બાપો લેડી જે તથા
લુણાવાડાના રાજા સર વર્ધતસિંહજી, કે. સી. આઈ. ઈ., તથા મુંબી રા-
મપોરના રાણા, વાડાસીનોરના નવાબ અને છોટા ઉદેપુરના રાણા, તે-
મના કારભારીઓ તથા અમદાવાદના આગેવાન ગૃહસ્થો અને ધણીક
સત્કારીઓ ત્યાં ખીરાજ્યાં હતાં. એ વિદ્યા મંદીર સ્ત્રી કેળવણીને ઉત્તેજન
દેવાને તથા સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાને અર્થે બંધાવવા ધારેલું છે. આપ-
ણા દેશમાં કન્યાશાળાઓ ઘણાં વરસોથી સ્થાપવામાં આવી છે. બાળકી-
ઓ થોડું અથવા વધારે બણીને નિશાળેથી ઉઠે છે. સાર પછી તેમના
સાનમાં વધારો કરવાનો, તેમને નવરાસના સમયમાં સારાં પુસ્તકો વાંચ-
વાનો અને સારી સંગતમાં બળવાનો લાગ આપવો એ નિઃસંશય લા-
ભકારી છે. નિશાળેથી ઉઠ્યા પછી એમ યવાની જરૂર છે. સુસંગત અને
સારાં ગ્રંથો વાંચ્યા વિના નિશાળમાં મળેલી શિક્ષા અને સાન જૂલો જ-
વાય છે. જે પુસ્તક શાળાઓ સ્થાપન થઈ છે તેઓમાં જઈ વાંચવામાં
આપણા દેશની નારીઓને અડચણો છે. આપણી સ્ત્રીઓ ઘણું કરીને
જનાનામાં રહેતી નથી; તેઓ દેવદર્શનાદિ કાંઈ કરવાને, નાતોમાં જમવા
જવાને, લગ્નાદિક પ્રસંગમાં સામિલ થાય છે, તથાપિ તેઓ પુરૂષોમાં બે-
જસેજ ન થતાં સ્ત્રી મંડળ જુદું રહે છે. એ રૂઢી પરાપૂર્વથી આવે છે,
માટે જો તેમને એકલાને માટે એવાં સ્થળ હોય કે જેમાં એકલી સંના-
રીઓ જ બેગી થાય, સારા ગ્રંથો વાંચે, બાપણો સાંભળે અને કાંઈ ગમત
રમત કરે તો નિશાળમાં મળેલી કેળવણીમાં વધારો થાય. સારા ગ્રંથો ક-
યા છે તે બધાથી જાણી શકાતું નથી અને ખરીદી શકાતું નથી, માટે જ્યાં
સારાં પુસ્તકો વગેરેનો સંગ્રહ કરવામાં આવે, તથા દિવસમાં નવરાસની
વેળા સારી સોળતમાં સામિલ થવાનું બની શકે તેવાં પુસ્તકાલયની અવ-
શ્યતા છે એવો વિચાર અમદાવાદમાં સ્થાપન થયેલી નાશનલ ઈન્ડિયન
આસોશિએશન ગૂજરાત ખાંચના સભાસદોના મનમાં ઉત્પન્ન થવાથી
એવું વિદ્યા મંદીર સ્થાપવાનો તેમણે નિર્ણય કર્યો. મરહુમ સરદાર રાવ
બહાદુર બોજાનાથ સારાભાઈના સ્મરણાર્થે એક ફંડ તેમના મિત્રોએ કર્યું
છે તે ફંડની બંધવસ્થાપક સભાએ આઠ હજાર રૂપિયા આ ખાતે એ
મંડળને આપવાનું સ્વીકારવાથી બોજાનાથ સારાભાઈ દિનંદરુટ-

રૂપુટ ફાર વીએન ખાંધવાનો વિચાર કરવાને અમદાવાદના આગેવાન ગૃ-
હસ્થોની બહેર સભા અમદાવાદના જડજ મહેરબાન આસ્ટન સાહેબના
પ્રમુખપણા નીચે જોલાવવામાં આવી અને તે સભાને એ પોજના પસંદ
પડી. પછી એ કાર્ય કરવાને વધારે નાણો ઉધરાવવાનો પ્રયત્ન કરવા
માંજો અને ના. ઈ. આસોશિએશન ગ્ર. ખાંચના મુરબી મહેરબાન શ્રી
એસ ઓફ કોનાટ છે તેમને એ મંદીરનો પાપો નાખવાની ક્રિયા કરવા-
ને આસોશિએશનના પ્રમુખી મહેરબાન મીસીસ આસ્ટન સાહેબ તરફથી
આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું. તે તેમણે કૃપા કરી સ્વીકાર્યું. શોભાપમાન
મોટો મંડપ પાપો નાખવાને સ્થળે સ્થવામાં આવ્યો હતો તેમાં નામદાર
એસ સાહેબ પધાર્યા તે વેળા તેમને માન આપવાને નીચે પ્રગટ કરેલું
ગીત મંતારીઓએ ગાયું,—

ગીત.

ગાઓ સખીઓ ગીત મનોહર, ઉમંગ આણી આજરે; હારે ગાઓ. ૧
એસ ઓફ કોનાટ પધાર્યા, કરશે ઉત્તમ કાજરે. હારે ગાઓ સ૦ ૧
ઈન્સટીટ્યુટ અખળાઓ મારે, મહુરત તેનું યાચરે. હારે ગાઓ.
એસબાનુ મુખારક હાથે, પાપો શુભ રોપાચરે. હારે ગાઓ. ૨
મળવા હળવા સદગુણ રળવા, સ્ત્રીઓ ધણી આ સ્થાનરે. હારે ગાઓ.
મળશે વાંચે ને સાંભળશે, વધશે વીવેક જ્ઞાનરે. હારે ગાઓ ૩
ડયુકની સાથે એસબાનુ, આવ્યાં આપણે દેશરે. હારે ગાઓ.
આ શુભ કામ કર્યાથી લશે, સખીઓ મુખ વીંચેશરે. હારે ગાઓ. ૪
મહારાણી શાણી વિક્ટોરીઆ, બલો પ્રજાપર ભાવરે. હારે ગાઓ.
તેમના પુત્રનાં વહુ પનોતાં, એસ દીલ દરીઆવરે. હારે ગાઓ. ૫
એસ બહુ જીવો ફૂનીઆમાં, સહીત પત્ની પરીવારરે. હારે ગાઓ.
આપણે એવી આશીશ દઈએ, બલો ગણી આભારરે. હારે ગાઓ.
ગાઓ સખીઓ ગીત મનોહર, ઉમંગ આણી આજરે. હારે ગાઓ. ૬

—૦૦૦૦૦૦—

શાર્કરીય ખનિજો--ચૂનો,

એકલો શુદ્ધ ચૂનો પૃથ્વીના પૃથ્થમાં જડતો નથી. કૌંબાનિક અથવા

સલ્ફ્યુરિક આસિદ (કાર્બનના કે ગંધકના તેજબની)નેડે બજેલો હોય છે. કૌબાનિક આસિદ નેડે બજેલો હોય છે તેવારે તેના પાપાણુને બૂંસ્ટર-વેષાઓ ચૂર્ણ પાપાણુ (ચૂનાનો પત્થર) કહેછે, અને ગંધકના તેજબવાળો હોય છે તેને ચીરડી કહે છે. (ઇંગ્રેજીમાં સાઇપ્ટ્રોન).

ઉત્પત્તિ.—પૃથ્વીના પોષડાની ખનાવટના બે ભાગ કરીએ તો બે-માંનો મોટો ભાગ ચૂર્ણ પાપાણુનો બનેલો કહેવાઇ શકે. એની કેટલીક જાતો છે અને તેઓ બધી પાણી નીચે ઠરીને બનેલી છે. કૌબાનિક આસિદનેડે બજેલા રૂપમાં એની મોટી વખાર જળ છે. અમાપ જથામાં તે સાગરમાં બરેલો છે; અને સાગરમાં વસનારાં કરોડો જનાવરો પોતાના અંગના કઠણ ભાગો (હાડકાં, કોડીઓ, શંખ, ખાંગડા, છીપો વગેરે) તથા રહેઠાણો (પરવાળાદિક) બનાવવાને તેમાંથી સદા પુષ્કળ લેછે. મહાસાગરની જાડાઈમાં વસનારાં અસંખ્ય જંતુઓનો તે ખોરાક છે, અને તેવડ તેઓ ભાંડાં પરવાળાના પવેતો અને દૂધો બનાવેછે. માણસે ચણેલા મોટા મોટા મહેલો, હવેલીઓ, મંદીરો અને રોજબરોજના ધણા ચૂર્ણ પાપાણુના બનેલાં છે. અતિ કીણા સાગરવાશી જંતુઓની અતિ સૂક્ષ્મ છીપો અને હાડકાંના બનેલા છે. પૃથ્વીના ધણાખરા ભાગોમાંથી એ પત્થર જડે છે.

લક્ષણો—એની જાતોનાં લક્ષણો બિન્ન બિન્ન છે. આપણા દેશમાં જમીનમાંથી મરડીઆ કાંકરા નીકળેછે તેઓને બઢીમાં પકવવાથી ભીંતો ચણવાનો ચૂનો, ધુધરા, કે છો બનેછે. છાટો કે શિલા બને એવા રૂપમાં પણ તે ઘણે ડેકાણે છે. પોરબંદરનો પત્થર એ જાતનો છે. બધી જાતોની કઠણારા સરખી નથી. કેટલીક જાત આણુમાંથી કાઢતી વેળા નરમ હોય છે અને વાતાવરણમાં રહ્યા પછી કઠણ થાય છે. જે જાતો વધારે કઠણ છે તે વધારે ભારે છે. બધાનું ટકાઉપણું સરખું નથી. કેટલીક જાતો ખસે ચળે થયાની ચૂંચે ખરી જાય છે, અને કેટલીક જાતો હજાર વંદેસોથી વધારે કાળ પર્થત સારી હાલતમાં રહે છે. એ જાતોના રંગમાં ભેદો હોય છે. કોઈનો ચોળો, કોઈનો શૂરો, કોઈનો કળુંદો, ઘણાદિ.

હરકોઇ પત્થર શાક્ટીય (ચાક, ચૂનો, આરસ, ચીરડી) છે કે નહિ તે પારખવાને તેની ઉપર આસીડ (તેજબ)નાં ટીપાં મૂકવાથી જણાય. એમ કરેથી પરપોટા થાય કે ફીણ આવે તો જાણવું કે તે શાક્ટીય પાપાણુ છે.

ઉપયોગ—ગૂર્ણ પાવાણુને બઠીમાં પકવીને ઇમારતો ચણવાના તથા ઘોળવાના કામમાં લેવામાં આવે છે એ સર્વના જાણવામાં છે. એ કારણ માટે તે મોટા જયાબંધ ખપે છે. દુર્ગંધ તથા એવી રોગ બીજનો નાશ કરવાનો એનામાં ગુણ હોવાથી માણસની આરોગ્યતા જાળવવાના કામમાં આવે છે. દુર્ગંધનો નાશ કરવાને જે લાલ બૂકો યામ છે તેમાં એને જાળવવામાં આવે છે અને તેથી ખર્ચ ઓછો યામ છે. જે ઓરડામાં કે ધરમાં કોગળીઆથી માણસનું મરણ થયું હોય તેમાંની ભીંતોએ ચૂનો લગાડવાથી તેમાં રહેનારનું રક્ષણ યામ છે. પાનમાં અને તમાકુમાં બેળી પકવેલો ચૂનો લોક ખાય છે. ધાવણા છોકરાને માનું દૂધ મળતું નથી ત્યારે માથના ઊકાળેલા દૂધની તરી કાઢી લેઈ તેમાં ચૂનાના કિંચિત્ પાંશવાળું નીતરું પાણી રેડી તે પાવામાં આવે છે. એ લાઈમ વાટર બજારમાં મળે છે, પણ જો ન મળે તો રાતરે ચૂનામાં પાણી રેડી આખી રાત રૂવા દેવું અને સવારે ઉપલું નીતરું પાણી એ કારણ માટે કાઢી લેવું. બીજાં ઓસડોમાં પણ એ કામ લાગે છે.

વગર પકવેલા ચૂર્ણપાવાણુની છાટો પત્થરની ઇમારતો બનાવવાના કામમાં વપરાય છે, અને ખેતીની જે જમીનમાં એના ઓટ દોય છે ત્યાં તેનો બૂકો જાળવામાં આવે છે.

“હોપચંદ્ર”ની બક્ષિસ.

તારીખ ૧૮મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૯૦ને રોજ અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના ધર્મશાસ્ત્ર સ્કોલર મંગળજી હરજીવનને કવિત પાઠમાળામાં પ્રવીણતાને માટે અંભાળીયા મુકામે “હોપચંદ્ર” ધર્મશાસ્ત્રમાં ન્હરે સભા બરી આપનામાં આપ્યો તેનો હેવાલ.

આ સભામાં અત્રે અંભાળીયા મહાદેવના આજ્ઞા વહીવટદાર સાહેબ, આજ્ઞા માસ્ટર સાહેબ, આજ્ઞા ન્યાયાધીશ સાહેબ વગેરે દરબારી અમલદારો, આજ્ઞા પોસ્ટમાસ્ટર, તાલુકા સ્કૂલમાસ્ટર, અમેરિકા સ્કૂલના હેડમાસ્ટર, તથા બીજા આસિસ્ટન્ટો, શેઠ મુળજી કલ્યાણજી, દામોદર ગોપિંદજી, દામોદર હરજીવન, વૈદરાજ અત્રજીભાઈ, વકીલ

મંડળ, મુંબાઈના તથા અહીંના કેટલાક મોટીઆઓ, વેપારીઓ વગેરે મળી આશરે ૧૫૦ થી ૧૭૫ સુધી સખસો હાજર હતા.

ખધાઓ હાજર થયા પછી રાવખહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈ, કા-
ઠીયાવાંડના આસિસ્ટન્ટ એન્જીનિયરનલ ઈન્સ્પેક્ટર ટુંકામાં આ સભા
મળવવાનો હેતુ કહી સંભળાવી, સ્કોલર મંગળજીની એકઠા થયેલા ગૃ-
હસ્થાને ઓળખાણ પાઠ્યા બાદ કેળવણી આપવાની નવી પદ્ધતિ ગૂજરાત
અને કાઠિયાવાડમાં શી રીતે દાખલ થઈ તે સમજાવ્યું. પ્રથમ જૂના વ-
ખતમાં ગામઠી નિશાળના મહેતાજીઓ કેવી રીતે બણાવતા ત્યારબાદ સ-
રકારી ગૂજરાતી સ્કૂલો ગૂજરાતમાં વધારવા મુંબઈમાં એક નોરમલ ક-
લાસ સ્થાપન થયો. તેમાં બણેલા થોડાક સ્કોલરો ગૂજરાતમાં આવ્યા તે
કેળવણી આપતા પણ તે રીત મેહરબાન ટી. સી. હોપસાહેબ ખાહાદુર
જ્યારે કેળવણીખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર હયા તેમને ખામીવાળી માલૂમ પડ-
વાથી ઈંગ્લેન્ડમાં લોડે બેઠેને શોધ કરેલી નવી સંયોગીકરણથી નાનાં બા-
ળકોની મન શક્તિ કેળવી તે પ્રમાણે કેળવણી આપવાની રીત દાખલ
થવાથી નવા શોધ હુનર કળા વગેરે ડુનિયાને જે બેહદ ફાયદા થયા છે
(એ વીથે વીસ્તારથી વિવેચન કર્યું.) તે નવી રીત ગૂજરાતમાં દાખલ
કરવાનું મોતાના મનપર લીધું અને તેને માટે પોતે સને ૧૮૫૭-૫૮માં
વિલાયત જઈ એ પદ્ધતિની માહિતી મેળવી આવી જીલ્લાના તે વખતના ડે-
પ્યુટીઓને સને ૧૮૫૮માં એ રીત શીખવી અને અમદાવાદમાં એક
નોરમલ કલાસ ઉઘાડ્યો. ત્યાર પછી રાવસાહેબ મહિપતરામભાઈને એ
નવી રીતની વધારે માહિતી મેળવવા સાર વિલાયત મોકલ્યા તે વર્ષ ૬-
હાડો રહી શીખી પાછા આવ્યા ત્યારે તેમને ટ્રેનિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર
હરાબ્યા અને તે વખતથી એ નવી પદ્ધતિ પ્રમાણે કેળવણી આપવાનું
કામ માલ્યું. આવી રીતે જે મહાન પ્રવૃથ્થના ઉત્સાહ અને ખંતથી એ નવી
રીત અહીં દાખલ થઈ તે જ્યારે આ દશ જોડી જે વર્ષ ઉપર વિલાયત
ગયા ત્યારે તેમની યાદગીરી માટે કરેલ ફાળામાંથી જે બાખતમાં તેમણે
આટલો ખર્ચો શ્રમ લઈ સુધારો કરી કેળવણીનો ખરો પાયો નાંખ્યો તેજ
બાખત એટલે શિખવવાની પદ્ધતિમાં પ્રવીણતામાં અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કો-
લેજના સ્કોલરોમાંથી જે જે સરસ નીકળે તેમને દર વર્ષે જે ચાંદ આ-

પણ સને ૧૮૮૯-૯૦થી ડરાબું છે કે જેથી કરી ગૂઝરાતનું કેળવણીખા-
તું અને અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજ સાથે મેટ્રિકુલેશન સર ટી. સી. હોપ
સાહેબનું નામ સદા જોડાઈ રહે. એ ડરાવ મુજબ આ સાથે મેટ્રિકુ-
લેશન ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર જાલજીસ સાહેબ બહાદુર-
ની વાર્ષિક પરીક્ષામાં આ સ્કોલર મંગળજી હરજીવન એ બાબતમાંજ
બીજે નંબરે આવવાથી તે આ ચાંદને લાયક ક્યા છે. તે આપવાના
શુભ પ્રસંગની ક્રિયા રાવબહાદુર ગોપાળજીભાઈને હાથે થવાનો પ્રસંગ
મેટ્રિકુલેશન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુરના આસ દુરમાનથી મળ્યો તેને માટે
સાહેબ મોસુકનો ઉપકાર માની સ્કોલર મંગળજીને સદરહુ ચાંદ પોતાના
શુભ આશીર્વાદ સાથે સ્વાધીન ક્યા જે તેણે ઉપકાર સાથે સ્વીકારીલીધો.

સ્કોલર મંગળજીએ સારબાદ પોતાનું બાપણ વાંચ્યું જેમાં તેણે ૫
૪૮૫ શબ્દોથી પોતાને આ માન મળ્યું તેને માટે મેટ્રિકુલેશન જાલજીસ સા-
હેબબહાદુર તથા કેળવણી ખાતાના બીજા કેટલાક અમલદારોનો તેમજ
અહીં હાજર થયેલા ગૃહસ્થોનો ઉપકાર માન્યો.

સારબાદ અતરેના ન્યાયાધીશ આજમ લાલજીભાઈએ પોતાને તથા
એકઠા થએલા બીજા ગૃહસ્થોને આ શુભ પ્રસંગમાં ભાગ લેવાની તક
આપી તેને માટે રાવ બહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈનો ઉપકારમાની ટુંકામાં
કાઠિયાવાડમાં કેળવણીના ફલાવા માટે બોલ્યા. આજમ વહીવટદાર સા-
હેબે પણ એજ મતલબનું બોલી ઉઠતી પ્રજામાંથી પણ આવા માન
મેળવવાનો ઉત્સાહ વધે એવી આશા ખતાની.

એકઠા થયેલા ગૃહસ્થોએ લીધેલી તસ્વીરે માટે રા.બા. ગોપાળજી
સુરભાઈએ ઉપકાર માન્યો અને પાન સોપારી તથા ખૂલ વહેંચાયા બાદ
સબા વિસરજન થઇ.

GOPALJI SURBHAI,

Assistant Educational Inspector,

KATYAWAR.

ગુજરાતશાસ્ત્રપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

મે.

૧૯૯૦.

અંક ૫ મો.

ગરમ લુગડાં.

ગુજરાત ત્રેનિંગકાલેજ (પ્રેમચંદ્ર રામચંદ્ર ત્રેનિંગકાલેજ)માં નવા આવેલા પહેલા વર્ષના સ્કાલરોને ગરમ કપડાં વિષે નિબંધ લખવાનું કહેવાયી જણાયું કે સાઠે સ્કાલરોમાંના એકેને તે બાબત ખરું સ્થાન ન હતું. એ લુગડાં પેશાનાં બેનનાં યાચે એ ઘણાક જણતા હતા, પણ તેઓ બધા ધારતા હતા કે બેનનાં લુગડાંમાં ગરમી ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે. આ મોટી ધારણા વગર બણેલા માણસો કરે તેમાં નવાઈ નથી, પરંતુ ગુજરાતના બિન બિન બાગોમાંની મોટી નિયાજોમાં બણેલા બધા વિદ્યાર્થીઓ કરે એ નવાઈની જોડે દલગીરી ઉપજાય તેવું છે. કાશ્મીરી ઉમદા શાલજોડાનાં વખાણ કરવામાં વૃદ્ધ પુરુષોને કહેતા સાંબળવામાં આવે છે કે એવી શાલ ઉપર થીંજેલા ધીન્ મૂકતાં તે વિંધરી જાય. મહેતાજી યત્ન આવેલા સ્કાલરોની આ બૂલ વિષે તેમના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન કરવાને પ્રથમ તેમને પૂછવામાં આવ્યું કે અમદાવાદમાં બરફ (ધીજીને પત્થર ચઈ ગએલું પાણી) બેઆને શર મળે છે; તાપ લાગવાથી તે ઓગળી તેનું પાણી યાચે, પણ ગરમ લુગડું તે ઉપર વીટાળવાથી તાપ ઓગળે સામે છે અને મોડું અને થોડું ઓગળે છે; તેનું કારણ શું? જો ગરમ કપડાથી ગરમી ઉત્પન્ન થતી હોય તો એથી ઉલટું થવું જોઈએ. માણસ મરી ગયા પછી તેનું શરીર તાદું પડી જાય છે. જો ગરમ લુગડામાં ગરમી ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ હોય તો મડદાપર તેને વીટાળવાથી તે પાછું જીવું યાય. પણ તેમ થતું નથી તેનું કારણ શું? આ સાંબળી સ્કાલરો આશ્ચર્ય

નાં પાઠના બીજા ભાગમાંના ઉચ્છ્વાસવાહક અને ઉચ્છ્વાસમંદવાહક એ શબ્દો યાદ રાખવાના અને તેઓના અર્થ પૂછ્યાં. ઘણાક તો એ જ શબ્દો અને તેના અર્થ વિસરી ગયા હતા જણાયા માટે ઉદાહરણ સહિત તેઓને સમજાવી કહેવામાં આવ્યું કે જો એ મંદવાહક પદાર્થ છે તેથી તેનાં વણેમાં લુગડાં મંદવાહક છે. તેઓ ગરમીને પોતામાં ઝટ પ્રવેશ કરવા ન દેતાં રોકી રાખે છે.

ટીપ્પણ, કાશ્મીરાદિક એશીઆના શીતળ દેશોનાં તેમજ યુરોપ અને અમેરિકાના શીતળ દેશોનાં ઘેટાંનાં જનમાં એ ગુણ વધારે હોય છે અને ગરમ દેશોનાં ઘેટાંનાં જનમાં એ ગુણ ઓછો હોય છે, કેમકે તાદ્યથી રહેણ કરવાને પરમશ્વરે તેમને જીન આપ્યું છે. જનાણામાં બરવાડ લોક જીન કાતરી લે છે કેમકે તે ત્રણમાં ઘેટાંને તેનો અપ નથી હોતો. શીઆણામાં નવું જીન તેમના અંગ ઉપર ઉગે છે. જીનને પીંછાને તથા કાંતીને તેના દોરા બનાવે છે અને પછી તે દોરાનાં કપડાં વણે છે. કંડા રથનું જીન ખારીક થાય છે તેથી તેનાં કપડાં કુંચી ભાતનાં બની શકે છે.

માણસના શરીરમાં ખોરાક આધારી અને શ્વાસ લીધારી ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે અને લેહીની મારફતે આપ્તા શરીરમાં પ્રસરે છે તથા આંતરડીની વાટે બહાર નીકળી જાય છે. જે ત્રણમાં વાતાવરણ તાદી હોય તે ત્રણમાં એ ગરમીને આમડીમાં રોકી રાખવાની જરૂર પડે છે માટે તેવ સને લોક ગરમ લુગડાં પહેરે છે. બરફ ઉપર ગરમ કપડું ઢાંકવાથી બહારનો તાપ અંદર ઓછો પેસે છે તેથી તે ઓછું પીગળે છે. ગરમ લુગડાંમાં ગરમી ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ નથી, પણ તેને અંદરથી બહાર અને બહારથી અંદર જતી અટકાવવાની શક્તિ છે, કેમકે તે ઉચ્છ્વાસમંદવાહક છે. રમાં પણ એ ગુણ કેટલેક દરજે છે. લાકડું પણ પોતામાં ઉચ્છ્વાસને ઝટ દાડી જવા દેતું નથી તેથી લાકડાના વહેરમાં બરફને રાખવામાં આવે છે. જનાવરોના અને માણસના વાળ, રવાં અને આમડાં પણ મંદવાહક છે.

સંખ્યા શીખવવાની રીત.

એક શિલ્કે બીજા ધોરણના વર્ગને સંખ્યાના આંકડાના કીમત સમજાવવાને કાળા પાટીઆ ઉપર ૧૧ લખી એક નિશાળીઆને પૂછ્યું

આ જમણા હાથ બણીના એકડાની કીમત કેટલી ? તેને ન આવડ્યાથી બીજાને પૂછ્યું અને તેને પણ ન આવડ્યાથી બીજા પરીક્ષા લેતો હોય તેમ તેણે બીજાઓને પૂછ્યું, પણ કોઈ બાળક તેના પ્રશ્નનો અર્થ ન સમજવાથી ઉત્તર દઈ શક્યા નહિ. જો તે પોતાની નિયામમાં કે વર્ગમાં સ્વતંત્ર શીખવનાર હોત તો નિયામીઆ કને મોઢે કરાવત કે એના કીમત એક (એકમ) અને તેના પાસેના એકડાની કીમત દશ. નોટમાં તે પ્રમાણે તેણે લખ્યું હતું. પછી ૧૨ લખી બગડાની કીમત એક શીખવત. શીખનાર બાળકને નવાઈ લાગે કે આ બગડો છે તેને એક કેમ કહે છે ! પણ પોપટીઆ જ્ઞાન આપનારને તેની દરકાર હોતી નથી. નોટમાં એમ ૧૩ ૧૪ વગેરેને માટે લખ્યું હતું. બાળકને માટે આ વિષય બહુ કઠણ છે માટે તે શીખવવાનું કામ સહેલું નથી, અને જો પંડે સંખ્યાના અર્થ સમજતો નહોય તે બાળકને ન સમજાવી શકે એમાં નવાઈ નથી. ઘણા શિક્ષકો સંખ્યામાં એક, દશ, સો, હજારાદિક કહેવાનાં કારણો જાણતા નથી માટે બાળકને માત્ર ગોખાવી કામ ચલાવે છે; તેઓ બણાવે છે, પણ ટૂંકવણી આપતા નથી.

હવે અહિં પ્રશ્ન ઊઠે છે કે સંખ્યાનો ખુલાસો કેવે પ્રકારે બાળકને કરવો? એના ઉત્તરમાં પ્રથમ કહેવાનું કે બાળકના સમજવામાં આવી શકે તેવી રીતે સમજણ પાડવી, અને તે એક દિવસમાં ધર્મ શકે તેમ નથી. પ્રથમ તેમને પૂછવું અને ન આવડે તો કહેવું કે નવ લગી એક આંકડેથી લખાવે, એનાં ઉદાહરણ પૂછવાં. એક લખો, પાંચ લખો, ત્રણ લખો, નવ લખો, બે લખો ઇત્યાદિ. ત્યાર પછી તેમને મોઢે કરાવવું કે નવ લગી એક આંકડેથી લખાવે. એ તેમનાંથી સમજાયું છે કે નહિ એ ફરીને ઉદાહરણો પૂછી નક્કી કરવું. એ બાળક પહેલો પાંચ એટલેજ આપ્યો. બીજો દિવસે પાઠના આરંભમાં આખા વર્ગને પૂછવું કે નવ આંકડા ઉપરાંત આંકગણિતમાં શું વાપરવામાં આવે છે તે કોઈ જાણે? જાણતા હોય તે આંગળી ઉંચી કરે. જવાબ ન આવડે તો કહેવું કે દશ લખો. પછી પૂછવું કે એમાં નવ આંકડામાંનો કયો આંકડો છે? જવાબ એકડો. અને બીજું શું છે? જવાબ મીડું. મીડાનું બીજું નામ કોઈ જાણે? જવાબ સૂન. એકલું મીડું લખીએ તો કેટલા થાય? જવાબ કાંઈ નહિ. અને એકડાને જમણે હાથે લખીએ તો એકડો અને મીડું મળીને

કેટલા થાય? જ. દશ. જગડાને જમણે હાથે લખીએ તો? વીથ થાય. જગડાને જમણે હાથે લખીએ તો વીથ થાય. આખા વર્ગને-તો હવે જાણતા હોય તે આંગળી ઉંચી કરો કે આંક અને હિસાબ શાથી લખાય છે. જવાબ ન આવડે તો સૂચક પ્રશ્નોથી અને ઉદાહરણથી શીખવવું. પછી પૂછવું કે ક્યાં સૂધી એ આંકડાથી લખાય? ન આવડે તો સૂચક પ્રશ્નો અને ઉદાહરણથી શીખવવું. એ આંકડાથી જે લખીએ તેમાંના જમણા હાથ બણીનાને એકમ કહે છે. તેને શું કહે છે? શા માટે? જ. એક આંકડાથી લખી શકાય છે તેમાંનો છે માટે એને ટુંકામાં એક કહે છે. શા માટે એક કહે છે? જ. એક આંકડાથી લખાય તે છે માટે. દશ લખો અને તેમાં એ ઉત્તરો, શિક્ષક કાળા પાટીઆ ઉપર એકડેમીડે દશ લખી મીડાના નીચે જગડો લખી સરવાળો કરાવવો. એ ખારમાંનો જગડો એકમ છે તો આ એકડાને શું કહેવું? એ એકડો અહીં દશની ખરોબર છે. શાની ખરોબર છે? દશની ખરોબર હોય તેને દશક કે દશ કહે છે. શું કહે છે? પંદર લખો. એમાં પાંચને શું કહીએ? એકમ કે એક અને એકડાને દશક કે દશ, કેમ વાર? દશ અને પાંચ છે તેથી. આગણીશ લખો, એમાંથી દશક દખાડો. એકમ દખાડો. એકડાને દશ કેમ કહો છો? જ. દશને ઠામે છે માટે. વીથ લખો. એમાં એકમને ઠામે શું છે? જ. મીડું અને દશને ઠામે શું છે? જ. જગડો. કેમ જાણ્યું? જ. બેવાર દશ એટલે વીથ. બીજો જાક અહીં પૂરો થયો.

પછી ૬૬ સૂધી પાકું શીખવવાને જેટલા પાઠની જરૂર હોય તેટલા આપવા, અને સૌખ્યા શબ્દ શીખવવો. ઉદાહરણો પૂછવાં. એક આંકડેથી ક્યાં લગી સૌખ્યા લખી શકાય છે? એ આંકડેથી ક્યાં લગી લખી શકાય છે? એ પાકું આવડે પછી ત્રણ આંકડાના સૌખ્યા શીખવવી તેમાં પ્રથમ ૧૦૦ સેવા, અને પૂછવું કે એમાં એકમને ઠામે શું છે? દશને કેટલે શું? એકડો અને ઠામે છે? કેટલા સો છે? એકસોને પાંચ લખો. એમાં પાંચડો શું છે? મીડું કોને ઠામે છે? એકડો શની ખરોબર છે? એકસોને તર લખો. એમાં ત્રણડો શું છે? તેની પાસેનો એકડો શું છે? સોનો એકડો દખાડો. આ એક, દશ, સો એમ બોલાય છે. ૧૨૧ આ શું લખ્યું? એમાંથી એકમ દખાડો. દશક દખાડો. કેમ બોલાય? ઇત્યાદિ.

ભૂમિતિ શીખવવાની રીત.

પાઠ ૧ ભો. નોટ.

સામાન્ય વિચાર—ભૂમિતિ વિદ્યા ગૂઢ છે અને તે માટે નાની ઉમરના નિશાળીઆને, સમજાવી કઠણ પડે છે. હજી ધોરણમાં એને દાખલ કરી છે, અને તે ધોરણમાં બહુનારા ઘણું કરીને બારથી. પંદર વર્ષની ઉમરના હોય છે. તર્ક અને કલ્પના શક્તિઓનો એ શીખવવામાં વિશેષ ખર્ચ છે. તેઓને ખીલવવાને, તકરાર, દલીલ, કે કારણ બતાવવાની અને સમજવાની શક્તિને કેળવવાને એ વિદ્યા બહુ ઉપયોગી છે. એથી અનુમાન કાઢતા આવડે છે. જમીન માપવાના હિસાબી કામમાં તથા કેટલીક વિદ્યાઓમાં એ ઉપયોગી છે. જેમને ઉંચા પ્રકારની કેળવણી આપવી હોય છે તેમને એ શીખવવામાં આવે છે. જો એ ખરી રીતે શીખવવામાં આવે તો એ હેતુઓ પાર પડે; માત્ર ગોખાવવાથી તેઓ પાર પડતા નથી. “બહુતાપરથી અભણાપર જવું”, અડચણ ખસેડવી નહિ એ શીખવવામાં જેમ વધારે કામ લગાડાય તેમ મન વધારે કેળવાય. બની શકે ત્યાં પ્રદર્શન કરવું.

જે દૃષ્ટિગોચર પદાર્થ કે આકાર ન હોય તે માત્ર બાવ કે ચુણ છે તે લક્ષમાં સહેજ આવતો નથી, માટે ભૂમિતિ શીખવવી અને ‘શીખવી’ કુર્ચ્છ છે. આરંભમાં જ બિંદુની બ્યાખ્યા એવી છે. કાળા પાટીઆ ઉપર શિશ્નક ચાકવડે ટપકું કરી દેખાડે તે એ બ્યાખ્યા પ્રમાણે બિંદુ નથી. શિશ્નક પ્રથમ ચાકવતી મોટું ટપકું કરી કોઈ નિશાળીઆને પાટીઆ કને બોલાવી કહેવું કે એથી નાનું ટપકું કરો. ચાકને ઘડીને અણીવાળો કરી કોઈ બીજા નિશાળીઆને તેડી કહેવું એથી નાનું ટપકું કરો. ત્રીજાને બોલાવી કહેવું એથી નાનું વગેરે કરો. એમ છેક ઝીણામાં ઝીણું ચર્ચ શકે તેટલું કરે. ત્યારે ચાકથી તેના બે ભાગ કરાવવા. એમ ભાગ યદ્ય શકે નહિ એવું ઝીણું ટપકું ધારવાને નિશાળીઆને કહેવું. વળી જો મોટું ટપકું શિશ્નક કાઢેલું તેને માપવું, પછી તેનાથી નાનાને માપવું; એમ માપતા માપતા છેક ઝીણા ટપકા ઉપર આવે ત્યારે કહેવું કે એટલું ઝીણું ધારો કે જેને માપી શકાય નહિ. જેને માપી શકાય તેના ભાગ યદ્ય શકે, માટે જેને માપ નથી, તેના ભાગ યદ્ય શકે નહિ એવું ટપકું ધારવું. એ કલ્પિત ટપકાને સ્થિતિ મા-

ત છે, પણ બાગો નથી તેને બૂમિતિ વિદ્યામાં બિંદુ કહે છે. હવે બાંખ્યા બધા પાસે જોડે જોડાવવી અને પાટીઆ ઉપર લખી ગોખાવવી.

પહેલો પાઠ આટલોજ રાખવો. વખત વધે તો ફરી ફરીને પૂછવું, અને શીખવું તેની ચર્ચા કરવી. એથી બિંદુ વિષે કાંઈક કલ્પના શીખનારના મનમાં આવશે. એ કલ્પના આપવી સહેલી નથી. માટે ચર્ચાની જરૂર છે.

સુનીતિનો પાઠ.

ગણ માર્યે માસના યાજ્ઞપત્રમાં કોજદારી કાપદાના ૧૭ મા બાબમાં વર્ણવેલા અપરાધોપર લક્ષ લગાડવાની સૂચના કરવામાં આવી હતી. એ પ્રકરણના છેલ્લા બાગમાં બિગાડ કરવાના યુનાહની પછી સાપરાધ પ્રવેશવું બ્યાન છે. એવા પ્રવેશના અનેક પ્રકારો છે, અને તેઓને માટે યુનાહના પ્રમાણમાં યોગ્ય વધતી કેટલી તથા દંડની સજા ફરમાવી છે તેમાંની વધારેમાં વધારે જીવતાં મુખી કાળે પાણીએ ચડાવી દેવાની એટલે સમુદ્રપારે કોઈ જગ્યામાં અપરાધકરનારને મરતાં મુખી કેદ રાખવાની સજા છે. ૧૮ મા બાબમાં ખોટા લેખ બતાવવાના, ખોટી સહી કરવાના, લેખમાં ખોટી માહિતી છાપ કરવાના, કાપદેસર અગ્નિવાર વિના, બદ દ્વાનતથી અથવા દગલખાજીથી ચહેરવાના અને ફેરવવાના અને તે સંબંધી અપરાધો વર્ણવેલા છે અને તેને માટે યુનાહના પ્રમાણમાં શિક્ષા ફરમાવી છે તેમાં વધારેમાં વધારે સમુદ્રપાર જીવતા મુખી કેદ રાખવાની તથા દંડની શિક્ષા છે. મહેતાજીએ આ બાબત ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાનું છે, કેમકે જમને લખતાં આવડતું નથી તેઓ આ અપરાધો કરી શકતા નથી. લખતાં વાંચતાં શીખેલા હોય તેઓજ આ યુનોહ કરી શકે છે. લખતાં આવડવાનો આ પાપી ઉપયોગ ન કરવાને પ્રસંગોપાત મોટી ઉમરના નિયાળીઆને શીખામણ દેવી એ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે.

વેપારી તથા કારીગરો પોતાના માલ ઉપર કેટલીક નિગાનીઓ કરે છે. તથા કેટલાક પોતાની મીનકત ઉપર કરે છે, તે નિગાનીઓનો ઉપયોગ બીજાઓ કોઈને છેતરવાને અર્થે કરે તેઓ યુનેહગાર ધાવે છે અને તેમને કેટલી તથા દંડની સજા કાપદામાં ફરમાવી છે; તેમજ નુકસાન કરવાને માટે એની ખરી નિગાનીઓનો નાશ કરનારાને પણ સજા ધાવે છે.

૧૯ મા પ્રકરણમાં નોકરી કરવાના કરાર, એટલે અમુક કામ કરવાની કાયદા પ્રમાણે બોલી કરવામાં આવી હોય તે ન પાળે તેને શિક્ષા કરવાની છે. ઉદાહરણ, એક ગાડાવાળાએ કોઈ વેપારી જોડે અમુક બાકું લઈ કપડવંજી તને કે તેના માલને નડીવાદ લઈ જવાનો કરાર કર્યો, પણ તે પાળ્યો નહિ તો તે સજાને પાત્ર થાય છે. નોકરીના અને કામ કરવાના અનેક પ્રકારો વર્ણવ્યા છે તે સર્વ વાંચવા અને જાણવા જોગ છે.

૨૦ મા બાબમાં લગ્ન-સંબંધી ગુનાહોનું વ્યાન છે અને તેઓને માટે સજા કરાવી છે, ૨૧ મા બાબમાં કોઈની આબરૂ લેવા બાબત, ૨૨ મા બાબમાં સાપરાધ ધમકી આપવી, તિરસ્કાર કરવો તથા દુઃખ દેવા સંબંધી ગુનાહોનાં વર્ણન અને તેઓની સજા લખેલી છે. સંસાર વહેવારના કામકાજમાં આ અપરાધોથી દૂર રહેવાની જરૂર છે. એ વિષયો અતિ ઉપયોગી અને જાણવા જોગ છે. વાસ્તવિક ક્ષેત્રે તો વાર્તાઓની અને નાટ્યોની ઓપડીથી આ રોજદારી કાયદો ઓછો મનોરંજક નથી અને તે વાંચવો વધારે ગુણકારક છે. પ્રત્યેક નિયાળની લાઇબ્રેરીમાં એ પુસ્તક જોઈએ. મહેતાજીએ તથા ઉપશિક્ષકોએ એને વાંચવો અને નિયાળી આને તથા બોકને પ્રસંગોપાત બોધ કરવો એ તેમની ફરજ છે.

પાઠોની નોંધ.

પારો.

પારાને સંસ્કૃતમાં પારદ્ કહે છે.

હોકરને કહેવું કે અતિથય ઇંડા મૂલકમાં બીજી ધાતુઓની જે પારો નકર થઈ જાય છે અને બહીમાં તપાવ્યાથી એનો ધણો બાગ બળી જાય છે તેથી અપૂર્ણ છે.

હિંદોમાં પારો કેવી રીતે શોધી કહાડ્યો તે હિંદી વાતપરથી બતાવવું. હિંદુઆ અથવા હિંદુ એ એજ નામની નદીને તીરે જ્યુલિઅન આલ્સ પર્વતોની ખીણમાં આવેલો કાર્નિવોલા પરગણામાં નાનો કસ્બો છે. એ કસ્બામાં આશરે ૩૦૦ ઘરો અને એક કિલ્લો છે તથા ધુમારે ૨૫૦૦ માણસના વસ્તી છે. લોકો મુખ્યત્વે પીપ બનાવનારા હતા (સને ૧૪૬૭) અને તેઓમાંના એક જણે નવું પીપ બનાવ્યું તેમાં પાણી રહે છે કે નહિ તે

તપાસવાને તેને વહેતા ઝરણુ નીચે મૂક્યું અને બીજી દિવસે આવીને જોયું તો તે એટલું તો જારે લામું કે તેનાથી જંચકાયું નહિ. તે અત્તાન અને વહેતી હતો તેથી તેણે પ્રથમ ધારું કે જલ્દીથી પીપને કામણ કપડે, પરંતુ વધારે તપાસ કરવાથી તેને તળિયે થોડોક ચળકતો પ્રવાહી તેની નજરે પડ્યો. એનું શું કરવું તે મ સમજાવાથી તે પીપ એક માણસ ખાનખામમાં એસડ બનાવીને વેચતો હતો તેના કને લઈ ગયો. તે એસડ વેચનારો બંધો હોવાથી તેને થોડાક પૈસા આપ્યા અને જ્યારે જડ તારે બીજું લાવવાનું કહીને વિદાય કર્યો. પોતાનું બાગ્ય ખૂલ્લાથી ધણો આનંદ પામી બાપડો પીપ બનાવનારો એ રીતે વારંવાર લાવી આપતો; આખરે એ વાત હથાડી પડ્યાથી પારાના ખાણનો વધારે શોધ કરવાને કેટલાક સ્ત્રીઓએ મંડળા બની કરી. એ ખાણ કેટલાંક વરસ લગી તેમના કબજામાં રહી, પરંતુ છેવટે આર્થિક આના ઝૂક આર્થિક એ કામ લાઈ ઉપયોગી બની તેમને ધણેલા અર્થના વળતર દાખલ નાણાંની રકમ આપીને તે પોતાના સ્વાધીનમાં લઈ લીધી.

સ્વલ્લ.—કાર્નિવોલામાં ઇડિઆ, સ્પેનમાં આલ્મેડા, ઇટાલિ, લુ-આર્કોસિન, અને દક્ષિણ અમેરિકા. આમાંનું દરેક સ્થળ નકશામાં જોવા-થી જડશે.

ખાણમાં જેઠકાણે કૂવા જેવું જોઈએ તેઠકાણે તે શુમારે ૮૪૦ ફુટ ઊંડી હોયછે, પરંતુ પહાડની નીચે તેની ઊંડાઈ બીજા બાગોમાં ધણી વધારે હોયછે. તેમાં જે રીતે ઉતરાય છે, ખાણની એક બાજુએથી બીજી બાજુએ નીસરણીઓ આડી મૂકી તેપર ચઢને, અને ટોપલીઓમાં બે-શીને. પરંતુ એ બંને રીત જોખમ બરેલી છે. કેટલાક બાગમાં અતિથય ગરમી હોયછે, અને હવા બંધાઆર હોવાથી અગાઉ ઘણાં માણસો ગુંગ-જાઈને મરી જતાં, પરંતુ હવે માણસો મરી જતાં નથી. ખાણના મુખની યડમાં મોટું પેડું અને ઉદકગતિયંત્ર હોયછે તે વાટે ખાણના તળિયામાંનું તમામ પાણી ઉપર આવેછે. ખાણમાં પ્રજ્વળ કોળ અને ઊંદર ઉપદ્રવ કરેછે. ખાણ જોદનારાઓએ આધતી રોટલી વગેરેના કડકા ખાઈને તેઓ જીવેછે. ખાણમાં ઉતર્યા પહેલાં દરેક જાણે ઝારાક ખાવો એ અવશ્ય ગણવામાં આવેછે.

જાત.—શુદ્ધ પારો એટલે અડકોમાંથી ને વહે છે તે, અને રનાથ પડના રંગનો બૂકો થઈ જાય એવા અને છિદ્રાળુ પથરામાં સાધારણ જાતનો પારો જડે છે તે. પહેલી જાતનો પારો ગરમ કમરમાં કાકોની ધડમાં ધાસમાં કોઈવાર જડે છે અને બીજી જાતનો પારો સાંચવાવતી પથરામાંથી જાદી કડે છે અને પછી દેવતાપર ઉકાળીને ચોખ્ખો કરે છે.

ગુણ.—સોના સિવાય બીજી બધી ધાતુઓ કરતાં એ ઘણો બારે છે, હવામાં ઉડી જાય છે, અડકતાં કડો લાગે છે તથાપિ ગરમ છે, આંગળીઓ બીની ચતી નથી તથાપિ પ્રવાહી છે, રૂપાની પેઠે ચળકતો અને અપોરદશક છે, તેનાથી વજનમાં ત્રણગણા નેટ્રિક આસિડમાં ઓગળી શકે છે, તથા તેમ અથવા ગુંદર જોડે ભજવાથી તેનો નાશ કરી શકાય છે. નફર હોય છે તે વારે બીજી ધાતુઓની પેઠે તેને ટીપી શકાય છે.

અસર.—પારાની આણમાં કામ કરનારા મજૂરોને સજ્જ કંપ થાય છે, તેમનાં માં વાંકાં થઈ જાય છે, અને હાથ પગ એકાએક એંચાય છે. એથી આયુષ્ય ટૂંકું થાય છે, અને શરીરમાં એ હજવે હજવે દાખલ થાય છે તેથી આણ જાદનારા મજૂરો ઊંચ પાણીએ નહાય છે તે વારે તેમના અંગમાંથી પરસેવો નીકળે છે તેમાં શુદ્ધ પારો હોય છે. દરદીઓને ધણીવાર ઓસડમાં પારો આપવાથી મોં આવે છે અને દાંત હાલી જાય છે.

ઉપયોગ.—કટકાક રોગમાં ઓસડ તરીકે એ ઉપયોગી છે. મોઢાપર ફોલ્લીઓ વગેરે થાય છે તેપર એને લેપ ચોપડે છે. સોનું વગેરે ધાતુઓ જોડે એનો ભેગ કરવાથી એની મિથ ધાતુ બને છે, ગંધક જોડે ભજવાથી હોંગજોક બને છે, અને બીજી ધાતુઓના બનાવેલા રંગમાં ભેગ કરવાથી એનું હજાહજ હેર બની શકે છે. વાયુઆરમાપક યંત્રો, ઉષ્ણતામાપક યંત્રો, વગેરે બનાવવામાં, તથા સોના રૂપાને તેની જોડે મળેલા કચરાથી ગુદાં પાડવામાં એ ઉપયોગી છે. કલાઈમાં બેળી એને આરશીઓપર લગાડે છે.

પાકનું પુનરાવર્તન કરવું અને ઊકરાઓને ને સાંબરતું હોય તે તેઓની કને લખાવવું.

કેઢવણીનો હેતુ.

વિદ્યાર્થીઓને મુધારવા એ એક ઉજવણીનો હેતુ છે; પરંતુ તેમને મુધારવા એટલે શું? પુરો અને સ્ત્રીઓ કેવાં હોવાં જોઈએ તે વિષે ઠીક પ્રમાણ સામાન્ય મત દુનિયાના પ્રત્યેક દેશના લોકોમાં હોય છે; અને પુરો અને સ્ત્રીઓ તેવાં થાય છે; અને તેઓ જેમ વધારે નિશ્ચિતપણે તેવાં થાય છે તેમ એ મત વધારે સ્પષ્ટ હોય છે.

માણસો કેવાં હોવાં જોઈએ તે સંબંધી હજારો વરસપર વાદો કુલપતિઓનાં મત ધણાંજ સ્પષ્ટ હતાં. અતિ ટૂંક યુગ એ દુનિયામાં સ્ત્રીઓમાં ઊંચું માન અને વધારેમાં વધારે અધિકાર છે એવું ધરડો કુલપતિ માનતો અને દેને સંપૂર્ણ જાનનોમાં મુખ્ય મળીનો. વધારેમાં વધારે વંચી જોઈએ એ બીજી ધણી ઇચ્છતા જોગ જાનવ મળ્યાની; કારણ કે પુરો અતિ વિદ્યાળ હોઈ તેના અડધા જાગમાંએ લેશે વચતા નહોતા; અને કુલપતિને જેમ વધારે વંચી જોઈએ તેમ ખીજો અને યોગ્યો વધારે રક્ષાળ અને મુંદર અને અને તે વધારે અધિકાર જાગવે અને તેનું વધારે વચન પડે, કારણ કે દરેક કુલપતિ પોતાના કુટુંબ ઉપર કુલ અજમાર જોગવો અને તેનું રોજું જેમ મોટું તેમ તે રાજદાની જેટલો અધિકાર જોગવો. તે ટૂંક માણસ નિશ્ચયરૂપે છે કે ઉત્તમ મનુષ્ય જનતાને જાણતો પોતાનાં માનવની આત્મામાં રહેતાં, અને તેનાથી પછી પોતાના રોજાના નાજાને સંપૂર્ણ આધીન રહેતાં, મનુષ્યો પોતાનું રક્ષણ કરવાને અવશ્યની જાનતો ધણીજ હોમિશરીથી કરતાં, તથા જાણતો ખોશ અને પડેરવા ઓઢવાને પશુઓનાં મામડાં મજવનાં જોખવાનું જોઈએ, જેમ વધારે પત્નીઓ અને વધારે ઊંડાં હોય તેમ વધારે માર્ક. આ મુખ્ય જાનતો હતી. તે કહે કે એ જાનતો મુંબદત કરી પછી જેઓને રોજાના નાજા કરવાનો સંભવ હોય તેમજે માત્ર અમત્ર અમાવી માત્ર અને પોતાના રોજામાંના લોકોમાં મખાલ સંવર રહે એવી રીતે માણવજને તથા રજાવાને મુધારવાં હીક છે. કેટલીક જાનતો—મત્રતા, નિવતરનિ, મત્રતાવડાપણું, જીવત રીતોનું મખાલ, અને માત્ર વડાવરતા કરતાં ધણી વધારે મંજી જાનતો મત્રતા અને પડતી મુલી મનુષ્યને જાનતો મંજી મુધારવા જાનતો મત્રતા કુલપતિના વિચાર આ વડાવરતા વડા.

શ્રીસત્તા કેટલાક ડાઘા પુરુષો કેળવણીના હેતુનું ચુકું ન વહાઈ આ-
પત. ઉદાહરણ, જે નાના પ્રદેશમાં જહારના કુશ્મનોનું અને અંદરના મુ-
લામોનું સદા બપ રહેતું તે પ્રદેશમાં રહેનારો સ્પર્ધાત્મક માનતો કે દરેક
જોકરો જીવિષમાં જીતે યથા અને દેશનું રક્ષણ કરવામાં સહાય કરવા
જનમ્યો છે. દરેક માંદા અથવા ખોડવાળા બાળકને તેના બાપની તરફના
સગાંની હિંમતથી મારી નાંખી શકાય. રાત્રી તરફથી લંડનસ્ત અને સારાં
નીવરે એવાં જોકરાંની નાનપણથી સંભાળ સેવામાં આવતી અને તેમના
ઉમર લગભગ સાત વરસની થતી તેવારે તેમને રાત્રી તરફથી તમામ શિ-
ક્ષણ આપતા. બૂખ્યા રહેતાં, જડો ખોરાક ખાઈને સંતોષ માનતાં, અરે
કપાં વગર મરણતોળ થતાં લગી કૂટકાનો માર ખમતાં, અને કુઃખ સહન
કરવાનો મહાવરો પડતા સાથે સમજું તેમને શીખવતા. તેમને લડાઈની
સાધણી ક્વાયન શીખવતા. કુસ્તીઓ કરવી અને ખોટી લડાઈઓ કરવી
એ તેમના ગમતો હતી. પુદ્ગતાં ગીતો ગાવાં એ તેમના નિપુણતા ગણાતી.
ખોટી પહીના અને વૃદ્ધ પુરુષોનું સન્માન કરતાં, પોતાના કુશ્મનોનો તિ-
રસ્કાર કરતાં, યુદ્ધમાં દગા કૂટકા કરતાં, યોગ્ય હોય કે ન હોય તોએ અ-
પમાન સહન ન કરતાં, અને સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરતાં શીખવતા. સ્ત્રીઓ-
ના પંડની ખાતર નહિ. પરંતુ વુચ્ચકાર પામલી સ્ત્રીઓ શૂરવીર પુરુષો-
ના માતા યદ્ય શકે નહિ (તેમને ઘેર શૂરવીર પુરુષો જન્મ નહિ) માટે તેમ-
નો સત્કાર કરતાં શીખવતા. એમ સારો યોદ્ધો કરવો અને સ્પર્ધાત્મક લોકો કે-
ળવણીનો હેતુ ગણતા.

મનુષ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ યોદ્ધો થાય એ અમરિકાના 'રાતી' ચામડીવાળા
લોકોમાં સર્વગુણસંપન્ન ગણાયે; તથાપિ સ્પર્ધાત્મક લોકોની રીતથી
તેમની રીત કેવળ બિન છે. રાતી ચામડીવાળા ઈંડિઅનને પૃથક્ પૃથક્
વરિષ્ઠ તરબીયત કરે છે. પરિ હિંદિયો અનુપમ ખારીક થાય ત્યાં લગી
તેમનો ઉપયોગ કરતાં ઈંડિઅન જોકરાને શીખવે છે. મરણ ન પામતાં
કુઃખ સહન કરી શકે એવડો મોટો યાવ છે તેવારે પ્રથમ તો તેને બૂખે મા-
રે છે અને ઉત્તરો કરાવે છે, અને પછી ધારણા કરવામાં હરમોડને
કમકમાટો આવે એટલી અસહ્ય વેદના તેના યરીરને કરે છે. જે પુરુષ
આ સમજું કુઃખ વહાઈ જહાડીથી સહન કરે છે અને પછી અતિ
અપજ પડેરેમીર, અતિ બજવાન અને સહનશીલ યોદ્ધો, અતિ આ-

રીલો શુદ્ધ, અતિ કૂર વિનિતા અને અતિ કરડો ધણી અને બાપ ની-
વડે છે તે પ્રશ્નને ઈડિયન લોકો સર્વશુદ્ધસંપન્ન ગણે છે.

જે પ્રશ્ન ઊનાબામાં વધારેમાં વધારે જળકૂડીએને પકડી શકે,
શિયાળામાં બરફનો વરસાદ મવાનો હોય તે વહેલામાં વહેલો અગાઉથી
કહી શકે, કેટલો સમય થયો છે તે તારા ઉપરથી કહી શકે, સૂતાને માટે
બરફમાં અતિ ઊંડાવાળી જગ્યા બાંધી ધણીજ ઝડપથી તેમાં દેવતા
સજાગાવી શકે, ખીવર નામે જલચર પ્રાણીઓમાં લાંબા વખત લગી
ખૂડકી મારી શકે, ખૂડની પેઠે અંધારામાં જોઈ શકે, પોષ્ટર કૂતરાની
પેઠે શિકારનું પગલું જોઈ કહાડી સ્પાનિઅલ કૂતરાની પેઠે તેને લાવી
શકે, હરણની પેઠે સાંભળી શકે અને શાહમૃગ પક્ષીની પેઠે ફોડી શકે
તે પ્રશ્ન સૈબીરિઅનનાં બરફવાળાં મેદાનોમાં રહેનારા લોકોમાં સંપૂર્ણ
કેળવણી ગણાય છે.

આપણો હેતુ એમાંનો એક નથી, અથવા એમાંના એક હેતુને
આપણે પસંદ કરીશું નહિ. મનુષ્યની શારીરિક, માનસિક, નીતિની અને
અધ્યાત્મિક શક્તિઓને એવી રીતે કેળવવી અને વાપરવી કે બનતાં લગી
તેનામાં આરોગ્યતા, જ્ઞાન, અને સદ્ગુણ ખીલી નીકળે, અને આ કુ-
નિયાનાં કર્તવ્યો બરાબર કરી શકવાને તેનું હૃદય, સમજ, અને ઇચ્છા લા-
યક થાય અને મુઝા કેડે ઇશ્વરના સાન્નિધ્યનું પરમ સુખ ભોગવવાને તે
યોગ્ય થાય એવી શિક્ષણશાસ્ત્રમાં નિપુણ પ્રશ્ન કેળવણીના હેતુની બા-
બ્યા કરે છે.

જે કેળવણીના હેતુઓમાં એનો સમાવેશ કરવામાં આવે તો ઘોડે
બેસવું અને હોડીને હલેમાં મારીને હંકારવી, તથા વસ્તુતઃ મિતાહાર અને
વહેલું ઊઠવું અને બીજી સેકડો સારી બાબતોને કેળવણીનાં સાધનોમાં ગ-
ણી શકાય અને તેથી શિક્ષકને અરેબરી ઉપયોગી અને પોતાના ધંધાનો
ભાગ ગણી શકાય, કેળવણીને મદદ કરનારી આ શારીરિક બાબતોમાંનાં
ચોડીક બાબતોને શિક્ષકો પોતાને માથે ઝોરી લેવાની ચોડેક અંગે હિમાય-
ત કરે છે; પરંતુ તેઓને તેનો ભાગ ગણવો એવું તેઓના મનમાં અ-
ચીત કદી આવ્યું નથી. નીતિની કેળવણી એ શિક્ષકના કર્તવ્યનો ભાગ
છે, તથાપિ અધ્યાત્મિક શક્તિઓને ખીલવવી એ તેનો ભાગ છે. કે નહિ તે
વિષે શંકા છે. ખરે જોનાં એ શું ધર્મશુદ્ધનું અથવા માબાપનું કામ

નથી વસ્તુતઃ. અધ્યાત્મિક શક્તિઓને ખોલવવી એ ખીચું અને વધારે પ્રાદ કામ છે, અને અંકગણિત, ભૂગોળ વિધા, વ્યાકરણ, ગ્નેડણી, વાંચન, બાધા, ગણિત, અને અક્ષર શીખવનાર મહેતાજીનાં કામો ગ્નેડે એને ગ્નેડી ર્ધ શકાય નહિ. આપણે અર્થશાસ્ત્રીઓ કનેથી બોધ લઈ મહેનતના વિભાગ અને તેનાં ઉત્તમ અને કુળદાયક પરિણામ લક્ષમાં લેવાં જોઈએ. ગમે તેટલો ભાર લાદીએ તે મહેતાજી ખત્રે એમ બહુએ તો તેની પીઠ બાગી જાય. અલખત શિક્ષકનો હેતુ તેની સંભાળ નીચે મૂકલા તરફને સદ્યુણી, ધાર્મિક, અને ડાહ્યો કરવાનો છે; પરંતુ એ પણ ખરું છે કે જે કામ એક વર્ગના માણસોથી થઈ ન શકે એટલું બહોળું છે અને વસ્તુતઃ સર્વ મનુષ્યના કલ્યાણને લગતું છે તે કામ પાર પાડવાને અવશ્ય કરવાનાં અતિ બિન કર્તવ્યો નિરાળાં રાખવાં એ ઉત્તમ રસ્તો છે.

અમે પેઈજકૃત “શિક્ષણનું અનુભવી જ્ઞાન” એ નામ પુસ્તકમાંથી હેઠલો ઉતારો કરીએ છીએ. “મનુષ્યને ખરી કેળવણી આપવી એટલે શું? આ બાબતમાં સત્ય શું છે તેની જોળ કરનારો પ્રમાણિક અને જુદિમાન પુરેપ હેઠલા નિર્ણયોને મળતા નિર્ણયો કરશે:—કેળવણી એ ખોલવું છે, એ માત્ર બાણાવું—જ્ઞાન, સત્યો, અને નિયમો—નથી, પરંતુ એ શિક્ષા છે, મનને જગાડવું છે, મનની વૃદ્ધિ છે, અર્થાત્ ગુણકારી ખોરાક પાચન થવાથી શરીરની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ હિતકારી જ્ઞાન-પરો મનની વૃદ્ધિ થાય તેમ કરવું તેનું નામ કેળવણી.

જ્ઞાન, વૃદ્ધિ, અને વિસ્તાર કરવાની તૃષ્ણા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી, અને પછી મનની શક્તિઓને એટલી તો ખોલવવી કે તે પોતાની મેળે પોતાના જ્ઞાન અને વિચારશક્તિમાં વધારો કરી શકે, એનું નામ કેળવણી. શિક્ષકે છોકરાની વતી વિચાર ન કરતાં તેના મનને વિચાર કરવાને જગાડવું; તેની શક્તિઓને જાગૃત કરી નિરીક્ષા કરતાં, યાદ રાખતાં, વિચાર કરતાં, અને સંપોજન કરતાં શીખવવું એનું નામ કેળવણી. ખીજી બધી શક્તિઓને પડતી મૂઢી માત્ર રમરણશક્તિને ખોલવવી એ કેળવણી નથી; પરંતુ તમામ શક્તિઓની વચ્ચે એકતા લાવી તેઓને ઉપયોગમાં આણવી એને કેળવણી કહે છે”.

મિ. રોસ કહે છે કે “કેળવણીનો સંબંધ સકળ મનુષ્યની જોડે,

એટલે તેના શરીર, મન, અને હૃદયની જોડે છે; તેને તેના વર્ગનો પરિપૂર્ણ મનુષ્ય બનાવવો એ કેળવણીનો હેતુ અને સુબ્યવસ્થિત કેળવણીનું પરિણામ છે. કેળવણીથી તેનું શરીર જોમવાળું, સ્વચ્છ, અને સુંદર થશે; તેની ઇન્દ્રિયોમાં અરેખરૂં પારખવાની શક્તિ તથા તીવ્રશક્તિ આવશે; તેની શ્રદ્ધિ બળવાન અને સત્યશીલ થશે; તેનું હૃદય સદ્ગુણી થશે, જેમ સાહે ઉછેરેલું શાક મોટું મૂળ, અથવા અડાબીડ ડાળીઓ, અથવા પુષ્કળ પાંદડાં નહોતાં એ ત્રણેનો સંયોગ છે તેમ કેળવાયેલો પુરુષ કેવળ મદ્દ, અથવા વિદ્વાન, અથવા પ્રમાણિક માણસ નહોતાં, એ ત્રણેનો યથાર્થ અને સમતોલ સંયોગ છે. પરિપૂર્ણ માણસ જેવો હોય તે માત્ર એતથાલામાં, અથવા યુનિવર્સિટીમાં, અથવા ધર્મસમાજમાં તેની યોજના કરતાં ને પુરુષનું શરીર નારોગી હોઈ તેનું મન વિવૃત્તિ વિનાનું હોય તેની યોજના કરવી. ને પુરુષમાં આ સંયોગ જેવામાં આવે તેજ કેળવાયેલો કહેવાય. સૌ મનુષ્યોને એવાં બનાવવાં એ કેળવણીનો હેતુ છે.”

લાયમ કહે છે કે “ કેળવણીમાં બહુધા એ બાબત પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો હેતુ હોય છે, કોઈક પ્રકારે મનને કેળવવું અને વળી તેને યોગ્ય કરવું. યોગ્ય કરવું એટલે તેમાં જ્ઞાન રૂપો નિર્જીવ પદાર્થનો માત્ર સંયોગ કરવો એવું કહેવાનો મારો હેતુ નથી, પરંતુ એ સંયોગની જોડે તેને એવાં સાહિત્યો પૂરાં પાડવાં કે તેઓની તે મરજીમાં આવે તેવારે ઉપયોગ કરી શકે. નવી ભાષા જોલવાની, હરકોઈ ગતિમાન પદાર્થમાં બજો શી રીતે લાગેલાં છે તે સમજવાની, અને કોઈ પક્ષી અથવા હોડવો કિયા વર્ગનો છે તે જોતાંવારને બરાબર કહેવાની શક્તિઓ એ માનસિક શક્તિઓ હોઈ તરવું, ઈલાદિ અનુબવસિદ્ધ ગુણો એકવાર સંપાદન કર્યા પડે. જન્મ સુધી રહેછે તેઓને મળતી છે.

“અધ્યયનના કેટલાક વિષયો એમાંના પહેલા કાર્યને માટે એટલે મનને કેળવવાને અને મનુષ્ય પોતાની શ્રદ્ધિનો ઉપયોગ કરે એવું કરવાને વિશેષ દરિને ઉપયોગી છે, અને કેટલાક વિષયો ને ગુણો તેઓવડે સંપાદન થાય તે ગુણોને માટે સુખ્યત્વે અગત્યના છે, તથા કેટલાક વિષયો એવા છે કે તેઓવડે બંને પ્રકારના લાભ મળે છે. તો ને અભ્યાસ કરવાથી નવી શક્તિઓ આવે તે અભ્યાસની કીમત ઘણા હોકરાના સમજવામાં આવશે, અને તેઓ પોતાના પંડના બહાની આતરે ખુશીથી તેમાં મંડ્યા રહેશે,

પરંતુ જે વિષયોથી એવી શક્તિઓ આંવતી નથી તે વિષયો માનસિક કેળવણીને અર્થે ગમે તેટલા ઉપયોગી હશે તોએ તેઓનો અભ્યાસ ધણા-જ ઓછો જોડા ખુશીથી કરશે. એવા વિષયો કયા કામના નથી એવું તેઓ બહુ ધા કહેશે. હવે વસ્તુતઃ પદ્ધતિ અને સારી માનસિક ટેવો અમુક સાત કરતાં વધારે ઉપયોગી છે, કારણ કે તેઓ માણસના પાંડનો અંશ છે, પરંતુ એ સાત માત્ર નાથવંત આબૂવણ છે, અને વળી જે માણસમાં એ પદ્ધતિ અને ટેવો હોય છે, જે માણસ હરકોઈ પ્રશ્નમાં પોતાનું મન ધાલી તેના ખરેખરી મતલબ સમજી શકે છે, અને એક વખતે એક જ બિનાપર પોતાનું લક્ષ્ય પરોવી શકે છે તે માણસને જે અમુક સાત સંપાદન કરવું હશે, તે સાત વધારે ઉતાવળે તે સંપાદન કરી શકશે. પરંતુ એ ટેવો પાડવાને અભ્યાસના જે વિષયો ઉત્કૃષ્ટ ગણવામાં આવે છે તે એવા છે કે તરણો પોતાની ખુશીથી શીખે એવો ધણેજ યોગ્ય સંભવ છે. માટે એ અગત્યના અભ્યાસના વિષયો તરણો શીખે એવું કરવાને શિક્ષક કેટલીક બાંધ લાંબાઓનો ઉપયોગ કરવો નોંધાયે. તેણે મુખ્યત્વે નીતિયા-અનું, શિક્ષક જે માર્ગ બતાવે તે પર નિયાળીઆની આસ્થા બેસે તેનું, અને નિયાળીઆને જે કરવાનું કહ્યું હોય તે કરાવવાની પોતાની ફરજ છે એવી સમજણનું અવલંબન કરવું નોંધાયે ”.

માટે કેળવણીનો સંબંધ સકળ મનુષ્ય જોડે, એટલે તેનાં શરીર, બુદ્ધિ અને આત્મા જોડે છે, અને હાથરે આપણને જે જુદી જુદી શક્તિઓ આપેલી છે તેઓ જે નિયમો પ્રમાણે ખીલે છે તે નિયમોને અનુસરી તેઓને બની શકે તેટલી સર્વોત્કૃષ્ટ કરવી એ કેળવણીનો હેતુ છે.

(મદ્રાસ રફૂત માસ્તરમાંથી).

આરોગ્યતાવર્ધક સુધારા વિષે બાવણો.

બાવણ ૧૭ મું.

ગામઠાંની આરોગ્યતા.

હિંદના લોકોનો જાડો ભાગ ગામઠાંમાં રહે છે તેથી તેમની આરોગ્યતામાં સુધારો કરવાની ઘણી અગત્ય છે મુખ્ય અડચણ એ છે કે શરીરની મુખાકારીના નિયમોની બાબતમાં લોકો ઘણા અજ્ઞાન છે અને

પોતાના બાપદાદાઓના રિવાજો પ્રમાણે ચાલવાનું વલણ બધે ઉકાણે નોવામાં આવે છે. ગામડાંની આરોગ્યતાને લગતા સાદા નિયમો મુખીઓના ઉપયોગને માટે જુદી જુદી રીતી બાપાઓમાં છાપવા નોંધાયે, અને તે અમલમાં લાવતા એ તેઓના કામનો ભાગ છે એવું મણવું નોંધાયે. એ બાબતમાં ઘોડુંક કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ નોંધાયે તેટલું કરવામાં આવ્યું નથી.

જુદિમાન અને ચંચળ મુખી ગામડામાં વિરમવકારક ફેરફાર ઉતારવજે કરી શકે. દૂર થયેલો શિક્ષક એ કામમાં ઉપયોગી સહાય કરી શકે, અથવા મદદ વગર એકલોએ ધણું કરી શકે.

પ્રથમ કરવાનાં કામો.—પહેલું કામ એ છે કે મુખીએ પોતે એ વિષયનું જ્ઞાન મેળવવું નોંધાયે. જે એતરો સારાં એકાવર્તો ન હોય તે એતરોમાં ગ્રાહવાં હોય છે તેઓને ભૂત અથવા પિશાચ ઉગાડતા નથી તેમ રોગોને પણ તેઓ ઉત્પન્ન કરતા નથી એ તેણે સ્પષ્ટ જાણવું નોંધાયે. જે એકુત પોતાના એતરમાંથી ગ્રાહવાં નીકળી જવા સાથે અજિદાન, હવનાદિ ક્રિયાઓ કરે તે એકુતને મૂર્ખ જાણવો; એજ ઉપાયોથી મંદવાડ દૂર થવાની આશા રાખવી એ એટલુંજ મૂર્ખાઈ બરેલું છે.

કેટલાંક ગામોમાં પંચાયતો હોય છે તેઓમાં એકંદરે થોડાંક માણસો ગામના લોકો કરતાં વધારે જુદિમાન હોય છે. મુખીએ પ્રથમ તો તેઓને પોતાના મતના કરી સેવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધાયે; જે સુધારી કરવાનો વિચાર હોય તેની સમજણ પાડવી, તેનાથી થતા ફાયદા બતાવવા, અને કોઈ વાંધો ઉઠાય તો તેનું નિરાકરણ કરવું. એમ કર્યા પછી બીજું પગલું બરેલું.

આરોગ્યતાને લગતો કોઈ નિયમ રાખ્યા કરવાનું કહેતા પટ્ટામાં તે લોકોના ફાયદા માટેજ છે એવું તેમને સમજાવવાનો મુખીએ પ્રયત્ન કરવો નોંધાયે. કામથી પરવાર્યા પછી સાંજે ઘણીવાર લોકો એકઠા બેસીને તડાકા મારે છે. મુખીએ ગામના લોકોને જાડ નાચે કે મોરામાં જોલાવી તેમની કને જે નિયમ પજાવવાની પોતાની ઇચ્છા હોય તે નિયમ પજાવવાનું કારણ સમજાવવું. જુદી જુદી હાનિઓ વિશે વારાફરતી વિચાર કરવા એ ઉદાપણ બરેલું ગણાયે, અને એક હાનિ દૂર કર્યા પછી બીજી

હાયમાં લેવી.

મુખ્ય બાળતો વિષે ઘોડુંક કહી ચકાવ.

પાણીની આવક.—આ વિષય બહુ મહત્વનો છે અને તંદુરસ્તી પર પાણીની અસર થાય છે તેનો લોકોના મનમાં કાંઈક આભાસ હોય છે તેથી એ વિષે પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ. કટલીક બાળતોમાં હિંદુઓ પોતાને પીવાના તથા વાપરવાના પાણી વિષે ઓકસ હોય છે. અમુક માણસોના અડકવાથી પાણી અપવિત્ર થાય છે એવું લોકો માને છે. તથાપિ તેઓના વિચાર બહુ અપૂર્ણ છે.

તાવનું મુખ્ય કારણ ખરાબ પાણી છે એવું ઘણા લોકો કહ્યું કરશે. એ પાણીની એવી અસર થવાનું શું કારણ? એનું કારણ બહુધા એ છે કે તેમાં કોઈતો ઉદ્ભિજ પદાર્થ હોય છે. તેમાં કોઈતો પ્રાણિજ પદાર્થ હોય છે ત્યારે તો એ કરતાંએ વધારે ખરાબ હોય છે. એથી કટલીક જાતના ઘણાજ નદારા તાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

પાણીની આવકનાં મુખ્ય મૂળો વિષે વિચાર કરવો જોઈએ.

તળાવો.—ગામના તળાવની સંભવિત સ્થિતિ વિષે પાછળ કહી ગયા છીએ. અથવા ગામમાં જે ત્રણ નાનાં તળાવો હોય તેઓમાંનું પાણી જનાળામાં સંક્રાંતિ જાય છે. એ તળાવોથી થતી હાનિ વિષે ઘણાણી વિવેચન કરવું.

શી રીતે ચાલવું તે વિષેના નિયમો પાછળ આપ્યા છે.

લોકોના કને એ નિયમો પજાવવાની સંભાળ લેવાની જરૂર પડશે. દક્ષિણ દિશામાંની એક મ્યુનિસિપાલિટીના વ્યવસ્થાપકે સાનિટરી કમિશનરને કહ્યું કે અમુક તળાવમાં લોકોને નહાવાના અને લૂગડાં ધોવાના સખ મના દરી છે. તે ખેડ જણા તે તળાવ જોવા ગયા તે વારે તે તળાવની આરેમેર ઘણા લોકોને નહાતા અને લૂગડાં ધોતા દીઠા.

પ્રત્યેક ગામના જરૂર જરૂર લક્ષ્ય જાડી તેઓમાં પંચાયતના જે જે જાંખરો રહેતા હોય તે તે જાંખરોને લોકો નિયમો પાજે છે કે નહિ તેના તપાસ રાખવાનું કામ સોંપવું. તથાપિ મુખીએ તેમના ઉપર બધો જાંખરો ન રાખતાં નિયમો અમલમાં આવે છે તેના પંડે તજવીજ કરવી.

કૃષા.—એનાથી થતી ખરાબીએ વિષે તથા તેઓને દૂર કરવાના ઉપાયો વિષે પાછળ કહી ગયા છીએ.

કૂવાની આસપાસની જમીન ગંદી હશે તો તેમાંથી સારૂ પાણી આવી શકશે નહિ. ધણીક વેળા સૌથી સારો રસ્તો એ છે કે નવો કૂવો ખોદાવવો. એ કૂવો તમામ જાતના ગંદવાડથી દૂર સ્વચ્છ જોડમાં ખોદવો જોઈએ. એ કૂવામાં આઠ કે દશ ફુટની જગાઈ લગી ચણતર કરવાથી ધણો ફાયદો થશે. બીજા ઉપાયો વિષે પાછળ કહી ગયા છીએ.

બધા વર્ગના લોકોને જોઈએ તેટલું પાણી મળે છે કે નહિ તેના ગામના મુખીએ તજવીજ રાખવી.

પાણીને ઉકાળવું.—એનો ઉપયોગ સમજાવવો. વિશેષે કરીને તાવ ચાલતો હોય તે વારે પાણીને ઉકાળીને પીવાની અગત્ય વિષે લોકોને આગ્રહ કર્યો કરવો.

ગામના લોકોને સારૂ પાણી મળી શકે અને તે જરૂરી રહી શકે તો મોટું કામ પાર પડ્યું એમ જાણવું. પછી મુખીએ બીજા હાનિ દૂર કરવાના ઇલાજ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સ્વચ્છતા.—પાછળ કહ્યું છે કે આ રાજ્યમાં આરોગ્યતાની તમામ ખાખતોનો સમાવેશ થાય છે. એના ઇલાજ કર્યા પહેલાં ગામના મુખીએ લોકોને જિગા કરી બીજું બાવણું કરવું.

આરંભમાં કબૂલ કરી શકાય કે “હિંદના લોકો પંડે સુધડ છે. તેઓ સ્વચ્છ રહેવાને ઇચ્છે છે, પરંતુ ધણા લોકો પંડે સ્વચ્છ રહેવાનો અને પોતાનાં ઘરો ચોખ્ખાં રાખવાનો ખત તો પ્રયત્ન કરે છે તોપણ તેમના પાણેશીઓ સુધડતા રાખવામાં ગફલત કરે છે તેને લીધે થતી મોટી હાનિથી તેઓ અજાણ્યા છે, અને લોકોમાં તેના વૃદ્ધિ કરવાને એકમત થઈને કાર્ય કરવાનો તેમના મનમાં આભાસ હોતો નથી.” આ હેતુથી જ ઉપાયો કરવા જોઈએ તેઓ વારા ફરતી સમજાવવામાં આવશે.

જાજરૂઓ.—એમનો ઉપયોગ કરવાની અગત્ય વિષે પ્રથમ કહેવું. મા. વેડરબર્ન કોઈમ્બટૂરનો કલેક્ટર હતો તે વારે તેણે નીચેનું જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું હતું.—

“તહેસિલદારો (મામલતદારો), રેવિન્યુ ઇન્સ્પેક્ટરો, અને બુદ્ધિમાન પોલીસ સિપાઇઓ ગામમાં ફરી જોઈએ તે દરેકને “વનસ્પતિનો ઉત્તમ ખોરાક મનખનું હજાહજ જેર છે” એવું કહેશે તો દશપ૨ તેમનો મોટામાં મોટો અને નાનકડો આભાર થશે. આ સાફ પરંતુ મહત્વનું સત્ય

દરેક ગામમાં વારંવાર જણાવવામાં નહિ આવે. સાં. લગી ગામડાની. આરોગ્યતાને અર્થે કરેલા બધા પ્રયત્ન નિષ્ફળ થશે.

“એડેલી જમીનોમાંથી તેમનો સ્વાભાવિક ખોરાક લઈ લેવામાં આવે છે; એ ખોરાક તેઓમાંથી લઈ લીધેલું સાત્વ અર્થાત્ ધાન્ય છે; એનું રૂપાંતર કરી મનુષ્યનો ખોરાક બનાવ્યો હતો અને મનુષ્યનું પોષણ થયું કેટલે એતરને પાછો આપી દેવો નોંધતો હતો. નરકવતી પોતાના પાકનું પોષણ કરવાને બદલે એકુત પોતાના ઘરની યડમાં અથવા ગામની બાગોળે તેના ટગલા કરી પોતાની તથા પોતાના કુટુંબની તંદુરસ્તીને બગાડે છે—આ સત્ય દરેકના જણવામાં છે. ખરું છે કે એ ઝેરથી તત્કાળ મરણ થવું જોવામાં આવતું નથી; પરંતુ કેટલાંક મંદ વિપને લીધે શરીરની સુખાકારી બગડી તાવ, શીતળા, કોગળિયું, ઇલાદિ રોગો ફાટી નીકળે છે. દરેક ઘરની આસપાસ અને ગામની દરેક શેરીમાં પડેલા ગંદવાડને લીધે બગડેલી હવા શ્વાસમાં જવાથી લોહીમાં પિકાર થાય છે; અને લોહી બગડવાથી અકાળ મૃત્યુ, અર્થાત્ રોગથી મરણ થશે. આરોગ્યતાની બાબતમાં નોંધવું તેવી સાવચેતી રાખવામાં આવે તો ધડપણથી, અથવા અકસ્માતથી, અથવા બદ ધરાદાથી કોઈ જાન લે તે વારે મરણ થાય તે સિવાય થાય નહિ.

“હવે પાક વિગે જોલીએ. હોશીવાર એકુતો કહે છે કે જમીનમાંથી જે કંઈ લઈ લેવામાં આવે તે તેને પાકું આપવું નોંધવું, નહિતો આગળ જતાં જમીન કસ વિનાની થઈ જાય. સૂરજનો તડકો અને પરસાદ જમીનનું ધાણું કાપે કરે છે, પરંતુ ખાતર વગર તેઓ થકી બધું કાપે થઈ શકે નહિ. આ વાત એકુતોના જણવામાં છે, તેથી તેઓ છાણ અને રાખોડી સંધરી રાખી એતરમાં નાંખે છે; પરંતુ ગાય ધાસ ખાય છે, ધાન્ય ખાતી નથી, તેથી જમીનમાંથી જે લઈ લીધું હતું તે અર્થાત્ અન્ન જમીનને નરકને રૂપે પાકું ન આપતાં નબળી જાતનું ખાતર માત્ર નાંખે છે.

“કોઈ માણસના હાથમાં એક રૂપિયાની પાવલી બે આનાઓ હોય તેઓમાંની પાવલીને સંભાળી રાખી બાર આનાની છ બે આનાઓ તે અનજાતાં નાંખી દે તો તે માણસની અકલ રેકાણે છે તે વિગે હરકોઈના મનમાં શક ઉત્પન્ન થાય. તથાપિ આ દેશના દરેક ગામડામાં

એ રીતે થતું જોવામાં આવે છે. આર આનાની કીમતનું છાણું સંધરી રાખી એતરમાં નાંખે છે અને બાર આનાની કીમતનો મનુષ્ય મળ નાંખી દે છે અને નાંખી દીધા કરતાં વધારે ખરાબ એ છે કે લોકોને નુકસાન થાય એવી રીતે તેના દગલા કરે છે.

“મનુષ્યનું જેર વનસ્પતિનો ખોરાક છે” એવું અસ્તાન એકુતોને નિરંતર અને ખંતથી ગાઈ વગાડીને જણાવવાથી તેમના ઉપર જોડલા આભાર થાય તેનાથી વધારે મોટો આભાર બીજા કશાથી થયે નહિ તે વિષે ઉપર કહી ગયા હોય. વખત જશે તેમ તેમ આ પાઠ થોડે થોડે શીખશે, કારણ કે અમણ એકુતો ઉમરે વૃદ્ધ છે તથાપિ જ્ઞાનમાં નાદાન છે. આ પાઠ દરેક નિશાળમાં શીખવવામાં આવે તો શિક્ષકનો તેમના પર મોટામાં મોટો ઉપકાર થશે. ધરડા માણસો શીખવામાં મંદ હોય છે, પરંતુ છોકરાં શીખવામાં મંદ હોતાં નથી, અને કોઈ દેવ દેવીના કોપથી મંદવાડ તથા મરણ થાય છે એવું ન ગણતાં લોકો પોતાનાજ અસ્તાનથી તથા ગંદકીથી પોતાનું તથા પોતાનાં સંતાનોનું મૃત્યુ આણે છે એવું તેઓના સમજવામાં આવે તો મુધારો થયા વિના રહેજ નહિ.”*

હાલમાં ચાલતી રીત.—મુખ્યપતા માજી સાનિટરી કમિશનર દાકતર લુસેટ નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે:—

“જે લોકોને સંડાસો હોતા નથી તેઓને પાછલી રાતે અને પરી-ડીઆમાં ધરમાંથી નીકળી અનુકૂળ પડે તેવે ડેમણે ઝાડે અપટે જવાની ટેવ પડેલી હોય છે. તેઓ ટોળાંમંદ્ર ઝાડે ફરવા બેસે છે, અને કેટલાક તો મહોલામાં અને ગલીઓમાં પણ બેસે છે અને જે ધરોનાં ખંડેર થયેલાં હોય છે લાં જઈને બેસવું તેમને બહુ ગમી છે. કેટલાક તો ગ્રામાસામાં જે નાળામાં યદને ગામના તળાવમાં પાણી જાય છે તે નાળામાં જઈને જાય છે. એથી કરીને ધરોની અને ગામની આરે પાસ નરક નરક થઈ રહે છે. કેટલાક લોકો ગામને પાદરે જઈ ધુવેરની વાડોની ઘોડે બેસે છે. ગામ-ગામમાં એવી વડો ધણી હોય છે. જે કોઈ તે ગામમાં જાય છે તેને ધણી ગંદકીવાળા ભાગમાં યદને જવું પડે છે.”

જાહેરખબર.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૮૮૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં નડીઆદ મધ્યસ્થળે ત્રીજા દરજ્જાની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા લેવામાં આવી હતી તેમાં જોગદારનો રહેવાશી નામે રવિશંકર ઉમેદરામ જોશી હાજર થયો હતો અને પાસ થયો હતો. રહેવાના કે-કાણાનું ખાટું સર્ટિફિકેટ લાવી પરીક્ષામાં તે હાજર થયો હતો એવું માલુમ પડવાથી કેળવણીખાતાના મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે હુકમ કર્યો છે કે તેનું સર્ટિફિકેટ રદ કરવામાં આવશે અને રવિશંકર ઉમેદરામ જોશીને સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાને લાયકની કોઈ પણ પરીક્ષામાં ફરીને હાજર થવા દેવામાં નહિ આવે.

મુકામ તીપલ.

તા. ૧૮મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૦

}

ઇ. જાધવસ.
એન્જીનેયરિંગ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર વિભાગ.

જાહેર સ્વર.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે હલકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવા માટેની પરીક્ષા સને ૧૮૯૦ના સપ્ટેમ્બર મહીનાની તા. ૨૬મી ને સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર વિભાગમાં હેકલ લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

સુરત.

નડીઆદ.

યાજ્ઞા.

ગોધરા.

રાજકોટ.

બરમ.

સને ૧૮૮૮ના એપ્રિલ માસની તા. ૫મીના મુંબઈ સરકારી ગે-જેટ, બાગી નાં ૩૨૭—૩૩૦ પાનાંમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા નિયમો પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. એ નિયમોનું બાપાંતર સને ૧૮૮૮ના આગસ્ટ માસના રાજાપત્રનાં ૧૬૬—૧૭૭ પાનાંમાં પ્રગટ કરેલું છે.

ઉમેદવારોએ પોતાના મધ્ય સ્થળના પ્રેસિડેન્ટ ક્વર સને ૧૮૯૦

ના આગરુદની તા. ૧૬ીએ અથવા તે પહેલાં પોતાની અરજીએ મોકલવી જોઈએ.

યાણા મધ્ય રથને હાજર થનારા હુએદવારોએ મધ્ય વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે મરાઠી જિલ્લાઓને માટે સરકારી ગેઝેટમાં જે જાહેરખબરો પ્રસિદ્ધ કરી છે તે જોવી.

મુકામ તીથલ.
તા. ૧૮મી એપ્રિલ
સને ૧૮૯૦

ઈ. બાઈલ્સ.
એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર વિભાગ.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

સૌરાષ્ટ્ર પ્રાંત જા. નં. ૧૩૪૧ તા. ૧૫-૨-૯૦.

રાણપુર. આજ્ઞા પોલીસ ફોજદાર તુલજરાંકર ૩૧) માર્જીઆ હાદીના મુંબઈના થોડ હીરાચંદ યેશકરજી રૂલા દેસવાડા. રા. રા. થોડ ફલબદાસ ઠાકરેશી ૩૨) જેતપુર ધર્મચંદ સ્કુલ. રાજેશ્રી ઠા. ગોધાજી બ-વાન ૩૧) વસાવડ. રા. રા. બાણરાંકર સદાશંકર ૩૧) રાણાવાવઃ કંટાકટર ગાંધી ગોકળદાસ પ્રમાનંદ ૩૨) માધવપુર મુંબઈના થોડ રા. રા. ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) દેવડા મુંબઈના થોડ રા. રા. હરીદાસ કદાનજી ૩૧) વેરાવળ દુન્યા. મે. ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ ૩૨) દેસવાડા. રા. રા. થોડ આદરજી રસ્તમજી ૩૨) ગાધદડા. મુંબઈના શાહ વોરા વડીજી ખાત-બાઈ ૩૨) જેતપુર તાલુકા સ્કુલ કુમારશ્રી વાળાના જાકાળા ૩૨) વડીઆ રા. રા. વડીલ અમૃતલાલબાઈ ૩૧) જાકાળાદ. રા. રા. નાગરદાસ કરેસ-ન ૩૧) વસાવડ રા. રા. વજેશંકર રેવાશંકર ૩૧) ઠંડોરજી રાણા. જે-તપુરના મે. ન્યાયાધીશ સાહેબ ૩૧) મુંબઈના થોડ ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) પાટણ જુનાગઢના મે. મુખ્ય દીવાનજી સાહેબ હરીદાસ વીદારીદાસ ૩૩) બીજા જુનાગઢ વેરાવળ રેલવે કંટાકટર રા. રા. બાઈલાલ વલ-બદાસ ૩૧) સ્કુલ કમીટીના મેમ્બર ત્રીમોવન કદાનજી ૩૧) વડીઆ હરખારશ્રીવાળા ખાવાજી વણા ૩૨) ચીતજ આજ્ઞા યાણાદાર સાહેબ ૩૩) આજ્ઞા તાલુકા સ્કુલમાસ્તર ૩૨) લુમ્બીધાર મે. જોઈન્ટ મેજેસ્ટ્રેટ સાહેબ ૩૧) બાંદવા મેજેસ્ટ્રેટ દાકતર સાહેબ ૩૧) વડેરા કુમારશ્રી બીમબાઈ ૩૨) માધવપુર મુંબઈના થોડ રા. રા. ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) દેસવાડા મે. ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ ૩૨) જેતપુર તા. સ્કુલ રા. બાગવાનજી

વેલજી ૩૩) જેતપુર ગ્રાંથ રા. ધારણી રામજી ૩૧) બીજા દરબારથી
વાળારામ આલા ૩૧) રાણાવાવ રા. રા. અમરશી નરશી ૩૧) દંડોર-
જી રાણા રા. રા. મેવડરામ નાનાભાઈ ૩૩) માધવપુર મુંબઈના થેઠ
રા. રા. ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) વંધજી ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ ૩૧૭)
નવા ગામ લોકો તરફથી હુગડાં ચોપડીઓ તથા પતાસાં વહેચાયાં કો-
થળી મહંતશી સવાઈગરજી ૩૩-૧૧-૮ આખા ગામના પટેલ ૩૧)
વેરાવળ મુંબઈના થેઠ રા. રા. નારણદાસ ઠાકરશી મુલજી ૩૨) પાટણ
એજન ૩૫) વેરાવળ કન્યા. એજન ૩૪) પાટણ કન્યા. એજન ૩૩)
ઉના રા. હેમચંદ જીવા ૩૨) બાર પટોલી આજમ કોટીસા સાખા તથા
કાખા તથા રાણી વીગેરે બાગીદારો ૩૧) વડીઆ. મે. વડીઆ મેને-
જર સાહેબ બાવામીયાં પીરમીયાં ૩૩) વસાવડ મેમજી હુસા ઉસા ઉમર
૩૧) દંડોરજીરાણા. રા. મુંદરજી આણંદજી ૩૧) પાળેદ મે. દરબાર
સાહેબ ૩૫) આણાવદર મે. દરબાર સાહેબ ૩૩૦-૧-૧ રાણુપોર મણી-
આર ગોવીંદજી રૂધનાથ ૩૧) બાસાગામ મે. ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ
૧૨-૩-૬ ઝાંપોદડ ગામના પટેલો ૩૩) વેરાવળ જ. તાગડ હાઈકુલના
આસી. માસ્તર રા. રા. બૂપતરાય ૩૧) પાટણ મુંબઈના મેદરથ રા.રા.
કરસનદાસ દરગોવનદાસ ૩૫) પાટણ કન્યા. એજન ૩૩) દેલવાડા મે.
ખુદાવંદ નવાબ સાહેબ ૩૬-૨-૦ સામેતર ગામ લોકો ૩૧) ગરાસ
દવાલદાર સાહેબાઈ દીના ૩૧) રા. રામજી માધવજી ૩૧) પોરબંદર ના-
મદાર એડમીનીસ્ટ્રેટર સાહેબ ૩૨૫. ખીરસરા રા. જુહા જીવજી ૩૫)
નવીબંદર રા. રા. રજુજીડ ગાગજી ૩૧) માધવપુર મુંબઈના થેઠ રા. રા.
રા. ત્રીકમદાસ માધવજી ૩૨) દોષાણા મે. મહેતાજી સાહેબ ૩૧)

પાસણપુર વિ. જા. નં. ૪૫૦ તા. ૧૪-૨-૬૦

ઉભુ ઠાકોરો ૩૫) મહેતાજીને ૩૨) આસીરટંડને ૩૦) તરવાડ
ઠાકોરો ૩૩) યરા ઠાકોરો ૩૧૦-૨-૦ રાધનપુરના મે. નાથમીયાં સાહેબ
૩૬) દીઓદર ઠાકોરો ૩૫) રાસેજીના ઠાકોર વાંકજી ૩૧) મે. આસી.
પો. મુખીનેન્ડેન્ડ સાહેબ ૩૧) કાણોદર ગામ લોકો નિશાળના નવા
માનની વામુ વખતજીમજી. ડીસા ટાઉનતેસીલદાર સોભાગચંદ અનુરભાઈ
અને લાલુભાઈએ પાખીની બંધોબત કરી. કુવરેન્ડ્રક કમીગી ૩૦) સોસાડા.
દરબારી મોદનલાલ કુનેચંદ ૩૨) યરાદ દરબારી મુમચંદ કુનેચંદ તથા
થેઠ રેવચંદ મગાઈચંદ ૩૫) ઠાકોર સાહેબ ૩૬) મોરવાડા મે. યરાદ

ઠાકોર સાહેબ રૂ૧૨૧૧૦૧ મે. પાલણપુરના પોલીસીકલ ગુ. સાહેબ બહા-
દુર રૂ૨) વાવ મે. રાણાજી સાહેબ રૂ૧૭-૧૧-૩
બવક નં. ૩૧ તા. ૨૮-૨-૯૦ ધ્રાંગધ્રા અંગ્રેજી સ્કુલ. દરબાર તરફથી રૂ૨૦
બવક નં. ૪૫ તા. ૪-૩-૯૦ લંબુપોડા તાલુકાના રૂકોટ મે. પોલીસી-
કલ અંગ્રેજી સાહેબ. રૂ૧) ધંચ કમીટીના મેમબરો રૂ૫-૦-૯
બવક નં. ૩૧ તા. ૫-૩-૯૦ હાલોલ કન્યા. શુદ્ધાના મે. કલેક્ટર સાહેબ રૂ૧)
બવક નં. ૭૪ તા. ૫-૩-૯૦ દેવગઢ મે. દરબાર સાહેબ રૂ૩૭-૨-૯
દેવગઢ કન્યા મે. દરબાર સાહેબ રૂ૭).

આણવાડપ્રાંત બ. ન. ૧૩૨૯ તા. ૧૮-૩-૯૦.

મેયાણુ પારખ પરસોતમ કોસા રૂ૧) આસિ. વીરચંદ પ્રમુખ
રૂ૧) ધ્રાંગધ્રા કન્યા. વાંકાનેરના બમબા સાહેબે પેતાની બનાવેલી “શ્રી
ગુનોધ” ની નકલ ૫૦ તથા રૂ૪) હળવદ. કુલચંદ લક્ષ્મીચંદ રૂ૫૦)।
મે. વલીવટનાર સાહેબ રૂ૨) રાજપરાડી. હેમચંદ માણેકચંદ, નેહા અ-
મરજી, સુદરજી ખીમજી રૂ૧) વટવાણુધંચ નં. ૧ મે. ઠાકોર સાહેબ રૂ૩)
વોરા વેલા ખેચર રૂ૧) સદરકન્યા. વોરા વેલા ખેચર રૂ૧૧ રાજપર. મે.
દાકતર સાહેબે મીઠાઇ પહેચી સદાદ. બાપાનો રૂ૧) વણા. મે. તાલુકદારો
રૂ૧૧ બળાણા. ઠા. ત્રીકમ પૂંતલ રૂ૨) આઢીઆણા. ગામાન તરફથી
રૂ૧) ઝીખુવાડા. રૂકુ નકમીટી રૂ૯-૧૧-૯ દસાડા. મિદેરબાન તાલુકદાર
સાહેબ રૂ૧૫) ધ્રાંગધ્રામુખ્ય. મહારાજાધીરાજ રાજસાહેબ રૂ૭) સદરકન્યા.
કુમારશ્રી સગ્ગનસીદજી રૂ૨૧) ઠાંચીડી ઉમરગાના ફાજદાર સાહેબ રૂ૧૧
ચરાડવા. મે. તાલુકદાર સાહેબ રૂ૫૩) મહેતાજીને રૂ૨૫) આસીરટરો
રૂ૩૧૧ ઝીખુવાડાકન્યા. મે. દરબાર સાહેબ રૂ૩૧૧ દસાડામુખ્ય. દર-
બારશ્રી નેરાવરબાનજી રૂ૨) પાલીઆદ. આગમ યાજ્ઞદારસાહેબ રૂ૭)
પાણુસીબા. પન્થમના રવામીજી રૂ૧) બડવાલાના મદે. કુંવરજી ગમજી
રૂ૨૧) બોઈકા. મે. તાલુકદાર સાહેબ રૂ૨) ફોજદાર માણેકચંદ ડાબા-
બાઈ રૂ૧) કંપારીઆ. મે. તાલુકદારસાહેબ રૂ૧) ગુડામુખ્ય મે. દરબાર
સાહેબ રૂ૧૭) દાશેલ. મેનેજર હમન લગજી રૂ૧) ગુડાકન્યા. મે. દર-
બાર સાહેબ રૂ૧૧૧ ઝીખુવાડામુખ્ય. મે. તાલુકદાર સાહેબ રૂ૫૯-૨-૯
બ. ન. ૮૧૧ તા. ૧૦-૩-૯૦ ધંધુકા ઈરુ રુકુલ. હાજી હમામુન્નમે
પાખીની ૧૧૧ મેમાડી.

ગુજરાતશાલાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

જાન્યુ.

૧૮૯૦.

અંક ૬ દો.

ભૂમિતિ પાઠ ૨ જો.

નિશાળીઆના મનમાં ભૂમિતિના બિંદુનો વિચાર આણવામાં જે મુશ્કેલી છે તેજ ભૂમિતિની લીટીનો વિચાર આણવામાં છે. સ્થૂળ પદાર્થ કે આકૃતિ ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાય તેવું જ્ઞાન સહેલથી યાચછે; જે માત્ર ભાવ કે શુણ્ણ છે તે સમજવો કઠણ છે. માટે જે સુક્તિ બિંદુ સમજાવવામાં કરવી પડી તેજ લીટી સમજાવવામાં કરવી. આરંભમાં દશ્ય જાડી લીટી વર્ગના કોઈ નિશાળીઆ પાસે દોરાવવી. કાળા પાટીઆ ઉપર દોરેલી એ લીટી આખા વર્ગને દેખાડી ખીજા કોઈ નિશાળીઆને કહેવું કે એથી પાનળી લીટી દોરો. પછી તેથી પાતળી દોરાવવી. અણીવાળા માફ વતી વધારે વધારે પાતળી દોરાવતાં પહોળાઈ બિલકુલ નથી, માત્ર લંબાઈ છે એ વિચારપર શીખનારાને આણવા, અને પછી ચોપડીમાં લખેલી વ્યાખ્યા કાળા પાટીઆ ઉપર લખીને જોખાવવી.

બિંદુની અને લીટીની વ્યાખ્યા આવડ્યા પછી ત્રીજી વ્યાખ્યા સહેલથી સમજાય તેવી છે. ભૂમિતિનાં બિંદુ અને લીટી નજરે દેખી શકાય તેવાં નથી, મનમાં કલ્પવાનાં છે. બિંદુને અને લીટીને કલ્પ્યાં તો પછી લીટીના છેડાઓ બિંદુ છે એ કલ્પના મનમાં ઉતારવાને કાળા પાટીઆ ઉપર માકવતી લીટી દોરાવી તેને તથા તેના બંને છેડાઓને વધારે વધારે પાતળા કરતા જઈએ તો પહોળાઈ વિનાની લીટી થાય અને તેના છેડાઓની અણી બિંદુઓ થાય. એ વિચાર શીખનારના મનમાં કાઢવા પછી ૩ જી વ્યાખ્યા લખી સર્વ પાસે જોતાની જોખાવવી.

ચોથી વ્યાખ્યા સમજાવવાના આરંભમાં સમાન શબ્દનો અર્થ સમજાવવો. પ્રથમ પૂછવું કે સમાન એટલે શું ? નિશાળીઆ જવાબ દે તે સાંભળ્યા પછી પ્રદર્શનથી અર્થ સ્પષ્ટ કરવો. સમાનનો અર્થ સમજાવ્યા પછી બે છંદાઓની વચ્ચે સમાન લીટી નિશાળીઆ કને દોરાવવી.

આ ત્રણે વ્યાખ્યા એક પાઠમાં શીખનારાઓથી પૂર્ણ ન સમજાય કે તેમના મનમાં ન ઠસે તો ઓછી શીખવવી અને બીજા પાઠમાં બાકીની શીખવવી.

પાઠ ૨ જો.

સફાઈનો વિચાર શીખનારાના મનમાં ઉતારવાને ટેબલનું પૃષ્ઠ દેખાડવું. કાળા પાટીઆનું, પૃષ્ઠ દેખાડવું, સ્લેટનું પૃષ્ઠ દેખાડવું અને કહેવું કે જેમ લીટીને લંબાઈ માત્ર છે તેમ સફાઈને માટે કલ્પના કરો કે સફાઈને લંબાઈ અને પહોળાઈ માત્ર છે, જડાઈ કે ઊંડાઈ જરાએ નથી. જડો કાગળ ટેબલ ઉપર મૂકી તેનું પૃષ્ઠ દેખાડી કહેવું કે આ કાગળને જડાઈ કેટલી છે તે દેખાડો. સાર પછી તેથી પાતળો કાગળ લેવો અને તેનું પૃષ્ઠ દેખાડી કહેવું કે એની સફાઈ આ છે, પણ તે સફાઈમાં તેની જડાઈ લેવી નહિ. આ બેમાં વધારે પાતળો દેખાડો. સાર પછી તેથી પાતળો કાગળ લેવો. એમ મળી શકે એટલો પાતળો કાગળ દેખાડ્યા કેડે કહેવું કે હવે એવો કાગળ ધારો કે તેને બિલકુલ જડાઈ નથી. એવો કાગળ વાસ્તવિક હોય નહિ, તેની કલ્પના માત્ર થઈ શકે. એમ સફાઈની પણ માત્ર કલ્પના થઈ શકે. સફાઈને માત્ર લંબાઈ તથા પહોળાઈ છે. આમ જે જે કહેવામાં આવે તે વારે વારે શીખનારાઓ કને કહેવડાવવું, કેમકે માત્ર સાંભળવાથી તેમને યાદ રહેશે નહિ. અંતે ચોપડીની વ્યાખ્યા કાળા પાટીઆ ઉપર લખી શીખનારા પાસે ગોખાવવી.

સફાઈના છંદા લીટી હોયછે એ આગળ બતાવેલા કાગળો ઉપરથી દેખાડવું. સફાઈને જડાઈ કે ઊંડાઈ નથી અને લીટીને પણ નથી તો સફાઈની જે બાજુએ તેના છંદાપર આવીએ ત્યાં અંતે લીટી હોય.

સપાઠ સફાઈ વિષે સમજાવવાને માટે ગોળ અને ચપટો એવી બે પ્રકારની વસ્તુઓ દેખાડવી. ડાઝાનું ગોળાથી, રમવાના લખોટાથી, માટીના ઘડાથી ગોળ સફાઈ દેખાડ-૯૦ ધંધુને તેમાંના કે બીજા ગોળ સફાઈવાળા

પદાર્થો મળી શકે તે દેખાડી તથા ટેબલના પૃથ્વી, કાળા પાટીઆની, અને ટેબલ ઉપર સપાટ ચૂંકતા કામળની સફાઈ દેખાડવાથી અને સમગ્રવવાથી સપાટ સફાઈનો અર્થ શીખનારના મનમાં ઉતરશે. છેડાઓની વચ્ચે સપાટ સફાઈ માત્ર સમાન હોય એ વિચાર શીખનારના મનમાં ઉતરે ત્યારે ચોપડીની વ્યાખ્યા કાળા પાટીઆ ઉપર લખીને ગોખાવવી. આ પાઠોમાં પણ પ્રત્યેક નિશાળીઆને ધણા પ્રશ્નો પૂછવાની જરૂર છે. એ વ્યાખ્યાના અર્થો મોટે કરાવવાની જરૂર છે.

પુનરાવર્તનમાં પ્રત્યેક વ્યાખ્યા મોટે બોલતાં આવડી અને સમગ્રવ હે નહિ તે ફરીને નક્કી કરવું.

શૂચના—નવા પાઠનો આરંભ ક્યાંની પૂર્વે ગયે દિવસે શીખવેલી વ્યાખ્યાઓ પૂછવી; અને આઠવાડીઆમાં એક દિવસ નવો પાઠ ન આપી શીખવેલી બધી વ્યાખ્યા પૂછવી.

પહેલી સાત વ્યાખ્યા શીખવ્યા પછી આઠમી ક્લમમાં લખ્યું છે તે સમગ્રવવાનો પ્રયત્ન તુરત કરવો નહિ અને નવમી ક્લમમાં આઠમી વ્યાખ્યા છે તે તેની પછી શીખવવી. આઠમી ક્લમમાં લખ્યું છે તે આ વેળા નિશાળીઆથી પૂર્વે સમગ્રવ તેમ નથી, માટે શિશુકોનો શ્રમ મિથ્યા થશે અને શીખનારાનાં મન શું ચલાશે. બધી વ્યાખ્યાઓ આવડે ત્યાર પછી અને સ્વીકૃત પદો શીખવવા માંડ્યા પહેલાં પાછા ફરી આઠમી ક્લમમાં કહ્યું છે તે સમગ્રવવું સહેલું પડશે અને શીખનારાને ફાયદો થશે. એ સમયે તેમની એ સમગ્રવાની શક્તિ વધેલી હશે.

સવારની નિશાળ.

લિનાજાના દિવસોમાં બપોર પછી છ વાગતા મુઠ્ઠી તાપ એટલેબધેક પડે છે કે તે વખતમાં નિશાળનું કામ ચલાવવું બહુ દુઃખદાયક થઈ પડે છે. બળનારાને અને બળાવનારાને તાપથી ઘણી અકળામણ થાય છે, અને સુખસાંતિમાં શીખી શકાતું નથી અને શીખવી શકાતું નથી. ગામડાંઓ કરતાં મહેરોમાં આ અટગણ બહુ વધારે નડે છે. હાલ નિશાળનો વખત બે પ્રકારનો રાખ્યો છે,—એક જૂની રીત પ્રમાણે પ્રાતઃકાળે સાત વાગ્યાથી દગ વાગ્યા

સુધીના ત્રણ કલાક અને પાછલે પોહોરે ૩ થી ૬ ગાથી ૬૫ સુધી. ધણું કરી ગામેમાં આ વખત વધારે અનુકૂળ પડે છે. શહેરોમાં દશથી ચાર કે સાડાદશથી સાડાચાર કે અગીઆરથી પાંચ કલાક ઇંચેજી, ગૂજરાતી અને ઉર્દુ નિશાળોનું કામ ચાલે છે. એથી શહેરોની નિશાળોમાં ઉનાળાના સખ્ત તાપના સમયમાં વખત ફેરવી સવારે નિશાળો ચલાવવામાં આવે છે. સરખાવી ગ્જેતાં ગામેની નિશાળોમાં બહુનારા અને બહુવનારા એક્ટુને તેમનો સવારનો અને પાછલા પહોરનો વખત વધારે સુખદાયક છે. સાં ધરો બહુ ઘોડાં અને નાનાં હોવાથી તથા પવનની છૂટ વધારે હોવાથી તેઓનું તપવું ઓછું અને તાઢા પડતું વહેલું થાય છે. અને જ્યાં મોટાં ઝાડોની ઘટા ગામની પાસે હોય છે સાં પાછલે પહોરે શહેર કરતાં ગરમી ઓછી હોય. તેથી પાછલે પહોરે નિશાળનું કામ ચાલવામાં પીડા ઓછી થાય. શહેરોમાં જ્યાં, મોટાં, ઘણાં અને જ્યાં પાસે પાસે ધરો હોવાથી તેઓના તપવા પહેલાં એટલે બારપર એકાદ વાગતા લગી ગરમી ઓછી જણાય છે, પણ ધરો એ વખત લગીમાં ખૂબ તપે છે સાર પછી તાપ વધારે જણાય છે. તોપણ માત્ર સવારની નિશાળો ચલાવવાની હાલતી રીત કરતાં સવારે ૬ થી ૯૫ પર્યંત ત્રણ કલાક અને પાછલે પહોરે ૬૫ થી ૯૫ સુધી એ કલાક ચલાવવાથી ઓછી પીડા થાય, અને નિશાળીઆની આરોગ્યતાને ઓછું નુકસાન થાય. આ સિદ્ધ કરવાને હાલ થતી હરકતો જણાવવી જોઈએ.

જે નિશાળીઆ,—હોકરા કે હોકરીઓ,—પ્રભાતમાં ઉઠીને કાંઈ ખાધા વિના નિશાળે જાય છે, અને નિશાળ છૂટે પાછા ઘેર આવીને જમે સાં લંગી બૂખ્યા રહે છે તેઓની તન્દુરસ્તી બિગડવાનો ઘણો સંભવ છે. ઘણાખરા નિશાળીઆને આ લાગુ પડે છે, કેમકે છ કલાક પહેલાં છેક મળસકામાં ખાતું ઠીક પડતું નથી, એટલે ઘણું કરીને બધા બૂખ્યા જાય છે. ગૂજરાતી નિશાળોમાં દિવસના સાડાપાંચ કલાક શીખવવું એવો નિયમ હોવાથી છથી સાડા-અગીઆર કલાક સુધી નિશાળ ચાલે છે. એમ હોવાથી નિશાળીઆને તથા શિક્ષકોને ઘેર પોહોંચતાં બારનો સુમાર આવી રહે છે, અને તાપને લીધે તરસ લાગવાથી ઘણાક બૂખ્યા મસ પાણી પીએ છે અને તેથી બૂખ-છવાઈ જાય છે ને બરોબર જમાતું નથી. ઘેર ગયા પછી ઢિંદુઓ નાહ્યા વિના બોજન કરતા નથી એટલે નહાવામાં કેટલોક વખત જાય. એટલા વખત પર્યંત તે-

મનાં માખાપને બૂખ્યાં રહેતું પડે, અને આ વગેરે ઘરનાં બધરાંને તો પુરૂષો અને છોકરાં જમ્યા પછી જમતાં બારપર એક કલાક વાગે. ઇંગ્રેજ રૂઢીમાં બહુવવાનું કામ ઘણુંકરીને સાડાદશ વાગતા લગી ચાલેછે, અને કાંઈ શિક્ષકે પાંડે નાશતો ક્યો હોય તો વર્ગને ૧૧ વાગતા પર્વત કાંઈવાર રાખે, અથવા બીજા કાંઈ કારણસર રાખે. એ રૂઢીનાં બૂખ્યા નિશાળીઆઓને પણ જમતાં બપોર થાય, અને નિશાળેથી ઘેર જતાં તરફને લીધે તરસ મસ લાગેછે, અને પાણી પીધા પછી તેમનાથી ઠીક જનાતું નથી. એ સર્વે શરીરમુખને હાનિકારક છે.

જો સવારે જમી સાડાનવ લગીનો વખત રાખ્યો હોય તો એમાંની ઘણીખરી અડચણો મટી જાય. જમી નવ સુધી રાખવામાં આવે તો વધારે સાફ થાય. પછી પાછલા પેહોરના જામી દા વાગતા લગી નિશાળનું કામ ચાલે તો, મદ્રાસ ટાઇમ પાંચથી સાત સુધી ચાલે તો, જોઈએ તેટલો વખત અભ્યાસ કરવાને મળે. બહુવવાનું કામ પૂરું થાય એટલે શરીર કસરત કરાવવાનો સમય થાય તે અનુકૂળ પડે તેમ છે. બર ઉનાળામાં મદ્રાસ સાડાસાત પછી પણ અજવાળું હોયછે.

માસ્તરોને તથા નિશાળીઆને બીજીવાર રૂઢીમાં આવવું ગમે નહિ તો બર ઉનાળામાં માત્ર ૩૩ કે ૪ કલાક રૂઢીનું કામ ચલાવવાની પરવાનગી તેમણે મેળવવી યોગ્ય લાગેછે, અને તેનો બદલો શિયાળામાં વધારે કામ કરી વાળવો.

કાંઈ કહેશે કે કાંઈ રૂઢીમાં અને નિશાળામાં સવારની રૂઢી હોય છે તેવારે વચમાં ૫૧ કલાકની રજા આપવામાં આવેછે તે વખતે નિશાળીઆ કાંઈ ખર્ચ શકે. આ ઠેકાણે યાદ લાવવું જોઈએ કે હિંદુઓના ધર્મ તરફથી અડચણને તથા કરકસરના સ્વભાવને લીધે એમ કરવું અનુકૂળ પડતું નથી. જો એ વખતે નિશાળીઆ અને શિક્ષકો શેર કે અચ્છેર દૂધ પીએ તો તે તેમની આરોગ્યતાને બહુ લાભકારી થાય, પણ તેમ થતું જોવામાં આવતું નથી અને તેમ થવાનો સંભવ નથી. ચવેલું વેચનારા મકાઈની ધાણી કે મગની શોગો, કે બોર કે કાચાં જામ (જમરખા) વગેરે વેચવા નિશાળાની સમીપ બેસેછે તે કુમળી વયના નિશાળીઆઓની તન્દુરસ્તીને ઉત્તેજક નથી.

૧૨૬ ઉત્તમ પંક્તિના મહેતાજીનું અને મહેતીજીનું એક મહાન કર્તવ્ય.

આ વિષય સ્વર્ચા થવા લાગે છે. ગામોમાં પણ ભરે ઉનાળાના વખતમાં નિશાળનો વખત ઓછો કરવાની જરૂર છે. શહેરો અને ગામોની ચૂંચરાતી નિશાળોમાં પણ ભરે ઉનાળામાં પાછલા પોહોરનો વખત બચુનારા અને બચાવનારાની આરોગ્યતાને હાનિકારક અને દુઃખદાયક નથી એમ ન કહેવાય માટે ત્યાં પણ જ્યારે ગરમી બહુ પડે છે ત્યારે દિવસના ચાર કલાક નિશાળનો વખત રાખી સવારે છથી દસ વાગતા સુધી નિશાળ ચાલે તેવી ગોઠવણ કરવાનો વિચાર કરવો જોઈએ.

ઉત્તમ પંક્તિના મહેતાજીનું અને મહેતીજીનું એક મહાન કર્તવ્ય.

આ પત્રમાં નિશાળોમાં ચાલતી ચોપડીઓમાં નથી લખેલાં એવા વિષયો ઉપર કથિત પાઠ પ્રગટ કરવામાં આવે છે. એ સંબંધી પ્રશ્ન ઉઠે છે કે એ પાઠો શા કામમાં આવવાના ? છોકરાઓની નિશાળો એ પ્રકારનાં ધો-રણોવાળી ઠરાવી છે,—છ ધોરણોવાળી, અને પાંચ ધોરણોવાળી. ગામડાંની નિશાળોને પાંચ ધોરણોવાળી કહેલી છે. એ બંને પ્રકારનાં ધોરણોમાંના નાનાં બાળકોના વર્ગોનું ધોરણ એકસરખું છે, અને તેમાં “સામાન્ય પદાર્થોના આ-કાર, રંગ અને ઉપયોગની સાદી સમજ ” એ એક વિષય છે. કન્યાશાળા-નાં ધોરણોમાં એજ વર્ગોને માટે એ વિષય છે. છ ધોરણોમાંના પહેલા ધો-રણમાં “સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ” દાખલ કર્યા છે. નાનાં બાળકોના વર્ગો અને પહેલા ધોરણના વર્ગોના જ્ઞાનમાં અને વયમાં માટે બેઠે હોતો નથી તેમ છતાં કન્યાશાળાના તથા ગામડાંની નિશાળોના પહેલા ધોરણના વર્ગોને સા-માન્યજ્ઞાન નથી. ત્રણે પ્રકારનાં ધોરણોમાંનાં બીજા કોઈ ધોરણોમાં સામાન્ય જ્ઞાન તથા સુનીતિના કથિત પાઠનો વિષય નથી તો શાળાપત્રમાં પ્રગટ થતા સુનીતિના અને સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠો કેને શીખવવામાં આવશે અને કાણુ શીખવશે ? એમાંના જુએ મહેતા અને બાળ વર્ગોને તથા પહેલા ધોરણના વર્ગોને માટેજ લખેલા છે તેઓ તે વર્ગોને શીખવવાના કામમાં આવશે, પણ બીજા કાણુ અને ઉપલાં ધોરણોને સાર રચ્યા છે અને હવે પછી રચ-વામાં આવશે તેઓને ઉપયોગ ધોરણો પ્રમાણે થવાનો નથી. માત્ર દેશનાક

ઉત્તમ પંક્તિના મહેતાજી અને મહેતીજીનું એક મહાન કર્તવ્ય. ૧૨૭

ત્રિનિગદ્યલેખેના પહેલા વર્ગના વર્ગમાં થશે, બીજા કોઈ ટુકાણે ધોરણો પ્ર-
માણે થશે નહિ. તેમજ “કથિત પાઠમાળા” નામે જૂનું પુસ્તક છે તેમાંના
પણ ધણા પાઠો બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણના વર્ગોને શીખવી શકાય
તેવા નથી. એ ચોપડીની રચના દર્શાવે છે કે બાળવર્ગ અને ૧લા ધોરણના
વર્ગથી આરંભ કરી તે વર્ગોના નિશાળીઆ-બીજા, ત્રીજા ચોથાદિકે ઉપલા
વર્ગોમાં ચડેલાં તેમને વધારે વધારે કઠણ પાઠો આપે છે તે શીખવવા, અને
રચાવનારના સમયમાં તેમ થતું. પછી ધોરણો બધામાં તેમાંથી એ વિષયને
કહાડી નાખ્યો એટલે એ ગ્રંથ નકામો થયો. હાલનાં નવાં ધોરણોમાં છેક
નીમલા વર્ગમાં તેમાંના કેટલાક પાઠ કામ લાગે તેવા છે.

તો હાલ માત્રતાં ધોરણોમાં સુધારો થાય તે વેળા ઉપલાં ધોરણોમાં
પણ કથિત પાઠો દાખલ કરવામાં આવેલાં સૂધી શાળાપત્રમાંના સુનીતિના
અને સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોનો અને “કથિત પાઠમાળા”નાં સામાન્ય જ્ઞાન-
ના પાઠોનો ઉપયોગ મહેતાજી અને મહેતીજીઓ કોઈ રીતે કરી શકે કે ન
કરી શકે? એનો ખરો ઉત્તર એ છે કે તેઓમાં શક્તિ હોય અને તેઓ ઈ-
ચ્છે તો કરી શકે; અને તેમ કરવું એ તેમનાં કર્તવ્યોમાંનું એક કર્તવ્ય છે,
એ તેમનો ગુરુધર્મ છે. શિક્ષકનો ધંધો સર્વોત્તમ અને પ્રતિષ્ઠિત ક્યારે ક-
હેવાય કે તે વિદ્યાની જોડે નિશાળીઆને સુનીતિ શીખવે; નિશાળીઆને
શીખવે એટલુંજ નહિ, પણ ગામના લોકને પણ સુનીતિનો બોધ કરે અને
ઉપયોગી તેમનાથી સમજી શકાય તેવું જ્ઞાન આપે. આ પત્રમાં તેમ કરવા-
નાં તમને સાધનો પૂરાં પાડવામાં આવે છે. પરીક્ષાનાં ધોરણોમાં દરમાવેલું
છે તેટલું મથાવત્ શીખવવાની જે શિક્ષકની પૂર્ણ ઈચ્છા હોય તેનો નિશાળ-
નો તમામ કાળ તે કરવામાં જવાનો. જે લક્ષ્યપૂર્વક, નિયમસર, હોંશ અને
આગ્રહથી કામ કરે તો પ્રતિદિવસે નિશાળમાં શીખવવાનો સમય ઠરાવ્યો છે
તેમાં તે ધોરણોના વિષયો પરિપૂર્ણ શીખવી શકાય. અહીં પ્રશ્ન ઉઠે છે કે મ-
હેતાજી અને મહેતીજી નિશાળના વખતમાં આતુરતા પૂર્વક ઉલ્લેગવડે પો-
તાનાં કર્તવ્યો કરે તો પછી નિશાળના વખતની બહાર કોઈ કોઈ વાર પો-
તાના ઉપલા વર્ગોના નિશાળીઆના તથા લોકના લાભાર્થે સુનીતિનો ઉપદેશ
અને તે નિશાળીઆના તથા લોકના જાણવામાં નહિ એવી વિદ્યાનો બોધ
કરવો યોગ્ય છે કે નહિ? નિઃસંશય છે. જે વિદ્યાગુરુનો ધંધો, સુનીતિ શિ-

૧૨૮ ઉત્તમ પંક્તિના મહેતાજી અને મહેતીજીનું એક મહાન કર્તવ્ય.

ક્ષત્રનો ધંધો ખીજા ધંધાઓથી શ્રેષ્ઠ છે તો મહેતાજીની અને મહેતીજીની દ્વરજ છે કે તેમણે નિશાળના વખત પછી પોતાના નિશાળીઆના તથા લોકના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવાનો, તેમનાં આચરણ સુધારવાનો અને તેમની આરોગ્યતા વધારવાનો યત્ન કરવો. જે માત્ર પગારને માટે કામ કરેછે તે ખીજા સાધારણ માણસ જેવો માત્ર છે. તે વાર્ષિક પરીક્ષાને માટે માત્ર પોતાના નિશાળીઆને તૈયાર કરેછે. હુકમ પ્રમાણે જેટલું કામ કરવું જોઈએ, પરીક્ષાના બયથી જેટલું કરવાનું છે તેટલું કરીને પોતાનો બાકીનો બધો વખત સંસારની ખૂટપટમાં, નકામી વાતો કરવામાં, કે ખાનગી સ્વાર્થો ઉદ્યમમાં કે આજસમાં ગુમાવેછે. પોતાની નિશાળનું કામ કરવામાં નિશાળનો વખત રોકે અને નિશાળમાં ધ્યાન દેખેને મહેનત કરે માટે તે આજસુ, અને બેફીકરા મહેતાજીથી સારો ખરો. શિક્ષકોના એટલે મહેતાજી અને મહેતીજીના ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણ વર્ગો થઈ શકે. જેઓ હોંસીલા અને ચતુર નથી, કે આજસુ છે, પોતાના કામપર જોઈએ તેટલું લક્ષ આપતા નથી, કે જેઓને નિશાળ બજાવવાનો ધંધો ગમતો નથી, કે જેઓને પોતાના કામની આવડત નથી અને આવડત છે તો તે લક્ષપૂર્વક ઠીક કરવાની દરકાર રાખતા નથી, કે જેઓનાં મન ખીજા કામમાં એટલાં રોકાયેલાં છે કે નિશાળપર ધ્યાન આપવાનું તેમનાથી બનતું નથી તેઓ કનિષ્ઠ વર્ગના છે; પરીક્ષાના અને સળના બયથી, કે ખીજો રોજગાર નથી મળતો તેથી થોડું કામ કરેછે તથાપિ તેઓ આ ઉંચા વર્ગના ધંધાને લાપક નથી. જેઓ નિશાળનું કામ ચિત્ત દેખેને કરેછે અને જે રીતે કરવું જોઈએ તે રીતે બરોબર કરેછે અને સદ્ગુણી છે તેઓ મધ્યમ વર્ગના છે. જેઓ સમજેછે કે આ ધંધામાં કમાઈ થોડી છતાં ખીજા ધંધાઓથી એ ઉત્તમ છે, જેથી દેશની ઉન્નતિ થઈ શકે તેવો છે, કેમકે સુનીતિ અને વિદ્યા એ લોકોની ઉન્નતિનાં મૂળ છે, પ્રજાની સમૃદ્ધિ અને વૃદ્ધિનો પાયો છે, અને માત્ર વાર્ષિક પરીક્ષામાં મસ નિશાળીઆને પાસ કરાવેથી એ મહાન કામ પાર પડતું નથી તે મહેતાજીઓ અને મહેતીજીઓ વાર્ષિક પરીક્ષાના વિધયો ચતુરાઈથી, ઉમંગથી અને ઉદ્યોગથી શીખવી, સદાચરણી હોઈ પોતાના ખાનગી વખતમાં એ મહાન કામ બજાવેછે તેઓ ઉત્તમ વર્ગમાં ચૂકવા જોગ છે. તેને ધણા લાભ થાયછે. તે પોતાના નિશાળનાં કામ જરાએ ચૂકતો નથી, તેના

નિશાળીઆ પરીક્ષામાં વધારે વખણાય છે, તે ખરી કેળવણીનું ખીજ રાખે છે, અને સોકમાં તે વખણાય છે. તે કીર્તિને માટે પોતાની નિશાળમાંનાની જોડે નિશાળની બહારનું એ મોટું કામ કરતો નથી, ગુરુ ધર્મ જાણીને, પોતાનું એક મહાનકર્મજ્ઞ માનીને પરમેશ્વર પ્રીત્યે કરે છે, તથાપિ કીર્તિ વગર માગે તેની પાછળ તેને શોધતી જાય છે; મહેતાજી નિશાળના વખતની બહાર પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણોના નિશાળીઆને સુનીતિનો ઉપદેશ કરે તે વેળા ગામના સોકને પણ આવવાનું આમંત્રણ કરી શકે અને મહેતીજીઓ તેવે પ્રસંગે ગામની સ્ત્રીઓને બોલાવી શકે. એ વર્ગોને સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠો આપતી વેળા કે ખેતી સંબંધી બાપણોને સમયે પણ મહેતાજી તેમ કરી શકે. સુનીતિના બોધમાં ધર્મ સંબંધી વાંધામાં કિતરવું નહિ તથા નીચ અને ખેતી નીતિ જૂના વખતથી મનાતી હોય તેને ઉત્તેજન આપવું નહિ. ધર્મના વિષયમાં કે ખીજ જાખતોમાં કોઈની નિન્દા કરવી નહિ. એ કામ કરવામાં હાપણની અને વિવેકની મદદ બહુ સેવી. સ્વદેશ હિતકારી તરીકે જે ગુરુ આ ફરજ જાળવી શકે તેના જ્ઞાનમાં વધારો થાય, તેની ચોખ્ખતામાં વધારો થાય અને તેનું માન્ય વધે. એ કામ નિશાળમાં અથવા ગામમાં ખીજ કોઈ આતુક જ જમ્યાએ થઈ શકે.

છોકરાઓની તથા છોકરીઓની ગૂજરાતી નિશાળોને વેકેશન.

બધી ઇમેજ રક્ષોને તથા કાલેજોને તથા ત્રિનિગકાલેજોને જેમ દર વરસે વેકેશન મળે છે તેમ ગૂજરાતી નિશાળોને આપવામાં આવે તો સાજ થાય કે નુકસાન થાય ? આ પ્રશ્ન અગત્યનો અને વિચારમાં લેવા જોગ છે. શહેરોમાં અને ગામોમાં છોકરીઓની અને છોકરાઓની ગૂજરાતી નિશાળો છે તેઓને તેઓની વાર્ષિક પરીક્ષા થયા પછી એક માસની રજા શા માટે આપવી નહિ ? પરીક્ષાનો સમય પાસે આવે છે ત્યારે એ જાને પ્રકારની નિશાળોમાં પરીક્ષાની તૈયારી કરવામાં બહુ શ્રમ લેવામાં આવે છે. શિક્ષકો બહુ મહેનત કરે છે અને બાળનારા કને બહુ કરાવે છે. કેટલાક માણસો કહે છે કે

૧૩૦ છોકરાઓની તથા છોકરીઓની ગૃહસ્ત્રી નિશાળોને વેકેશન.

બાપે માસ નિશાળોમાં એક સરખી મહેનત થતી જોવામાં આવતી. વાર્ષિક પરીક્ષા થઈ ગયા પછી ઘણાક મહીના મંદ કામ ચાલે છે અને રીક્ષાનો વખત પાસે આવે છે તેવારે તેનો ખત્તો વાળે છે. એમ હોય તો ખવનારા અને શીખનારા બેદુની આરોગ્યતાને તે હાનિકારક છે. એમ વામાં આવે છે કે નહિ તેની ચર્ચા અહીં કરવાની નથી. પરંતુ જે બેદુનીઓમાં સામાન્ય છે તે, એટલે વાર્ષિક પરીક્ષાને માટે તૈયારી કે માટે બધે ઠેકાણે ખૂબ શ્રમ લેવામાં આવે છે તે, આપણી નિશાળોમાં તેમાં નવાઈ નથી. એ મોટા શ્રમને અંતે, એટલે પરીક્ષા પૂરી થયા મન અને શરીર વિશ્રાંતિ માગે એ સ્વભાવિક છે. જે તે મંજૂરીથી પવામાં આવે નહિ તો નિશાળ તો નામની ખુદી રહે, પણ કામ ઢીલું, અને ધીમું ચાલે; જે ઉમંગ, જેમ, અને અપજતા શીખવનારામાં જે તેવી હોઈ શકે નહિ અને જે લક્ષ શીખનારાએ આપવું જોઈએ તે : શકે નહિ તથા જે મહેનત કરવી જોઈએ તે કરી શકે નહિ એ સ્વાભ છે, કેમકે મન ધાકી ગયલું હોય છે. આ સ્વભાવિક નિયમ અદ્યપિ જા માં નથી આવ્યો એમ નથી. પરીક્ષાને અંતે ત્રણેક દિવસની રજા આપવામાં આવે છે, પણ એટલી રજા ખસ નથી એ બાબત નહતો જાણે છે તેનો પુરાવો એ છે કે જે તહેવારોની રજા મોટા વખતે આપે હોય છે તો તેની જોડે ઘણાકવાર પરીક્ષાની ટુંકી રજાને બેળા તેહેવારો જાને લગાવવામાં આવે છે. આ રીવાજ અને મોટા શ્રમને અંતે આ જગર એ સ્વભાવિક નિયમ ધ્યાનમાં લેવા જોઈ છે. વિશ્રાંતિની અવશ્યક એટલી મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીઓને છે તેટલીજ નાની ઉમરના નિશાળીઓ છે. એ વિશ્રાંતિ ન આપવાથી મન અને તન એ બંનેના નિયમનું ઉલ્લંઘન થાય છે, અને તેનાં માફાં ફોજો આપણે એમરે જોઈએ છીએ. નિશાળીઓ મનને અને શરીરને હાનિ કરે છે; નબળાં પાડે છે.

વેકેશન આપવાથી તુકશાન શું છે તે હવે જોઈએ. કાંઈ કહેશે છોકરાં શીખેલું બૂલી જશે, આખો મહીનો ઘેર રહી માબાપને પગલ તથા વેકેશનને અંતે ઘણાં છોકરાં પાછાં આવશે નહિ, અને તેથી નિશાળીઓની સંખ્યા ઘટી જશે. આ ત્રણમાંની એકે હરકત ખરી નથી. નિશાળમાં નિલ પાછલું પૂછવું નથી તેમ છતાં છોકરાં તે બધું બૂલી જતાં નથી. થોડું શીખીને જોઈ નિશાળથી ઉઠી જાય છે અને કદી કાંઈ વાંચતા નથી તે.

શીજેલું ધણે વરસે બૂલી જાય છે, એક મહીનામાં કોઈ બૂલી જતું નથી. એટલી ટુંકી મુદતમાં જેમ મોટા વિદ્યાર્થીઓ બૂલી જતા નથી તેમ નાના વિદ્યાર્થીઓ બૂલી જતા નથી એ અનુભવસિદ્ધ છે, માટે એ કલ્પના ગિ-
ચ્છા છે. તેવીજ માળાપને પજવવાની કલ્પના ખોટી છે. આપણા દેશમાં જેટલાં છોકરાં છે તેઓમાંનો ઘણો યોગ્ય ભાગ આપણી નિશાળોમાં આવે છે તો બાકીનો મોટો ભાગ તેમનાં માળાપને પજવતો કેમ નથી ? તેમનાં મા-
ળાપ તરફથી એવી કુરીઆદ સાંભળવામાં આવતી નથી. અગીઆર મહીના મહેનત કરી યાકી ગયલાં અને શિક્ષણ પામતાં છોકરાં રમે તો ખરાં, પણ રમતું એ પજવતું નથી. પજવતું એટલે શું ? ખોટી હક કરવી, કંકાસ કરવો, વડીલની આજ્ઞા ન માનવી એ વાર્તાવિક પજવતું છે, અને તે તો જે વડી-
લોને છોકરાં ઉછેરતાં અને આજ્ઞામાં રાખતાં નથી આવડતું તેઓને ખમવું પડે છે; નિશાળે જતાં હોય છે તોએ તેમનાં છોકરાં તેમને પજવે છે અને નથી જતાં હોતાં તોએ પજવે છે. મહેતાજી જેલર નથી, તે વિદ્યાચાર છે. તેની જોડે તેનું કામ જેમ સદાગરણ શીખવવાનું છે તેમ માળાપાદિક વડીલોનું પણ છે. જેનું કામ તે એકલો કરી શકતો નથી, અને કરવા જાય છે તો તેની નિશાળ સુશિક્ષકનું સ્થળ મટી જાય અને છે. છોકરાંને કેળવણી આપવાની જગ્યાને બદલે સજા કરવાનું બાળકોને કંટાળા બરેલું ડેકાણું થાય છે. માળા-
પનું કામ માળાપે કરવું અને મહેતાજીનું કામ મહેતાજીએ કરવું. કેટલાક માણસો બહુવું અને રમવું એ બેને એકબેકના શુ ગણે છે અને છોકરાં રમે તેને પજવતું કહે છે. પણ આ તેમની ખોટી બૂલ છે. બહુવાની જોડે કે-
ટલુંક રમવાની જરૂર છે. બાર મહીનામાં એક મહીનો એકલા રમવામાં અને ફરવાહરવામાં મનને નવરાશ મળે તેવી રીતે કાઢી શકાય તો બાકીના અ-
ગીઆર માસમાં વધારે સારો અભ્યાસ થઈ શકે. ત્રીજી વાંધો પણ ખરો નથી. ગામમાં નિશાળ એકજ હોય તો હાલને જાય ક્યાં ? શહેરોમાં એકથી વધારે નિશાળો હોય છે ત્યાં બધી નિશાળોમાં જોડે રજા પડે એટલે ત્યાં પણ એ ધારતી રાખવાનું કારણ નથી.

હવે વેકેશન આખ્યાયી લાભ શા છે તેની તપાસ કરીએ. રજાનો સમય એવો હોય કે ખુટી હવામાં સવારે બે કલાક અને પાછલે પોહોરે બે કલાક ખુટી હવામાં રમવાથી શરીરને પીડા થાય નહિ તો શરીરનો બાંધો મજબૂત થાય અને તેથી મનનું કામ કરવાનું કારણ થાય. હાલ ગામોમાં સવારે અને

૧૩૨. 'છોકરાઓની તથા છોકરીઓની ગૂંચરાતી નિશાળોને વેકેશન.

પાછલે પહોરે એમ દિવસમાં જેવાર નિશાળનું કામ ચાલેછે તેથી મળશકે ઉઠી તુરત છોકરાં નિશાળે જાયછે એટલે સવારે તેમને રમવાનો વખત જ નામ્ને મળતો નથી. બપોરે તડકાને લીધે મેદાનમાં રમી શકાય નહિ. અને પાછલે પાછોરે એક સાંજ પડવા આવેછે સારે નિશાળેથી છોકરાં ઘેર જાય છે તેથી સાંજે પણ રમવાનો વખત ઝાઝો મળતો નથી. અજવાળી રાત્રે ઘેર પાઠ ગોખવાના, લખવાના, કે દાખલા ગણવાના ન હોય તો કીશોરવયના છોકરાને રમવાનો વખત મળે, પણ ધણું કરી બીજી સવારને માટે ઘેર તૈયાર કરવાનું હોયછે તેથી તે સમયનો લાભ લેવો કઠણ પડેછે. શહેરોમાં રમવા જોગ મેદાન ધણું કરીને હોતાં નથી. રસ્તા સાંકડા અને દુર્ગંધથી ખરેલા હોયછે, કે લોકની આવજા ઘણી હોયછે, તેથી રમવાનું ઠીક કાવતું નથી. વખત મળે તોપણ ચોખી ખુશી હવામાં રમવાનાં સ્થળો શહેરોમાં હોતાં નથી, અને કોઈ હોય તોએ ઘેર ફરવાના પાટોને લીધે રમવાનો અવકાશ મળતો નથી માટે વેકેશનની જરૂર છે. તેણે કરીને શરીરના ઉછરવાને સહાય મળે.

લોકોને એક માસની રજા ગમશે નહિ; છોકરાંનાં માખાપ વેકેશનની સામા યશે એવું મંમવેછે, એવું કારણ એ કે શરીર બળની અગત્ય વિષે લોકમાં અજ્ઞાન ધણું છે. તનની કેળવણીપર ધ્યાન આપવાનું આપણા લોકો સંકડો વર્ષો યયાં વિસરી ગયાછે. ગામોમાં પ્રતિ ખુધવારે અર્ધો દિવસ નિશાળો બંધ રાખવાનો ધારો યયા પછી કેટલેક મહોને આ વિષય લખનારનું એકાએક એક ગામમાં જવું થયું ને તે દહાડે ખુધવાર હતો. સાંની સરકારી નિશાળમાં અર્ધો દિવસની રજા પાળેલી જોવામાં ન આવવાથી મહેતાજીને પૂછવામાં આવ્યું કે ઉપરીનો ઠરાવેલો ધારો શા માટે તોડયોછે. તેણે જવાબ દીધો કે "લોકો બહુ સામા છે માટે છોકરાને નિશાળમાં બોલાવ્યા છે; તેઓ પોતાની મેળે પાઠનું ગોખ્યાં કરેછે." એમ અર્ધો દિવસની રજા આપવાનો હેતુ તે ગામમાં નિષ્ફળ જતો. આ અડચણનો ઉપાય એ છે કે મહેતાજીએ લોકોને ભેગા કરી એ બાબત સમજણ પાડવી. નિશાળના મકાનમાં કે ગામના ચૌરામાં લોકની સભા પ્રથમ બોલાવી તેમને આવી રજાના ફાયદા સમજાવવા જોઈએ, અને જ્યો આગેવાન, વધારે ખુદ્દિવાન, ડાહ્યા, કે વધારે સમજી શકે તેવા પ્રશ્નો હોય તેમની જોડે વાતચીતમાં એ મંજૂરી ખુલાસો કરવો. લોકના જૂના વિચારો ફેરવવાનું કામ સહેલું નથી,

પણ શક્ય છે; પ્રયત્નથી ફેરવી શકાય. છોકરીઓ નિશાળે જણવા જવાથી પહેલાંની પેઠે (એટલે જ્યારે કન્યાશાળાઓ નહતી સ્ત્રીની પેઠે) ધરતું કામ નાની ઉંમરે શીખતી નથી અને તેમના શરીરને ધરતું કામ કરવા લાગવાથી જે મેહેનત પડતી તે ન પડવાથી તેઓ નબળી પડતી જાય છે એવી ફરીઆદ સાંભળવામાં આવે છે તે ખોટી નથી. જો તેમની નિશાળામાં વેકેશન હોય તો એ વેકેશનનો બધો વખત પોતાના ધરમાં કામ કરતાં શીખે. આ વાત તેમની માતાઓને મહેતીજી જણાવે તો બેશક તેઓ વેકેશનથી રાજી થાય. છોકરીઓને એથી દેખાઈતો કાયદો છે. એમ તેમને ધરધો, રાંધવાનું, વીણવાનું, ઝાડકવાનું આદિક કામો શીખવાનો વખત મળવાથી તેઓ નિશાળમાં વધારે નિયમસર હાજર રહેશે તથા વધારે વરસો લગણુ મજુરો એવો સંભવ છે.

એ વેકેશન ક્યા મહીનામાં આપવી તેનો વિચાર કરીએ. તમામ નિશાળામાં એકેકાળે વાર્ષિક પરીક્ષા થતી નથી તેથી તે પરીક્ષા પછી વેકેશન આપવાનું ઠરાવવામાં આવે તો એક વખતે બધી નિશાળાને વેકેશન મળે નહિ એટલુંજ નહિ, પણ શરીર કસવાને અતુકૂળ ત્રસ્તમાં પણ મળી શકે નહિ. વેકેશન પછી રિવિઝનનો પૂરતો વખત મળ્યા પહેલાં પરીક્ષા થાય તે મહેતાજીને અને નિશાળીઆને હાનિકારક છે. એમ કેટલીક અડચણો દીસે છે, તથાપિ કેળવણીખાતાના ઉપરી અધિકારીઓનું મન વેકેશનને અતુકૂળ થાય તો એ અડચણો ખસેડી શકાય તેવી છે. આ વિષયપર પ્રથમ ચર્ચા થવી જોઈએ. જુના ચાલતા રીવાજને બદલવાનું મત ધણાના મનમાં ઉતરતાં વાર લાગે છે; નાની મુસ્કલીઓને તેઓ ખોટી માને છે, અને ફેરફારથી ડરે છે. આ અગત્યની બાબતપર કોઈને પોતાના નામથી કે નનામું લખાણ પ્રગટ કરવાની ઈચ્છા હોય તો તેમણે શાળાપત્ર ચલાવનારને મોકલવું.

શિક્ષક.

“શિક્ષકે પોતાના કામની પૂરેપૂરી માહિતી મેળવી પોતાને કામે લાગવું જોઈએ. એ કામ ઘણુંજ મહત્વનું છે એવું તેના મનમાં ઠસવું જોઈએ. તેની બૂલોને લીધે તેની ઉતાવળે ખરાબી ન થાય, તોપણ તેના નિશાળીઆને હમેશાની હાનિ પહોંચે એવું તેના સમજવામાં આવવું જોઈએ. “એ મ

લાગણીઓને બાળ્યે જણી લેછે અને કવચિતજ તેની સલાહ લેછે એવું જણાયછે. તેઓ વાર્ષિક મુલાકાત મિત્ર તરીકે ન લેતાં ન્યાયાધીશ તરીકે લેછે. શિક્ષક જણેછે કે કેળવણી સંબંધી મારા પોતાના વિચાર લક્ષમાં લેવાતા નથી—કોઈ પણ બાબત વિષે મારું મત પૂછવામાં આવતું નથી. જે માણસ છોકરાં જોડે નિત્ય માથું ફેરવે, પુષ્કળ જવાબદારીનો તમામ જોખમે પેતાને માથે ખમેછે, પોતાની મુશ્કેલીઓ જણેછે, ધણીવાર પોતાની જૂલ સમજેછે, અને નાઉમેદીની સામે અતિશય મહેનત કરેછે તે માણસ ઉપર લક્ષ આપવું ન જોઈએ, તેની સલાહ લેવી ન જોઈએ! વાર્ષિક તપાસણી વખતે અમુક વિષયમાં થોડાંક નાનાં છોકરાંનું મોટું અગ્નિ જણાઈ આવે છે અથવા તેની બચાવવાની પદ્ધતિમાં કોઈ નવાઈ જેવી જોડ જણાઈ આવવાથી તે ચમકી ઉઠેછે ત્યાં લગી એ સર્વ તેને મન તો ગુમ રહેછે. ‘અમને ધાસ્તી લાગેછે કે બુદ્ધિ કેટલી વધી તેની શોધ કરવાને બદલે વિષયનું જ્ઞાન કેટલું થયું તે શોધવા તરફ પરીક્ષકનું લક્ષ હોયછે.

ઈન્સ્પેક્ટરોના સંબંધમાં અમે ઉપર જે લખાણ કર્યું છે તેનો જોધો અર્થ લેવો નહિ. કેળવણીના કામમાં ગુંથાયલા લોકોના કલ્યાણ વિષે ઈન્સ્પેક્ટરોને જોડલી કાળજી છે તેના કરતાં બીજા કોઈ પણ વર્ગના માણસોને વધારે કાળજી નથી. દરેક શિક્ષકે તેઓનો અંત કરણથી આભાર માનવો જોઈએ; અને તેઓનું કામ જોઈ મહેનતવું હોત તો પ્રત્યેક શિક્ષકને મારે તેઓ ધણું વધારે કરી શકત; પરંતુ તેઓ દરેક નિશાળમાં (થોડાંક અમુક પ્રસંગ સિવાય) બેથી ત્રણ કલાક માત્ર ગાળી શકે તેટલો ટૂંકો વખત નિશાળને અને શિક્ષકને ધન્સાફ આપવાને અથવા પોતાના અનુભવ અને સલાહથી તેને અગત્યની મદદ કરવાને છેકળ અપૂરતો છે.

(મદ્રાસ સ્કૂલમાસ્ટરમાંથી.)

નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખવા વિષે.

નિશાળનો બંદોબસ્ત શી રીતે રાખવો એ પ્રશ્ન શિક્ષકને અતિ અગત્યનો છે, તથાપિ બધા શિક્ષકોને સરખી અગત્યનો નથી, સો અથવા સેંકડો છોકરાની મોટી નિશાળના શિક્ષકને નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખવાના પ્રશ્ન વિષે વિચાર કરવાની જોડલી જરૂર છે તેટલી મદદનીશ શિક્ષકને અથવા

થોડી ચૂંટી કહાડેલાં છોકરાની ખાનગી નિશાળ ચલાવનારાને નથી. “મને બણાવવું ગમે છે, પરંતુ બંદોબસ્ત રાખવો ગમતો નથી” એવું શિક્ષકને કહેતા આપણે બધાએ સાંભળ્યા છે. હવે અમારા વિચાર પ્રમાણે પ્રત્યેક શિક્ષકે નિશાળનો અંથવા ઓછામાં ઓછો વર્ગોનો બંદોબસ્ત રાખવામાં કાંઈક કરવું જોઈએ. શિક્ષક કાંઈ પણ ન કરતાં છોકરાના મુખપાઠ સાંભળ્યાં કરે તો તેમનાં લક્ષણ ખીલવવામાં તે ઉછરતા શિક્ષક દાખલ પોતાના પંડને અંથવા પોતાના નિશાળીઆને ધનસાફ આપી શકશે નહિ.

એક શિક્ષક પોતાની નિશાળનો વહીવટ શી રીતે કરે છે તે બીજા શિક્ષકને ઘણી મુશ્કેલીથી કહી શકશે. એક મિત્રે એક નિશાળના શિક્ષકની નોકરી લેવાની અરજ કરી. તે નિશાળના વ્યવસ્થાપકોમાંના એકે તેને પૂછ્યું “તમે તે નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખી શકશો?” “હા; હું રાખી શકીશ, પણ શી રીતે રાખી શકીશ તે કહી શકતો નથી.” “તમે બંદોબસ્ત રાખી શકશો એવું કાણુ કહે છે?” તે ઉમેદવારે જવાબ દીધો કે હું કહું છું. અહીં પરીક્ષા પૂરી થઈ. તે ઉમેદવારને પોતાના પંડની શક્તિ પર બરાસો હોવાથી તે વ્યવસ્થાપક સંતોષ પામી ઉઠાપણથી તેને વિગત પૂછી નહિ. તે શિક્ષકને પોતાના કામમાં યશ મળ્યો.

બંદોબસ્ત રાખવાનું મોટું રહસ્ય એ છે કે બંદોબસ્ત રાખવાનું ડાળ બતાવ્યા સિવાય બંદોબસ્ત રાખવો. બંદોબસ્ત રાખવાનાં સાધનો લક્ષમાં લેવાં નહિ. શિક્ષકે પોતાના કામનો આરંભ એવી રીતે કરવો કે જે સલ અને ઉચિત છે તે કરવાની નિશાળીઆની ફરજ છે, અને જે મોટું અને અયોગ્ય છે તે કરવા દેવામાં નહિ આવે એવું તેમના સમજવામાં આવવું જોઈએ. શિક્ષકે આના તરીકે ધારા ધડી કહાડી નિશાળીઆને વાંચી સંભળાવવા એ તેને દાનિકારક છે. પહેલાં શિક્ષકો એ રીતે કરતા અને હજુએ દેખાડ કરે છે, પરંતુ એવા ધારા હમેશા અમલમાં લાવી શકતા નથી, અને તેઓ અમલમાં આવી ન શકે તો બંદોબસ્ત કશા કામનો નથી, અને નહિ જેવો છે. માટે આ બાબતમાં સાવચેતી રાખવી એ ઉઠાપણથી નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખવામાં બહુ અગત્યનું સાધન છે. નિશાળીઆના મન ઉપર શિક્ષક પહેલ પહેલી જે છાપ પાડે છે તે ઉપર તેના યશનો ધણો આધાર છે. એ કારણથી તે નમ્ર, સખ્ય, અને ઉપકારશીલ હોવો જોઈએ. ગામડીઓ, અસંખ્ય, અને નીચ શિક્ષક ઉપર નિશાળીઆનો બાંધ બેસે

સૂચવેછે; નહિતો તેના મનમાં તેનો ખ્યાલ પણ આવત નહિ. બધા શિક્ષકોએ ત્રીઠ ચઢે એવા ધણા બનાવે બનવાની વધી રાખી, તથાપિ તેઓએ 'ખામોશ' રાખી.

શિક્ષક સદાચરણી હોવો જોઈએ. એથી નિશાળીઆ તેને ધણું માન આપશે અને તેઓને તે એક પ્રકારની લોકચુબકનાં જેવી—અદૃશ્ય—સત્તાથી પોતાના ધાણમાં રાખી શકશે. તેની સ્વાત્મ સત્તાને લીધે તેના નિશાળીઆમાં સત્ત્વ પારખવાની સમજ ઉત્પન્ન થાય છે આવશે અને એટલી તો સાચી નિષ્ઠા આવશે કે તેઓ પોતાનો બંદોબસ્ત પોતે રાખશે, જે ઇચ્છવા જોગ હેતુઓ પ્રાપ્ત કરવાની તે આશા રાખી શકે તેઓમાંનો એક હેતુ એ છે. પોતાના કામમાં યશ મેળવવાને શિક્ષકને નિશાળનો બંદોબસ્ત રાખવાની પોતાની શક્તિનો દૃઢ બરોસો હોવો જોઈએ અને તેણે તે બતાવવો જોઈએ. તમે છોકરાંના ખરેખરા મિત્ર છો એવી તેમનાં માળાપોની ખાતરી કરી તેમની સહાયતા મેળવવી, અને તેમને સુધારવાનો તથા તેમનું કલ્યાણ કરવાનો તમે ખરા મનથી પ્રયત્ન કરો છો એવી તેમનાં માળાપોની ખાતરી થશે તો વાજપ્તી અને ગુણકારી બંદોબસ્ત રાખવામાં તેઓ તમને સહાય કરશે. સાર્વજનિક મત પોતાની તરફેણમાં ધાય એમ કરવું એ પણ ધણું જરૂરનું છે. આ બાબતમાં લોકોનું મત બંધાય એમ કરવું એ કેટલેક દરજ્જે શિક્ષકના હાથમાં છે અને તેના હિતને માટે સદા એમ કરવાની જોશક ધણી જરૂર છે. લોકો પોતાની નિશાળોની બાબતમાં પોતાની જવાબદારી સમજાશે, તેમને સુધારવામાં હાંસથી ઠાળી બતાવશે, તેઓને પોતાના ગામ અથવા શહેરનું અભિમાનાસ્પદ અને પોતાનાં છોકરાંને તથા દુનિયાને સારી અસર કરનારું અરજી ગણશે તો શિક્ષકને ખરેખર ધણું ઇચ્છવા લાયક સાધન પ્રાપ્ત થશે.

(મદ્રાસ સ્કૂલમાસ્ટરમાંથી.)

આરોગ્યતા વર્ધક સુધારા વિષે ભાષણ.

ભાષણ ૧૮ મું.

ભક્ષામાણુ દરવામાં વ્યવિષ્ટે તે રસ્તો—દરેક લક્ષ્યમાં રહેનારા લોકોના ઉપયોગને માટે ગામની બંદાર અને બની શકે તો જોઈ મમતો

પવન વાંતો હોય તેની સામી દિશામાં એક અથવા વધારે ખુદી જગ્યા જુદી કરી રાખવી. એ જગ્યાઓ ગામની હદની ઝોવાર કરતાં વધારે નજીક હોવી ન જોઈએ, અને લોકોને તે જગ્યાઓમાં કળશીએ. જવાનું કહેવું. એ જગ્યાઓ પડતર જમીનમાં રાખી શકાય અથવા ખેડુતોની સંમતિ મળી શકે તો ખેતરોમાં રાખવી એ ધણું વધારે સારું છે. આશરે ત્રણ ફુટ ઊંડી, એક અથવા બે ફુટ પહોળી અને જોડલી જગ્યા હોય તેના પ્રમાણમાં લાંબી ખાઈઓ ખોદી શકાય. એ ખાઈઓમાં દરરોજ થોડી થોડી માટી નાંખવી જોઈએ. દરેક માણસે શીય કરી રહ્યા કૂડે તેપર માટી નાંખવી એ ઉત્તમ છે અથવા એ કામ કરવાને બગીચાને નોકર રાખી શકાય. સપાટીથી એક ફુટ અથવા નવ ઇંચ લંબી ખાઈઓ પૂરાઈ જાય તેવારે તેઓમાંથી પહેલાં જે માટી ખોદી કઢાડી હોય તે માટીથી તેઓને પૂરી દેવી અને નવી ખાઈઓ ખોદવી. પુરવો અને સ્ત્રીઓને માટે જુદાં જુદાં ભાગોમાં જુદી જુદી ખાઈઓ ખોદવી; અને જરૂર જણાય તો મુલાઝો રહેવા સારું વાડનો ઓઠો કરવો.

એ ખુદી જગ્યાના તમામ ભાગમાં ખાઈ ખોદાઈ રહે એટલે ખીજું સ્થળ પસંદ કરવું અને તે ખાતર પૂરેલા ખેતરને ખેડી તેમાં પાક ઉગાડવો. ખાતર નાંખેલા ખેતરમાં વાવેતર કરવું એ આ યોજનાનો મુખ્ય ભાગ છે, કારણ કે જિગતા છોડવા ખાતરને પોતાના ઉપયોગમાં લેઈ લેછે અને જમીનમાં પાંછી મીઠાશ આવશે અને જે ખેતરોમાં ખાતર નાંખ્યું ન હોય તેઓમાં ઉગાવેલા પાક કરતાં એ ખેતરોમાં બહુ સારો પાક થશે.

ગામની છેક ચડમાંની જમીન ખડકવાળી હોય તો નરકને દરરોજ એકઠું કરી તેમાં બાળેલા કચરાની રાખોડી ભેળવવી. એનું અતિ કીમતી ખાતર બનશે.

ગામના ધનવાન લોકોને સાર્વજનિક જાગરૂઓમાં જવું ગમશે નહિ. તેઓના જાગરૂઓ ધરની અંદર કરવા દેવા નહિ, કારણ કે તેઓમાંની ખરાબ હવા ચોરડામાં આવી તેમાં રહેનારા લોકોના શ્વાસમાં જાય છે. એ ધણીવાર પ્રાણુધાતક તાવનું કારણ થઈ પડે છે. ધરોની અને જાગરૂઓની વચ્ચે ત્રણ ફુટ કરતાં ઓછું અંતર રાખવું નહિ. સોઠાનાં અથવા પત્થરનાં લખોટલાં કુંડાં મૂકી તેમાં મેલું (નરક) અને ધોયેલું પાણી પડવા દેવું. દરરોજ મેલું ઉપાડી જવાને ગામમાં બગીચો રાખવામાં ન આવે ત્યાં

લગી મુખીએ કોઈ પણ જાનર વાપરવા દેવો નહિ. એ કુંડામાં દરરોજ રાખોડી નાંખવી. એથી દુર્ગંધ ઓછી થશે.

ડટણ ખાળકૂવા ફરવા દેવા નહિ, કારણ કે તેઓ અંદરની જમીનને બગાડી ફૂવામાં વહી જવાનો સંભવ છે.

ખંડેર થઈ ગયેલાં મકાનોના ધણીઓએ ભોંયપરનો કચરો કઢાડી નાંખી લોકો જાડેઝપટે ન જાય તેટલા માટે તેઓને ફરતી જોઈએ એવડી વાડ કરી લેવી.

સાર્વજનિક જાનરો તૈયાર થાય એટલે લોકોને ખબર આપવી કે કોઈ પણ માણસે કોઈ પણ રસ્તામાં અથવા ગલીમાં, અથવા ખુલી જગ્યામાં ગંદકી કરવી નહિ.

આ નિયમો પગાવવાનું કામ સહેલું નથી. લોકો પગવતી મેલાંપર થોડી માટી માત્ર નાંખશે તો માટી મતલબ હાંસલ થશે. એથી દુર્ગંધ જતી રહેશે અને નુકસાન નહિ થાય. જેમ લૂગડું પાણી ચૂસી લેછે તેમ માણસને જે વિષ છે તેને માટી શોષી લેછે. કૂતરું હળી રહીને પોતાના પગવતી જમીન ખોતરીને ગૂને ઢાંકી દેછે. દરેક બાળકને એ રીતે કરતાં શીખવવું.

જે ઠેકાણે માટી જાત્રા બરામછે તે ઠેકાણે ધણી લોકો બેગા થઈ ઘોડા દિવસ લગી બેગા રહેછે તેવારે રોગ ચાલેછે તે તો સર્વેના જાણવામાં છે. ત્યાં જે મેલું એકઠું થાયછે તેને લીધે રોગ થાયછે, પૂર્વે એક પ્રજા ધણીં વરસ લગી સુસાફરી કરતી અને લાંબા સમય લગી એક ઠેકાણે સુકામ કરતી; એ પ્રજામાં લાખો લોકો હતા. તેઓ શરીરે નીરોગી રહેતા તેવું શું કારણ ? હેઠલાં નિયમો પાળવાથી:—

“જાવણી બહાર તારે માટે ખીછ જગ્યા રાખવામાં આવશે ત્યાં તારે શીય જવું. અને તારે હથિયારમાં એક ચાટવો રાખવો; અને તું શીય કરી રહે એટલે તે ચાટવાવતી માટી ખોદી તેપર નાંખીને ઢાંકી દેવું.”

જાહેરખબર.

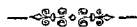
આથી ખબર આપવામાં આવેછે કે સને ૧૮૮૯ના સપ્ટેમ્બર માસમાં બરમ મધ્યરથને થઈ એડ પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા લેવામાં આવી

હતી તેમાં વડોદરા રાજ્યના ઉમોઈ ગામનો વતની નામે સુનીલાલ ઘેલાભાઈ ભટ-હાજર થયો હતો અને પાસ થયો હતો. ઉમરતું ખોડું સર્ટિફિકેટ રજુ કરી પરીક્ષામાં એ હાજર થયો હતો એવી પછવાડેથી ખાતરી થવાથી કેળવણી ખાતાના મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે એવો હુકમ કર્યો છે કે એનું સર્ટિફિકેટ રદ કરવું અને સુનીલાલ ઘેલાભાઈ ભટને હલકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીને લાયકની કોઈ પણ પરીક્ષામાં ફરીને હાજર થવા દેવો નહિ.

મુકામ તીયલ.

ઈ. જી. ઇ. સ.

તા. ૧૩મી મે સને ૧૮૯૦. } એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર વિભાગ.

નિશાળોના ઈનામ પત્રક.

જા. નં. ૧૦૯ તા. ૮-૩-૯૦

અગડીઆ. હરગોવીંદ ભાણુશા ૩૧૦૦) દીપસીંગ નાગજી દેશાઈ ૩૫૦) જોરા હરીભાઈ દેશાઈ ૩૫૦) ત્રીભાવન જ્ઞેકરણુશાહ ૩૩૫) પીઠલ પ્રેમજીશાહ ૩૧૫) ઇશ્વર બહેચર તથા ફુલા બહેચર ૩૧૦) હીમત નાગજી ૩૫) સુતરીઆ ભીમબાજી પરભાતસંગજી ૩૧૦) રણુ ભગવાનસીંગ જ્ઞેસંગ ૩૧૦) દેસાઈ વેણી ૩૧૦) જ્ઞેકીસન દામોદર ૩૨૫) હરીલાલ અમથા ૩૨૫) કાશીલાલ દેસાઈ ૩૨૦) મુલતાનપુરાના શા. ભાગીલાલ રામદાસે પાણીની પરબ ખેસાડી તથા ૩૧) આખો.

અમદાવાદ વિભાગ જા. નં. ૮૪૨ તા. ૧૫-૩-૯૦.

વાલુકડઃ મે. લાડીદરબાર સાહેબ ૩૪) નરોડા. શા. લલુભાઈ નાગરદાસ ૩૧૧ શા. કેવલદાસ નાનચંદ ૩૧૧ પટેલ ખાડાભાઈ કૃતેસંગ ૩૧૧ પા. અંબારામ ત્રજભાઈ ૩૧૧ ખેરોલ, મુખીપટેલ રામજી કેશવજી ૩૫) મોનંત માધવગર ઇંદ્રગર ૩૩) ત્રવાડી નથુરામ મનોર ૩૧) શા. મુંજચંદ સાંકળચંદ ૩૧) શા. બહેચર પાતાચંદ ૩૧) શા. બહેચર રવચંદ ૩૧) દેશાઈ હીરાચંદ નાનચંદ ૩૧) શા. પીતાંબર કસ્તુરદાસ ૩૧) શા. મગનલાલ લકમચંદ ૩૧) ખારેજા, કનેરાના તલાટી ગણપતરામ ભાઈશંકર ૩૧) વાલુકડ

મહેતા. કલ્યાણરાય ગુહા પંહીવંદદાર ૩૧) કોઠ. શા. હઠીસંગ ગણભાઈ ૩૨) સરખેજ. વકીલ ખોશંકર પુરસોતમ ૩૧) ખારેળા. પા. છગનલાલ ગણભાઈ ૩૧) હિંવારસદ. પા. સોમાભાઈ દાભાઈ ૩૧) બિંચદી. મે. તા. લુકદારો ૩૧) હાથીજાણુ. હરીલાલ વલભરામ ૩૧) મોરવડોદરા. દોશી મયુર કલ્યાણજી ૩૨) કુહા. પંડ્યા કુખેર ધધર ૩૧) પા. અમર્યાભાઈ ગીરધરદાસ ૩૧) ગાંગડ. ઉપરી કારકુન હીરાચંદ વેલજી ૩૧) ગીરમયા. મુંબઈના ખાંબ હાજીભાઈ લાલજી ૩૭) છંતીવાર. કા. શ્રીકૃતેસંગજી હીરાજી ૩૧) કોઠકન્યા. પોરટમાસ્તર કૈજીદીન ગ્યાસોદીન ૩૧)

પાલણપુર વિભાગ બ. નં. ૧૧ તા. ૮-૪-૯૦ થરા. શા. રવચંદ પાનાચંદ ૩૧૧ સોની કુખેર પાનાચંદ ૩૧૧ મેમલુ અમરામ ૩૦૧૧ કલાલ ખીંદાસીંગ ૩૨) સાધનજી ૩૧૧ સા. ડુગર ૩૨) દીવોદર. પાલણપુરના દાકતર સાહેબ મણીલાલભાઈ ૩૨) સમૌ. મે. ઠાકોરો ૩૭) સીહોરી. મે. ઠાકોરો ૩૫) કાણોદર. દાણી રાયચંદ ભાધચંદે જોકરાઓને જમાડ્યા પાલણપુરકન્યા. પરી. પાનાચંદ પેંડા વહેચ્યા મે. પોલી. સુ. સા. ખા. 'ના હેડકલાર્ક મી. ફલેરાવભાઈએ કુધ પાર્યુ ને મમરા' વહેચ્યા પારી બાદરમલે લાડુ વહેચ્યા પાંથાવાડા. તેસીલદાર કોઠારી એલુ દોલજી ૩૦) તયા પાણીની પરખ ખેસાડી ગોતરકા. મે. નવાબસાહેબ ૩૨) રાધ. કન્યા-રાણા. મે. નવાબસાહેબ ૩૫૮૧૧ રાધનપુર તા. સ્કુલ ૩૫૫) આજમ તા. લુકામાસ્તરને ૩૩૦) આખ્યા લોલાડા. કા. વીઠ્ઠલરાય નથુરામ ૩૦૧ વારાહી. મે. તાલુકદારો ૩૨૪૧૧ સાંતલપુર. મે. મુખ્ય ઠાકોરો ૩૧૬૧૧ થરાંદ. કુંવર અભિસંગજી ૩૫) માસ્તરને ૩૧૫) મોરવાડા. થરાદ ઠાકોરસાહેબ ૩૨) થરા. શા. ન્યાલચંદ રામચંદ ૩૧૧ રામચંદ ગુલાબ ૩૧૧ આજમ થરાતાલુકદારો ૩૧૦) મીતા. વાણખેમા ગોકળ ૩૦૧ કુવર. મે. નવાબ સાહેબ ૩૪૧ કુધકા. મે. નવાબસાહેબ ૩૨) પંચાસર મે. નવાબસાહેબ ૩૩૧ લોલાડા. મે. કૃતેજન ખાનજી સાહેબ ૩૫) સંખેશ્વર. મે. નવાબસાહેબ ૩૪૧ થરા. મે. ઠાકોરસાહેબ ૩૪).

રેવાકાંઠા. બ. નં. ૯૪ તા. ૨૩-૩-૯૦

કર્ણાટ. મહારાણા શ્રી વજ્રેસીંગજી મહારાજ ૩૫) પુસ્તકો તથા સૌકર.

૨૩.૩.૨૩
૧૫.૧૦.૧૧

ગુજરાતશાલાપત્ર.

યુસ્તક ૨૯ મું.

જુલાઈ.

૧૮૯૦.

અંક ૭ મો.

વાંચનની ચોપડીઓના પાઠો ઉપર નોટો.

વનસ્પતિ શાસ્ત્ર. ૭ મી ચોપડી આવૃત્તિ* ૬ મી.

હોપકૃત ૭ મી ચોપડી પ્રથમ રચાઈ અને પ્રગટ થઈ ત્યારે તેમાં જે પાઠો હતા તેઓમાં પાછળથી કેટલાક ઉમેરવામાં આવ્યાં છે. એ ઉમેરેલા પાઠો વનસ્પતિના ગુણો અને ધર્મો વિષે ૬ મી આવૃત્તિમાં છે. પૃષ્ઠ ૭૮ થી તેઓનો આરંભ થાય છે. ૧૬૫ માં પૃષ્ઠ ૧૫૭ મો પાઠ છે તે પણ એજ બાબત નવો ઉમેરેલો છે. એ પાઠોના વિષયો તથા તેઓની ભાષા કાંઈક ફેરફાર છે માટે શીખવનારાઓને તથા શીખનારાઓને સમજવામાં સહાય કરવાને તેઓનો પ્રકાશ કરવાની ગરજ છે. વનસ્પતિશાસ્ત્રના પાઠો ૭૭ થી ૮૩ પર્યંત લાગ લાગત છે તેઓનો ખુલાસો પ્રથમ કરીએ. એ પાઠોમાં બહુવચનનું ચિન્હ વાપરતું રહી ગયું છે. ઉદાહરણ, આરંભમાંજ ગુણ છે ત્યાં ગુણો, ધર્મ છે ત્યાં ધર્મો, પદાર્થ છે ત્યાં પદાર્થો જોઈએ.

૭૭ મો પાઠ*—“વનસ્પતિના ગુણ અને ધર્મ” એ શબ્દો વાંચતાં પ્રથમ મનમાં એમ આવે કે વૈજ્ઞાનિકશાસ્ત્રમાં વનસ્પતિના ગુણો કહ્યા છે તેઓનું તથા આ દુનિયામાં લોકહિતાયે વનસ્પતિ કયાં કામો કરે છે કે શા ઉપયોગની છે તેઓનું વર્ણન આ પાઠોમાં હશે. પણ તેમ નથી. વનસ્પતિની અંગરચનાનું, તેની જીવનક્રિયાનું, ઉછરવાની રીતનું, તેની સંતતિ માલુમ શી

* આ પાઠ વાંચનનો છે વાસ્તે પ્રથમ વાંચતાં શીખવી અર્થ શીખવવા માંડવા. જે શબ્દોના અર્થો પાછલી ચોપડીઓમાં શીખવ્યા હોય છે તેમને ફરીને લખ્યા નથી.

રીતે રહે છે તેનું, તેનાં યુક્તો, દ્વિતી આદિત્વનું વર્ણન આ પાઠોમાં છે. એ પ્રથમ શિક્ષકે જાણવું જોઈએ, અને એ પાઠો વાંચી જવાથી, તે તેના જાણવામાં આવશે, અને ૭૭ આ પાઠનું મયાણું છે. તેનો અર્થ સહેલાં રૂપમાં નિશાળીઆને સમજાવી શકશે.

સૃષ્ટિ એટલે પરમેશ્વરે જે જે સરજનવેલું છે તે બધું. આ પાઠમાં સૃષ્ટિ એટલે પૃથ્વી. પૃથ્વી ઉપર જે જે છે તે સઘળાનાં એ મોટા વર્ગો કરી શકાય, એક સજીવ અને બીજા નિર્જીવ. એ બે મોટા વર્ગોમાં તમામ પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે. સજીવ અને નિર્જીવ એ બે શબ્દોના અર્થો નિશાળીઆને પ્રદર્શનથી સમજાવવા. જાણવાનાર અને જાણનારાઓ પડે સજીવ છે, કૂતરાં, ગાયાદિક પશુઓ, પોપટાદિક પક્ષીઓ, માખી, મચ્છર, કીડી વગેરે જંતુઓ, દેડકા, માછલાં વગેરે જળચર જનાવરો, ઝાડ, છોડવા, ધાસાદિક વનસ્પતિ સજીવ વર્ગમાં છે; પત્થર, પાણી, ધાતુ, મીઠું, માટી, વગેરે નિર્જીવ વર્ગમાં છે.

જીવનવ્યાપાર એટલે જીવવાની ક્રિયા. માણસમાં અને પશુમાં બાળક જન્મે છે ત્યારથી તેને ધાવવાની જરૂર પડે છે. ધાવવું એ જીવનક્રિયા, કે જીવનવ્યાપાર. ધાવેલા દૂધને પચાવવું એ જીવનક્રિયા, લોહીનું ફરવું એ જીવનક્રિયા, શ્વાસોશ્વાસ એ જીવનક્રિયા. એ ઉદાહરણો શિક્ષકે આપ્યા પછી યોગ્ય નિશાળીઆની પાસેથી લેવાં.

સાધન એટલે જે વડે કાંઈ કર્મ કે ક્રિયા થઈ શકે તે. હજી એ ખેડવાની ક્રિયા કરવાનું સાધન છે. કલમ એ લખવાનું સાધન છે. સાધનનાં યોગ્ય ઉદાહરણો નીશાળીઆ કનેથી લેવાં. સાધનસંપત્તિ એટલે સાધન જોડાની પાસે છે તેઓ, સાધનવાળા.

નિર્જીવને જીવનક્રિયાનાં સાધનો શા માટે નથી તે પૂછવું, સજીવને શામાટે છે તે પૂછવું. સજીવનું બીજું નામ. સાધનસંપત્તિ પદાર્થો પાડીએ તો આશે. એ સાધનસંપત્તિ પદાર્થોમાં એટલે સજીવ પદાર્થોમાં એ બેદ છે અને બેદ એટલે પ્રધાર, સજીવ પદાર્થોમાં એ ઉપવર્ગ છે. એમાંના એક વર્ગને માત્ર કર્મસાધનો છે, અને બીજાને કર્મસાધન તથા જ્ઞાનસાધન એવાં બે સાધનો છે. પાચનક્રિયા, લોહીનું ફરવું, શ્વાસોશ્વાસ એ કર્મોનાં ઉદાહરણો છે. સજીવ પદાર્થોના એક વર્ગને એવાં કર્મો કરવાને માત્ર સાધનો છે. જોવું, સાંભળવું, વાસ લેવો એ વગેરે

જ્ઞાન મેળવવાની ક્રિયાઓ છે અને તે કરવાને જે સાધનો છે તેઓનું. ચોપડીમાં જ્ઞાનસાધન નામ પાડ્યું છે. સજીવ પદાર્થોમાંના બીજા ઉપવર્ગને કર્મસાધન અને જ્ઞાનસાધન બંને છે. સર્વ પદાર્થોના એમ ત્રણ ભાગ કે- વર્ગો થઈ શકે છે, એક નિર્જીવ વર્ગ. અને બે સજીવના વર્ગો. બે સજીવ વર્ગોના પદાર્થોને જે સાધનો છે તેઓને ઇન્દ્રિયો કહેવામાં આવે છે. કર્મસાધ- નોને કર્મન્દ્રિયો કહે છે, અને જ્ઞાનસાધનોને જ્ઞાનેન્દ્રિયો કહે છે. કર્મ+ઇન્દ્રિયો=કર્મન્દ્રિયો. જ્ઞાન+ઇન્દ્રિયો=જ્ઞાનેન્દ્રિયો.

સજીવ પદાર્થોમાં બે વર્ગો છે તેમાંનો. એક પ્રાણી વર્ગ છે તેઓને: કર્મસાધનો અને જ્ઞાનસાધનો એટલે કર્મન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો બંને છે. સજીવનો બીજો વર્ગ વનસ્પતિ છે. એ વર્ગને આંખ, કાન, હૃદયદિક જ્ઞા- નેન્દ્રિયો નથી, માત્ર કાંઈ પ્રકારની કર્મન્દ્રિયો છે, તે તેઓનું જીવનસાધનો: છે. વ્યવસ્થા એટલે ગોઠવણ. અન્ન એટલે ખોરાક. નિરંતર=સદા. તાત્પર્ય. =સાર, દૃઢતામાં કહેવાનું. જલુધ્વા=ધણુંકરીને. નિરાળાં=બિન ભિન્ન, જુદાં જુદાં. રસાયનવ્યાપાર=રસાયનક્રિયા. ઉદાહરણ, સોડું અને ઓક્સિજનન મળી સોડાનો ઘાટ થાય છે તે રસાયનવ્યાપાર છે, તેમાં પાણી રેડીશું તો તેઓ બળી મિશ્રણ ન થતાં જુદાં જણાશે, પણ તેમાં પાણી રેડી તેઓમાં ખારો નાંખીશો તો ત્રણે બળી જઈ ઘેણું મિશ્રણ બનશે, એ રસાયન વ્યાપાર છે. પદ્ધતિ અને ફોડણા વિનાના ચૂનામાં પાણી રેડવાથી ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે તે રસાયની ક્રિયા છે. ઘઉંના કે અડદના લોટમાં પાણી ભેળી કાંઈક ટીકું થાય તેવું કરી એક દહાડો ઢાંકી મૂકી કે વગર ઢાંકે એક દિવસ રહેવા દેવાથી તે અડે છે ને વધારે જગાં શેકે છે તેવું કા- રણ રસાયન વ્યાપાર છે. માણસ જે જગે છે તેવું લોહી, માંસાદિ બને છે, અને વનસ્પતિ જોંપમાંથી જે ખોરાક લે છે તેવડે થડ, છાત્ર, ડાળીઓ, પાંદડાદિક બને છે, તે પોતાના સ્વરૂપમાં મેળવી લેવાની શક્તિવડે બને છે. એ શક્તિ અનિર્મલિક નિર્જીવ પદાર્થોમાં નથી. પરમાણુ=પદાર્થનો ક્રીણામાં ક્રીણો કણ. બેદ=દેર, તફાવત, જુદાપણું, ભિન્નતા. આવશ્યક=જરૂર, જે વિના માલે નહિ. અન્નાશય=અન્ન+આશય. ઉદાહરણ, જળાશય. આકલન શબ્દનું મૂળ કલ છે અને તે ઉપરથી કળવું, અકલિત, આકલન વગેરે શબ્દો થયા છે. સ્ત્રીકસર=નારી જાતિના તંતુ. પુકસર=નારજાતિના તંતુ. એ બેમાંના રજકણોના સંયોગથી ધૂતમાં બીજા બને છે. ગોળાર્દ=પૃથ્વીના

ગોળાનો અર્ધ ભાગ,—ઉત્તર ગોળાર્ધ કે દક્ષિણ ગોળાર્ધ, પૂર્વ ગોળાર્ધ કે પશ્ચિમ ગોળાર્ધ એવો અર્ધ અર્ધ છે. નિમિત્ત=કારણ. સંક્રામ્યતા=સંક્રામ્ય પામવાપણું. પટ્ટાણાકાર=છ પૂણાવાળો આકાર. અનુમાન=દેખાવાદિ ઉપરથી ધારવું કે માનવું, ઉદાહરણ, ધૂમાડો દેખાય તે ઉપરથી અનુમાન કરવામાં આવેછે કે અગ્નિ સળગેલો છે. ઉત્કૃષ્ટ=ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારનું. સૂક્ષ્મદર્શક=ઝીણીવસ્તુને દેખાડનાર. ખારિક=ઝીણું. મૃદુ=કુમળું. બાહ્યત્વક=બાહ્ય=બહારની+ત્વક=ત્વચા, આમડી કે છાત્ર.

ભૂમિતિ શીખવવાની પદ્ધતિ.

પાઠ ૪ થો.

આપ્તમી વ્યાખ્યા શીખવવાના આરંભમાં વર્ગના નીચલા ભાગના કોઈ નિશાળીઆને પૂછવું કે આ કાળાપાટીઆનો કોઈ ખૂણો દેખાડો. બીજાને, તમારી સ્થેટનો કોઈ ખૂણો બતાવો. ત્રીજાને, તમારી ચોપડીનો કોઈ ખૂણો દેખાડો. ચોથાને, આ ઝોરડાનો ખૂણો બતાવો. આંખા વર્ગને દરેક પોતાની સ્થેટપર ખૂણો દાઢો. પછી શિક્ષકે કહેવું, તો હવે ખૂણો કવી આકૃતિ છે તે તમારા ધ્યાનમાં આવી સ્થેટ ઉપર લીટીઓથી ખૂણો કાઢ્યો તેની વ્યાખ્યા જોડી કાઢવાને બધા વિચાર કરો. થોડા ક્ષણો વિચાર કરવા દેઈ વર્ગના વચલા ભાગના કોઈ નિશાળીઆને તેણે જોડેલી વ્યાખ્યા પૂછવી અને કહેવું કે ચોપડીમાંની વ્યાખ્યા કોઈ ગોળી લાવ્યું હોય તે બોલવી નહિ. જવાબ—એ લીટીઓ જોડાવવાથી ખૂણો પાયછે. શિક્ષક—વ્યાખ્યા પૂરી ખરી નથી. એમ કરી બીજા બહુ આંગળી કરવી. જવાબ—એ લીટીઓના મળવાથી ખૂણો પાયછે. *શિક્ષક—એ પણ ખરોખર નથી. જુવો આ એક લીટી કાઢું અને બીજી તેને ઉપરે છેડે જોડું પાણુ ખૂણો પડે. નહીં. એતે, નીચરે, જેડે આ, લીટી, પટ્ટી, ખોડી. જોડે મળવી દીધી તોએ ખૂણો થયો નહિ. તો એ ઉપરથી શું જણાયછે ?

* આ નોટમાં સવાલ જવાબ છે તેવાજ બધા પૂછી શકાશે અને મળશે એમ નહીં નથી. ઉત્તર પ્રમાણે બીજા પ્રશ્ન પૂછવા. મતલબ એ ધ્યાનમાં રાખવી કે શીખનારાઓને વિચાર કરતાં શીખવવું, અને તેટલું તેમની પાસેથી કહેવડાવવું. વિષય સહેલો હોવાથી એમાં ઝાઝો વખત રોકાશે નહિ.

૧ લો નંબર જવાબ દે છે, તેઓ એક દિશામાં ન હોવી જોઈએ. બને એક જ દિશામાં હોય તો ખૂણો યાચ નહિ. શિક્ષક—ટીક કહ્યું. તો હવે તમારી રહેતપર દોરેલો ખૂણો જોઈ વ્યાખ્યા કરો. શું ઉત્તર અને દક્ષિણ બહુથી આવી ભેગી થનારી બે લીટીઓથી ખૂણો યાચ? બીજો નંબર, ખૂણાને માટે એ બે દિશાઓ જુદી ના ગણાય. એ બે લીટીઓ મળતાં એક સીધી લીટી બનશે. શિક્ષક—ખરું કહો છો. પાંચમો નંબર, ખૂણો કેમ યાચ તે કહો. જ. એક લીટી ઉપર બીજી લીટીનો વાંક હોવો જોઈએ. શિ. ખરું કહ્યું. શિ. કોઈને વધારે કહેવાનું છે? ત્રીજો નંબર—એક ઉભી લીટીને બીજી આડી લીટી મળે તો એ ખૂણો યાચ. શિ. દોરી બતાવો. તે દોરો પછી—વાંકને માટે ચોપડીમાં કયો શબ્દ છે તે કોઈ જાણો છો? એક જગ્યા—હાથ, તેને એક કહે છે. શિ. હા, બીજો કોઈ છોકરો—સ્પર્શ ચોપડીમાં એક છે. શિ. હા, પણ જ ઉપર અનુસાર ન જોઈએ. ચોપડીમાં ભૂલ છે. ચોપડીની વ્યાખ્યામાં ‘સમતલ’ શબ્દ છે તેનો અર્થ શો અને તે શબ્દ રાખવો કે નહિ? ૧ લો નંબર—સમ એટલે સરખું અને તલ એટલે તળીયું. બે લીટીઓ મળી જે તળીયાપર ખૂણો કરે તે તળીયાની સફાઈ સમાન જોઈએ. સમાન તળીયું કે સમતલ કે સમાન સફાઈ ઉપર ખૂણો યાચે માટે સમતલ ખૂણો કહ્યો છે. શિક્ષક. શાખાશ, ખરું કહ્યું. ભોંયપર ચાક વતે એ કરી બતાવો. બે લીટીઓનો એક મળે ત્યાં ખાટો હોય તો તે સમતલ ખૂણો ન કહેવાય. “સમતલ” વ્યાખ્યામાં જોઈએ.

શિ. આ વ્યાખ્યા ચોપડીમાં છે તે પ્રમાણે હું પાટીઆ ઉપર લખું છું. જેમની કને ભૂમિતિની ચોપડી ન હોય તેમણે ઉતારી લેવી. છેલ્લો નંબર, તમે એ વ્યાખ્યા વાંચો. ધણાક પાસે વંચાવી કે બોલાવી એ આઠમી વ્યાખ્યા મોઢે કરાવવી. પછી પુનરાવર્તન.

પાઠ ૫ મો.

શિક્ષક—જ્યાં ચોપડી ઉઘાડી આઠમી વ્યાખ્યાની હેડનોટ છે તે જુવો. છેલ્લો નંબર વાંચો. બીજો નંબર, એનો અર્થ સમજાવો. જ. જેમ સીધી લીટીઓના એકથી ખૂણો યાચ તેમ વકરેલાના એકથી પણ ખૂણો યાચ. + વક્ર એટલે શું? રેખાનો માયનો કહો. વકરેલા પાટીઆ ઉપર દોરો.

+ નિશાળીઆઓમાંથી કોઈ અર્થ ન કહી શકે તો શિક્ષકે સમજાવવો.

વક્રરેખાનો ખૂણો પાટીઆ ઉપર કરી દેખાડો. ૪ થો નંબર, ૯ મી વ્યાખ્યા ચોપડીમાં છે તે વાંચો. ૭ એ નંબર, ૮ મી અને ૯ મી વ્યાખ્યાઓમાં શોધેર છે તે સમજાવો.

શિ—૧૦ મી વ્યાખ્યા ઉપર ગયાની પૂર્વે જાણવું જોઈએ કે બધા ખૂણાનાં માપો સમાન હોય નહિ. મેં શું કહ્યું? પાટીઆ ઉપર કરી બતાવો. એ ઉપરથી ખૂણાઓના ત્રણ પ્રકારો દરાવ્યા છે. કેટલા પ્રકાર દરાવ્યા છે? શાપરથી? શિ. એ ત્રણ પ્રકારો ૧૦ મી, ૧૧ મી અને ૧૨ મી વ્યાખ્યામાં વર્ણવ્યા છે. શેમાં વર્ણવ્યા છે? કોને વર્ણવ્યા છે? એક સીધી લીટી પાટીઆ ઉપર દાડો. શિ. જુવો એના ઉપર એ સમાન ખૂણા થાય એવી રીતે હું સીધી લીટી દોરું છું. આ બે ખૂણાને પાસે પાસેના ખૂણા કહ્યા છે. એ કેવા કહેવાય છે? એ ધરોળર છે? કેવા છે? જુવો આપણે માપી જોઈએ. એમાંના પ્રત્યેકને કાટખૂણો કહે છે. પ્રત્યેકને શું કહે છે? સૂતાર, કડીઆ અને સત્રાટ લાકડાના કાટખૂણા પોતાના કામમાં માપવાને સાફ રાખે છે તે કાટખૂણે જોવા છે? જુવો હું તમને બતાવું છું. ૧ લો નંબર, ચોપડી ઉઘાડીને ૧૧ મી વ્યાખ્યા વાંચો. પાંચમો નંબર, તમે એ વ્યાખ્યાને પાટીઆ ઉપર લખો. (લખ્યા પછી) આખા વર્ગને આ છેલ્લી ઝોળમાં લંબ રાખે છે તેનો અર્થ આવડતો હોય તે આંગળી ઊઠી કરો. (જવાબ નહિ) લંબ એ વિશેષ નામ છે. એ શું છે? જે લીટીઓથી કાટખૂણા થાય છે તે લીટીઓને લંબ કહે છે. કોને લંબ કહે છે? આ બે લીટીઓ એક એક ઉપર લંબ છે. દરેક જાણ પોતાની સ્તેટપર કાટખૂણા અને લંબ લીટીઓ દોરો. હવે બીજો નંબર, તમે કાટખૂણા અને લંબની વ્યાખ્યા બોલો. એ કેટલામી વ્યાખ્યા છે? (એ વ્યાખ્યા બધા કે ધ-ણકને બોલાવી પાટી દરાવવી.)

કાળા પાટીઆ ઉપર એક લીટી બીજી લીટી ઉપર પડી બે ખૂણા સમાન કરે છે, તો એ સમાન ખૂણા થાય એવી લીટીઓ દોરી શકાય કે નહિ? અસમાન ખૂણા એટલે? ૧ લો નંબર, એવા બે (એક સાંકડો અને એક પોહોળો એવા બે) ખૂણા કરી દેખાડો. કાટખૂણાથી મોટા ખૂણાને કેવો ખૂણો કહેવામાં આવે છે? ૨ મી વ્યાખ્યાનાં નામ શું પાડ્યું છે? ૮ મો નંબર, તમે ચોપડી ઉઘાડીને ૧૨ મી વ્યાખ્યા વાંચો. તમે સાંકડો ખૂણો દોરો. બીજો નંબર, તમે સાંકડો ખૂણો દોરો. ૧૨ મી વ્યાખ્યા વાંચો. તમે સાંકડો ખૂણો દોરો.

કડા ખૂણાની વ્યાખ્યા કંહો. એ ત્રણે ખૂણાઓ ધણા નિશાળીઆ કને કાળા પાટીઆ ઉપર દોરાવીને તથા તેઓની તથા લંબની વ્યાખ્યાઓ બોધાવીને પાઠ પાઠો કરાવવો.

સૂચના—ઉપદ્ધા બંને પાઠો શીખવવાની પદ્ધતિ દર્શાવવાને લખ્યા છે. એમાં લખ્યા છે તેજ પ્રશ્નો શિક્ષકે પૂછવા એવો હેતુ એ પાઠો લખવાનો નથી. એ પ્રશ્નો માર્ગદર્શક છે. શીખનારાઓના જ્ઞાન વગેરે પ્રમાણે શિક્ષકે પોતાની નોંધ કરવી અને ધમ ચલાવવું. એમાંના જે સવાલો ધમ લાગે તે લેવા, તેઓમાં ફેરફાર કરવો પડે તો કરવો અથવા નવા રચવા પડે તો રચવા. શીખનારા પોતાની મેળે જેમ વધારે બોલી શકે તેમ વધારે સાફ શિક્ષકે તેમના મતને આશ્રય આપવો, પણ તે જેમ થોડો હોય તેમ શીખનારાઓના મનને કસરત વધારે પડે છે અને તેથી તેમનું મન વધારે કેળવાય છે અને શીખેલું વધારે પ્રાકું ધાય છે.

શાર્કરીય ખનિજો.

આરસ.—ચૂનો અને કાચોનના મિશ્રણનો બનેલો આ એક જાતનો ચૂર્ણ પાયાણુ છે, અને ચૂર્ણપાયાણુની ખીણ સાધારણ જાતોથી તે વધારે કઠણ અને વધારે મૂલ્યવાન છે. એને સંગેમર મર પણ કહે છે. તે ચોથો છિદ્રાણુ છે, અને ધડવાથી તે બહુ શોભાયમાન દેખાય છે. તેનાં પાતળાં પડો વખતે અર્ધ પારદર્શક હોય છે, તે બિન્ન બિન્ન રંગનો હોય છે; ધોળો, ભૂરો, કાળો, ઈ. એ સુંદર પત્થરપર ઓપ ધણે સરસ ચડાવી શકાય છે. વળી તે ધડી શકાય અને કાતરી શકાય તેવો હોવાથી સજાટો તેની ઉપર ઘણી વખાણવા લેગ નકશી કાતરે છે. દેવાલયોમાં, મસજીદો (મસીદો)માં અને રાજમહેલોમાં નકશી કામ સ્તંભો, ભોંયતળીઆની જમીનાદિક બનાવવામાં તે વપરાય છે. દેવની મૂર્તિઓ અને મહાન પુરોનાં પૂતળાં (બાવલાં) બડવામાં પણ તે ધણે વપરાય છે. બેઠકના ઓરડાઓ (ગ્રાઉન્ડરો, દીવાનખાનાં કે એવાનો)માં શોભાને માટે મૂલ્યવાન અનેક પદાર્થો તેના બને છે. એ પાયાણુમાં કોઈ ધણું સ્વચ્છ હોય છે, અને કેટલાક અસ્વચ્છ હોય છે. જેઓમાં ખીજ પદાર્થો બળેલા હોય છે તેઓ અસ્વચ્છ ગણાય છે અને તેઓ ઓછી કીમતે મળે છે. સ્વચ્છ આરસ બહુ

સુરત ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં પાસ થએલા નૂના અને અનુભવિ મેહેતાજીઓ તથા અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના ખીજા અને ત્રીજા વર્ષમાં પાસ થએલા મેહેતાજીઓએ પોતાના મેળવેલા જ્ઞાન અને અનુભવને અનુસરીને નિશાળોમાં આલતા દરેક વિષયો કેવી રીતે શિખવવાથી શિષ્ય અને શિક્ષકો બંનેને લાભ થશે તે સંબંધી ભાષણો કરવાં, જેથી અનુદ્રેષ્ટ અને માત્ર એકજ વર્ષ કોલેજમાં રહેલા મેહેતાજીઓ જેમનું શિક્ષણ સંબંધી જ્ઞાન આપું હોય તેમને આ ભાષણો પોતાનું કામ સુધારવાને કલ્યાણકારી થઈ પડે. એમજ મંડળીથી થતા લાભો મેળવવાનું બની આવે અને વિવેચન કરવાની શક્તિને પુષ્ટિ મળે.

આ સભા દર ત્રણ ત્રણ માસે એટલે વર્ષમાં ચાર વખત રવીવાર અથવા તેહેવાસ્તા પ્રથમથી અગર આખી સુકરર કરેલા દિવસે વક્તસાડમાં મળેછે અને તેમાં પ્રથમથી સુકરર કરેલા વિષય ઉપર તેને માટે વિવેચન કરવા અગાઉથી તૈયાર થઈ આવેલા એક અથવા અંતેથી વધારે મેહેતાજીઓ વ્યાખ્યાન કરેછે અને તે ઉપર વાદવિવાદ થઈ અધ્યક્ષના અથવા ખીજા મેહેતાજીઓ જેમને પોતાના કરતાં વધારે જ્ઞાની સમજેછે તેમના ભાષણથી એ વિષયનું નિરાકરણ થાયછે. કદાચ વિષય જોડોજો હોય તો એકને એક વિષય ઉપર એક કરતાં વધારે મીટીંગોમાં વિવેચન થાયછે અથવા ટુંકો હોય તો એકજ મીટીંગમાં એકથી વધારે વિષયો ચર્ચાયા છે.

આ પ્રમાણે સભા સ્થાપન થઈ સારથી આજ સુધીમાં પાંચ મીટીંગો થઈ અને તેમાં (૧) છતિદાસ, ભૂગોળ, ડીકટેશન વગેરે વિષયો કેમ શીખવવા, (૨) ગામ લોકમાં ન્યારે સંપ ન હોય અને પક્ષાભિમાન હોય ત્યાં એકાદ ટોળીમાં મેહેતાજીના ભરાઈ જવાથી તેને પોતાને તથા પોતાના કાંમને કેવી હાની પહોંચેછે, (૩) મેહેતાજીએ ગામલોકો તથા પોતાના વિદ્યાર્થી સાથે કેવી રીતે વર્તવું, (૪) ઉદ્વૃટ મેહેતાજી તરીકે પંકાવાને મેહેતાજીમાં કયા કયા ગુણોની જરૂર છે અને એવાંજ નીતિસંબંધી ભાષણો થયાં હતાં.

આ સભામાં ૩૪ મેમ્બરો છે અને તેમાંના માત્ર ખાસ અટકાવના કારણને લીધે રાક્ષાયા સિવાયના ઘણાખરા મેમ્બરો દરેક મીટીંગમાં હાજર પાડે તેમજ મારો સુકામ વક્તસાડની નજીકમાં હોયછે સારે હું પણ તેમને ઉત્તેજન આપવા તેમનામાં સામેલ થાઉં છું. વળી એ સભાના દરેક મેમ્બરને નવાં પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકો, ચોપાનીયાં વગેરે વાંચવાનું મળે તેને માટે વાર્ષિક

લવાજમ દરેક સભાસદ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આપેછે અને એ લવાજમ લેવાને માટે મેમ્બરોના પાંચ વર્ગ કર્યા છે તેમાં પેહેલા વર્ગ (નિઢંગી સુધીના મેમ્બર તરીકે ગણાવાને ૩૧૦) નો, બીજો વર્ગ દર વર્ષે ૩૨) નો, ત્રીજો ૩૧) નો, ચોથો ૩૦-૮-૦ નો તથા પાંચમો ૩૦-૪-૦ નો છે. એ રીતે ગયા વર્ષનું લવાજમ ૩૨૭-૮-૦ થયું હતું તેમાંથી બુદ્ધિ પ્રકાશ, વિજ્ઞાન વિલાસ, અને સ્વદેશ વત્સલ એ માસિક ચોપાનીયાં તથા ગુજરાતી પત્ર અને બીજાં ઉપયોગી પુસ્તકો ખરીદવામાં આવ્યાં હતાં અને તેનો લાભ એક સરખી રીતે બધા મેમ્બરોને મળ્યો હતો તથા કેટલાક ગ્રંથકર્તા તરફથી આ સભાને પ્રસંગે પુસ્તકોની ભેટ પણ મળી હતી.

સદર્જી “મેહેતાજી મિત્રગેળાપ મંડળી” નામની સભા વલસાડ તાલુકામાં નીરીછે અને મેડેરશ્યાન એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બાહ્યદુરે તે સભાની પ્રશંસા કરી તથા તેવીજ બીજી સભાઓની અગત્ય દર્શાવી તેથી એ સભાના સભાસદોને પોતાના કામમાં મંડથા રહેવાને ઉત્તેજન મળ્યું છે અને આ વિભાગના બીજા તાલુકાઓમાં એવી સભાઓ સ્થપાવાની આશા છે તેજ પ્રમાણે બીજા જિલ્લા, એન્ડરનીઓ વગેરે સ્થળે તેનું ઉદાહરણ મહત્ત્વ કરવાથી આપને આપેલી તસ્વીનું સાર્થક થશે એવી સંપૂર્ણ ઉમેદ છે. તા. ૨૪ માહે મે સને ૧૮૯૦.

શેખ જાનમહંમદ હુ.

સે. આ. ડ. એ. ઈ. સુરત.

સલામ સાથે આવતા શાળાપત્રના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થવા રવાને તારીખ ૫—૬—૯૦.

મોતીરામ શાં

ડ. એ. ઇ. સુરત.

ભૂમિતિ વિષે ખુલાસો.

સાંધણ પૃષ્ઠ ૬૯ થી.

પ્રતિજ્ઞા ૮ મી.

એમાં આપેલા એક ત્રિકોણની ત્રણ બાજુ બીજા ત્રિકોણની ત્રણ બાજુની બરાબર હોય તો એ બે ત્રિકોણ દરેક પ્રકારે પરસ્પર બરાબર છે.

આ ઠેકાણે શિક્ષકે સમજાવવી જોઈએ કે ચોથી પ્રતિજ્ઞાની તેમજ ૨૬ મી પ્રતિજ્ઞાની સહાયથી પણ એ ત્રિકોણ પરસ્પર બંધી રીતે સમાન સિદ્ધ થઈ શકે છે. દરેક ત્રિકોણમાં ત્રણ બાજુ તથા ત્રણ ખૂણા હોય છે. એ છ તત્વમાંથી કેટલાં તત્વ સમાન હોય તે બાકીનાં સમાન થઈ શકે, એ ચોખ્ખી રીતે વિદ્યાર્થીઓને બતાવવાની જરૂર છે.

ચોથી પ્રતિજ્ઞાની સહાયથી—એ બાજુ અને તેની વચ્ચેના ખૂણા, બીજા ત્રિકોણની એ બાજુ અને વચ્ચેના ખૂણાની બરાબર હોય તો,

પ્રતિજ્ઞા ૨૬ મીની સહાયથી—એ ખૂણા અને અમુક બાજુ બરાબર હોય તો,
પ્રતિજ્ઞા ૮ મીની સહાયથી—ત્રણે બાજુ બરાબર હોય તો,
એ એ ત્રિકોણ દરેક રીતે પરસ્પર સમાન થઈ શકે છે.

પ્રતિજ્ઞા ૯ મી.

આ પ્રતિજ્ઞા બહુ સહેલી છે. આપેલા ખૂણાને બરાબર વચ્ચેથી કાપવો છે. પ્રથમ તો જે લીટીઓથી એ ખૂણો બન્યો છે તેમાંથી એકમાં કોઈપણ બિંદુ લઈ બીજામાંથી તેટલો ભાગ કાપવો, એ એ બિંદુ સાંધવાં, અને એમ બનેલા પાયા ઉપર, પણ આપેલા ખૂણાની ઉલટી તરફ સમ બાજુ ત્રિકોણ કરવો, એ એ ત્રિકોણનાં શિરોબિંદુ સાંધવાં, આ સાંધનારી લીટીની એ બાજુના ત્રિકોણ દરેક રીતે (પ્રતિજ્ઞા ૮ મીથી) પરસ્પર બરાબર છે, માટે એ લીટી આપેલા ખૂણાને મધ્ય ભાગે કાપે છે.

પ્રતિજ્ઞા ૧૦ મી.

આ પણ બહુ સહેલી પ્રતિજ્ઞા છે. આપેલી લીટીની ઉપર સમબાજુ ત્રિકોણ કરવો અને તેની સામેના ખૂણાને (૯ મી પ્રતિજ્ઞાની સહાયથી) મધ્ય ભાગે કાપવો એટલે (પ્રતિજ્ઞા ૪ થી) એ સમબાજુ ત્રિકોણનો પાયો અર્ધાત આપેલી લીટી મધ્ય ભાગે કપાય છે.

પ્રતિજ્ઞા ૧૧ તથા ૧૨ મી.

એકમાં આપેલી લીટીમાંજ બિંદુ છે અને સાંધી લંબ દોરવો છે, બીજામાં બિંદુ આપેલી લીટીથી બહાર છે, અને સાંધી લંબ દોરવો છે.

૧૧ મી માં આપેલા બિંદુની એક તરફ કોઈપણ બિંદુ લીટીમાંજ લેવું

અને બીજી તરફથી લીટીમાંથી તેટલો ભાગ કાપવો, અને છેડેનાં બે બિંદુ-
ઓની ઉપર સમબાજી ત્રિકોણ કરવો. અને શિરેબિંદુ તથા આપેલું બિંદુ
સાંધવાં. સિદ્ધ કરવામાં ૮ મી પ્રતિજ્ઞાની સહાય લેવી, ૧૨ મી માં આપેલી
લીટીની બીજી ગમ બિંદુ લેવું જોઈએ અને એમાં એક વસ્તુ દોરવો પડે છે.
છેવટ એમાં પણ ૮ મી પ્રતિજ્ઞાની સહાય લેવાય છે.

૧૧ મી પ્રતિજ્ઞા ઉપરથી એક અનુબંગી સિદ્ધાંત નીકળે છે. કોઈપણ
સીધી લીટી બે સીધી લીટીઓનો સામાન્ય ભાગ થઈ ન શકે, કેમકે જો તેમ
થઈ શકતું હોય તો જો બિંદુ આગળ એ સામાન્ય ભાગ બે લીટીઓને
મળે છે ત્યાંથી લંબ દોરતાં એ લંબનો એક લીટી સાથે થતો ખૂણો બીજી
લીટી સાથે થતા ખૂણાનો એક ભાગ થઈ પડે છે અને બીજી તરફ ૧૧ મી
પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે એ બે ખૂણા સમાન હોવા જોઈએ અને તે અશક્ય છે.

(લખનાર કરમચંદ્રી રહીમ નાનજીઆણી,
એ. ઇ. પ્રાંત કચ્છ.)

પરીક્ષામાં ઠગાઈ કરનારને શિક્ષા.

પરીક્ષાઓ.

પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં

ચંદુલાલ લાલચંદે અને કેશવલાલ

હરિલાલે કરેલી ઠગાઈ.

નં. ૧૦૫૨.

કેળવણી ખાતું

જાનિરે મુંબઈ, તા. ૧૨ મી મે સને ૧૮૯૦.

સરકારી કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટરની યાદી નં. ૭૫૬૯ તા. ૨૫ મી
માર્ચ સને ૧૮૯૦—અપરાધીઓ ચંદુલાલ લાલચંદે અને કેશવલાલ હરિ-
લાલને એક એક વરસની સજા કેદની શિક્ષા કરી હતી તેઓએ હાઈકોર્ટને
અપીલ કરી છે અને તેમના કામના કાગળો તે નામદાર કોર્ટને મોકલ્યા છે
એવી ખતલખતો કાગળ અમદાવાદના સેશન જજ તરફથી આવેલો
તેની સને ૧૮૯૦ ની તા. ૨૯ મી જાનેવારીના સરકારી ઠરાવ નં. ૨૫૦
ના સંબંધમાં મોકલેલી નકલ સહિત ઉત્તરવિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પે-
ક્ટર તરફથી આવેલી યાદી ડિરેક્ટર મોકલે છે.

સદરહુ તરફથી આપેલી યાદી નં. ૩૯૦ તા. ૧૧ મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૦—ચંદુલાલ લાલચંદ અને કેશવલાલ હરિલાલે કરેલી અપીલનો હાર્દકોટ્ટે ચૂકાદો કરેલો જણાય છે અને તે કોર્ટે ગુન્હો સાબીત કરાવ્યો છે, પરંતુ દરેક તોહમતદારને એક એક વરસની થયેલી શિક્ષા ધટાડીને છ છ મહીનાની કરી છે એ મતલબનો કાગળ નડીઆદની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ મી. માધવલાલ હ. દેસાઈ તરફથી આવેલો તે સહિત ઉત્તર વિભાગના એન્જલુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી આપેલી યાદી સને ૧૮૯૦ ના માર્ચની તા. ૨૫ મીની પોતાના યાદીના સાંધણમાં ડિરેક્ટર મોકલે છે.

લીગલ અફેર્સના રીમેમ્બ્રન્સર (કાયદાને લગતી જાખનોમાં સલાહ આપનાર અધિકારી) તરફથી આવેલો પત્ર નં. ૪૭૩ તા. ૨૮ મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૦—આ ખાતાના નં. ૭૯૯ તા. ૧૦ મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૦ ના પત્રની રૂએ તેના પર મોકલેલા કાગળો તે પાછા મોકલે છે અને ઉપલા કામની અપીલનો હાર્દકોટ્ટે કરેલો ઠરાવ વિદિત કરે છે.

કરાવ.

રેવાકાંઠાના દેવગઢખારીઆના રહેવાશીઓ અને અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના અને નડીઆદ હાઈસ્કૂલના માલુ વિદ્યાર્થીઓ નામે અપરાધીઓ ચંદુલાલ લાલચંદ અને કેશવલાલ હરિલાલ હવે પછી સરકારી નોકરીની કોઈ પણ જગ્યાને માટે નાલાયક છે એવું જાહેરનામું સરકારી ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરવું.

ડબલ્યુ. લી-વાર્નર.

સેક્રેટરી નિરખત સરકાર.

—૦૦૦૦૦૦—

આરોગ્યતા વર્ધક સુધારા વિષે માપણો,

ભાપણ ૧૯ મે.

દોર.—એમની ગોઠવણ કરવા જાખતનો વિષય જુદો રાખી શકાય. કેટલાક લોકો ઘોડા, ટુઓ, ભેંસે અને ખીખાં દોરો, ઘેટાં, બકરાં અને મરઘડાંને પોતાનાં ઘરોની અંદર ખાંધે છે. એ જનાવરોના મળથી હવા અસ્વચ્છ થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમના શ્વાસોશ્વાસથી હવા બગડે છે. એ જનાવરોનું મૂતર જમીનમાં ઉતરે છે. આપણે હવા બગાડીએ છીએ તેમ જનાવર પણ હવા બગાડે છે તે વિષે પાછળ કહી ગયા છીએ.

પહેલાં એરી ઘણી વધારે સાધારણ હતી તેનાં જાપતા રાખવાને જનાવરોને ઘરમાં બાંધવાની જરૂર પડતી. એમ કરવાની હવે કશી જરૂર નથી. કોઈ ખુલ્લી જગ્યામાં ઢોરનો વાડો રાખી ત્યાં તેમને બાંધવાં. એ વાડો ગામની બહાર હોય તો ઘણું સાફ.

ખાતરના ઢગલા.—ઘણાંક ગામોમાં ખાતરના ઢગલા કેવી સ્થિતિમાં હોયછે તેનું વર્ણન નીચે કર્યુંછે:—

“ઘરોની એમર કોહતા પરાળના ઢગલા અને ખાતર નાંખવાને સાર કરેલા ખાડા હોયછે. તેઓમાંથી કોરી ત્રસ્ટુમાં ઘણી બદબો આવેછે, પરંતુ વરસાદ વરસેછે તેવારે તો સહન થાય એટલી દુર્ગંધ નીકળેછે. એથી શરીરને ઘણી હાનિ થાયછે. ગામની બહાર દરેક લત્તાને માટે જે દિશામાંથી ઘણુંકરીને પવન વાતો ન હોય તે દિશામાં બનતાં લગી મુકરર કરેલા સ્થળમાં એ પરાળ અને ખાતર લઈ જઈને નાંખવું જોઈએ.”

મહોલોનાં કચરો.—બંગીઆએ દરરોજ કચરો વાળીને એકઠો કરવો જોઈએ. એ કચરો દૂર લઈ જઈ બાળી નાંખવે અથવા ખાતરના ઢગલામાં નાંખવો. દરેક ગામમાં બંગીઓ રાખવાની ઘણી જરૂર છે. બીજું બંડાળ ન હોય તો તેને પગાર આપવાને લોકોમાં ઉધરાણું કરવું.

ગટરકામ.—મદ્રાસનો સાનિટરી કમિશનર સને ૧૮૮૫ ના પોતાના રીપોર્ટમાં કહેછે કે ખામીવાળા ગટરકામનો અર્થ “બેજવાળાં સ્થળ, અંદરની જમીનનું બગાડું, બેજવાળાં ઘર, ખરાબ પાણી અને દમમાં લેવાને અસ્વચ્છ હવા” છે.

ખાડાએવાવાળા જમીનને પૂરીને સપાટ કરવી. પાણી બરાઈ રહે એવા ખાડા રહેવા દેવા નહિ. વરસાદનું પાણી વહી જવા સાર મોરીઓ કરવી અને તેઓને વખતે વખતે સાફ કરવી.

ખરફૂજ દાકતર લ્યુમેટ લોકોની નહાવાની પાંખા બરેલી રીતનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરેછે:—

“હિંદના ઘણાખરા લોકો પોતાનાં ઘરની બહાર પથરાંપર ઉંભાં રેહી પોતાનાં શરીરપર બિનું અથવા ટાડું પાણી રેડીને નહાયછે. એવું પરિણામ એ થાયછે કે બધું પાણી જમીનમાં ઉતરી ઘરની નીચે મરેછે. લોકોને ઘણીવાર તાવ આવેછે તેવું કારણ એ પાણી છે. ઘરથી દૂર નહાવું એ ઉમેશ વધારે સાફ છે; પરંતુ લોકોને પોતાના વંડામાંજ નહાવું હોય તો

ધરથી જેમ અને તેમ દૂર અને દૂરે હોય તો તેનાથી જેમ અને તેમ દૂર વંડાની દીવાલની થડમાં નહાવું અને નાહું ખાણી છોળંધની નીકમાં બંધને રસ્તાપર મોરીઓમાં વહી જાય તેમ કરવું એ ઉત્તમ રસ્તો છે. છોળંધની નીક ન થઈ શકે તો ખાણીને જમીનમાં ઉતરવા ન દેતાં નળીઆં (તેવાં) ની નીક દરવી સારી. એ નીક વક્રાકાર હોવી જોઈએ.”

થુવેર.—ધણાં રચજોમાં એથી બહુ ઉપદ્રવ થાયછે. મુખીએ પોતાની સત્તા વાપરી એને કાપી નખાવવા જોઈએ. એ છોડવામાં ફેલાઈ જવાનું વલણ હોવાથી નેજામાં જવાનો રસ્તો બંધ થઈ જાયછે. મિ. વેડર્જન આ પ્રમાણે કહેછે:—

“થુવેરને ખાડામાં નાંખી તેપર ખાણી રેડી કોહવડાવ્યાથી તેને નાશ થાયછે. તેને ફક્ત કાપીને સૂકાવા દે તો તે ફરીને ઉગેછે. જમીનને હમેશ ખેડીને તેમાં પાંક કરી તેને ઉગવા ન દેવો તેના કરતાં વધારે સારી રીત બીજી એકે નથી. તેને ફક્ત કાપી નાંખી જમીનને ખડતર રહેવા દે તો તે પહેલાં કરતાં વધારે ખીચોખીચ જોઈએ તેથી તેને કાપી નાંખવામાં ખર-એલા પૈસા કેવળ ખરબાદ જાયછે.”

જાહેરખબર.

આથી ખબર આપવામાં આવેછે કે સને ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર માસ-માં તથા તે પછીનાં વરસોમાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા લેવામાં આવશે તેમાં બેસવાની જે ઉમેદવારોની ઇચ્છા હોય તેઓ છેલ્લી વેળા જે નિશાળમાં બણ્યા હોય તે નિશાળનાં દફતરોમાંથી ઉમરનું સર્ટિફિકેટ લાવશે એવી આશા રાખવામાં આવેછે. એવું સર્ટિફિકેટ મેળવવું અશક્ય હતું એમ સાબીત કરી તે ઉમેદવાર પરીક્ષા કમિટીઓની ખાતરી નહિ કરી શકે તો જે અરજીઓ જોડે એવાં સર્ટિફિકેટો મોકલ્યાં નહિ હોય તે અરજીઓ નામંજૂર કરવાની એ કમિટીઓને સૂચના આપવામાં આવીછે.

ઉત્તરભાગના એજ્યુકેશનલ.

ઇન્સ્પેક્ટરની આશીસ.

સુકામ તીથલ. તા. ૨-૬-૧૮૯૦

ઈ. જી. મિલ્સ.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર ભાગ.

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોમાં સરકારી સ્કોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવેછે કે સને ૧૮૮૮ ના એપ્રિલ માસની

તા. ૫ મીના મુંબાઈ સરકારના ગેઝેટને ડરહામ પાંતે પ્રસિદ્ધ કરેલા નિયમોની ૩૪ઝે ઉત્તર ભાગના પ્રત્યેક જિલ્લામાં ત્રણ સરકારી સ્કાલરશિપો આપવા માટે નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ સને ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર માસની તા. ૧ લીને સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ સંપૂર્ણપણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

મુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).

ગોધરા (પંચમહાલ).

ભરૂચ.

યાણા.

૨. જે ત્રણ સ્કાલરશિપોમાંની એક સ્કાલરશિપને માટે બધા વર્ગોને સ્પર્ધા કરવાની છૂટ આપવામાં આવશે, એક સ્કાલરશિપ ઈંગ્રેજ કેળવણીમાં પછાત રહેલા વર્ગો એટલે બેની-ધત્રામણે, કલુખીઓ, અને કલુખીઓથી વધારે પછાત રહેલા વર્ગોમાં સ્પર્ધા કરવા સાડ રાખવામાં આવશે, અને એક સ્કાલરશિપ મુસલમાનોને માટે રાખવામાં આવશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળમાં કમિટીઓ એ પરીક્ષાઓ લેશે. પરીક્ષામાં દાખલ થવા માટેની અરજીઓ ઠરાવેલા છાપેલા નમૂના (નિયમોના પરિશિષ્ટ અ.) માં કરવી જોઈએ, અને ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષા કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને તે મોકલવી જોઈએ. તા. ૧ લી આગસ્ટ શુક્રવાર સુધી કમિટી અરજીઓ અને દાખલ થવાની શી લેશે. તે તારીખ પછી દોષ પણ અરજી લેવામાં નહિ આવે. પરીક્ષા કમિટીના પ્રેસિડેન્ટની કનેથી અથવા નીચે સહી કરનારની કનેથી અરજીના ઠરાવેલા નમૂનાની નકલો મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કાલરશિપોની કીમત અને મુદત, ભરવાની શી, ઇત્યાદિ સંબંધી તમામ વિશેષ હકીકત નિયમો વાંચનાથી મળશે. નિયમોની નકલો નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષા કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કરેથી મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની સરકારી અને મદદ લેનારી તમામ આંગણેવર્તીકુલર સ્કૂલોનાં જાહેરખબર ચોટવાનાં પાટીઆંપર પણ એની નકલો ચોટવામાં આવી છે.

તીથલ.

ઈ. જાઈડસ.

તા. ૬—૬—૧૮૯૦.

એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

મિડલ સ્કૂલ સ્કાલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવેછે કે પ્રત્યેક મધ્ય સ્થળમાં ત્રણ મિડલ સ્કૂલ સ્કાલરશિપો આપવા માટે સને ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર માસની તા. ૩ જીને બુધવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં હેડળાખેલાં મધ્ય સ્થળોએ સ્પર્ધાથી પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

સુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો).

ગોધરા (પંચમહાલ).

બરચ.

ચાણા.

૨. એ ત્રણ સ્કાલરશિપોમાંની એક સ્કાલરશિપને માટે બધા વર્ગોને સ્પર્ધા કરવાની છૂટ આપવામાં આવશે, એક સ્કાલરશિપ ઇંગ્રેજ કેળવણીમાં પછાત પડેલા વર્ગો એટલે બેની—ઇસ્લામી, ક્રિશ્ચીઓ, અને ક્રિશ્ચીઓથી વધારે પછાત રહેલા વર્ગોમાં સ્પર્ધા કરવા માટે રાખવામાં આવશે, અને એક સ્કાલરશિપ સુસત્રમાનોને માટે રાખવામાં આવશે.

૩. પ્રત્યેક મધ્ય સ્થળમાં કમિટી પરીક્ષા લેશે, ગોધરા સિવાય બીજાં મધ્ય સ્થળોએ સરકારી હાઈસ્કૂલનો હેડ માસ્તર એ કમિટીનો પ્રેસિડન્ટ થશે, ગોધરામાં ડેપુટી એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પ્રેસિડન્ટ થશે.

૪. સ્પર્ધાકરવાની પરવાનગી મેળવવા માટેની અરજીઓ ઠરાવેલા છાપેલા નમૂનામાં કરવી જોઈએ. એ નમૂનાની નકલો નીચે સહી કરનારની કનેથી અથવા પરીક્ષા કમિટીના હરકોઈ પ્રેસિડન્ટની કનેથી મફત મળશે. ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાનાં મધ્ય સ્થળની કમિટીના પ્રેસિડન્ટને અરજીઓ કરવી જોઈએ. એ કમિટી શનિવાર તા. ૨ જી આગસ્ટ લગી અરજીઓ અને શી લેશે. એ તારીખ પછી કોઈપણ અરજી લેવામાં નહિ આવે.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કાલરશિપોની કુમત અને મુદત, ભરવાની ફી, ઇસાર્ફિ સંબંધી તમામ વિશેષ હકીકત સને ૧૮૮૮ ના મે માસની તા. ૧૭ મીના મુખ્ય સરકારનાં ઓર્ડર, ભાગ ૧, પૃષ્ઠ ૪૩૧ મે પ્રસિદ્ધ કરેલા “કામ ચલાઉ ધારા” વાંચવાથી મળશે. એ ધારાની નકલો નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષા કમિટીનાં પ્રેસિડન્ટને અરજી કરેથી મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની સરકારી અને મદદ લેનારી તમામ

મુખ્ય વર્નાકુલર સ્કૂલોનાં નહેરુખતર ચોઢવાનાં પાટીઆંપર પણ એની નક્કો ચોઢવામાં આવીછે.

તીથલ.

તા. ૬-૬-૧૯૯૦.

ઈ. જાઈલ્સ.

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

પુસ્તકોની પહોચ.

પરદેશી માલ આપણા દેશમાં તૈયાર કરવા શા ઉપાય યોજવા. રચનાર ભવાનીશંકર રામેશ્વર જોશી. લેઉવા પાટીદારની નાતોનો નવો જન્મ. રચનાર નાગરભાઈ શંકરભાઈ દેશાઈ. વાગડમે સીંધીયુક્ત બખેડા રચનાર મંગળદાસ હવરામ શ્રીવેદી. સફુપેશમાળા પુસ્તક પહેલું રચનાર મોતીલાલ મનસુખરામશાહ. કુખીયારી દીવાળી રચનાર હીરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ. ભાનુંમેતી વિજય નાટક. રચનાર વ્યાસ મગનલાલ હરજીવન માસ્તર. અન્ય પ્રગટ કરનાર એમ. જી. પોસ્ટવાળા. મોતીની માળા. પ્રગટ કરનાર પુરુષોત્તમ કદાનજી ગાંધી. મહાવિષયો ઉપર સામાન્ય વિચાર. રચનાર કૃષ્ણશંકર પ્રાણશંકર. દ્રોપદી હરજી. પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. ખા. હરજીવનદાસ હારકાંદાસ અને શાસ્ત્રી નાયાશંકર પુનશંકર.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

જા. નં. ૩ મુંચ રામપુર તા. ૭-૪-૯૦.

મુંચ રામપુર કન્યા. મે. ખા. ખા. હોરમજી આદરજી ૩૧૦) મુંચ તાલુકાસ્કુલ. મદારાજી પ્રતાપસિંહજી ૩૫).

પ્રાંત હાલાર. જા. નં ૪૨ તા. ૧૮-૪-૯૦.

ખેડી. મે. મીસીઝ મેકલીલેન્ડ સાહેબ ૩૭૫) ખંભાલીયા મુખ્ય. ઠા. ખેતસી કુદાન ૩૧૫) સલાયા. શેઠ રણછોડદાસ ત્રીકમદાસ ૩૧) ભાણુવડ. મહેતા બાઈચંદ અમૃતલાલ ૩૨) જોડીયા મુખ્ય ઠા. રામજી રામજી ૩૨૫ ઠા. શામજી ભીમ ૩૩૫ ઠા. રામજી શામજી ૩૫) ધુધે ઠા. દેવશી ગોવાણી ૩૨) કુંવર શી બાલુભા ૩૨) જોધપુર. નવાનગરના મે. દિવાન સાહેબ ૩૧) વડીલ ઓધવજી ૧૫જી ૩૧) મોરખી મુખ્ય. ખા. શ્રી મોંધીયા ૩૭) હર્દીસરા. આજમ પોલીસકોનરોયજી ૩૧) મોંધીયા. દરબાર શ્રી બનેસીગજી ૩૧) દેરડી. મકુલ કમીડી ૩૧૫) ચરખડી. શેઠ વસંત રણછોડ ૩૧) ભોટર. વાધેલા ૩૫સંગ ગોડજી ૩૧) ધોલ મુખ્ય. ખા શ્રી કેશાબ ૩૭) સરધાર. મે. રાજકોટ દાકોર સાહેબ ૩૫) ચીરપર. મે. દાકોર સા. અ. ૩૧) ખાલીયા. મહેતા મહુકચંદ હેમચંદ ૩૧૬) ખાખેરચી. મે. દાકોર સાહેબ ૩૩) રામોદ. મે. કોટડા દારબારી

૪. પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાં ધણે ટૂંકાણે મીઠાના ખડકો એટલે કંકણ પથ્થર યથા ગમલું મીઠું પુષ્કળ જડેછે. જેમ ધરતીના પૃથ્વી નીચે કોહસાનાં અને લોહ પાપાણનાં પડો કે યદા હોયછે તેમ મીઠાનાં પણ હોયછે. પાપાણ મીઠાની મોટામાં મોટી ખાણ હાલ ગાલીશીઆ પ્રાંતમાં છે. એ પ્રાંત આસ્ટ્રીઆના રાજ્યમાં હંગેરીના અગ્નિકોણમાં અને પોલાંડના દક્ષિણે છે. એ યર ૪૬૦ માઈલ લાંબો, ૨૦ માઈલ પહોળો અને ૧૨૦૦ ફુટ જડો છે. એમાં ખાણ ખોદીછે તેમાંથી લાંબી સુદત-થી મીઠું કાઢવામાં આવેછે તેથી તે ખાણ એટલી બધી મોટી થઈ ગઈ છે કે તેમાંના મગાને ભગા કરી એક લીટીમાં ગોઠવીએ તો તેની લાંબાઈ એટલી થાય કે દર કલાકે ચાળીશ માઈલના વેગે ચાલનાર રેલવે વ્રેનને એક છેડેથી બીજે છેડે જતાં દશ કલાક લાગે, અર્થાત્ તે રસ્તો ચારસે માઈલ લાંબો થાય.

૫. ધણક દેશોમાં ખારા ઝરા કે ફૂવા હોયછે તેઓમાંથી પુષ્કળ મીઠું બનાવવામાં આવેછે. આપણા દેશમાં પણ એવા ઝરા છે. ખારા-ધોડા નામે સ્થળ અમદાવાદ જીલ્લામાં છે ત્યાં ઈંગ્રેજ સરકાર તરફથી મીઠું બનાવવામાં આવેછે ત્યાં એવા ઝરા છે. કેટલાક ખારા ઝરામાં સેંકડે પચીસ ભાગ મીઠું હોયછે, પણ ધણામાં એથી ઓછું હોયછે. મીઠાની મહા મોટી સ્વાભાવિક વખાર સમુદ્ર છે. એક પાઉંડ સમુદ્ર જળમાં આશરે અર્ધો આઉંસ મીઠું હોયછે; અને એવી ગણના કરવામાં આવી છે કે બધા મહાસાગરો સૂકાઈ જાય તો હાલ તેઓ જે જગ્યા રોકે છે તેપર સાતસો ફુટથી વધારે જડો મીઠાનો થર બાકી રહે.

૬. મીઠું બનાવવાની રીત.—જે દેશોમાં તાપ મસ પડેછે ત્યાં ખારા ઝરા અને દરિયાના પાણીને છાછર ક્યારાઓમાં ભરેછે અને સરજના તાપથી સૂકાઈ જવા દેછે. પાણી સૂકાઈ જાયછે ત્યારે એ ક્યારાઓમાં મીઠાના ધનાકાર ગાંગડા બંધાઈ રહેછે. ખાણમાંથી કાઢેલા મીઠા-માં બહુધા બીજી વસ્તુઓ ભજેલી હોયછે તેથી તેને પાણીમાં ઓગાળી તે પાણીને ઓપું કરી એટલે માટી વગેરે જે ભજેલું હોય તે નીચે કરવા દઈ ઓખા મીઠાના પાણીને સૂકવી નાખેછે. ખાણમાંથી ખોદી કાઢી પાણીમાં ઓગાળવાનો ખેવડો ખરચ બચાવવાને કેટલેક ટૂંકાણે ધન

કિત કરવામાં આવેછે તે એ છે કે જ્યાં મીઠાનાં પડો ફાયલાં ભુંગણું ઉતારે છે અને તે ભુંગણામાં પાણીને દાખલ કરેછે. પુષ્કળ મીઠું ઓગળી એ પાણી ખાંડ થઈ જાયછે એટલે તેને પંપોવતી કાઢી એ ખું કરી સૂકવે છે. જે દેશોમાં સૂરજનો તાપ ઘણો પડતો નથી તે દેશોમાં ક્યારાઓમાંના પાણીનો કેટલોક ભાગ સૂકાઈ ગયા પછી બાકીના પાણીને તાવડાઓમાં ભરી ચૂસે ચડાવી અગ્નિ વડે સૂકવે છે. એ રીતે મીઠું વહેલું બનેછે.

૭. મીઠાની જાતો.—આપણા દેશમાં ખારા ઝરાઓના પાણીનું મીઠું બનાવે છે તેને વરાગડું મીઠું કહેછે, અને સમુદ્રના પાણીનું કરેછે તેને ધસીયું મીઠું કહેછે. ધસીયા મીઠામાં જે એ ખું ને ઉજળું હોયછે તેને કુલ મીઠું કહેછે. જે પાણી ઉતાવળે સૂકાઈ જાય તો મીઠાના ગાંગડાં નાના અને પાતળા હોયછે; કુલ મીઠું એ પ્રકારનું હોયછે. સૂકાવાની ક્રિયા ધીમે ધીમે થાયછે ત્યારે ગાંગડા મોટા બંધાય છે; વરાગડું મીઠું એ પ્રકારનું હોયછે, અને તેને વાપરવા સારૂ દળવું પડેછે. એકલા સૂરજના તાપથી બનેલું મીઠું જરાક કડવું હોયછે કેમકે તેમાં માગ્નેશીઆના ખારા હોયછે.

૮. મીઠાનાં લક્ષણો.—પાપાણ મીઠું શુદ્ધ હોયછે ત્યારે રંગ વિનાનું, અને પારદર્શક હોયછે, પણ જ્યારે કોઈ બીજી વસ્તુ તેમાં ભળી હોયછે ત્યારે તેનો જેવો રંગ તેવો મીઠાનો રંગ હોયછે. નિર્મળ હોય ત્યારે કાચની જેમ મીઠું ચળકતું હોયછે. મીઠાનો ગાંગડો દેવતા ઉપર મૂકવાથી ફાટે છે અને તેની કરચો ઉડેછે, તથા ફાટવાથી અવાજ યાયછે. રાતું યાય એટલું તપાવવાથી મીઠાનો રસ થાયછે અને વધારે તપાવવાથી તેની વરાળ થઈ ઉડી જાયછે. મીઠું સ્વાદે બહુજ ખાંડ છે અને પાણીમાં ઓગળી જાયછે. એક સો થેર પાણીમાં સાડત્રીશ થેર, કે સો તોલા પાણીમાં સાડત્રીશ તોલા, મીઠું ઓગળે છે. પાણી તાડું હોયકે ગરમ હોય તેથી એ પ્રમાણમાં ફેર પડતો નથી. અર્ધાવ વધારે મીઠું નાખ્યું હોયછે તો તે નીચે ઠરી રહેછે, અને પાણી વધારે ખાંડ થતું નથી. ઉક્ષણતા પાણીમાં મીઠાને નાખવાથી તે વધારે વહેલું ઓગળતું નથી અને વધારે પ્રમાણમાં ઓગળતું નથી, એટલે શીતળ જળમાં જેટલાં વખતમાં જેટલું મીઠું ઓગળે છે તેટલાં વખતમાં તેટલુંજ ઉક્ષણતા જળમાં

ઓંગજે છે. ભિજવાળી ઢૂંગામાં મીઠું હઠી જાય છે કેમકે વામાંના ભિજ-
 ને આકર્ષણ તે પોતામાં ભિજી રહે. મીઠાવાળા પાણીની વરાળ જેમ
 ધીમી ધીમી થાય તેમ તેના ગાંગડા મોટા થનાકારે થાય છે. અને પાણી-
 ની વરાળ જેમ ઉતાપજે થાય તેમ તેઓ વધારે ઝીણા થાય છે; બહુ
 ત્વરાથી ઉઠાજે ઝીણા ભૂકા રૂપે અને છે.

૯. ઉપયોગ.—મીઠું કેટલું બધું ઉપયોગી છે તે આગળ કહેવામાં આ-
 વ્યું છે; આપણી અને ઘોરોની આરોગ્યતાને અર્થે તથા છવી શકવાને માટે
 આપણા ખોરાકમાં મીઠાની જરૂર છે, કેમકે ઘણા વખત લગી મીઠું ખા-
 વામાં ન આવે તો પાચનક્રિયા અટકી પડે છે. પાજેલાં ઘોરના ખોરાકમાં
 થોડું મીઠું ભિજવાથી તેઓને ઘણો શુભ થાય છે. વગડાનાં ઘણાં જનાવરો તે-
 ઓના સ્વભાવજન્ય જ્ઞાને કરીને ખારો ચારો ચરવાને, કે જ્યાં મીઠું આ-
 ટવાનું મળી શકે ત્યાં ચાટવાને, ખારા ઝરાનું કે દરીઆનું પાણી પીવાને
 ઘણે દૂર સુધી પોતાની મજે જાય છે. માંસ, માછલાં, કેરી, કેરાં, આદું,
 હળધરાદિ ધણીક વસ્તુઓ મીઠામાં આપવાથી કોહી જતી અટકે છે.
 કેટલાક પ્રકારની જમીનને તથા કેટલાંક ફળ વૃક્ષોને મીઠાના ખાતરથી
 બહુ ફાયદો થાય છે. મીઠાનો અગ્નિના તાપથી કરેલો રસ કુંભારનાં બ-
 નાવેલાં વાસણો ઉપર ચડાવવામાં આવે છે. કોઈ ઝરી ફળ, કે મૂળ
 ખાધામાં આવે તો દાકતરની મદદ મળી શકે ત્યાર પહેલાં એક બે ચમચા
 મીઠું વાટીને મસ પાણીમાં ઓગાળી પાઈ દેવાથી ઉલટી થશે, અને
 કેટલુંક વિષ નીકળી જશે. અજીરણુ વિકારથી કે ઝાડો અટકવાથી પેટમાં
 ચુંક આવતી હોય અને તુરત દાકતર કે વૈદ્યનું ઓસડ મજે તેમ ન
 હોય તો મીઠાનું પાણી પાવાથી શુભાસો થાય તેમ છે. આદાશીશી (અ-
 ઘેશીયે) ફળે ત્યારે નાકમાં મીઠાનું પાણી રેડેથી દરદ નરમ પડે છે. બીજાં
 કેટલાંક ઓસડમાં મીઠું વાપરવામાં આવે છે. સાચુ બનાવવામાં તથા
 પોવાનો સોડાખાર બનાવવામાં મીઠાનો ખપ પડે છે. ઘણાંક રસાયની
 કારખાનાંઓમાં મીઠું વાપરવામાં આવે છે. મીઠાથી વધારે ખરેખરા જ-
 રૂરના બીજાં થોડાં જ બનિયો છે. ઈંગ્રેજસરકારે મીઠાનો ઈજ્જતો પોતાને
 હસ્તે લીધો ત્યાર પહેલાં મીઠું બહુ સસતું વેચાતું હતું.

પુનરાવર્તન—મીઠાની અગત્ય ઉપર આપણું લક્ષ કવચિતજ ન-

યછે તેનું કારણ શું? જનાવરના કોણમાં મીઠું થાયું છે તે સાપેરથી. જાણી શકાયછે? અને તે ઉપરથી શું સિદ્ધ થાયછે? આવાના કયા પદ્યોમાં મીઠું સ્વભાવજન્ય છે? કયા ત્રણ રૂપમાં મીઠું જડેછે? પોપાણુ - મીઠાની મોટામાં મોટી ખાણુ ક્યાંછે? તેનો વિસ્તાર કેટલો છે? તેમાંના રસ્તાઓને એકઠા કરી એક લીટીમાં મૂકીએ તો તેઓના સામટી લખાઈ કેટલી થાય? કેટલાક ખારા જરામાં મીઠાનું પ્રમાણુ કેટલું છે? તેઓમાંથી મીઠું શી રીતે કાઢવામાં આવેછે? મીઠાની મહા મોટી સ્વાભાવિક વખાર ક્યાં છે? એક પાકું સમુદ્ર જળમાં આશરે કેટલું મીઠું હોયછે? મહાસાગરો સફાઈ જાય તો પાછળ મીઠાનો થર કેટલો જડો રહે? ખારા પાણીમાંથી મીઠું કેવી રીતે બનાવેછે? મીઠાના પાપાણુમાંથી તેને શી રીતે કાઢેછે? પાણી સૂકાઈ ગયા પછી મીઠું કેવા આકારમાં રહેછે? મોટા ગાંગડા ક્યારે બંધાયછે? નાના ગાંગડા ક્યારે બંધાયછે? જૂઠો ક્યારે બનેછે? મીઠાની જાતોનાં નામ દો. 'વરાગડું' મીઠું કોને કહેછે? ધસાયું કોને કહેછે? કુલ મીઠું કોને કહેછે? મીઠાનો રંગ કેવો હોયછે? પાપાણુ મીઠું પારદર્શક ક્યારે હોયછે? બીજું મીઠું ચળકતું હોયછે પણ પારદર્શક ક્યારે હોતું નથી? દેવતા ઉપરે મૂકવાથી શું થાયછે? તેનો રસ ક્યારે થાયછે? મીઠાનો સ્વાદ કેવો હોયછે? ખાઈ છતાં તેનું નામ મીઠું સાચી પડયુંછે? પાણીમાં નાખવાથી શું થાય છે? કયા પ્રમાણુમાં ઓગળેછે? ઊના પાણીમાં ઓગળવાથી અને તાઢા પાણીમાં ઓગળવાથી પ્રમાણુમાં અને વખતમાં શો ફર પડેછે? મીઠું શા શા ખપમાં આવેછે? ઈલાદિ.

ગુણાકારનો પહેલો પાઠ.

વિષય. આંક એ ગુણાકાર અને સરવાળા છે. બીજા ધોરણનો વર્ગ. રીતો-જાણીતા ઉપરથી અજાણ્યાપર જવું તથા ઉદાહરણ.

શિક્ષક આખા વર્ગને—જેમને આંક આવડતા હોય તેમણે એક હાથ ઉંચો કરવો. (અધા નિશાળીઆ તેમ કરેછે.) હાથ નીચા લેઈ લો. આંકનું બીજું નામ જેમને આવડતું હોય તેમણે પોતાના હાથ ઉંચા

સૂચના—કથિત પાઠના ૧લા ભાગમાં ૧૮મો પાઠ છે તે ૧લો ધોરણના નિશાળીઆને કાંઈક સહેલો ફરી શીખવી શકાય તેવો છે.

કરવા. (કોઈ કરવું નથી.) તમને નથી આવડતું તો હું કહું છું. આંકનું બીજું નામ ગુણાકાર છે. આંકનું બીજું નામ બધા જોડે બોલો. જુવો હું પાટીઆ ઉપર લખું છું. તમે સહુ તમારી રહેટ ઉપર લખો. છગન-લાલ, તમે ગુણાકારની જોડણી કરો. જેમને જેને જેએ ગુણતાં આવડે તેઓએ હાથ જોડા કરવા. (કોઈ કરતા નથી.) પાલણજી, તમે કહો બેડુ કેટલા? જવાબ—આર. જેને જેએ ગુણવા એટલે જેને બે વાર લેવા. મેં શું કહ્યું? તો ત્રણને જેએ ગુણવા એટલે શું? પહેલો નંબર બોલો. છેલ્લો નંબર, પહેલા નંબરે શું કહ્યું? ગણપત, ત્રણને જેએ ગુણીએ તો કેટલા થાય? જ. છ. કેમ જાણ્યું? જ. ખેતરી છ. મકનજી, છને જેએ ગુણીએ તો કેટલા થાય? જ. ૧૨. મગન કેમ જાણ્યું? જ. બે જંગ બાર. બારને જેએ ગુણીએ તો કેટલા આવે? જ. ૨૪. મણીશંકર, કેમ જાણ્યું? જ. બારડુ ૨૪. લાલભાઈ, ૧૩ ને ત્રણે ગુણીએ તો કેટલા થાય? ઈલાદિ શીખેલા આંકોમાંથી ઘણા સવાલ પૂછી પાકું શીખવવું કે આંક એ ગુણાકાર છે. આંક જેમ ગુણાકાર છે તેમ સરવાળા પણ છે. એ દિવસે વખત ન હોય તો બીજે દિવસે શીખવવું. ત્રણ ત્રી નવ એ આંક છે, ગુણાકાર છે અને સરવાળા છે. ઈ.

ગુણાકારનો બીજો પાઠ.

(આંક એ ગુણાકાર અને સરવાળા છે એ પાકું સમજવા પછી આ પાઠ શીખવવો.)

શિક્ષક—માખીરાનો પાડો વીશમો નંબર બોલો. (તે બોલી રહ્યા પછી) ૧૨મો નંબર ૪૧ આનો પાડો બોલો. જ. ૪૧ આનો પાડો નથી. શિક્ષક—તો આપણે ૪૧ આનો પાડો નવો બતાવીએ. ૧લો નંબર, ૪૧ કેટલા? આવો કાળા પાટીઆ ઉપર લખો. ૪૧ને એકે ગુણીએ તો કેટલા થાય? જ. ૪૧. ઠીક. ૪૧ને જેએ ગુણીએ તો કેટલા થાય? ગણી બતાવો. ૪૧માં બે આંકડા છે, ઓગડો અને એકડો. એમાંના એકને જેએ ગુણીએ તો એકડુ કે એટલે બે આવ્યા અને ચારને જેએ ગુણવાથી કેટલા થાય? ચારડુ આઠ. અગડાની ડાબી બાજુએ આઠ લખો. છેલ્લો નંબર ૪૧ કેટલા થયા? ૮૨. મણીરાય, તમે ૪૧ને ત્રણે ગુણો. જ. એકને ત્રણે ગુણતાં ત્રણ આવે તેનો ત્રગડો મૂક્યો અને ૪ને ત્રણે ગુણતા

આર. થાય. આરત્રી બાર તે બારને કની ડાબી બાજુએ લખ્યાં તો ૧૨૩ થયા. શિ. હુએનમીઆં, તમે ૪૧ને ૪ ગુણો. કેટલા આબ્યા? જ. ૧૬૪. આળીશ ચોક સાઠસો તેમ એકતાળીશ ચોક ચોસેઠ સો. ૪૧x૬ સુધી એ પ્રમાણે શીખવી શકાયે, પણ દશે ગુણતાં વિશેષ શીખવવાનું છે મારે ત્યાં આવે તેવારે કહેવુંકે) ૪૧ ને ૧૦ ગુણતાં આ પ્રમાણે લખાવું નથી. મેં શું કહ્યું? બીજાને નંબર આવો તમે ૪૧ને દશે ગુણો. જ. એકને દશે ગુણતાં ૧૦ અને ૪ને દશે ગુણતાં ૪૦ આવે તેને દશને ડાબે હાથે લખતાં કેટલા થાય? જ. ૪૦૧૦. શિ. એ તો ખોટો ગુણાકાર થયો. ૪૧ને દશવારે લેઈ સરવાળો કરી જુવો કેટલા આવેછે? જ. ૪૧૦નો ગુણાકાર પણ એટલોજ આવવો જોઈએ. મેં શું કહ્યું? અહીં નવી રીત શીખવવાની છે. મેં શું કહ્યું? ૪૧માંના એકડાને દશે ગુણતાં કેટલા આવે? જ. ૧૦: શિક્ષક—એ દશમાંનું મીડું લખો, અને બાકી એક વધ્યો તેને બીજા ગુણાકારમાં ઉમેરજો. મેં શું કહ્યું? ૪ને ૧૦ ગુણતાં કેટલા થાય? જ. ૪૦. શિ. એ બીજા ગુણાકારમાં ઉપલો વધેલો એક ઉમેરીએ તો કેટલા થાય? ૪૧. શિ. ઠીક. મીડાને જમણે હાથે એકતાળીશ લખો. શિ. હવે કેટલા થયા? જ. ૪૧૦. ઠીક. ગુણતાં બે આંકડા આવે ત્યારે તેમાંનો કયો લખવો? બીજાને વધ્યો તેનું શું કરવું? શિક્ષક—બધા નિશાળીઆને ૪૧ને ૧૨ ગુણો. (ખોટો હોય તેના સુધરાવી રીત કેટલાકને પૂછવી.) ૪૧ને ૧૨ ગુણતાં ૪૯૨ આબ્યા તે ખરા છે તે કોણ સિદ્ધ કરી આપી શકે છે? જોને આવડતું હોય તે હાથ ઉંચા કરે. શી રીતે સિદ્ધ કરશો? જ. ૪૧ને બાર વાર મૂકી સરવાળો કરીશ. શિ. ખરો જવાબ. (પુષ્કળ દાખલા મંડાવી તથા પ્રશ્નો પૂછી આ રીત સર્વને પાકી શીખવવી.

બાળવર્ગોને માટે પદાર્થો વિષે કથિત પાઠો.

સર ટો. સી. હોય સાહેબ એન્જ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર હતા ત્યારે તેમણે કથિતપાઠમાળા નામે પુસ્તક રચાવી પ્રગટ કરાવ્યું હતું. એમાં ઘણાક વિષયોપર મોઢે આપવાના પાઠ લખ્યા છે, અને તે પાઠો આપવા સંબંધી સૂચનાઓ કરી છે. એ પાઠો અને સૂચના એ બહુ ઉપયોગી અને ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે. એ સૂચનાઓ વારે વારે વાંચીને સમજ-

નામ દો. પછી કાચનુંથી આરપાર નોઈ શકાય છે અને નળીઆમાંથી નથી નોઈ શકાતું એ જ્ઞાન તેમના મનમાં આણવાને વારાફરતી દરેકના હાથમાં કાચ અને નળીઉં આપી તેઓમાંથી જોવડાવવું. એમ નોઈ રહ્યા કેડે આખાં વર્ગને કહેવું કે તમે બધાએ આ કાચ અને તેવું આંખ આગળ રાખી તેઓમાંથી જોયું તો એ બેમાં શો ફર જણાયો તે જેમનાથી સમજાયું હોય તેઓ હાથ ઉંચો કરે. ન સમજાયું હોય તો ફરીને કોઈ કોઈને દેખાડી કાંઈક સૂચવી તેમને અવલોકન કરાવીને તેઓ કહી શકે તેમ કરવું. કાચમાંથી આરપાર દેખાય છે એ બધા પાસે જોડે કહેવડાવવું. પછી આખા વર્ગને પૂછવું કે જેમાંથી આરપાર દેખાય એવી બીજી વસ્તુ તમારા જણવામાં છે? કોઈ કહી શકે નહિ તો નિર્મળ પાણી ચલાણામાં કે વાડકામાં રેડી તેમાં પૈસો નાખી તે બધાને દેખાડવો. પછી બધાને કહેવું કે વિચાર કરો પાણીમાં આરપાર દેખાય છે કે નહિ? જેઓ કહી શકે તેઓ હાથ ઉંચો કરે. ખરો ઉત્તર મળે બધા પાસે જોડે બોલાવવો. મોતીલાલ, જેમાંથી આરપાર દેખી શકાય એવી કેટલી વસ્તુઓ તમે જોઈ? હીરાચંદ, તમે તેઓનાં નામ કહો. પાણી કેવું હોય તો તેમાંથી આરપાર નોઈ શકાય તે જેઓ કહી શકે તેઓએ હાથ ઉંચો કરવા. કોઈ ન કહી શકે તો પાણીમાં મૂકેલો પૈસો નાં દેખાય એટલી ધૂળ નાખી મેલું કરવું ને પછી તે બધાને દેખાડીને કહેવું કે જુવો હવે આ પાણીમાંથી પૈસો દેખાય છે? કોણ કહી શકશે? જેઓ કહી શકે તેઓ આંગળી ઉંચી કરે. ચૂનીલાલ, તમે કહો. પછી પૈસો કાઢી લઈ પાણી ઢોળી નાખી વાસણને વીંછળી નાખવું અને બીજું એકું પાણી તેમાં રેડવું અને તેમાં પાઈ (કે હરકોઈ બીજી ચીજ) મૂકી દેખાડવી. પછી આકનો ઝીણો ભૂકો પાઈ દેખાય નહિ એટલો નાખવો અને ફરી તે ઝોહવાયલું પાણી વર્ગને દેખાડવું, અને કહેવું જુવો હવે પાઈ દેખાતી નથી. બીમભાઈ, મેં શું કહ્યું? જ. હવે પાઈ દેખાતી નથી. વસનજી, તમે કહો કેમ નથી દેખાતી? જ. પાણીમાં આક છે તેથી. શિ. તો હવે બધા વિચાર કરો કે પાણી કેવું હોય તો તેમાંથી આરપાર દેખી શકાય? જેમને આવડતું હોય તેઓ હાથ ઉંચો કરે. ખરો જવાબ ન મળે તો વાર પાણીમાં માટી ભળાએ તો તેમાંથી આરપાર દેખાય? ના દેખાય. મેં

જીવો આ રાખોડી એમાં ભળાએ તો દેખાય કે નહિ દેખાય. હરીભાઈ, મેં શું કહ્યું ? ઈં તો હવે બધા જોલો પાણી ચાખું હોય તો. ચાખું હોય તો શું ? તેમાં મૂકલી વસ્તુ દેખાય છે. મેં શું કહ્યું ? બધા જોડે જોલો.

પુનરાવર્તન—શેમાંથી આરપાર દેખાય છે ? શેમાંથી નથી દેખાય ? કેવું પાણી હોય તો તેમાંથી આરપાર દેખાય ? ઈં

પાઠ ૩ નો.

કાચ અને નેણું.

હેતુ—અવલોકન કરતાં શીખવવું.

મીઠાલાલ, આરપાર શેમાંથી દેખાય ? વીરેશ્વર, બીજા શેમાંથી ? હવે તમને સઘળાને હું પૂછું કે જેમાંથી આરપાર દેખાય એવી ત્રીજી વસ્તુ કોઈ જાણે ? જેઓ જાણતા હોય તેઓ હાથ હંચા કરે. કેમ કોઈને ખબર નથી ? તમે નિલ જીવો છો. તમે કોઈએ વાયરો જોયો છે ? જેમણે જોયો હોય તેમણે હાથ હંચા કરવા. કોઈએ નથી જોયો એમ કે. જીવો હું તમને વીંજણે વતી વાયરો નાખું. જોલો પેલાભાઈ, તમને શું લાગ્યું ? જ. વાયરો. શિ. ઠીક. વાયરાનું બીજું નામ જેમને આવડતું હોય તેમણે હાથ હંચા કરવો. વેણીરામ, તમે કહો. જ. વા. શિ. ત્રીજું નામ જેને આવડતું હોય તેમણે હાથ હંચા કરવો. મૂળચંદ, તમે કહો. જ. હા. શિ. આ સામેના ઝાડનાં પાંદડાં શાથી હાલે છે તે કોણ કહી શકશે ? મૂળચંદ, તમે કહો. જ. વાથી. શિ. વા ક્યાં છે તે જેમના જાણવામાં હોય તેઓ હાથ હંચા કરે. હરીભાઈ, તમે કહો. જ. બધે છે. શિ. તે વામાંથી આરપાર જોવાય છે કે નહિ તે માણેકરામ તમે કહો. જ. હા. રામદાશ, એણે શું કહ્યું ? બધા જોડે જોલો, વામાંથી આરપાર દેખાય છે.

હવે જેમાંથી આરપાર ન દેખાય તેનાં નામ જેમને આવડતાં હોય તેઓ આંગળી હંચા કરે. ઝવેરભાઈ કહે છે, સાહેબ, નળીયું. શિ. ખરો જવાબ છે. જેમાંથી આરપાર ન દેખાય એવી બીજી કોઈ વસ્તુઓ છે તે મનમાં બધા ધારો અને જેઓ કહી શકે તેઓ હાથ હંચા કરે. કેમ કોઈ કહી શકતું નથી ? તમારી સ્લેટ આંખ આગળ ધરીને જીવો તેમાંથી આરપાર દેખાય છે ? તનુમીયાં, તમે તમારી સ્લેટમાંથી આર-

પાર દેખી શકો છો કે ખૂબી? જ. નથી દેખી શકતો. શિ. આં પાટી આ-
પુંધું તે એક પછી એક હાથમાં લેા અને જુવો એમાંથી આરપાર દેખાય
છે? હજારામ, તમે કહો દેખાય છે કે નહિ? જ. નથી દેખાતું. શિ.
કેવળ, એણે શું કહ્યું? જ. પાટીમાંથી આરપાર નથી દેખાતું. શિ. બધા
સાથે કહો, પાટીમાંથી આરપાર નથી દેખાતું. શિ. બધા યોત યોતાની
ચોપડી આંખ આગળ રાખી જુવો તેમાંથી આરપાર દેખાય છે? જેના-
થી આરપાર જોઈ શકાયું હોય તેઓ હાથ ઉંચા કરો. કોઈ કરતા નથી.
તો ચોપડી કહેવી છે તે કોણ કહી શકશે? જગનનાથ, તમે કહો. જ. આ-
રપાર ન દેખી શકાય તેવી. શિ. બધા જોડે જોલા, ચોપડીમાંથી આરપાર
નથી દેખી શકાતું. પોપટભાઈ, તમે કહો, આ ભીંતમાંથી આરપાર
દેખાય છે? જ. નાહ.

પુનરાવર્તન—જેમાંથી આરપાર દેખી શકાય એવી કંઈ વસ્તુ છે ?
બીજી કોઈ તમારા જાણુમાં છે ? જેમાંથી આરપાર ન દેખી શકાય એ-
વી કોઈ વસ્તુનું નામ દો. આ ઓરડાઓમાં એવું શું છે તે કહો.

પાઠ ૪ થી.

ધોરણ બહારના કે ખેલેલા ધોરણના વર્ગને માટે.

કાચ, નળીયું, લુધકું અને કલાઈ.

હેતુ—પ્રયોગ અને અવલોકન કરતાં શીખવવું.

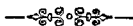
શિક્ષક.—તમારી આગળ મેં શું મેલ્યું છે તેઓ પર નજર કરો. એ-
માંની જે વસ્તુ મારા હાથમાં લઉં છું તેનું નામ જેઓ જાણતા હોય તે-
મણે હાથ ઉંચા કરવા. નાનાભાઈ, તમે કહો. જ. કલાઈ. કેશવ, એણે શું
કહ્યું? જ. આ ચારમાંની કંઈ વસ્તુઓ ચળકતી છે તે જેઓ કહી શકે
તેઓએ હાથ ઉંચા કરવા. બૂખણ, તમે કહો? જ. કાચ. શિ. મોહન,
બીજી કંઈ ચળકતી છે તે તમે કહો. જ. કલાઈ. શિ. કાચ અને નેયું
એ બે ઉપર હાથ ફેરવવાથી શો ફર જણાય છે તે યોધી કાઢવો છે.
કાકોર, મેં શું કહ્યું? જ. મીઠાચરમ, તમે ફરીને કહો. શિ. એક પછી
એક સપળા પોતાના હાથમાં લેઈ તપાસો. જેઓ કહી શકે તેમણે હાથ
ઉંચા કરવા. નરોત્તમ, તમે કહો. જ. કંકણ. શિ. કંકણ તો ખાંતે છે, એ
જમાં ફર શો છે તે મેં પૂછ્યું છે. કોઈને નથી આવડતું તો સાંભળો હું
શીખવું છું. કાચ લીસો છે, નળીયું લીધું નથી. ખુશાલ, મેં શું કહ્યું? જ.

રામ, તમે પણ કહો. પ્રેમચંદ, કાચ કેવો છે? જ. જુવાળો. શિક્ષક, હીક છે, લીસાને સુવાળું કહેવાય. રૂઢનાથજી, હું શું જોડ્યો? નેવું કેવું છે, તે જ-ઓ કહી શકે તેમણે હાથ ઉંચા કરવા. બાલુભાઈ, તમે કહો. જ. લીસું નથી. શિ. એ મારા પૂછેલાનો જવાબ નથી. નળીયું કેવું છે તેનો એ જવાબ નથી. વનમાળી, તમે કહો. નથી આવડતું તો હું કહું છું. નળીયું ખરબચડું છે. હુસેન, મેં શું કહ્યું? શિ. બધા જોડે જોલો, નળીયું ખરબચડું છે, કાચ લીસો છે. તો હવે કહો, આ રોડું અને આ કાળું પાટીયું એ બેમાં લીસું શું છે, અને ખરબચડું શું છે? કાચમાં અને નળીઆમાં કયો ફેર આજ તમને શીખવ્યો?

આ કાચ અને નેવાના આકારમાં શો ફેર છે? તે જોવો કહી શકે તેમણે હાથ ઉંચા કરવા. (કાચ ચપટો અને નેવું વાંકું છે તે ઉપલી રીત પ્રમાણે શીખવવું. એ શીખવવામાં લુધડાનો કકડો કામ લાગશે).

આ શગડીમાં દેવતા છે તે ઉપર આ વસ્તુઓને મૂકી નોંધવું શું થાય છે? જીવણરામ, મેં શું કહ્યું? જીવો નળીઆને એ પર મૂકું છું. અને લુધડાને મૂકું છું. બીખાભાઈ, શું થાય છે? જ. લુધડું બજે છે. નસરવાનજી, નળીયાને હાથ લગાડશે? જ. નાહ. શિ. કેમ? જ. દઝાય. શિ. પહેલાં તમે હાથમાં લીધું હતું ને? જ. હવે તે તપ્યું છે. આ કલાઈને તપાવીએ તો શું થાય તે જાણો છો? જીવો આ વાડકીમાં કલાઈ મેલી તેને દેવતા ઉપર મૂકું છું, અને દેવતાને વીંજું છું. જીવો બધા શું થયું? જવાનસીંગ, તમે કહો શું થયું? જ. રસ થયો. શિ. કલાઈ ઓગળી રસ થયો. બધા સાચે જોલો, તે જોડ્યા પછી એક નિશાળીએ પૂછ્યું કાચને દેવતાપર મૂકીએ તો શું થાય? શિ. દેવશંકર આણે શું પૂછ્યું? શિ. એક દહાડો તે કરી નોંધ્યું. બડામીયાં, મેં શું કહ્યું?

પાક પાકો કરાવી પુનરાવર્તન કરવું. જો પાક શીખવતાં વધારે વાર થાય તો બે ભાગે શીખવવો.

ચરચાપત્રો.

ગૂજરાતી નિશાળોને વેકેશન સંબંધી ત્રણ ચરચાપત્રો પહોંચ્યાં છે. જૂન માસના શાળાપત્રમાં જે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે તે બહુધા એ પત્રોમાં છે, તથાપિ તેઓનો સાર વખત મેળે પ્રગટે કાઢી કરવામાં આવશે.

“કળ્યાણી બેઠેનોને શિક્ષણ” વિષે ગરબી પહેાંચી છે તેને શાળા પત્રમાં જગ્યા મળી શકે તેમ નથી. “સાનસુધા” ના તંત્રીને તે મોકલી વિનંતિ કરી છે કે જો પસંદ પડે તો પ્રગટ કરવી.

ગ્રંથાવલોકન.

મહા વિષયો ઉપર સામાન્ય વિચાર.

આ ઉત્તમ ગ્રંથ વાંચી અમને ઘણો આનન્દ થયો છે. એવા પુસ્તકની ગરજ ઘણી હતી, અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે એનો બહોળો ઉપયોગ થશે. મૂળ ગ્રંથ રાજકુમાર કાલેજના પ્રિન્સિપાલ મ. ચેરટર મેકનોટન સાહેબે ઇંગ્લેન્ડમાં રચ્યો છે, અને તેનું ગુજરાતીમાં બાપાંતર જીનાગદના અદાવંદ નવાખ સાહેબ બહાદુરખાનજી બાખીએ પંચા દૃષ્ટ્ય-સંકર બી. એ. ની પાસે કરાવી પ્રગટ કર્યું છે. મહેરખાન નવાખ સાહેબે અને તેમના કારભારીએ એથી આપણા દેશની સારી સેવા બજાવી છે બાપા સરજ અને શુદ્ધ છે. એમાં નીચે લખેલા ૧૮ વિષયો છે તેઓ મેકનોટન સાહેબે પોતાના કટલાક વિદ્યાર્થીને બાપણ રૂપે સમજાવ્યા હતા. એ બાપણો પ્રથમ સાંબળનારા ૮ રાજકુમારો હતા. ૧ સિદ્ધારના કુમાર રામસિંહજી, ૨ જમનગરના કુમાર રણજીતસિંહજી, ૩ મુડેટીના કુમાર શિવસિંહજી, ૪ જગસરાના કુમાર ગિરિવાળા, ૫ વળાના કુમાર અચરજજી, ૬ જસદણના કુમાર માનસુર ખાચર, ૭ સાયલાના કુમાર માવરસિંહજી, ૮ વટવાણના કુમાર માધવસિંહજી. આ કુમારોમાંના કોણે આ ઉત્કૃષ્ટ બાપણો પોતાના હૃદયમાં રાખ્યાં છે તે હવે પછી જણાશે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ આ પુસ્તકની પ્રતોનો પુષ્કળ પ્રસાર પોત પોતાની રેવતમાં કરશે. વિષયોનાં નામ —

૧ ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ.

૨ ઇશ્વર પર આરથા.

૩ ઇશ્વરની પ્રાર્થના.

૪ આપણું કર્તવ્ય.

૫ વાચિક સત્ય.

૬ કાવિક સત્ય.

૭ માનસિક સત્ય.

૮ આપણું વિદ્યા મંદિર.

૯ પવિત્રતા.

૧૦ સદ્ગુણરત્ન.

૧૧ આપણા રવલ્ય કર્તવ્યની મહત્તા. ૧૨ મિત્રતા.

૧૩ આપણા નતિ ભાઈઓ વિચારા ૧૪ આપણાં પરમ કૃપાળુ મહારાણીજી,
વિચાર.

૧૫ પ્રાણીઓ ઉપર દયા.

૧૬ ક્ષેત્રનાં પુષ્પો (પનસ્પતિયો.)

૧૭ રમત.

૧૮ પોતાનું ઘર.

આમાંના પ્રત્યેક વિષયનાં સારનો પ્રકાશ આ પત્રમાં કરવાની
આશા રાખીએ છીએ.

પ્રાચીન કાવ્ય માળા.

હાપવાની કળા ઉત્પન્ન થયા પછી ગૂજરાત વિના બીજા દેશોમાં
ધણું કરીને લાંનાં કાવ્યો પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે. ગૂજરાતનું કાવ્ય રૂપી
ધન દટાઈ રહ્યું છે અને દટાઈ જાય છે અને તે ઉપરાંત વિદેશીઓ મેણું
મારે છે કે ગૂજરાતી ભાષામાં કાવ્યો થોડાંજ છે. આપણું કાવ્ય ધન કે-
ટલું છે તે જ્યાં સૂધી આપણે જાણતા નથી, આપણે પ્રસિદ્ધ કર્યું નથી,
ત્યાં સૂધી નીચે માથે અને શરમદે મુખે એ મેણું સાંભળવું પડે છે.
કેટલાક સજ્જનોએ એ મેણું ઝાડું પાડવાને અને સ્વદેશની સેવા બજા-
વવાને પ્રાચીન કાવ્યોની ખોળ કરવા માંડી અને તેમાં કૃતેહ પામ્યા.
કાવ્યો બહુ જગ્યાં, પણ તેઓને પ્રગટ કરવામાં કેટલીક અડચણો મા-
લૂમ પડી. અવિદ્વાન અને ધન કમાવવાના લોભી માણસોને હાથ કેટ-
લાંક કાવ્યો ગયાં; તેઓ શુદ્ધ છે કે નહિ તેની તપાસ કરાવ્યા વિના
તેઓને છપાવી દેઈ તેમણે વિદ્યાની આજર યુમાવવા માંડી. એ ખરા-
બી અટકાવવાને માટે જડેલાં પુસ્તકોનાં નામ યુમ રાખવાં પડ્યાં. બીજી
અડચણ ધનની હતી. કેટલાક, વિદ્વાનોએ એ અડચણને ન ગણકારી
થોડાં પ્રાચીન કાવ્યો પ્રગટ કર્યાં. એમને ત્રીજી અડચણ નડી, તે પુસ્ત-
કોનો છપામણી અને બંધામણી વગેરેનો ખર્ચ નીકળે એટલું વેચાણ
થયું નહિ. આથી કામ અટક્યું હતું, તેવામાં પરમેશ્વરે પ્રતાપી મહા-
રાજાધિરાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડને પ્રેરણા કરી, અને તેથી એ કામ
તેમની તરફથી ચાલવા માંડ્યું છે. પ્રાચીન કાવ્યમાળાની પ્રસ્તાવના નીચે
દીવાંનં બહાદુર મણીભાઈ જસભાઈની સહી છે. એ પ્રસ્તાવનામાંના કે-
ટલાક ભાગનો અમે અહીં ઉતારો કરીએ છીએ:—

“યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માનેછે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસુધૈવા કુટુંબકમલ (પૃથિવી)નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમાં અન્નકૃષ્ણાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસુ (ખનિજ ધન રતનાદિ) ને બહિર કઢાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરેછે, પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભંગ ન થતાં તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરેછે; નિર્ગળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાલય આદિથી શરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરેછે; તથા વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, ગ્રંથવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખ શાન્તિનાં સાધન આપેછે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમજાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજા તુલ્ય ગણી પિતાવત સર્વનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વય જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રવર્તે છે, તેની પ્રજા સુખી થાયછે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અસુખ કીર્તિને પામ્નેછે. એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રી વડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન, શક્તિમાન અને પરમ પવિત્ર મહારાજાધિરાજ શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેના ખાસ એલ સમચર બહાદુર એમનો પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ બાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રશંસનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ યર્થ પથા છે.

શ્રીમન્ત મહારાજાધિરાજના એ ઉદાર બાવથી ઉત્તેજાત તા. ૮ મે સન ૧૮૮૯ની એક સમરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરવામાં આવી હતી. તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં યર્થ ગયેલા ઊર્જા પ્રવિઘ્નના અપ્રસિદ્ધ અર્થે પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યમાં શ્રવણ થાય તો સારું.

પ્રાચીનકાવ્યસંગ્રહ એ નામનાં ઊજરાતી કવિતાનાં પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાહ્યેડરે ઓફ વર્નાક્યુલર ઇન્સ્ટ્રક્શન, રાવસાહેબ દરગોવિંદાસ હારિદાસ તથા વડોદરા નિવાસી રાજી નાયાસંકર પૂજારંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાનો આરંભ યર્થ ચાલ્યો હતો, અને તે સારૂ પથ

સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી હસ્તલિખિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી કેળવણી ખાતું મારી દેખેજે નીચે સુપરત યયા પછી આ સંગ્રહ ખાખત મેં તપાસ કરી. તે ઉપરથી જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ, ધનના ભંડાર દટાર્થ રહ્યા હોયછે તેમ. અનેક વિષયોપર રચેલી કવિતાના ભંડાર-દટાર્થ પડી રહ્યા હતા, અને તે ભંડારને પ્રજના ઉપયોગ સારૂ ખાણ લાવી તે દ્વારા સદ્વિચારને પ્રુષ્ટિ આપવી એ લાભકારક થયે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, ભાલણ, દયારામ, હરિભટ્ટ, ભોળેભક્ત, ધીરોભક્ત, ગિરિધર આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય કવિઓ આવી જાયછે. રાધાખર્ષ તથા દીવાળીખર્ષ નામની જે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે. અને ખાપુસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ યયેલા ઇશ્વરભક્તની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા શોધી અને ટીકા સાથે છપાવતાં ત્રણ વર્ષ લાગશે એમ અનુમાયશ થયછે. એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સપાછરાય ગાયકવાડ એમણે રૂ. ૧૨૦૦૦૦ ખચાર હજારની રકમ મંજૂર કરી દીમતી આશ્રય આપ્યોછે અને તેથીજ આ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકશે. આ ઉદાર અનુસાથી ગુર્જર પ્રજા અને સર્વ ગુર્જર વાસી ઉપર ઉપકાર થયોછે એમ સર્વ સમજી જનોને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટી નીમવામાં આવી છે.

દિવાન ખાહાદુર મણિભાઈ જસભાઈ. પ્રમુખ.

રાવખાહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.)	} એમ્બરો.
ખાનખાહાદુર જમસેદજી અરદેસર દલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.)	
રાવસાહેબ પીતાંબરભાઈ જેઠાભાઈ.	
રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ.	

દરેક ગ્રંથની ખનતા સુધી અનેક પ્રતો જળવી તેને શોધી અને ટીકા રાખ્દાયે આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજારશંકર તથા કવિ છોટાલાલ નરભિરામ આદિ લાયક માણસનાથી ચલાવવામાં આવ્યુંછે. પુસ્તકો સંગ્રહી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટિ તરફ છે. કમિટિમાંથી કોઇનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સંબંધમાં ન હતાં માત્ર લોકહિતાર્થ કામ જાણી કમિટિએ આ કામ માથે લીધું છે.

વડોદરા રાજ્ય જિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગુજરાતના બીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ધણો જથ્થો રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ તથા શાસ્ત્રી નાથારાંકરની પ્રશંસનીય શોધથી એકઠો થયેલો છે, અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટિ તરફથી જારી રાખવો એમ ધારણા છે. આ સર્વ કવિતા પણ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા યોગ્યતા તૈયાર થાય છે, અને તે ઉદ્દેશ સફળ થવા ધ્વનિર પાસે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુંદર તથા બોધક કવિતાથી વાંચનારનું જ્ઞાન તથા સદ્ગુણ, રસરસતા, રૂચિ, રસિકતા, સંહૃદયતાદિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં યદ્યદૃષ્ટિ પામશે, અને ગુર્જર વાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના થઈ પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજ્ય-કર્તાઓ તરફથી તથા બીજા ધણા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તે માટે તેમનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.”

આ કાવ્યમાળાના બે અંશો છપાઈ પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે. એમાંનો બીજો “દયારામકૃત રસિક વલ્લભાદિ” અમારાપર મોકલવામાં આવ્યો છે. આ શાળાપત્રમાં ૨૪ પૃષ્ઠો પ્રતિ માસે રાખવામાં આવ્યાં છે, અને તેટલાં ખાસ શાળાપયોગી વિષયોથી રોકવાની ગરજ છે, તેથી ગુણાગુણ વિવેચનને માટે જોઈએ તેટલી જગ્યા મળતી નથી. જો અંધગુણદોષ વિવેચન લખી મોકલનારા યોગ્ય અને જોઈએ તેટલા વિદ્વાનો આગળ પડી પોતાનાં નામ અમને જણાવે તો એ જરૂરના અને અતિ ઉપયોગી વિષયને માટે આ પત્રમાં પાનાં વધારવાનો ખરચ આપવાને એક ગૃહસ્થ તૈયાર છે.

ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પ્રગટ થતી કાવ્યમાળાના દરેક અંશને આરંભે શ્રીમાન નામાંકિત મહારાજા સયાજીરાવ સાહેબની છબી જોઈએ અને તે મૂકવાની અગ્રે એની કમિટીને મળ્યૂત ભલામણ કરીએ છીએ. ખરચ ઝાઝો થવાનો નથી કેમકે તેજ વુડકટ કે રટીલ એએવિંગ બધાં અંશોમાં કામ લાગશે.

સ્વદેશનું હિત ઈચ્છનારા અને વિદ્યા વૃદ્ધિને ઉત્તેજન આપનારા મોટા શ્રીમંતોએ અને બીજાઓએ પોતપોતાના ગજા પ્રમાણે આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાના અંશો વેચાના લેખને કે બીજી કોઈ રીતે આશ્રય આપવો મટે છે.

મુગ્ધાવેવોધમ્* ૧

આ આશરે ૫૦૦ વર્ષ ઉપરનું પ્રાચીન ઐકિત્વ પ્રસિદ્ધ કરીને રા. હરિલાલે યુક્તર સાક્ષરવર્ગ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. રા. હરિલાલનો પ્રાચીન શોધ વિશે ઉત્સાહ સુપ્રસિદ્ધ તથા સ્તુલ્ય છે. પરંતુ ઉત્સાહ જો વિવેકની લગામવડે નિયમિત ના રહે તો તે પોતાના સવારને વખતે એકાએક અણુધાર્ષા ખાડામાં ઝીંકી દે હુમાં સંશય નહિ. આ અંધને સંજનધે કાંઈક હેવુંજ બન્યું જણાય છે. પોતાના અનેક વ્યવસાયને લીધે થોડી મુદતમાં ઉતાવળથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરી દેવું પડ્યું છે એમ રા. હરિલાલ પ્રસ્તાવનામાં લખે છે તે હમે માનવાને તૈયાર છિયે. કેમકે એ ઉતાવળનાં પરિણામ આ અંધમાં જણાઈ આવે છે. આ અંધમાંના વિષયનું શાન્તપણે મનન કરીને પછી બ્ધાર પાડ્યો હોત તો આ પરિણામ યાંત નહિ. હમને એક એજ યાવ છે કે યુક્તર વિદ્વાનોમાં પ્રાચીન શોધક તરીકે શ્રમ લેનાર આ વિરલ પુરુષમાં હેવા શોધને આવશ્યક ગંભીર ધૈર્યની ન્યૂનતા જણાઈ છે. આટલી ઉતાવળ કરવાનું કાંઈ કારણ હવું ? ઓરિયેન્ટલ કોનગ્રેસમાંથી પાછા આવ્યા પછી નિરાંત્યે અંધ પ્રસિદ્ધ કર્યો હોત તો શી અંડચણ હતી ? રા. હરિલાલ પોતેજ એક સ્થળે લખે છે કે વધારે સારી પ્રત મળ્યા વિના કેટલીક મ્હોટી ભૂલ્યો સુધારાય એમ નથી. જ બીજી પ્રત અમદાવાદમાં જૈન બંડારમાં છે તે મળી નહિ એમ પણ એવો પ્રસ્તાવનામાં કહે છે. પણ જરાક ધીરજનું કામ હવું. આ તો આપણાં હિન્દુ માખાપો જેમ ઝટ ઝટ પોતાનાં બાળકોને પરણાવી દે છે તેમ રા. હરિલાલે પણ—મણે કન્યાકાળ વહી જતો હોય તેમ—આ અંધ ત્વરામાં છપાવી દીધો છે. આ ઘણું શોચનીય છે.

આ ઉતાવળનાં પરિણામ યથેલાં છે હેમાંથી કેટલાંક તપાસિયે. કેટલેક સ્થળે મૂળ હસ્તલેખના પાઠ સાથે પણ મેળ નથી, અને ત્હાં દોષજ આપ્યો છે. ઉદાહરણાર્થ—પૃ. ૪ને અતે મુદ્દુન્ વેદયિત્વા

* પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, બી. એ. એલ. એલ. બી. કિમ્મત ૩૧-૧-૦

જ પૃ. ૨૦ નીચેની ટીપ જુવો. છતાં પ્રસ્તાવનામાં તો આ પ્રતને શુદ્ધજ કહી છે.

એમ આપ્યું છે; પણ મૂળ લેખમાં વંદિત્વા છે, અને તેજ ખરું છે. અહિં ણિગન્ત નો કાંઈ ઉપયોગજ નથી.

પૃ. ૧૦ માને અંતે સમાસના કારિકાઓ આપી છે ત્યાં પ્રથમ રિકાના હેતુ અરણ્યમાં કર્મ ધારય એમ આપ્યું છે અને મૂળ લેખમાં કર્મ ધારયે એમ છે. આશા છે કે આ તો છાપનારનોજ દોષ હશે.

બીજી કારિકાના ત્રીજા અરણ્યમાં હિ એમ પદની પૂર્વે અધિક છે છંદોભંગ કરે છે. મૂળ પ્રતમાં આ નથીજ. આ પણ સરત ચૂકજી હ પણ હાવી સરત ચૂકો (જે)નાં ચોડાંકજી ઉદાહરણ આપ્યાં છે, અતિ ત્વરા તો સૂચવેજ છે. પરંતુ આ અતિ ત્વરાનાં જરા વધારે દે ચુકત પરિણામ પણ કેટલાંક યયાં છે:—

પૃ. ૧૬ શના પહેલા ખંડમાં શબ્દકોશના આરંભમાં, જઈ । યાં તઈ । તાઈ । એમ આપ્યું છે ત્યાં મૂળ હસ્તલેખમાં તઈ નહિ । તઈ છે. ત્વરાની સાથે જઈના સામ્યે કરેલી બ્રાન્તિ પણ અહિં બુઝાવા મદદ કરવાને આવી જણાય છે. આપણી હાલની ગુજરાતીમાં 'તો' ખદ છે તેની બ્યુત્પત્તિ તથા એ શબ્દના પહેળા ઓકારનો આધાર તઈ શબ્દમાં જણાય છે, તે આ દોષથી હુમ યઈ જાય છે.

તેમજ, પૃ. ૬ કે તથા ૭ મે કર્તો ઇક્તિ ને ઠેકણે કર્તો ઇ એમજ યઈ ગયું છે. અનુસ્વાર નિરયંક નથી. (મૂળ લેખમાં પણ । જમ કર્મિં, માર્વિં, એ સમ્પ્રતીના પ્રયોગ છે, તેમજ કર્તો હેમાં અ સ્વાર સમ્પ્રતીનો પ્રયોગ દેખાડે છે. કર્મણિ, માવે, કર્તારિ, એમજ તેને પ્રતિરૂપ કર્મિં, માર્વિં, કર્તો છે. માટે આ નહાના સરખા અ સ્વારનો દોષ મ્હોટો છે. છાપવાની ભૂલ્ય હશે એમ આશા છે. પણ પણ અતિ ત્વરાનું ફળ.

પણ આજ સ્થળે એક વધારે બારે ભૂલ્ય બીજી યઈ છે. ૫ પ્રથમ ખંડમાં ત્રીજી તથા ચોથી પંક્તિ આ પ્રમાણે છે:—

અનર જિહાં કર્તો કર્મ પળઈં ચોલાઈ તે કર્મ કર્તો ઇ કહિયર ।

અને મૂળ હસ્તલેખમાં કર્મ કર્તો પળઈં એમ છે. આ ઉપસા યસથી અર્થનો અનર્થ થયો છે. “જ્યાં કર્મ તે કર્તો પણ (કર્તાની જે બાલાપ) એમ અર્થ છે અને તે ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થાય છે.

ए ग्रंथ सुखिहं पढायह। अयं ग्रंथः सुरो न पठयते।

આહિં ગ્રંથ એ કર્મ છે તે કર્તાને ડેકાણેજ નહિ આવેછે એમ તાત્પર્ય છે. કર્તા કર્મપણે આવેછે એમ બંધ બેસશેજ નહિ. અને કર્મ કર્તા ઉક્તિ કહીછે કર્તા કર્મ ઉક્તિ એમ નામ નથી. આપ્યું તે ઉપરથી પણ આ ઉચ્છ્વાસાયક સંક્ષેપ જણાઈ આવશે.

આ પુસ્તકના આરંભમાં અંથના વિષયની ગોઠવણુ શી છે તે જણાવવાને માટે રા. હરિલાલે અંગ્રેજીમાં Analysis આપી છે. તેમાં પણ એક બે સ્થળે ગોથાં ખાધેલાં જણાય છે. જેમકે

“(૫) વિભક્તિ સાત; સંજોધન નથી આપ્યું.” આમ રા. હરિલાલ કહેછે. પણ સંજોધન એ વાસ્તવિક રીતે જોતાં વિભક્તિ છેજ નહિ એ વાતનું વિરમરણુ થઈ ગયું જણાય છે. આ અંથમાંજ પૃ. ૧૪ માના પ્રથમ ખંડમાં, વિભક્તિના અર્થના પ્રકરણમાં, આમંત્રણે * * * પ્રથમા એમ કહ્યું છે, તે વાત પણ લક્ષમાંથી જતી રહી જણાય છે. યુજરાતી વ્યાકરણોમાં (તેમ અંગ્રેજી વ્યાકરણોમાં પણ) સંજોધન એ આઠમી વિભક્તિ કહેલી છે (અને સંસ્કૃત રૂપાવલીમાં પણ સંજોધનનાં રૂપ પણ આપવામાં આવેછે). તેથી તથા આ યુજરાતી વ્યાકરણનો અંથ છે એમ રા. હરિલાલ માનેછે તેથી, આ ભૂલ્ય પેલી જણાય છે.

વળી “(૧૯) Syntax (વાક્ય રચના)ના નિયમ” એમ કહ્યું છે. આ પૃ. ૧૭ માના અંતથી તે પૃ. ૨૦ ના ઘણાખરા ભાગ સૂધી જે કારિકાઓ આપીછે તેને અનુલક્ષીનેજ કહ્યું જણાય છે. પરંતુ આ કારિકાઓમાં વાક્યવિન્યાસના નિયમ આપ્યા કાંઈ જણાતા નથી. કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ, એ સર્વ કારકો તથા તેમના બેદ વગેરે તથા પદ્યનો અર્થ, સંબંધ, એ સર્વ ઉદાહરણ સહિત—રમરણમાં રહેવા માટે પદ્યમાં—આપેલાં છે. આ વાક્યમાં શબ્દોના અવય જણાય છે એ ખરું છે, પણ તે કાંઈ વાક્યવિન્યાસનો વિશેષ વિષય કહેવાય એમ લાગતું નથી.

તેમજ—“(21) Prepositions”—more correctly Prefixes—“twenty.” (“ઉપસર્ગ—૨૦”) એમ છેલ્લું આપીને Analysis પૂરી કરીછે. પરંતુ પૃ. ૨૩ ના ખીજા ખંડના આરંભમાં ખાળકને હંદાતાન થવા માટે ગણનાં નામ સોદાહરણ આપીને અનુપપન્ન લક્ષણ આપ્યું છે, તે વાતજ લખવી રહી ગઈછે.

“(૨૨) Rudiments of Prosody.” એમ છેલ્લું ઉચ્ચરતું જોઈતું હતું.

(અપૂર્ણ).

ભૂગોળ શાસ્ત્રની માર્ગોપદેશિકા.*

ભૂગોળ એ એ વિભાગ સંસ્કૃત શબ્દથી થયેલો એક શબ્દ છે, એ એનો અર્થ ભૂ એટલે પૃથ્વી, અને ગોળ એટલે ગોળો અને તેની સા વિદ્યા એ શબ્દ ભળીએ તો વિદ્યા શબ્દનું સંસ્કૃત મૂળ વિદ્ ધાતુ ન હોવા વાચકે અને એના ઉપર પ્રત્યય આવ્યાથી તેનો અર્થ જાણ પાણ થાય છે; એટલે સામટો ભૂગોળવિદ્યાનો અર્થ પૃથ્વીના ગોળાનું સં એવો થાય; સારાંશ કે પૃથ્વી ઉપર સમુદ્ર, સરોવર, નદી, પહાડો, જમી ખેડ, પહાડની આસપાસની નીચાણની જગા જેને ગાળીઓ કહે છે ડુંગરની તળેટી અને ખીણું જે આપણે આંખથી જોઈ શકીએ છી તે સર્વનું વર્ણન એમાં આવે છે; પરંતુ પૃથ્વીના પોપડાની અંદર છે, અને જે વિષે ભૂસ્તરવેત્તાઓ અભિપ્રાય આપે છે એ કામ ભૂગે શાસ્ત્રનું નથી. ભૂગોળવિદ્યાના કેટલીક વખત ત્રણ ભાગ કરવામાં અ છે તેનાં નામ (૧) ગણિત સંબંધીનું ભૂગોળ, (૨) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ (રાજ્યવિષયક ભૂગોળ, તેમાંના પહેલા ભાગમાં પૃથ્વીનો આકાર, તે કદ તથા તેનો આકાશી પદાર્થો સાથેનો સંબંધ, તથા નકશો શું છે ને રીતે ચિત્રી કાઢવામાં આવે છે તે સર્વનો સમાવેશ થાય છે, ખીજા ભાગ જમીન તથા તેના ઉપર રહેનારાં પ્રાણીઓનો સંબંધ, અને ત્રીજા ભાગમાં લોકોનો ઇતિહાસ તથા પૃથ્વી ઉપરની રાજ્યવ્યવસ્થા, તથા રાજકે ભાગ એ સર્વના વર્ણનનો સમાવેશ થાય છે. તે ઉપરથી પ્રત્યક્ષ જણ આવે છે કે એ ત્રણ ભાગનો સમાવેશ ભૂગોળવિદ્યામાં થાય છે, મોટે ભાગે ભૂગોળવિદ્યાના માર્ગોપદેશિક પુસ્તકમાં એ સર્વનું વર્ણન આવવું જોઈએ એમને જુદાં શી રીતે પાડી શકાય એ વાત ધ્યાનમાં આવે એવી નર કેમકે ગોળાના ઘાટ અને તેના ઉપરની જમીન અને પાણીની ગોઠ હી એ જુદાં ચર્ચ શકતાં જ નથી, તેમ પ્રજાએ પોતાની મેજે તેના બા પાડેલા પણ નથી; અને એ ત્રણ એવી રીતે એક ખીજાની સાથે જ ગયાં છે, તથા સંબંધ રાખે છે કે, તેમાંના એક વગર ખીજા ભાગોથી રો રસ્તો બતાવી શકાતો નથી તેમ તેમાંથી એકને મૂકી દઈ શ તા પણ નથી.

૨ આ નાની ચોપડીમાં તેનું વર્ણન પણ નાનકડું જ હોવું જોઈએ દશના વિશેષ અહેવાલ વિગતવાર ખીજા વખતને વાસ્તે મૂકી દીધાં

માટે ભૂગોળવિદ્યાનો યથાસ્થિત ઇતિહાસ આપી શકાતો નથી એ વિષે જૂનામાં જૂનું જે જાણવાનું છે તે પ્રાચીન ભૂગોળવિદ્યાના માર્ગોપદેશિક પુસ્તક ઉપરથી મालુમ પડશે. પૃથ્વી એ શું છે, શાની યદ્યે છે, તેના ઉપર પર્વતો શી રીતે થયા અને એમાંથી નદીઓ કેમ નિકળે છે, વગેરે જાણાવવામાં આવતું જ નથી. કેમકે એ બાબત ભૂસ્તરવિદ્યાના માર્ગોપદેશિક પુસ્તક ઉપરથી જાણાવવું બાકી રાખેલું છે, પરંતુ થોડીક અગોળવિદ્યા સંબંધીના વાત કહેવાને હરકત નથી, કેમકે તમે વિદ્યાતત્વનાં મૂળતત્વો શીખેલાછો; તેથી હું તમને ભૂગોળવિદ્યાનું સામાન્ય જ્ઞાન બતાવવાને ઇચ્છુ છું. તેમાં જગત શું છે અને તેના જુદા જુદા ભાગો સંક્ષેપમાં બતાવીશ, પણ તેનું મેંપૂર્ણ વર્ણન તમને બીજે ટુકાણેથી મલૂમ પડશે. હું તમને નીચે મુજબ ત્રણ બાબતો બતાવું છું.

(૧) નકશો એ શું છે તેના જરૂર, તથા તે શી રીતે બનાવવામાં આવે છે.

(૨) પૃથ્વી ઉપર જમીનને સમુદ્રની ગોઠવણી તથા તેનું સાધારણ બંધારણ શું છે.

(૩) જમીન અને પાણીની સ્થિતિનું તથા તેનાં લક્ષણનું બાબત-વાર કંઈક જ્ઞાન. (અપૂર્ણ.)

જાહેર ખબર.

સને ૧૮૯૦ના મે માસના મુંબઈ એજ્યુકેશનલ રેકૉર્ડને ૧૨૧ મે પાને તા. ૧૫મી એપ્રિલ ૧૮૯૦નો જનરલ આતાનો સરકારી ઠરાવ નં. ૧૪૬૧ પ્રગટ કરેલો છે અને નીચે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે તે પ્રત્યે કેળવણી ખાતાના તમામ સરકારી નોકરોનું લક્ષ્ય રાખવામાં આવે છે તેથી આથી તેમને ખબર આપવામાં આવે છે કે હિંદસરકારે ઠરાવેલા નિયમો યથાર્થ પાળવાના છે.

ઉત્તર ભાગના એજ્યુકેશનલ

ઇન્સ્પેક્ટરની આફીસ.

અમદાવાદ તા. ૭મી જુલાઈ ૧૮૯૦

ઈ. બાઈલેસ.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર ભાગ.

“નં. ૧૪૬૧.

“જનરલ આતું.

“જાહેર મુંબઈ, તા. ૧૫મી એપ્રિલ ૧૮૯૦.

“હિંદસરકારનો કાગળ, હોમ આતું, પબ્લિક, નં. ૧૧-૯૮૦ તા. ૧૮મી માર્ચ સને ૧૮૯૦:—

“હુકમથી લખવપૂર્વક જે રાજકીય અથવા અર્ધ રાજકીય હીલચલોના સંબંધમાં સરકારી કામદારો આવે તે હીલચાલોની ખાખતમાં તેઓએ કયી રીતે વર્તવું જોઈએ તે વિષે ગવર્નર-જનરલ ધન-કોન્સિલ વિચાર કર્યો છે. ખાનગી જાહેર્યોને વર્તવાની જેવી છૂટ છે તેવી સરકારી નોકરોને નથી, અને ઘણીક હીલચાલો પૂર્ણ કામદાર હોઈ તેઓની શી કરવાને ખાનગી લોકોને છૂટ છે તે હીલચાલોથી દૂર રહેવાને તેઓ બંધ થયા છે. એવી હીલચાલોમાં તેઓ ભાગ લે તે વાંધો લેવા જોગ છે, કારણ કે એ હીલચાલોની જોડે તેમનો સંબંધ હોવાથી તેઓને સરકારની મરજી છે એવો ખોટો બાસ અસાન લોકોના મનમાં ઉત્પન્ન થવાનો અને ઉત્પન્ન કરવા માટે તે સંબંધનું અવલંબન કરવાનો પણ સંભવ છે, અને વર્ગના લોકો એ હીલચાલની વૃદ્ધિ કરતા હોય તે વર્ગના લોકો બળવાથી સમરત પ્રજામાં તેમનું વજન ઘટવાનો સંભવ છે.

“૨. એ કારણોથી નેક નામદાર ગવર્નર-જનરલ-ધન-કોન્સિલે રૂમાવે છે કે તમામ સરકારી નોકરોએ હેઠલા નિયમો પાળવા:—

(અ) જે રાજકીય સભામાં જવાથી તેની હાજરીનો ખોટો અર્થ સૂચવવાનો અથવા કામદાર તરીકે તેનું ઉપયોગીપણું ઘટવા સંભવ જણાય તે સભામાં કોઈ પણ સરકારી કામદારે જવું હિ, એ સામાન્ય નિયમ સમજવો.

(બ) રાજકીય સભાનાં કામકાજોમાં અથવા રાજકીય સભાની કે રાજપ્રદરણને લગતો વિચાર ઉઠાવવાની યોજના અથવા વૃદ્ધિ કરવા કોઈ પણ સરકારી અધિકારીએ સામિલ થવું નહિ.

(ક) કોઈ અમલદારની ધારણા હર કોઈ ફૂલ કરવાની હોય તે કે આ હુકમના લખાણની વિરુદ્ધ આવશે એવો શક કોઈ પ્રસંગે તેના મનમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે ખાખત વિશે ખાતાના અથ જિલ્લાના ઉપરી અધિકારીને, અને જરૂર જણાય તો રયાન સરકારને કિંવા આઈમિનિસ્ટ્રેશનને લખી પૂછાસો માગવો.

“કુશવ—હિંદ સરકારના પત્રની નકલો સેક્રેટરિયાટનાં સર્વ ખાતાં તથા તે ખાતાંના તાખાની આફીસોના તમામ ઉપરી અધિકારીઓને જણવા તથા તે પ્રમાણે વર્તવા સાર મોકલવી.

જી. એમ. અકર્ષુહાટ,

“આફિંગ, અંડર-સેક્રેટરી, નિરખત સરકાર.”

ગુજરાતશાલ્કાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

સપ્ટેમ્બર

૧૮૯૦.

અંક ૯ મો.

૭મી ચોપડી (આવૃત્તિ ૯ મી) પાઠ ૭૮ માની નોટ.

આડનાં મૂળ.*

આડનાં મૂળો નિશાળીઆને દેખાડવાં. તેઓ જમીનમાં નયછે તેથી આડ ઉભું રહી શકેછે. સજડ રહેછે એટલે ખૂબ જડાયલું રહેછે, પડી જતું નથી. મૂળીઆનો એક ઉપયોગ એ છે. શોષી લેવાને, એટલે ખેંચી લેવાને, જમીનમાંથી ભીનાશ ખેંચી લેવી એ મૂળતું બીજું કામ છે. જમીનમાંથી ભીનાશ ખેંચી લેછે એટલે જમીનમાંનું પાણી ખેંચી લેછે. દરેક મૂળને ઘણા ફાંટા હોયછે, અને દરેક ફાંટાને છેડે જળી હોય છે. વેટન એટલે વીંટલાયલી વસ્તુ. આડને વીંટલાયલી વસ્તુને આપણે છાલ કહીએ છીએ. પાતળી છાલમાં કીણાં કીણાં ખાનાં હોયછે એ ખાનાવાળી છાલની બંધા ફાંટાને છેડે વીંટલાઈ જળીઓ બનેલી છે. પ્રસરવાથી એટલે ફલાવાથી. વાદળી એ સમુદ્રમાં વસનારા કોઈ જાતના જંતુનું રહેઠાણ છે. એ વાદળીનો કકડો નિશાળીઆને દેખાડવો. છિદ્ર એટલે કાણાં, વાદળીનાં જેવાં છિદ્રો મૂળીઆની જળીને હોયછે. વાડકામાં પાણી ડૂબી તેમાં વાદળી મૂકવાથી પાણી વાદળીમાં શોષાયે તે વર્ગને દેખાડવું. કામોન એક તત્વનું નામ છે અને આક્રિસજન પણ તત્વ છે. એ બંનેનું વાયુ રૂપમાં મિશ્રણ થવાથી કામોનિક આસિડ વાયુ બનેછે. આરોગ્ય-વિધાની ઓપરીમાં એ બંને વાયુઓ વિશે લખેલું છે, તે બંને અને તેનો

* પ્રદર્શન રીત ઘણી અસરકારક છે માટે જ્યાં જ્યાં યોગ્ય પ્રદર્શન કરી શકાય ત્યાં કરવું.

થોડોક ઉપયોગ આપેલું કરવો. ભાંચમાં ન ઉમતાં જાડોપર ઉગી તેના રસપડે પોતાનું પોષણ કરનાર વનસ્પતિ આકાશવેલ કહેવાય છે. નિર્જન જન=નિર્જન. નિર્જન ઉપસર્ગનો અર્થ, નહિ, વિનાનું છે, અને તેપરથી નિર્જન એટલે જન વિનાનું. એ પ્રસપ્ત બીજ શબ્દોને લાગે છે તેનાં ઉદાહરણ, નિરંધ્રમી, નિરંસાહી, નિર્માન ઈત્યાદિ પદાર્થ જે તત્વોનો બનેલો હોય તેઓ તેના ઘટકાવયવો કહેવાય છે. ઉદાહરણ, હાઇડ્રોજન અને ઓક્સિજન મળીને પાણી બન્યું છે માટે તે બંને પાણીના ઘટકાવયવો છે. ત્રાંબુ અને જસતના મિશ્રણથી પીતળ બને છે. વાસ્તે પીતળના ઘટકાવયવો ત્રાંબુ અને જસત છે. વનસ્પતિનું કોષકુંડલું એટલે જે તત્વોની તે બનેલી છે તેઓનું વાયુરૂપે છૂટાં પડી જવું. કાંબાન, નાઇનોજન, ઓક્સિજન વગેરે તત્વો વનસ્પતિના ઘટકાવયવો છે જે વસ્તુઓનાં નામ પાડમાં આવે છે તેઓ વર્ગીત ખતાવી શકાય તો ઠીક. જેમ મોગ્ય પ્રદર્શન વધારે કરવામાં આવે તેમ શીખનારાને પાઠમાં સમજણ વધારે પડે છે અને પાઠ વધારે રસિક લાગે છે.

પાઠ ૭૯ માં.

અંદરથી વધનારાં થડવાળાં અને બહારથી વધનારાં થડવાળાં જાડો દેખાડવાં અને તેઓનાં બીયાં પણ દેખાડવાં. જે ફાડનાં બીયાંની ફાડો જુદી પાડીને દેખાડવી. જેઓને જે ફાડ નથી તેઓને દેખાડવાથી જે પ્રકારનાં બીજનો બેદ સમજાશે. જે બીજને એક ફાડ છે એમ ચોપડીમાં લખ્યું છે તેનો અર્થ એ છે કે તેને ફાડ નથી, તેમાં જે ભાગ નથી. અવકાશ=ખાલી જગ્યા. અંકુર દેખાડવો. એઓને તૃણ જાંતિની વનસ્પતિ કહેવાનું કારણ એ કે તેઓનો આકાર તૃણ જેવો છે. તૃણ દેખાડવું. પોટાજો=ગુંથવણ. સમ+શીત+ઉજ્યુ=સમશીતોજ્યુ. અ+ઉ=ઓ. શીતમાં ના તનો અ અને ઉજ્યુનો ઉ મળી તો થયો. અર્થ—સમ=સરખા, ખરો-ખર; શીત=તાડ. ઉજ્યુ=ગરમી, તાપ—તાડ અને તાપ સરખાં. પૃથ્વીના ગોળા ઉપર કે નકશાપડે સમશીતોજ્યુ તથા શીત હવાવાળા દેશો દેખાડવા. નિરાળા=નોખા. કાઠ=લાકડું; મય એ પ્રત્યયનો અર્થ બનેલું, બરેલું. સામટો અર્થ લાકડાનું બનેલું. મય પ્રસપ્ત બીજ શબ્દો જેડે આવે છે તેનાં ઉદાહરણ—સુવર્ણમય, તેલમય, ધન્ય ત્વમય=ત્વમ+મય. સંસ્કૃતમાં

લંચ (નેચ) આમડી કે છાત્ર) છે તે મળતી સુખીપ આવતાં મ મુદ્
હોવાથી તેમજ કુત બાપાના નિયમ પ્રમાણે ચૂનો ન ચૂપો. ત્વં મય=આમડી
કે છાત્રનું બનેલું. ગર્ભ ઉપરથી ગાળો શબ્દ થયો છે. શંકવાકાર=શંકુ+આ-
કાર. એમાં ઉ અને આ મળી વા થયો છે. નાચેથી બાડો અને ઉપર બમ
તેમ પાતળો થતો બમ તેવો આકાર શંકવાકાર કહેવાય છે. વિલાયત એ
અરબી શબ્દ છે અને તેનો અર્થ સ્વદેશ છે. અરબો પોતાને દેશ જવાને
વિલાયત જવું કહે છે. એ શબ્દ ઉર્દુમાં (હિંદુસ્તાનીમાં) દાખલ થયેલો
હોવાથી તે બોલી શીખલા યુરોપી લોકો પણ પોતાના દેશને વિલાયત ક-
હેવા લાગ્યા. પ્રથમ ઇંગ્લેન્ડ વગેરે સર્વ યુરોપી લોક ઉર્દુ બોલી શીખતા
અને તેઓ સ્વદેશ જતા સારે વિલાયત જઈએ છીએ એમ કહેતા તે ઉ-
પરથી યૂરોપીમાં એ વિલાયત શબ્દ ઇંગ્લાંડ કે યુરોપને કહેવા લાગ્યા.
આ ઉકાણે વિલાયત એટલે યુરોપ. દિલ્લિએ=નજરે.

— ૦૦૦ —

પાણી અને ઇંટને સરખાવી જોવાનો પાઠ.

ધોરણ બહારના વર્ગને મુખ્ય હેતુ-અવલોકન કરતાં શીખવું.

શિક્ષક—બધા મારી લણી જુવો. ઉભા થાઓ. જમણો હાથ જમ
કરો. ડાબો હાથ જમણો કરો. બને હાથ નીચા લેકરો. બેસી બેસ છે.
પૂછું તે બધા સાંભળો. આ વાક્યામાં પાણી છે, આ પડે તે કોણ
એમાં શો ફર છે? જમણો કહી શક તેમણે એ પાણી શું ફર પડે તે
લાંબ જવાબ દે છે પાણી પીવાય છે, ઇંટ તમે કહો. તો બધા વિચાર
ઓ ઉત્તર દે કે નદે. શિક્ષકે શીખવવા નો ઉપકાર માનવો? જેમને આ-
ઉપરાંત બીજું શીખવવું? કહો. બીજું તો પણ બધા કહી પરમેશ્વરનો ઉ-
ત્તમારી આંગળી બાજો. હવે આ ઇંટ પાણી બનાવ્યાને માટે. તો કું-
ફર છે? + હોરમસજ, એણે શું કહ્યું? વેચે છે. (આ વિશે વધારે સ-

ન માટે આપનાર શિક્ષકે આ ને

માફ કરાવવાને આ એકને સવાલ પૂછનાની ગરજ જણાય તો કરવા
પૂછવો, એવી ધારણા આ નોટ લખવા પુનરાવર્તન વડે નક્કી કરવું.
દર્શક છે. તરતનાં આવેલાં બાળકોને

વાંચનનાં પાઠો ઉપર ચર્ચા.

શિક્ષક, ૧ લા વર્ગનો સ્કાલર—ધોરણ ૧લું. વર્ગમાં ૯ છોકરા છે. ૧લી ચોપડીનો પાઠ ૧૯મો. શિક્ષક અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરેછે. એક છોકરાને કહે તું વાંચ. તેણી ૧લું વાંચ. વાંચી શકાયું નહિ, એટલે બીજાને કહે તું વાંચ. પણ સાંચું વાંચી શક્યો નહિ ત્યારે કોઈ ત્રીજાને કહે તું વાંચ. એમ કેટલાક છોકરાને ન આવજાથી શિક્ષક પોતે તે વાંચવાંચું, અને એક છોકરાને કહે એમ તું વાંચ. ૫લી બીજાને કહે એમ તું વાંચ. એ પ્રમાણે કેટલાક છોકરા કને તે વંચાવ્યું. એ વાક્ય “મા, મને જાત ને હૂધ આપ.” વંચાવ્યા પછી પૂછ્યું, જાત કેમ થાયછે? એક છોકરો કહે જાતને બોલેછે; બીજા પ્રશ્ન એક છોકરાને, તે હૂધ લેયું છે? છોકરે જવાબ દીધો, હા.

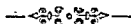
પાઠ શીખવનારે શું કરવું જોઈતું હતું? જવાબ, પ્રથમ જે નિશાળીઆને વાંચવાને ફરમાવ્યું, અને તે બરોબર વાંચી શક્યો નહિ ત્યારે પોતે તેને વાંચી બતાવવું હતું, અથવા વર્ગના ઉપલા ભાગમાં ૧લો, કે બીજો, કે, દરકોઈ બીજો છોકરો સાંચું વાંચી શકે એવું શિક્ષકના જણવામાં હોય તો તેને કહેવું હતું કે આણે દીક વાંચ્યું નહિ, માટે તમે એને વાંચી સંભળાવો. તે પણ સાંચું ન વાંચે તો શિક્ષક પાંચે એ વાક્ય વાંચવું અને જેમને આવડ્યું નહતું તેમની પાસે તે પ્રમાણે વંચાવ્યું જોઈતું હતું. શિક્ષકે જે ક્યું તે પરીક્ષા હતી. એમાં નક્કમો વખતે ઘણો ગયો. શિક્ષકના જણવામાં નહાં વાંચનાર નિશાળીઆને મુધારી શકે એવો બીજો નિશાળીઆ ન હોય તો તુરત તેણે પોતે તે વાક્ય વાંચીને નહાં વાંચનારને તથા બીજાઓને શોખવ્યું.

શિક્ષકે પોતે વાંચી દેખાડ્યા પછી એક છોકરાને કહ્યું તું વાંચ. ૫લી બીજાને કહે તું વાંચ, એમ કેટલાક પાસે વંચાવ્યું, પણ વાક્ય નાનું હોવાથી તેઓ એટલે બાકી ગયા કે ચોપડીમાં જોઈને વાંચ્યું તેની તપાસ ન કરી. કોઈ છોકરાની પાસે જઈ તે વાક્યમાંના શબ્દ બતાવવાને કહેવું જોઈતું હતું.

વાંચેલા વાક્યમાંના શબ્દ જાત વિશે શિક્ષકે પૂછ્યું કે જાત કેમ થાયછે? એક છોકરે જવાબ દીધો કે બોલેછે. એ જવાબ શિક્ષકે રસી.

કાંઈ. એ પછી એકને પૂછ્યું તે દૂધ નેયું છે? જોડે કહ્યું, હા. એ ઉત્તર મળ્યા પછી શિક્ષકે બીજું વાક્ય વંચાવવા માંડ્યું. પણ તેની પરીક્ષા એકલામાં થવાથી તેને વંધારે, શીખવતો અટકાવવામાં આવ્યો. જે રીતે તેણે એક વાક્ય શીખવ્યું તે રીતે બીજું શીખવશે માટે તે નેવાની જરૂર રહી નહિ.

પહેલી ચોપડીના અર્થ વિશે શિક્ષકોએ યાદ રાખવું કે એમાં જે સમ્બંધો છે તેઓના અર્થ શીખનારાના જાણવામાં હોય છે. જે સમ્બંધોના અર્થ બાળકોના જાણવામાં હોય છે તેવા સમ્બંધો માત્ર પહેલી ચોપડીના પાઠોમાં છે. માટે વાક્ય વંચાવ્યા પછી નિશાળીઆને રસિક લાગે અને તેઓ અવલોકન કરતાં શીખે તથા જાણતું રહી પાઠમાં ધ્યાન આપે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા. પ્રથમ શિક્ષકે પૂછ્યું કે ભાત કેમ થાય છે તેનો ઉત્તર જોડેરોએ દીધો તે યથાર્થ ન હતો. સૂચક પ્રશ્નોવડે તેને રસિક અને યથાર્થ કરાવવો નોંધતો હતો. ઉદાહરણ, ભાત શાનો થાય છે? ચોખાને શું કરે ભાતે ભાત થાય? ઈંદ તે દૂધ નેયું છે? એ પ્રશ્નની પછી કાંઈ પૂછ્યું નહિ માટે તે નકામા નેવો હતો. જો તેની પછી કોઈ બાળકને પૂછ્યું હોત કે દૂધ અને પાણીમાં શો ફર? એકલા દૂધથી કોણ જીવે છે? જો ઉત્તર કે ખરો ઉત્તર ન મળે તો પૂછી શકાય કે જેમના ઘરમાં થોડા મદીનાનું ધાવણું બાળક હોય તેઓ હાથ જમા કરે. તે બાળક ભાત કે રોટલા ખાય છે કે નહિ? નથી ખાતું તો શાથી જીવે છે? એકલા પાણીથી જીવી શકે કે નહિ? ઈંદ આ પ્રશ્નો પૂછવામાં યાદ રાખવું કે તેમાં વખત ઝાઝો જવા દેવો નહિ. પહેલી અને બીજી ચોપડીઓ શીખવવાનો મુખ્ય હેતુ વાંચતાં અને જોડણી શીખવવાનો છે. વાંચવાના પાઠને મનોરંજક કરવાને અને તેની જોડે થોડું અવલોકન કરતાં શીખવવાને માટે વાંચેલા પર થોડા પ્રશ્નો પૂછવા. જોડણીનો વખત વાંચવાના વખતથી જુદો રાખવો નોંધ્યે કે વાંચતાં શીખવવા પર વાંચનના અર્થ કલાકમાં વધારે લક્ષ આપી શકાય.

શીખવનાર ૧લા વર્ષનો સ્કાલર—ધોરણ ૩મનો વર્ગ. નિશાળીઆ ૧૮. ચોથી ચોપડી પાઠ ૯૯ માં.

પાઠ કવિતાનો છે, જે જુદા જુદો છે. તેમાંનો પહેલો જુદો વર્ગને

ગઈ કાલે શીખવ્યો હતો. આજે બીજો છંદ કુંડળીએ છે તે શીખવવાનો છે. શિક્ષકે આરંભમાં પરીક્ષા કરવા માંડી. જેમને આ છંદ વાંચતા આવડતો હોય તેમણે આંગળી લાગી કરવી એમ જોલી આરંભ કરવો હતો, અથવા આ પાઠમાં જે છંદ તમે શીખી ગયા તેના દાખલો આ છંદનો દાખ જુદો છે તે જેમને આવડતો હોય તેમણે આંગળી ઉઠી કરવી એમ ન પૂછતાં પાઠ શીખવેલો હોય અને પરીક્ષા કરવી હોય સ્થિતિ જેમ પૂછવામાં આવે તેમ એક જોડરાતે આસા કરી કે તું વાંચ. બે લીટીઓ તેની પાસે વંચાવી. બરોબર વાંચી શક્યો નહિ એટલે બીજાને શિક્ષકે કહ્યું તું વાંચ. તેણે પણ ખરું વાંચ્યું નહિ, એટલે ત્રીજાને કહ્યું તું વાંચ. એમ ફટલાક કને પહેલી બે લીટીઓ વંચાવી. એ જોડરાતે આવડે છે નહિ તે જાણવા વિના શા માટે વંચાવ્યું હશે? કારણ એજ કે શીખવ્યું કેમ તે જાણવામાં ન હોવાથી પરીક્ષા કરવા માંડી જાય છે. વાંચનની ચોપડીની પ્રસ્તાવનામાં વાંચતાં શીખવવાની રીત લખી છે તેપર અને ફળવણી પ્રકારમાં પણ તે રીત લખી છે ને તે શિક્ષકને શીખવેલી છે, તથાપિ તે ધ્યાનમાં રાખી પાઠ આપતો નથી. શું પ્રાકૃતિસિંગ સ્કૂલમાં પણ સ્કાલરો એમજ કરતા હશે? શિક્ષકે પડે આ આખો છંદ વાંચો સંભળાવી ફટલાક જોડરાકને વંચાવેલો હતો, અને જેમને આખો વાંચતાં બહુ મુશ્કેલ પડે તેમની પાસે તેમાંની થોડી લીટીઓ વંચાવવી હતી; પણ ઘણાક આખો વાંચી શકત એમ જણાય છે, અને તે વાંચવો રસિક લાગત. કેક શબ્દનો અર્થ ખોટો સમજાવ્યો. એમ બાસે છે કે શિક્ષકને બરોબર નથી આવડતો. એક શબ્દને માટે બીજો શબ્દ આવડે છે, ઉદાહરણ, કેક એટલે નિશો, પરંતુ કેકનો કે નિશાનો અર્થ સમજાવી શકતો નથી. એક જોડરા પાસે એક શબ્દની જોડણી કરાવી તે તેણે ખરી કરી. શિક્ષકે પછી તેને કહ્યું પાઠો ઉપર લખ. એમ તેનેજ લખવાને ન જોલાવતાં કોઈ બીજાને જોલાવ્યો હોત તો બે જોડરા કાગળ લાવ્યા હોત અને વર્ગ ધ્યાન એવાં વધારે આપત.

સૂચક અને શીખવવાના પ્રશ્નોને ઠેકાણે પરીક્ષાના પ્રશ્નો પૂછ્યા, ખરી પદ્ધતિ પ્રમાણે પાઠ શીખવ્યો નહિ.

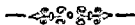
ભૂમિતિ શીખવવાની પદ્ધતિ.

પાઠ ૬ ઠો.

પાંચમા પાઠમાં ૧૨મી વ્યાખ્યા પર્યંતની નોટ લખી છે. એ વ્યાખ્યા ૧૩મી કલમમાં છે. ૧૪મી કલમ શીખવી આરંભમાં છદ્દા ધોરણના વર્ગને કદાચ પડશે માટે તે હાલ મૂકી દેવી, અને ૧૫મી કલમમાં ૧૩મી વ્યાખ્યા છે તે શીખવવી. એમાં નવું કંઈ નથી. તમારી રહેઠેની સીમા દેખાડો? આ કાળા પાટીઆની મધ્યાદા બતાવો? આ ચોપડીની હદ બતાવો? એવા પ્રશ્નોથી જોકરાને જણાવવું અને તેમની પાસે કહેવડાવવું કે કોઈ વસ્તુ કે આકારનો છેડો ને તેની સીમા કે મધ્યાદા છે.

૧૪મી વ્યાખ્યા શીખવવામાં પ્રથમ શિક્ષકે કોઈ નિર્દેશાળીઆને કોઈ આકૃતિ કાઢવાને કહેવું, કોઈ બીજાને બીજી જાતની આકૃતિ કાઢવાને કહેવું; એમ શીખનારા પાસે ત્રિકોણ, ચોખ્ખું, પંચખૂણું, છખૂણાદિક આકૃતિઓ કાળા પાટીઆ ઉપર કઢાવવી અને તેઓને ભૂશીનાખવી નહિ. પછી પૂછવું કે આ બધી આકૃતિઓની લીટીઓની વચમાંની જગ્યાને શું કહેવામાં આવે છે તે જોએને આવડતું હોય તેઓએ આંગળી જામી કરવી. કોઈ જોરે ચોપડીમાંની વ્યાખ્યા વાંચી હશે તો તે જવાબ દેશે કે એને સફાઈ કહે છે. પરંતુ કોઈ કહી શકે નહિ તો પૂછવું કે આ પાટીઆના પૃષ્ઠ ઉપર હું જ્યાં હાથ ફેરવું છું તેને ભૂમિતિમાં શું કહે છે તે તમે શીખી ગયા છો? પાંચમી વ્યાખ્યામાં તેનું નામ છે. એપરથી તેઓ સફાઈ શબ્દ કહી શકશે. પછી પૂછવું કે આ આકૃતિઓની લીટીઓની વચમાં શું તે હવે કહો? આકૃતિઓની લીટીની વચમાંની જગ્યાને સફાઈ કહે છે. તે આવડે ત્યારે પૂછવું કે એક લીટીથી બનેલી આકૃતિ કોણ ચીતરી શકે છે? કોઈ નં કાઢી શકે તો પૂર્ણ ગોળ ચીતરી પૂછવું આ આકૃતિ ફરતી લીટીઓથી યદ્યપિ? પછી પૂછવું, બે લીટીઓથી યદ્યપિ આકૃતિ કાઢો. સઘળી તરફથી ઘેરાયેલી નહિ એવો આકાર કાઢે તો કહેવું એને ભૂમિતિમાં આકૃતિ કહેવામાં આવતો નથી. જે કહેવું તે પાકું કરાવતાં જવું. જોકરાને ન આવડે તો શિક્ષક અર્ધ ગોળ કાઢી તેના બે છેડા સાંધા લીટીવડે સાંધા લઈ પૂછવું કે આ આકૃતિ ફરતી લીટીઓથી યદ્યપિ એ

પછી ગોળ આકૃતિની સદાઈ દેખાડી. પૂછ્યું કે એના ઉદ કટલી લાંટીઓથી યજી છે. એમ ચિત્રેલી સઘળા આકૃતિઓ વિશે પૂછ્યું કે તો હવે આકૃતિની વ્યાખ્યા તમે રચો ? એ રીતે નિશાળી-આના કને ૧૪મી વ્યાખ્યાનું વાક્ય પોતે કરેલા અવલોકન પરથી નિર્ણયવું. એ રીતે શીખવ્યાથી ભૂમિતિના અભ્યાસનું મોટું ફળ મળ્યે. નિશાળીઆ પાસે ભૂમિતિની ઓપડી હશે તેપરથી, કે, પાંટીઆ ઉપર લખી એકદમ વ્યાખ્યા ગોખાવવી નહિ. આ રીતથી વખત ઘણો જાય એમ આ લખાણ ઉપરથી જાણે, તથાપિ હોશીઆર મહેતાજી એકપથી પ્રશ્નો પૂછી થોડા વખતમાં શીખવી શક્યે. ૧૪મી વ્યાખ્યાની નીચે એ કલમો છે તે હાલ મૂકી દેવી.

વાઝવર્ગોને માટે વાર્તાઓ.

સને ૧૮૮૭માં કરેલાં ધોરણોમાં નાનાં બાળકોના વર્ગનું ધિરણુ છે તેમાં “સાદી તે રસ લાગે એવી વાર્તાઓ સુખ્ય મહેતાજીએ કોઈ કોઈ વખત કહેવી” એમ ફરમાવ્યું છે. આ ફરમાનને અમલમાં લાવવા સંબંધી જેમને અનુભવ થયો છે તેઓનો એ અનુભવ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો અભિપ્રાય પ્રગટ કરવાની અમારી ઇચ્છા છે. અમારા સાંબળવામાં અને નોવામાં એમ આવ્યું છે કે એ ફરમાન અમલમાં બરોબર લાવી શકાતું નથી કેમકે આરથી છ વરસની ઉમરનાં બાળકથી સમજી શકાય, તેમને રસિક લાગે અને યાદ રહે એવી સુનીતિયુક્ત વાર્તાઓ હજી સુધી જડી નથી. ધોરણો મૂળમાં ઇંગ્લેન્ડમાં લખ્યાં છે તેમાં “નર્સરી ટેલ્સ” એ શબ્દો છે. “નર્સરી ટેલ્સ”માં સુનીતિ શીખવવાનો હેતુ નથી, અનીતિનો વિચાર ઉત્પન્ન થવા વિના તેમને ગમત થાય એવી તેઓ ઇંગ્લેન્ડમાં છે, પણ તેઓ ઇંગ્લેન્ડ સાકની રીતઝાતને અનુસરવી હોવાથી તેઓનું બા-વાંતર કામ લાગે તેમ નથી. બાળકોને રમાડનાર તેમના મા કે બીજા કોઈ તે વાર્તાઓ કરે છે તેવારે બાળકોને ગોખાવતાં નથી, અને બાળકો તે વાર્તાઓ પૂરેપૂરી સમજી પણ શકતાં નથી, ને તેમાં તેમની પરીક્ષા થતી નથી. નિશાળમાં તો જે વાર્તા કહી તે બાળકોએ ગોખીને પાર્યંત

પરીક્ષામાં કહેવી જોઈએ એમ ધારવામાં છે તેથી, બાળ-વૌરણના એ ભાગને અમલમાં લાવવો કઠણ પડે છે. એ વાર્તાઓ મારફતે બાળકોને સુનીતિનો બોધ કરવો એમ માની કેટલાક શિક્ષકો નથી વાતો જોડીને કહે છે. પણ તે વાતો રસિક હોતી નથી, અને તેઓથી બાળકોને રમુજ પડતી નથી.

એવી વાર્તાઓ લખી માકલનારને ઈનામ આપવાની જાહેર ખબર આ પત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાથી દેશમાં ચાલતી ઘણીક વાર્તાઓ લખાઈ આવી. એ વાર્તાઓને વાંચી જોતાં તેઓમાંની એક બાળવર્ગને યોગ્ય માધ્યમ પડતી નથી. તો હવે શું કરવું ? આ બાબત પર અમે સલાવવાને અને સૂચના મેળવવાને આ વિષય લખ્યો છે. આ વિષય પર મહેતાજીઓની અને તેમના ઉપરી સાહેબોની સૂચના આપણા ખાતાને લાભકારી થઈ પડવાનો સંભવ છે.

પુસ્તકોની પહોંચ.

પચીસ વરસનું પંચાગ—સંગ્રહ કરી પ્રગટ કરનાર હરીલાલ ગીરધર-દાસ કકર રહેવાસી અમદાવાદ શહેરમાં તાજપુરમાં. કીમત ૩ આના.

માપત શાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો.—બનાવનાર-હાથીરામ ત્રીકમજી મહેતાજી મૂલ્ય રૂ. ૩૧).

સંગીતાદિત્પ, પૂર્વભાગ—રચનાર જામનગરના પ્રખ્યાત મરહુમ આદિત્યરામજી. પ્રગટ કરનાર તેમનાં પુત્રો કેશવલાલ તથા લક્ષ્મીદાસ.

પ્રાચીનકાવ્યમાળા ગ્રંથ ૩. ગિરિધરકૃત રાજસૂય યજ્ઞ, કીમત રૂ. ૩૧ શ્રીમાન ગાયકવાડ સરકારને ખરચે પ્રસિદ્ધ કરનાર હરગોવિંદ હારકાદાસ કાંટાવાળા અને નાયાશંકર પૂજશંકર સાસ્ત્રી, વડોદરા.

આ ચારે પુસ્તકો ઉપયોગી છે. વિસ્તારથી પુષ્કળ જાહેરખબરો પ્રગટ કરેથી ઘણી પ્રતો ખપવાનો સંભવ છે. એ ગ્રંથોમાં શું છે તે લોકો જાણે તો વેચાતી હવાનું તેમને મન થાય.

ભૂગોળશાસ્ત્રની માર્ગોપદેશિકા.*

૩ પહેલું નકશો અને તેની બનાવટ.

ત્યારે તમે ઇંગ્લેન્ડ કે સોગદાંની બાજુ અથવા વાઘ બકરીની રમવા બેસો છો ત્યારે તમે રમત રમવાનો રમાલ કે એક પાટીક ઉપર આંકા પાડેલા હોયછે; તે તમારી પાસે રાખી તે ઉપર દાવ એ તે નજરે જોઈ શકો છો; પરંતુ જો તે પાટીક દરેક માર્ગલ સમ હોય, અને તેના ઉપર તમે રમતના એક કરવાનું ધારો તો તે કરો? એવા મોટા માપવાળા પાટીઆ ઉપર એકલાને તમારી પાસે બોમીઆ જોઈએ, તે બોમીઆ તે એ કે તેનો નકશો કાગળ ઉપર તેમાં દરેક મોટાઈ બતાવી શકો છો, અને તેના ઉપર રમાય એવી ર બનાવી શકો છો કે જે ઉપરથી પેલા દરેક માર્ગલ સમ ચોરસ પાટ ઉપર જણાવી શકાય છે.

૪ તમે કદાપી મોટા લશ્કરના આગેવાન અમલદાર હો અમારે મોટી લડાઈમાં ઉતરવાનું હોય તે વખત તમારા તાબાની પલટ તોપખાનું, ડાક્ટરના હાથ નીચેની દવાશાળા, ઇંજનેર વગેરે હોય, લશ્કરની હીલઆલ તથા તેમાંના અરેખરી હકીકત તમારા મિત્રને કે જેના નોકર હોય તેને કહેવાને ઈચ્છતા હો, તથા તમારા લશ્કરે માંગે હોય ને દાણાનું ખજું કમજે ક્યું હોય, તેના આગળ જાડો રહ્યાં હોય તથા તે રસ્તો બચાવ કરવાને વાસ્તે કેવા પ્રકારનો છે એ કહેવું હોય; હુંકામાં એટલુંજ કે લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારથી તે અંત આવી એ બતાવવાને તમે શું કરો? તમારે એ ખજું કાગળના ઉપર દારી બતાવવું જોઈએ, તથા તેના ઉપર બરાબર-અસાધુમાં બીજનો ઉલ્લેખ સંબંધ છે તે પણ બતાવવો જોઈએ; તમે બહુનમા પુલ્કેત તરફ નજર કરો તો તે તમામ તમારી નજરેનજર દેખાવુંજ બીજી રીતે તેનો નકશો ચીતર્યો હોય તો તે દેખાય અને તે તમારા મિત્રને બતાવો તો તેને સહેલથી માલુમ પડે કે અચુક પડે ક્યાં મૂકવામાં આવી હતી, હુંકામાં આખા દિવસમાં ત્યાં રી રીતે

* ગયા અંકથી આલુ. રચનાર રા. રા. દેવાશંકર અબ્બાસમ

ને અદૃષ્ટ છે. નો કે તે ટેબલ જેટલી ઉંચાઈએ જઈ શકે છે તથા તમારી આંખની જેવી શક્તિ છે તેવીજ તેને શક્તિ હોય છે તથા ટેબલ ઉપર માયાક્રિયા કરી વખત ન યુમાવતાં યુસાકરી કરી શકે છે, અને સર્વ જોઈ શકે છે. હવે ટેબલ ઉપર જે બનાત છે, તેને મૂલક (પૃથ્વી) માનો અને કીડીની જગ્યાએ તમે છો એમ માનો તથા તેનો દેખાવ છે તેને નક-જો એવું માનો.

(અપૂર્ણ.)

અંધાવલોકન.

મુગ્ધાવવોધમ્.*

આ બધી તો ન્હાની ન્હાની અને સ્થલવિશેષની છુટક ચૂકો છે. પરંતુ આ અંધનું સ્વરૂપ ઓળખવામાંજ રા. હરિલાલે એક મોટી ભારે ભૂલ્ય કરી છે. અને તેથી કરીને, વિવેચકદષ્ટિમાં આમી આવીને, ખરેખરી વિપરીતતાજ થઈ છે, અને અંધના સ્વરૂપનું યોગ્ય અન્વીક્ષણ ન કરાવનારી આતિ ત્વરાને જરા કપકો દેવા જેવું થયું છે. આ સ્વરૂપ ખરું ન ઓળખાવાનું એક ખીચું કારણ પણ લાગે છે;—તે, સ્વભાષાનું અત્યંત અભિમાન. “૫૦૦ વર્ષ ઉપર પણ ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ હતું” એમ જણાવવાની દોંસથી આ અંધને ગુજરાતી ભાષાનુંજ વ્યાકરણ જાતી લીધું છે. પરંતુ આ અંધ તો માત્ર ગુઢને તે વખતની પ્રાકૃત મારફત સંસ્કૃત વ્યાકરણના સરજ નિયમો શીખવવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે, સંસ્કૃત મોંઝાપદશિકાજ છે એમ આ અંધ તપાસી જોવાથી હમને તો નિર્વિવાદ લાગે છે. આ અભિપ્રાયનાં કારણો જણાવતા પહેલાં, રા. હરીલાલ પોતાની વિપરીત કલ્પનાને વશ થઈ, કેહવી રીતે લયજા છે, તથા હમને કહેવાં કાંકાં મારવાં પડ્યાં છે, તે જરાક સમજીયું.

પ્રથમ તો Analfusis માંજ ને એક રૂકાણે બૂધ્યો થઈ છે તે આ કલ્પનાનું કુળ છે. વિભક્તિમાં સંજોધન નથી આપી એમ એ કહે છે તે આજ કલ્પનાનું કુળ ઉપર સમજ્યુંજ છે. તેમજ—

* ગયા અંકથી ચાલુ. રચનાર રા. રા. હરીલાલ હરસદરાય.

યોગ્ય લાગેછે?—હા, એનું અનુકરણ થયેલું જોવાની મારી ઈચ્છા છે. બાળ-શિક્ષક સ્ત્રીઓની કોલેજોના શિક્ષકોમાંના ઘણાકને બુદ્ધિના ઉપયોગનો બહુ જ યોગ્ય અનુભવ મળે છે તેથી મારા મનને નેટલું લાગેછે તેના કરતાં ટૂંકિંગ કોલેજોની બીજા કોઈ પણ બાળતથી વધારે લાગતું નથી. બીજા બાળ-તોમાં સારી રફૂલો અને કોલેજોમાં શું શું કરવામાં આવેછે તે જાણવાની તેમને ઘણી વધારે જોગવાઈઓ મળે એવું હું ઈચ્છું છું.”

મી. ફિચે ફ્રેમ કેળવણીની જે સેવા બજાવી છે તે સેવા બદલ તથા તરણ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓને ઈંગ્લાંડમાં રહીને પોતાનો અભ્યાસ કરવામાં માર્ગ બતાવી તથા સહાયતા આપી તેમના પર તેણે જે ઉપકાર કર્યો છે તે બદલ તેને લીનમન આવૂ ઓતરના ચેમ્પીરના કોસ અને “એવેર” એવો ચાંદ અને ઈલકાબ આપ્યો છે એમ ઈંગ્લાંડના છેલ્લા સમાચારપત્રથી જાણવામાં આવ્યું છે. હિંદના જે તરણ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓની પોતાના ધંધાનું જ્ઞાન વધારવાની ઈચ્છા હશે તેમના પર પણ મી. ફિચે એટલી જ મહેરબાની રાખશે તે વિષે અમને જરાયે અંદેશો નથી.

(મુંબઈ એજ્યુકેશનલ રેકૉર્ડ.)

આરોગ્યતા વર્ધક સુધારા વિષે બાપણ.

ભાપણ ૨૦ મું.

તાજ વાની આવ જા.—એની અગત્ય વિશે લોકોની ખાતરી કરવી મુશ્કેલ છે, તથાપિ એની પહેલી જરૂર છે, એ વિશે પાછળ વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે.

ધરોની સંભાળ—જાણનેબદલ મારીથી ધરોને લીપવાની બહામણ પાછળ કરવામાં આવી છે. ધરોને વરસમાં બે વાર, એ અને અંકડોઅર મંદીનામાં, સોજવાની જરૂર છે. બીલો પર ખુસાનકારી પદાર્થ વળગીને તેનો ચર ખાઈઓ હાથ તેનો ગરમ ચૂનો નાશ કરે છે.

ભાષણ સૂઝ.—એ રોગનું બીજું કારણ છે. ભાંવ છેક કોરી જળાય, પરંતુ ઘોડા તમ બોદવાથી બેજવાળી માલૂમ પડશે. દરેક માણસને મારે એક એક ખાટલો જોઈએ. એનો ખર્ચ માત્ર ઘોડા આના પડશે.

લાકડાંની ઈસો અને પાયા અને મુંજ એટલાં પામાં નેઈયે. ભેજવાળી ભાંધ પર સૂવાથી તાવ આવે તેનાથી એ વડે ઘણું રક્ષણ થયે.

શીતળા કઠાવવા.—મુખીએ એનાથી યતા લાજ લોકોને સમજાવવા. શીતળા કાઢનારો ગામમાં આવે તે વારે તેને બનતી મદદ તેણે કરવી નેઈએ. બળીઆ કાઢનારો ફરીને ગામમાં આવે તે વારે જે છોકરાંને શીતળા ન કઠાવ્યા હોય તે સર્વે છોકરાંને તેના કને લેઈ જવાની લોકોને તેણે વખતે વખતે ચેતવણી આપવી નેઈએ. મોટપણે ફરીને કઠાવવાથી વિશેષ રક્ષણ થાયછે.

તાવતી સ્ત્રી.—એ આગ્યા પહેલાં મુખીએ ગામના લોકોને જાગૃતી તાવથી પોતાનું રક્ષણ કરવાને તેઓ કેવી રીતે ઘણું કરી શકે તે તેમને સમજાવવું. તાવથી બચવાના ઉપાય વિષે પાછળ કહી ગયા છીએ.

કોગળિયું.—કોગળિયું ચાલવાની ધારતી હોય તે વારે વિશેષ સંભાળ લેવી નેઈએ. એ વિષે પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે.

જન્મ મરણની નોંધ.—હમણા સરકાર જેટલાં જન્મ અને મરણ થાય તેઓની નોંધ કરાવી હિસાબ રખાવે છે, અને દર દશ વર્ષે વસ્તીગણક કરાવે છે, અર્થાત્ દેશમાં કેટલાં માણસો વસેછે તેની સંભાળથી ગણતરી કરાવે છે. અત્તાન લોકો આનો ઉપયોગ સમજતા નથી; ઘણા લોકો ધારે છે કે વધારે કરવેરા નાંખી શકવાને એમ કરેછે. પરંતુ એથી બહુ કાચલો થાયછે અને એને કરવેરા નેડે કચો સંબંધ નથી.

પોતાનાં છોકરાં તંદુરસ્ત અને મુખી રહે એવું દરેક બાપ ઈચ્છે છે. મોટાં યવા પછી છોકરાં પરદેશ જાયછે તેવારે તેઓ ક્ષેમકુંશળ છે કે નહિ તે લખી જણાવે એવું બાપ ઈચ્છે છે.

સરકારની ઈચ્છા પણ કાંઈક એવીજ છે. સારો રાજ પોતાની પ્રજાના પિતા સમાન છે. પ્રજાની સંખ્યા લાખોની હોય તેવારે જન્મ મરણના આંકડા અમલદારો લખી મોકલે, તેપરથી પ્રજાની મુખાકારી કેવી છે તે રાજના જાણવામાં માત્ર આવે. જન્મ યવા નેઈએ તેનાથી ઓછા થાય ત્યારે લોકો આગાદીમાં નથી એવું જણાય છે. મરણ યવાં નેઈએ તેનાથી ઘણાં વધારે થાય ત્યારે તેમ યવાનાં કારણોની તજવીજ કરવામાં આવેછે અને તે કારણો દૂર કરવાના ઉપાય કરવામાં આવેછે. જન્મ મ-

રણુ વિશે ખબર આપનામાં ન આવે તો જે બાપ પોતાનાં જોકરાં હવતો છે, કે મુઆંછે તે બાણી નથી તેના જેવી સરકારની સ્થિતિ થાય અને તેથી કરીને તેઓનું હિત થાય. તેવું કાંઈ કરી શકે નહિ.

જન્મ મરણની નાંધ ઈલાંડમાં કેટલાક વખતથી કરવામાં આવે છે અને તેથી લાં-ધણે કાયદો થયો છે. લોકોની આરોગ્યતામાં વધારો કરવાનું એથી ઘણું કરી શકાયું છે. પહેલાં લશ્કરમાંના હંજર સિપાઈઓમાંથી આશરે અઠાસિપાઈ દર વરસે મરણ પામતા; હંમણા એટલીજ સંખ્યામાંથી દર વરસે આશરે આઠ માત્ર મરે છે. એજ પ્રમાણે આ દેશમાં મંદનાડ અને માત ઓછાં થાય એવી સરકારની ઈચ્છા છે.

મુખીએ ગામના લોકોને તાકીદ કરવી કે તેમનાં ઘરમાં જન્મ અથવા મરણ થાય તેની ખબર એવીસ કલાકની અંદર આપવી કે તેના નાંધે ગામના દફતરમાં કરવામાં આવે.

મુડદાને દાટવાં કે બાળવાં.—નદી કાંઠાના જે ભાગમાંથી પીવાનું પાણી લેવામાં આવતું હોય તેને નીચલાણે સ્થશાન હમેશહોવું જોઈએ. મુડદાને ગામમાં દાટવા દેવાં નહિ અને કચરો છ દુર જાડી ખોદવીજોઈએ. મુખીએ એપર લક્ષ રાખવું.

સજા.—જે લોકો તળાવ અથવા કૂવાનું પાણી ખગાડે, જે સ્થળોમાં કચરો નાંખવાની મના કરી હોય તે સ્થળોમાં કચરો નાંખે, જે લોકો અપદૃશ વગેરે કરે, તેઓને દંડની અથવા કેદની શિક્ષા કરવાની સત્તા કેટલાક મુખીઓને હોય છે. આ નિયમાને લોકો ખુશીથી અમલમાં લાવે માટે તેઓથી થતા કાયદા તેમને સમજાવવા એ ઉત્તમ છે. તેમજ તેમને એતાવવા કે તેઓએ નિયમા તોડવાનો દુરાચલકરણે તો તેમને શિક્ષા થશે.

ઉપલી સૂચનાઓ અમલમાં લાગ્યાથી કોગળિયાથી, તાવથી, અને ખીલ રોગોથી ઘણા માણસોના જીવ બચશે એટલુંજ નહિ, પણ ગામડાના લોકોની આરોગ્યતા પહેલાં કરતાં વધારે સારી થશે, અને તેમનાં જોકરાં નીરોગી અને મજબૂત થશે, તથા આરોગ્યતા એ સંપત્તિ છે એવી ઈચ્છામાં કહેવત છે તેની સત્યતા બધા વર્ગના લોકોના સમજવામાં આવશે.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ સું.

અક્ટોબર

૧૯૯૦.

અંક ૧૦ મો.

કુંભારની કલા. ભાગ ૧ લો.

૬ ઠા ધોરણના વર્ગને શીખવવાના પાઠની નોંધ.

જોડ જાણવી. આપણામાં જોડ શી છે, આપણું જોડું કે ઉત્તરનું, નળનું કે નકારું શું છે તે જાણવું એ સુધારાભણી જવાનું પહેલું ડગલું છે. જ્યાં લગી આપણામાં ખામી શી છે, આપણું માનું શું છે તે જાણવું નથી કે સ્વીકાર્યું નથી ત્યાં સુધી સુધારો કરવાની ઈચ્છા સુધારાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી; ત્યાં લગી સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં અને પ્રયત્ન આવતો નથી. પોતાથી કોઈ માલ ખીજ વધારે સારો બનાવે છે એવું જાણવામાં આવ્યાથી તેઓ શી રીતે વધારે સારો બને છે એ જાણવાની ઈચ્છા તેનામાં થવાનો સંભવ છે, અને જાણવાની ઈચ્છા થયા પછી તેની જોળ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનું મન થવાનો સંભવ છે. કારીગરોમાં કોઈ વધારે પુદ્ધિમાન, વધારે છત્રાળ, લોભી, અને આગ્રહી હોય છે. એવા કારીગરને તેના હુનરમાં સુધારો કરવાની સૂચના કરવામાં અને મદદ આપવામાં આવે તો તેનું મન તે સુધારાભણી વળે એવો સંભવ છે. ઉદાહરણને માટે આપણે કુંભારનો રમાં સુધારો. હુનર લેઈએ. આપણા દેશના કુંભારના હુનરમાં સુધારો કરવામાં આવે તો તેમની કમાઈ વધે અને હમરો રૂપિઆનો નવો રાગગાર જાગે. આપણા કુંભારને એ સૂચના કોણ કરી શકે ? ઉત્તર—આપણા રાજ્યકર્તા, આપણાં દેશી રાજ્યોના કારભારીઓ, આપણી નિશાળના મહેતાશ્રીઓ તથા

નિશાળોમઠ બહુલા સુવર્ણના ધારે તો કરી શકે. તેમના મનમાં એકાદા ઉત્પન્ન થાય અને તે ઇચ્છા પાર પાડી શકાય માટે આ પાઠ લખવામાં આવ્યો છે. પાઠ શીખવતી વેળાએ ગામના કુંભારોને હાજર રાખવાની ગોઠવણ થઈ શકે તો કરવી. વર્ગની આગળ કોડીઆં, કુંડાં, વગેરે ગામના કુંભારોના બનાવેલા ધાટ તથા ચા પીવાનાં ચીની ચલાણાં, રકાખીઓ, વગેરે ધાટ મળી શકે તે રાખવા.

કુંભારની કળા

પ્રાચીન છે.

ઘણીક પ્રાચીન કળાઓમાંની એક કુંભારની કળા છે. માટીની ઇંટો, નેવાં (નળીઆં), કોડીઆં, કુંડાં, કલેડાં, હાલાં, માટલીઓ, બરણીઓ, આદિક ધાટ બનાવવાની કળા માણસ જાતે ઘણા પ્રાચીન કાળમાં શોધી કાઢી. પ્રથમ એ હુનર ઘણી અનિપુણ અવસ્થામાં હતો. માણસો સુધરતાં ગયાં તેમ તેમાં સુધારો થતો ગયો. કેટલીક પ્રજાઓ વધારે સુધારો કરી શકી; કેટલીક ઓછો કરી શકી.

વર્ગો.

કુંભારના કારખાનામાં માલ બને છે તેઓના મુખ્ય ત્રણ વર્ગો કરી શકાય—૧ માટીનાં વાસણ, ૨ ચીની વાસણ, ૩ પોર્સેલેન. (આ ત્રણે પ્રકારના ધાટ મેળવી શકાય તો વર્ગને દેખાડવા. પોર્સેલેન મોંઘો હોવાથી મળવો મુશ્કેલ છે, પણ પહેલા બે તો સહેલથી મળે તેવા છે.) દેખાડવાથી જોડ સમજાય.

ચીની વાસણો.

કુંભારના હુનરમાં મોટો સુધારો પ્રથમ ચીનમાં થયો હતો એવું સંભવે છે, કેમકે જાગ્યામાં જાચી જાતના પોર્સેલેનનું નામ આખી પૃથ્વીપર ચીની વાસણ છે. તથાપિ તે ચીની સાલ કે તેનો ઈતિહાસ માલૂમ પડ્યો નથી.

કેટલીક પ્રાચીન

ધર્વીસનની પૂર્વે મિસર (ઈજિપ્ત)ના લોકો જીણી રેતીને બટ્ટીમાં તાપથી પકવી તેનો બૂકો કરી તે બૂકાના ધાટો બનાવી તે ઉપર ચક્રમકના રસનો ટોળ દેતા. પણ પ્રાચીન ચીની ઇજિપ્તના જાણમાં ચીસની એ કળા સર્વોત્તમ હતી. ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ આવશે.

પહેલાં લાંબા કુંભારો પોતાનાં વાસણો ઉપર પાકા રંગની છાંયીઓ ચીતરતા તથા વેલ વગેરે નકશી તેઓ (વા-

સણીપર ચોંટાડતા. ઇંટકીના કુંભારો પોતાનાં ઘાટ ઉપર પૂતળાં બનાવતા. રોમન રાજ્યના પ્રસારની જોડે જોડી બનતાં માટીનાં અને ચીની વાસણો બનાવવાની કળા તેમના જીવેલા દેશોમાં ફેલાઈ. અરબ લોકો નળીઆ ઉપર કાચનો દોળ ચડાવવાની કળા મિસરના અને આસીરીઆના કારીગરોથી શીખ્યા હતા. ઇ. સ. ના પાંચમા સદકામાં પશ્ચિમ રોમન રાજ્યના તૂટવાથી તેના તાબાના મૂલકોમાંથી ચીની વાસણ કરવાનો હુકમ નાશ પામ્યો.

માટીનાં વાસણની આપણા કુંભારો ચીકણી માટીમાંથી કાંકરા અને બનાવટ. કાંકરીઓ કાઢી નાખી તેમાં પાણી ભેળા ફેલ કરી તેના ઘાટ ઘડેછે અને ચાકપર ચડાવેછે. ચાક એટલે વ્યક્ કે પેટું (નિશાળીઆને કુંભારને કારખાને તેડી જઈ તેઓને ઘાટ કઢવી રીતે ઘડેછે તથા ચાકનો ઉપયોગ શી રીતે કરેછે તે દેખાડવું). એમ તૈયાર થયેલા ઘાટને બઢીમાં પકવેછે.

ચીની વાસણની ચીની વાસણ બહુ ઘા પકવેલા ચક્રમકનાં બનેછે. જેમ બનાવટ. છે કે ચૂનો બનાવવાને મરડીઆ કાંકરા કે ચૂનાના પત્થરને બઢીમાં પકવવામાં આવેછે તેમ ચક્રમકના પત્થરાને અને ચક્રમકની રેતીને બઢીમાં પકવેછે અને એમ પકવેલા પદાર્થને વાટીને તેનો યારીક બૂદો કરેછે. એ બૂકાનો પાણીવડે કાલ બનાવેછે અને તેના ઘાટો ઘડીને ઘાટોને ચાક ઉપર ચડાવે છે. એ બૂકા રંજિ ઘોળા હોવાથી તેઓ ઘોળાં થાયછે તથા તેની ઉપર રંગીત ચિત્ર ચીતરવાં હોય તો ચીતરી થકાયછે. પકવેલા ચક્રમકના બૂકાના ઘાટોને બઢીમાં એવી રીતે પકવવામાં આવેછે કે તેઓ કાળા થાય નહિ. બઢીમાં પકવ્યા પછી તે ઘાટો ઉપર માત્ર ચડાવેછે, અથવા મીઠું અને સીસું એ બેને અગ્નિવડે ઝોગાળી તેનો દોળ ચડાવેછે.

પોર્સેલેનની બ. જાડી જાતનાં ચીની વાસણો પોર્સેલેન કહેવાય છે. નાવટ. તેઓ ઘણાં પાતળાં અને નાજુક હોયછે, તથા કાંઈક પારદર્શક હોયછે. તેમાંથી આંરપાર દેખી શકાતું નથી, તથાપિ તેઓમાં થોડુંક અજવાળું પેશી શકેછે. જે વસ્તુઓનાં ચીની

ગેલે એટલે દહાડો યાપીએ ને આપમેલે એટલે રાત પડેલે. એ વખત છે. વાર, મહીનો, વરસ, એ વખત છે. વખત શબ્દ છોકરાના જાણવામાં છે. માટે આરંભમાં તે શબ્દ લેવો. એ સમજાયા પછી જે દિવસના ત્રણ મોટા ભાગથી આરંભ કર્યો હોત તો, સમજ સહેલથી પાડી શકાત. સવાલ, દિવસના ત્રણ મોટા ભાગનાં નામ કોઈને આવડે છે? જેમને આવડતાં હોય તેમણે આંગળી ઊંચી કરવી. કોઈ ખરો જવાબ ન દે તો પૂછવું કે તમે આજે પથારીમાંથી ક્યારે ઊઠ્યા? જ. સવારે. સ. સૂરજ આપમે છે તે વખતને આપણે શું કહીએ છીએ? જ. સાંજ. સ. આ વખતે સવાર છે કે સાંજ? જ. બપોર થઈ ગયા છે. આવો જવાબ ન દે તો પ્રશ્નને વધારે સહેલ રૂપમાં પૂછવો. આ વખતે તમે અહીં સીંચો છો તેને કયો વખત કહી શકાય તે જાણો છો? ન આવડે તો કહેવું હાલનો કે ચાલતો. પછી પૂછવું કે આ જના સવારના વખતને કયો વખત કહી શકીએ? વાહ એ ગયો કે આવવાનો છે? જ. ગયો. અને આજે સાંજ પડશે તે વખત ગયો કે આવવાનો છે? જ. આવવાનો છે. શિ. એમ વખતના ત્રણ ભાગ કરી શકાય— ગયો, ચાલતો કે હાલનો, અને આવવાનો. આ પાકું કરાવવું. ગયો વખતનું એક ઉદાહરણ જેઓ આપી શકે તેઓએ પોતાની આંગળી ઊંચી કરવી. કોઈને ન આવડે તો પૂછવું કે આજે શો વાર છે? જ. સોમવાર. ગઈ કાલે કયો વાર હતો? જવાબ. રવિવાર. આવતી કાલે કયો વાર? જ. મંગળવાર. તો ત્રણમાંથી આજે ચાલતો વાર કયો? ગયો વાર કયો? આવવાનો વાર કયો? પ્ર. ગઈ કાલે રવિવાર ગયો તે ગયો વખત કહેવાંય કે આવવાનો કહેવાય? ઇલાદિ. પ્રશ્ન. ઇ. સ. ની આ કેટલામી સાલ ચાલે છે? જ. ૧૮૯૦ની. તો ૧૮૮૯ની સાલ એ ગયો વખત કે આવવાનો? જ. વખતનું બીજું નામ કોઈ જાણો છો? એક નિશાળીએ ઉત્તર દીધો; કાળ. શિ. ખરો ઉત્તર છે. બધાને એ પાકું કરાવી પૂછવું કે વિક્રમ સંવતનું ૧૯૪૫મું વરસ એ ગયો કાળ કે આવવાનો? જ. ગયો. વિક્રમ સંવતની કેઈ સાલને આવવાનો કાળ કહી શકાય? જ. ૧૯૪૭. ખરો જવાબ છે. ૧૯૪૮ ને? તે પણ આવવાનો કાળ છે. ઇલાદિ. ૧૯૪૬ એ કેવો કાળ? જ. ચાલતો કાળ. શિ. વ્યાકરણમાં કાળના આવા ત્રણ ભાગ કર્યા છે. મેં શું કહ્યું? તેઓનાં નામ જેમને આવડતાં હોય તેમણે હાથ ઊંચા કરવા. (કોઈ કહે તો બીજાઓને તે સીખવવાં. કોઈ ન કહે તો શિક્ષકે સીખવવાં.) ગયા કાળને શું કહેવામાં

આવેછે? ભૂત-શબ્દની જોડણી કરો. 'ભૂત-શબ્દનો અર્થ' શો? વર્તમાન-શબ્દનો અર્થ શો? એ શબ્દની જોડણી કરો. ભવિષ્ય-શબ્દનો અર્થ શો? એની જોડણી કરો. ગુણો હું એ ત્રણે કાળને પાટીઆ ઉપર લખુ. જે-ભાઈ, તમે વાંચો. ૪૦

હવે કાળ પાટીયું ફેરવી અથવા તે ઉપર લખેલું ભૂતી નાખી પુનરા-વર્તન એટલે પરીક્ષા કરવી તેમાં પાઠ નહિ શીખવેલાં ઉદાહરણ માગવાં. અત્યારે ત્રણ વાગ્યા છે તો એક કલાક અગાઉ જ્યારે એ વાગ્યા તેને હાલ ક્યો કાળ કહેવો? ૪૦

એમ ત્રણે કાળમાં પૂરી સમજણ પડ્યા પછી બીજે દહાડે (વખત-શબ્દનો અર્થ શીખવવામાં એક પાઠમાં થાય તો ત્રીજે દિવસે) તેઓનો ક્રિયા જોડે સંબંધ અને તે બાધમાં શી રીતે દર્શાવીએ છીએ તે શીખવવું. એ શીખવવામાં ઉતાવળ કરી જ્ઞાન કાચું રહેવા દેવું નહિ. કરવું, જવું, જમવું, ભણવું, ધસાદિ ક્રિયાપદોને ત્રણે પુરુષો અને બંને વચનોમાં પ્રત્યેક કાળનાં વાક્યો વિધાર્થીઓ કને જોડાવવાં, એ આવડ્યા પછી દરેક કાળના વિભાગ એજ રીતે શીખવવા.

વસ્તુઓ વિષે પાઠ શીખવવામાં મૂલો.

તા. ૨૬મી જુલાઈ ૧૮૯૦ શનિવાર પ્રે. રા. ગૂ.

ત્રેનિંગકાલેજ, અમદાવાદ.

કથિત પાઠ શીખવનાર ૧લા વર્ષનો સ્કાલર લ. ફ. વિષય. મીણુ-પ્રા. સ્કૂલમાંનો ધોરણ બહારનો વર્ગ. નિશાળીઆ ૧૮.

“મૂલો, જોઈએ એટલાં પ્રદર્શનનાં સાધનો આપ્યાં નથી-મીણુ જોડે સરખાવી જોવાને નળાયું, લાકડાનો કકડો કે કોઈ બીજી ચીજે લાવવી જોઈતી હતી. શિક્ષકે પાઠ બરાબર તૈયાર કર્યો નથી. મીણુમાં ચોંટી જવા-નો શુણ છે તે શીખવ્યાની અગાઉ તે તાપથી ઝોગળી જાયછે, અને પછી ફરી જાયછે તે શુણ શીખવ્યા હોત તો સંબંધપૂર્વક અનુક્રમે શુણનું જ્ઞાન શીખનારાંઓને થાત. નોટ ખોટી લખી છે.”

મીણુ વિશે પાઠનો નોટ. અવલોકન કરતાં શીખવતું એ મુખ્ય હેતુ. મીણુના કકડા વર્ગની આંગળ મૂકવા ને સરખાવવાને લાકડાના અને નળીઆના કકડા તથા દીવો કરવાનાં સાધનો જોડે રાખવાં. મીણુખતી પણ રાખવી. વર્ગને પ્રત્યેક નિશાળીઓ પોતાના હાથમાં મીણુ લેઈ અવલોકન કરી શકે તેમ કરવું. એ યથા પછી આખા વર્ગને કહેવું કે મીણુનાં ગુણો જેમના જાણુવામાં હોય તેમણે હાથ ઊંચા કરવા. હાથ ઊંચા કરે તેઓમાંના પ્રત્યેકને એક પછી એકને પૂછવું. જે ગુણો તેઓ કહે તે ઉપરાંત ખીજ નળીઆની અને લાકડાની જોડે મુકામલો કરીને સૂચક પ્રશ્નોવડે શીખવવા. ઠીકઠું અને લાકડું બધા નિશાળીઆને હાથમાં આપી તપાસવા દેવાં. દીવો સજગાવી પ્રયોગ કરી મુખ્ય એટલે વિશેષ ગુણો દેખાડી શીખવવા. એ ગુણો— નરમ તાપથી આંગળવું, આંગળ્યા પછી ઠરીજવું અને આટવું, કોઈ ખીજ વસ્તુને લાગી બળવું. આ છેલ્લી બાબતનો પ્રયોગ કરવાને રૂની વાટ કરવી. તેને પ્રથમ એમનીએમ સજગાવી દેખાડવી અને પછી આંગળેલા મીણુમાં બોળીને સજગાવી દેખાડવી. મીણુખતી દેખાડીને સજગાવવી. એને મીણુખતી કહેછે કેમકે એ મીણુની બનેછે તે વચ્ચે વાટ છે. લાકડું કઠણ છે, તાપથી આંગળવું નથી, સજગેછે, કાયલા પડેછે, રાખ યાયછે. ઠીકઠું કઠણ છે, તાપથી સજગવું નથી. લાકડું એ સૂકાર્થ ગયલું ઝાડ છે. નળીઆં માટીનાં બનેછે અને કુંભાર (માણસ) બનાવેછે. મીણુ મધમાખીઓ બનાવેછે. *પાઠ નિશાળીઆને રસિક લાગેછે ને તેઓ ધ્યાન આપવું જરૂરી રાખેછે એમ જણાય તો અઘો કસાક પાઠ ચલાવવો, પછી પરીક્ષા કરવી.

તા. ૧૪ મી આગષ્ટ બુદ્ધસ્પતવાર. પાઠ આપનાર ડગ્લ વર્પેનો રક્ષાલર નામે—

સૂનો અને ચાક. ધોરણ બહેરનો વર્ગ. નિશાળીઆ ૨૧.

પાઠ પૂરો થયા પછી ચર્ચા કરવાને લખેલી નોંધો. ૧ જેને પૂછીએ તેણે બોલવું. ૨ ચાકના અને સૂનાના ગુણો જાણતા હોય તેઓ આંગળી ઊંચી કરો. ૩ ધણાએ આંગળીઓ ઊંચી કરી અને જવાબ દેવા લાગ્યા.

* વર્ગ નવો હશે અને અવલોકન કરતાં મુદ્દલ શીખ્યો નહિ હોય તો પાઠ કંદાપિ એ ત્રણ દિવસ ચાલશે. વસ્તુઓ વિશે થણાક પાઠો શીખેલા હશે તો કેટલાંક મુખ્ય ગુણો પોતાની મેળે કહેશે ત્યારે આ પાઠમાં લખ્યું છે તે ઉપરાંત વધારે શીખવવું.

તેમાં વિષયનો કશો ક્રમ રહ્યો નહિ. વાડકામાં ચૂનેઠ બૂકી તે ઉપર પાણી રેડયું તે થોડું પડવાથી ધારેલો પ્રયોગ બરોબર ચલ્યો નહિ; બીજું પાણી રેડવાને મારે કહેવું પડ્યું. ૪ પોતાની ઓરડીમાં પ્રયોગ કરી જોઈ તેયારી કરેલી જણાતી નથી; પ્રયોગ કરવામાં મારે મદદ કરવી પડી. ૫ અવલોકન કરતાં અને સરખાવતાં શીખે, બાળકોની નિગ્રાસા ઉચ્ચકાર્થ પાઠ તેમને રસિક લાગે એવી રીતે પાઠ નથી આપી શકતો. ૬ ગંભીરતાની જોડે મિશ્ર યવક્તી અપજતા નથી. માયાળુ સાદે બોલતો નથી. ૭ સાવધપણે પાઠ શીખવાતો નથી. ૮ પહેલા ધોરણના વર્ગને માટે આ પાઠ વધારે અનુકૂળ પડત. અર્થાત-૧ જેને પૂછે તેજ જવાબ દે એવી ટેવ હજી નિશાળી-આને પડી નથી માટે પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં એવી ટેવ પાડવાને યત્ન કરવો. પોતાને બહુવચનમાં ન કહેતાં એકવચનમાં કહેવું વધારે ઠીક છે; જેને પૂછીએ તેણે બોલવું તેને બદલે જેને પૂછું તેણે બોલવું. ૨ ચાકના અને ચૂનાના ગુણો જોડે પૂછ્યા અને પછી જણાવું કે પાકનો વિષય તો ચૂનો હતો, ચાક તો મુકાબજાને માટે રાખ્યો હતો. માટે પ્રથમ ચૂનાના ગુણો પૂછવા જોઈતા હતા. બનેના જોડે શીખવી શકવાનો વખત મળત નહિ અને શીખતાં કઠણ પડત. બનેના ગુણો શીખવવા હોય તોપણ પ્રથમ એકના પૂછવા અને પછી બીજાના. સારો રસ્તો એ હતો કે ચૂનો અને ચાકના કેટલાક ગાંગડા નિશાળીઆને દેખાડી તથા એક પછી એક બધાના હાથમાં આપી તપાસ કરાવીને પૂછવું હતું કે આ બેમાં મળતાપણું શું છે? ખરો જવાબ ન મળે તો પૂછવું કે એ બંનેના રંગ કેવા છે? જ. ધોળા. તો એ બેના રંગ મળતા કહેવાય કે જુદા? જ. મળતા. પ્ર. ધોળાથી કોઈ જુદા રંગનું નામ કહો (અથવા દેખાડો). પ્ર. બીજી કંઈ બાળતમાં મળતા છે? ઉત્તર ન આવડે તો એક ચૂનાનો ગાંગડો વાટી તેનો ભૂકો કરવો. પછી એક ચાકનો ગાંગડો વાટી ભૂકો કરવો અને કહેવું કે હવે કંહા એ બે શેમાં મળતા છે? જ. બેહુ વટાઈ શકે છે. લાકડાનો કડકો દેખાડી પૂછવું કે આ વાટી શકશે કે નહિ? દેખાડવું કે નહિ વાટી શકાય. ચાક અને ચૂનાની વચ્ચે એક મોટો ફેર છે તે જણાવો છો? જવાબ ના આપે તો પ્રયોગ કરવાથી પ્રશ્ન સહેલો યશે. ચાકના ભૂકાપર પાણી રેડવું, અને ચાકના ગાંગડાપર પાણી રેડવું, અને નિશાળીઆને હાથમાં આપી દેખાડવા; પછી લાકડાના કડકા ઉપર પાણી રેડી તે કડકો તેમના હાથમાં આપી જોવા.

દેવો. દોડીઆમાં દેવતાં આણી રાખેલો હોય તે દેખાડી નિશાળીઆને પૂછવું કે આને અડકીએ તો શું થાય ? જ. દંડાય. શું કરીએ તો આને હાથમાં લેઈ શકાય ? ઉત્તર ન આપે તો પાણી છાંટીએ તો શું થાય ? એવા પ્રશ્નોથી તથા પાણી છાંટીને જણાવવું કે દેવતા હોલવાઈ જઈ દોપલા તાંઢા પડે. તાંઢા પડેલા દોપલા તેમના હાથમાં આપવા. પછી પૂછવું કે આ ચૂના ઉપર પાણી રેડીએ તો શું થાય ? કોઈ ખરો જવાબ દે તો કહેવું કે આ કહેછે તે ખરું કે નહિ તેની તપાસ કરીએ; કોઈ જવાબ ન દે તો કહેવું આપણે પ્રયોગ કરી જોઈએ શું થાયછે. ઘેર પ્રયોગ કર્યો હોય તે પ્રમાણે વાડકામાં ચૂનાના ગાંગડા મૂકી તેઓ ઉપર જોઈએ તેટલું પાણી રેડવું. એમ કરેથી ચૂનો અને પાણી તથા વાડકા બિના થઈ તે વર્ગને દેખાડવું, અને પછી પૂછી પૂછીને શીખવવું કે દેવતાપર પાણી રેડવાથી તે છાંટાઈ જઈ દોપલા તાંઢા પડેછે, આકપર અને લાકડાપર પાણી રેડવાથી તેઓ ગરમ થતા નથી પણ ચૂનો બિના થાયછે, માટેહવે ચૂનો અને માકમાં મોટા ફેર પાણી રેડવાથી જણાયો તે પૂછવો. લાકડું અને ચૂનાની વચ્ચે પણ એ જ ફેર છે. છાંટેલા (કે ફોડેલા) ચૂના ઉપર પાણી રેડવાથી તે બિના થતો નથી તે પણ શીખવવું. ચૂનો શા શા કામમાં આવેછે તે પૂછવું અને ન આવડે તે શીખવવું. બની શકે તેટલું પ્રદર્શન કરવું. ચૂનો અને કાચો મળવાથી શું થાયછે તે દેખાડવું. પાનપર તે બેઠુને શા માટે ચોપડે છે ? ચૂનાનું કંકુ (કુંકુ) બનેછે તે કરી બતાવવું. કંકુ પ્રથમ ઘેર કરી જોવું કે પ્રયોગ ઝટ અને ખરો કરી શકાય. ચૂનો બીંતો ધોળવામાં કામ લાગે છે અને બીંતો ચણવામાં કામ લાગેછે. તે બે ચૂનામાં ફેર છે. (કળી ચૂનો અને છો) એ બે જાતના નમૂના દેખાડવા. ચૂનો આંખમાં જાય તો આંખ દુખેછે, બહુ ચાટવાથી જીભે દુઃખ થાયછે. ફૂતરો કરડે છે ત્યારે ચોપડવામાં આવેછે. ચૂનાને બટીમાં પકવેછે. આ બધું એક પાઠમાં શીખવવાનો વખત નહિ પણ બે બે આગકોડું નમૂના લઈને વાડે છે માટે શાસ્ત્રના તથા ભાગ્ય કરવા.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

નીચે નોંધેલાં પુસ્તકોની પહેાંચ સ્વીકારતાં જણાવવું જોઈએ કે તેઓનાં માત્ર નામો કહેવામાં તેઓના પ્રગટ કરનારાઓને તથા વાંચનાર

પ્રગ્મને લાભ થોડોજ છે. ગુણુ દોષનું વિવેચન થવાથી સારા અથો રચના-
રાઓને, તેઓને પ્રગટ કરનારાઓને અને પ્રગ્મને મોટો લાભ થાય. ઘટતું
વિવેચન કરી શકે એવા નિષ્પક્ષપાત અને યોગ્ય વિદ્વન્જનોની ધંધી ખોટ
છે. વાસ્તવિક કહેતાં આવા વિદ્વાનો ગુર્જર પ્રગ્મમાં છે, પરંતુ વિવેચન લ-
ખવાની ઇચ્છા અને આતુરતા થોડામાંજ છે. કેટલાકને નવરાશ નથી પણ ધ-
ણુક તો એવું ખોટું બહાનું કહેછે એમાં સંદેહ નથી. સાઈ લખનારાને ઉત્તેજન
આપવાનો અને નહાઈ લખનારાને, બાપાને બગાડનારાને, તથા અયોગ્ય
અથોને પ્રગટ કરનારાને શેઠમાં રાખવાનો સ્વદેશાભિમાનનો ઉછાળો જ્ઞેમના
રૂઢપમાં હોય એવા વિદ્વન્જનોની ખોટ છે. જો આ અભિપ્રાય ખરો નથી
તો જોયો પંક્તિના નવા વિદ્વાનોમાં ધણુંકરીને લખાણુ શક્તિ ઓછી છે કે
નથી એમ કહેવું પડે. વરસ દહારે એક વિદ્વાન માત્ર એક અંથ ઉપર ખ-
રેખાઈ વિવેચન લખે તો આરંભમાં સંતોષ માનવા જેવું થાય.

૧ પુત્રી શિક્ષા. બાપાન્તર કર્તા, હગનલાલ દાકોરદાસ મોદી, બી. એ.,
હેડમાસ્ટર ત્રેનિંગ સ્કૂલ, વડોદરા. કિંમત ચાર આના.

૨ નીતિ વ્યવહારિક ધર્મો. રચનાર વડાલજી લક્ષ્મીરામ દવે. રચ-
ન્યાન વળા. કિંમત. ૩૧)

૩ નાગાનંદ નાટક. બાપાન્તર કર્તા બટ્ટ રામરામ રામશંકર. સુરત.
મૂલ્ય ૩. ૧.

૪ કહેવત વિનોદ. રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર બટ્ટ ચતુર્ભુજ વિ. દુર્ગાશંકર.
ધ્રાંગધ્રા. કિંમત ચાર આના.

૫ પદ્મવિય રતિનિષેધક આવની. રચનાર બટ્ટ ચતુર્ભુજ વિ. દુર્ગાશંકર.
પ્રસિદ્ધ કરનાર જગલાલ રામજી પારેખ. ધ્રાંગધ્રા. કિંમત દોઢ આનો.

૬ વિવિધમોધ રત્નાકર. ભાગ બીજો. રચનાર જેન જતી મદારાજ
શી શાંતિસાગર. પ્રગટ કરનાર શા. મગનલાલ મુળચંદના તરફથી શા. મ-
ગનલાલ નગીનદાસ. અમદાવાદ.

૭ નિબંધ કરમાળા. રચનાર ખાન શાહેખ કરમઅલી રફીમ નનજી-
આબી. બી. એ., રૂપુટી એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પંચમદાલ અને રેવા-
દાંદા. કિંમત આના છ. પાંદા પૂદાના આના આઠ.

૮ હકિવટિ અથવા ગુદ ન્યાય. બનાવનાર દુલ્લમજી ધરમસી વેદ. મો-
રચી સંસ્થાનના સર ન્યાયાધીશ.

કરવામાં આવ્યો હતો, અને લંડનના એસેસર - રક્વાયરવાળા મહોલામાં એજ નામનો મોટામાં મોટો પૃથ્વીનો ગોળો બનાવવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તેના કામદા કરતાં ગેરકાયદા વધારે માલૂમ પડ્યાથી તે પ્રયત્ન છોડી દેવામાં આવ્યો છે.

૧૧ કાગળ ઉપરનો નકશો ગોળા કરતાં સપાટજ હોવો જોઈએ, અને સપાટ કાગળ ઉપર તેના વાંક કેટલાક ગોળાને મળતા લાવવા એ અશક્ય છે, એ પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે. એક કાગળનો કડકો લઈ તેના દોઢા અથવા ગોળાનો આકાર પાડવાને યત્ન કરે તો તે ખની શકવાનું નથી. તેના ઘણા કાગળ ઉપર સળ પાડવા પડશે અને ગોળો મોટો અને કાગળના કડકા નાના તેથી તેના સળ પણ નાનામાં નાના થશે એવું છતાં પણ કેટલીક કોર બાકી રહે છે તેની સપાટી વાંકવાળી કરેતાં બરોબર દેખાશે નહિ માટે સપાટીવાળો નકશો ગોળ જેવો સાચો નથી તોપણ કાંઈક ખરું સમજવાને તે મળતો આવે છે.

સરકયુલર.

જા. નં. ૪૮ સને ૧૮૯૦-૯૧

કાઠિઆવાડની સરકારી નિશાળોનાં ઈજ્જત આસાર મહેતાજીઓ અને મિસ્ટ્રેસો તરફ—

સલામ સાથે લખવાનું કે રાજકોટ બાર્ટન કિમેલ ટ્રેનિંગકોલેજમાં દાખલ થવા જે બાધઓ ઉમેદ રાખતી હોય તેમની ઉમર, અભ્યાસ વગેરે હકીકતનું પત્રક સને ૧૮૮૬ ના અક્ટોબર માસના ગ્રૂન્ડરાત રાજા-પત્રમાં પાને ૨૩૬ મે મહેરબાન કાઠિઆવાડ વિભાગના આસિસ્ટન્ટ એન્જીનેયર ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબના જા. નં. ૩૨૩ તા. ૨૩-૯-૮૬ નો સરકયુલર તથા તેના સંબંધનું પત્રક છપાયું છે તે પ્રમાણે મોકલાવશો. આ સાલને માટે પણ તેજ પ્રમાણે હકીકત જોઈએ છે. માટે જે બાઈ લાયક હોય, અને તેને આવવા મરજી હોય તો તેનું પત્રક ભરાવી અમને તા. ૩૧ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૦ સુધી પહોંચે, તેમ મોકલશો. તા. ૨૫ મી માહે ઓગસ્ટ સને ૧૮૯૦

GERTRUDE SPENCER,

લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ, બાર્ટન કિમેલ

ટ્રેનિંગકોલેજ, રાજકોટ.

મહેરખખર.

જવક નં. ૫૩

ખખર આપવામાં આવેછે કે રાજકોટ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૦ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૦ શુક્રવારના રોજ સવારના દશ વાગે અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કૉલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા છઠ્ઠા ધોરણમાં લેવાશે. માટે જેમણે છઠ્ઠા ધોરણનો અભ્યાસ કરેલો હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

સને ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમાં નમુનો છપાયો છે તે મુજબ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવવું કે ઉમેદવારની ઉંમર સત્તર વર્ષથી વધારે અને બાવીશ વર્ષથી ઓછી છે. તેમજ કાંઈ ખોડ ખાંપણ નથી, અને ચાલચલગત સારી છે એમ ખસુસ લખવું. ચાલચલગતની બાબતમાં ખાસ તપાસ કરી મહેતાજીએ પોતાની ખાતરી કરીનેજ સર્ટિફિકેટ આપવું.

બાવીશ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારોને મહેરખખર ઉ. વિ. એ. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ બાહાદુરની ખાસ મંજુરી હશે તોજ દાખલ કરવામાં આવશે.

જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પહેલાં બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેણે તે સઘજાનાં સર્ટિફિકેટો લાવવાં. ચાલચલગતની બાબતમાં તો પરીક્ષા પહેલાં એક માસ અગાઉનુંજ સર્ટિફિકેટ ખાતરી લાપક ગણાશે.

પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાપક જણાયલા ઉમેદવારોને શરીર મંબંધી તપાસ માટે મહેરખખર દાકતર સાહેબ પાસે મેડલવામાં આવશે, તેથી તેમને વધારે વખત રોકાવું પડશે.

R. L. KHAMBATI,

પ્રિન્સીપાલ ટ્રે. કૉલેજ રાજકોટ.

મહેરખખર.

મહેરખખર ઉત્તર વિભાગના એન્જીન્યરીંગ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબના ઈન્સ્ટ્રક્શન નંબર ૩૪૭૩ તારીખ ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૦ મુજબ સંવ

લોકોને ખચર આપવામાં આવેછે કે અમદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગકોલેજની આ વર્ષની પ્રવેશક પરીક્ષા તારીખ ૧ લી નવેમ્બર સને ૧૯૯૦ ને શનીવારે તથા તે પછીના દિવસોએ ટ્રેનિંગકોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે.

૨ ઉમેદવારોની પરીક્ષા હમેશ મુળ્ય ગૂજરાતી છઠ્ઠા ધોરણના વિષયોમાં લેવામાં આવશે, પરંતુ મુસલમાન ઉમેદવારો ઉર્દુ નિશાળોનાં ધોરણોમાંના છઠ્ઠા ધોરણના વિષયોમાં આહેતો પરીક્ષા આપી શકે.

૩ ઉમેદવારોની ઉમર સત્તર વર્ષની ઉપર અને આવીસ વર્ષની અંદર હોવી જોઈએ, તેઓની કને ત્રીજા દરજ્જાનાં અથવા નૂના ખીજા દરજ્જાના પબ્લિક સાવિસ સર્ટિફિકેટ હોવાં જોઈએ, અને તેઓ સરકારી તોફરીને માટે લાયકછે એવી વૈધક્યાતાના યોગ્ય અધિકારીએ મંજૂરી આપવી જોઈએ.

ગૂજરાત મેલ ટ્રેનિંગ-
કોલેજ અમદાવાદ.
તા. ૧૯-૯-૯૦

MAHIPATRAM R. Nilkanth,
પ્રિન્સિપાલ ગૂજરાત મેલ ટ્રેનિંગકોલેજ.
અમદાવાદ.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

કચ્છે ગરડેશ્વર તાલુકે નાદોદ મે. માહાલકરી સાહેબ ૩. ૩)

મુરતજીજી બ. નં ૧૪૬ તા. ૨૩-૬-૯૦

ડાંભેર. વશી. આપુભાઈ લલુભાઈ ૩.૧) ઝાધાન રા. આ. લલુભાઈ ગોરધનદાસ ૩.૫) ટીંબરવા. કાળાભાઈ દયાળજી. ૩.૧૦ વીહારા. કાલી-આનાના તથા વલ્લભ સંગરામ ૩.૧) વાંકોનેર પટેલ કીકા બાવા વિ. ૩.૮) સીસોદ્રા હરીભાઈ કાલાભાઈ તથા ભાઈદાસ પ્રાગજી ૩.૨-૫-૩ અંકોટી. બારડોલી તા. લો.જો. કમી. ૩.૪૧ ઓરમા બગીરદાર સેવદજેન સાહેબ ૩.૧) ડુમસ વલ્લભ મોરારે પાણીની પરબ મંડાવી. આલીપોર શેઠ પેસતનજી ધનજી ૩. ૧૧ ઉદવાડા. માધવજી નથુભાઈ વિ. ૩.૧) કોલક. યુનીલાલ ભવાનીદાસ વિ. ૩. ૨૧ દીહિણુ. દેશાઈ ખુશાલભાઈ ભગવાનજી ૩. ૨) કદ્રામા. વલ્લભરામ આતમારામ ૩.૧) પટેલ કાશીરામ ૩. ૦૧ વરછા. કા-કોર ભીમખાવા સુમાનખાવા. ૩.૩૧૧ એફ. રણછોડજી જીવણજી ૩. ૧) ઓરપાડ. દેશાઈ. મણીભાઈ લલુભાઈ ૩.૧) દોલુળ. દુલભ દયાલ ૩. ૧) સીખલી કન્યા. રા. પસનજી ડાલાભાઈ ૩.૧- દીહિણુ. ભગતીદાસ લક્ષ્મીદાસ

૩૧) ઝ્યારમા. જાગીરદાર સેયદ જેત સેયદ હુસેન ૩૨) ઝ્યારપાંડ કન્યા.
રા. સા. નાગરદાસ ગોપાળદાસ ૩૧) ખોઢાણુ. મંછારીમ નરસી ૩૧) મગોદ.
રણછોડજી જીવણજી ૩૧) ડાહ્યાભાઈ કુંવરજી ૩૧) સારોલી. ગામલોક ૩૧૩)
દોણુળા. ખા. ફલબ દયાલ ૩૧) વીહારા. મંછા નારણજી ૩૧) દેલાડ.
પટેલ કાલા મુળજી ને માવા પરસોતમ ૩૧) વસુ. રાણા જેસંગખાવા ખુ-
શાલખાવા ૩. ૨) કતારગામ કન્યા. દેસાઈ કસનજીલલુભાઈ ૩૪) ચીખલી
કન્યા. રા. સા. નારણશંકર મણીશંકર ૩૬) ખોધાન. મુસેજી બાવાભાઈ
૩૧) ઝ્યારપાંડ. શેઠ રતનજી રતનજી ૩૧) રાવળા. નારણજી મોરારજી.
૩૧) ઝ્યારપાંડ ઠા. નરસીંહખાવા મગવાનસીંહ ૩ ૧૧) કંટાલી. રકુલ ક-
મીટીનાં મેખરો ૩૧૧-૯-૭ ચીખલી કન્યા. રા. સા. નારણશંકર મણી-
શંકર ૩ ખા. વાલોડ કન્યા. ખા. સા. યુસુફઅલી સાહેબ ૩૧) ઉમરસાદી.
બૂલાભાઈ લલુભાઈ ૩૧) સીંગણુપુર. નૌસારી નવાજખાઈ ટાટાની કન્યા.
શાળના મહેતાજી. ૧) દ્રો. શેઠ. દામોદરદાસ તાપીદાસ ૩૫) ખુના. રકુલ
કમીટીના મેખરો ૩૧) વેરેલી. એજન ઉનાળાની મોસમમાં પાણીની પરબ
મંડાવી. અકોટી. એજન ૩ ૪) વાલોડ* કન્યા. ગામના ઈનામ કુંડમાંથી
મે. મહાલકારી સાહેબ વિગેરે ૩૧) વાલોડ મુખ્ય. એજન ૩૧) વાલો-
ઉર્ફ. એજન. ૩૧) ખોધાન. પટેલ મુસેજી બાવાભાઈ ૩૧) ખોણુંદ ગણુ-
પતીશંકર રામશંકર ૩૧) ઝ્યારપાંડ કન્યા. વીજબૂખણુદાસ તુલસીદાસ ૩૧) ચીખલી.
ખા. ખા. સેયદ તુરહીન ૩૧૦) રા. સા. નારણશંકર મણીશંકર ૩૫)
રા. વસનજી ડાહ્યાભાઈ ૩૫) મદમદભાઈ કાસમભાઈ ૩૨) રા. ખંડુભાઈ
જીવણજી ૩૧) દાક્તર નીલાભાઈ હરીભાઈ ૩૧) શેઠ. દસનદાસ મકનદાસ
૩૦) દે. રઘનાથજી દયાલજી ૩૦) રા. દસનજી વસનજી ૩૦) શેઠ. દામો-
દરદાસ પ્રેમાનંદ ૩૧) શેઠ. ગોકળદાસ વંદાવનદાસ ૩૧)

પાલણુપુર વિભાગ જા. નં ૧૧૭ તથા નં ૧૩૫. ઉણુ મે. તાલુકદારો
૩૧) રકુલ કમીટી ૩૧) ચંદુર ઠંકર વલમજી નાગજી ૩૦) સંખેશ્વર. સાધુ
દયાબાદાસ ૩૦) સાંતલપુર તાલુકદારો ૩૧) પાલણુપુર તા. રકુલ.
મે. પાલણુપુરના દીવાન સાહેબ ૩ ૨૯) પાલણુપુર કન્યા. એજન ૩૧૬)
દામતસીંગજી ૩૨) પાલણુપુર. ઉર્ફ. રકુ. એજન ૩૪) દુધકા રકુલ કમી
ટી ૩૦) સંખેશ્વર. ઠા. સમશેરખાં ૩૦) ફાજલખાં ૩૦) નરસીરામ સહુ.

કરામ રૂ૦ દીક્ષીત હીરા કરસન રૂ૦ ઠા. સલાખતખાનજી રૂ૦ા ભાઈ મીયા
રૂ૦-ઠીમા રૂકલ કમીટીના મેમ્બર તથા સુંદરજી કુંવરજી રૂ૧
બાદરવા. મી. અમૃતલાલ ગોરધનદાસ શાહ બાપાવાળા રૂ૨૫)

ઝાલાવાડ પ્રાંત જ. નં. ૫૧૬ તા. ૨૬-૬-૨૦

વળા. પટેલ દેવકરજી બામજી તથા રાજવાલ જહેવર રૂ ૧ બરાડા
રાણાશ્રી બાણુભાઈ રૂ૧) ગામના ભાગદારો રૂ૧ મેથાણુ. પા. સોમચંદ
પુરસોતમ રૂ૧ કુચ્ચા. મે. વીરજી લક્ષ્મીચંદ રૂ૧) ટીક્કર મે. જ્ઞેહા બોડીદાસ
રૂ૧) હલુ મેધજી રૂ૧) દેવચરાહી. શા. કુલા ખુશાલ રૂ૧) વાંકોનેર. સંસ્થાન
વાંકોનેર તરફથી રૂ૪૭ા તીથવા. એજન રૂ૧) વાંકોનેર કન્યા. એજન.
રૂ૨૫) વાંકોનેર ઉર્ફુ. એજન રૂ૭ા લીમડી કન્યા. કુમારશ્રી ઉમેદસંગજી
રૂ૨) શા. માણેકચંદ લાલચંદ રૂ૩) માણેકચંદ ડોસા રૂ૩) કદુડા. રા. કા-
લુભાઈ બાણુજી રૂ૭ા વણુ. રાણાશ્રી વખતસંગજી કુતેસંગજી રૂ૧) મહેતા-
જીતે રૂ૨) આસીસ્ટટેનિ રૂ૧) સામળા. પારેખ લાલચંદ મુળજી રૂ. ૪)
દેસાઈ હીમચંદ ગોખરદાસ રૂ૨) મે. ઠાકોર સાહેબ રૂ૧૧૧ા નારીચાણુ.
મે. દરબાર સાહેબ રૂ૧) ચુડા. મ્યુનિ. રૂ૮) ચુડી. મે. ઠાકોરસાહેબ
રૂ ૪૫) શા. માણેકચંદ રૂ૧) કુકડા. શા. લક્ષ્મીચંદ મુલજી રૂ૨) દાણુવાડા.
મે. ચુડી દરબાર સાહેબ રૂ૧) વણોદ. વજર અજાભાઈ રૂ૫) ઝીંઝુવાડા.
મે. વણોદ દરબાર સાહેબ રૂ૨૦) સદર કન્યા. એજન. રૂ૫) ચોટીલા.
રૂગનાયજી હરીભાઈ રૂ૨) થાત. ચતુર કુલચંદ રૂ૧) સવજી અમરસી રૂ૩)
મે. લખતર દરબારસાહેબ રૂ૨) કારોળ. રાણાશ્રી હીપસીંહજી રાણાશ્રી. વ-
ળાભાઈ તથા રાણાશ્રી રણુછોડજી રૂ૧ા કુમડ. રોઠ. રાજમાલ ઝવેર રૂ૨)
તથા પટેલ લવજી અધરા રૂ૧) મેથાણુ. ઝાલા નથુભાઈ કહાનજી રૂ૧) પ્રાં-
ગઢા કન્યાશાળા કુમારશ્રી અજીતસીંહજી રૂ૩) દેવળીચા. જગજીવન વા-
લજી રૂ૧) માધક. ઠકર. ડોસાભાઈ જોતસી રૂ૧) રાણાશ્રી હરીસીંહજી તથા
મુલુભાઈ તથા શેશાભાઈ તથા રામસીંહજી રૂ૧ા ગુજરવદી. વહીવટદાર
સુરચંદ હેમચંદ રૂ૧) લીમ્પડી કન્યા. કુમારશ્રી ઉમેદસીંહજી રૂ૧૧-૧૨-૦.
કુધરેચ. પા. લીલાધર હેમરાજ રૂ૧) લખતર. પાશ્રી રામળા. રૂ૧) ખવાસ
કાનજી રૂ૧) સાયલા કન્યા. ખીમચંદ વર્ધમાન રૂ૧) રા. છગનલાલ ગો-
ડીદાસ રૂ૧) બોધવજી નાગરદાસ રૂ૧) વણુ. કુમારશ્રી જોરાવરસીંહજી

૩૨૫) અખીઆણા, સ્કુલ કમિટિ તથા પટેલો ૩૨) થળા. શા. હીમચંદ
દેવચંદ ૩૧) ધાંગદા કન્યા. સાસાક મોતી ૩૧) સુંદરજી પુંબ ૩ ૨૧) જી
નાં ખુસ્તકો. હળવદ. ઓઝા. ઈશ્વર દલપતરામ ૧) વાંઠાવદર. શા. મોતી
રામજી ૩૩) દેવળીઆ. ઓધવજી હવણજી ૩ ૧) ટીક્કર. મેતા. જોહા ખે.
ડીદાસ ૩૧૦) રામજી ૩૫--૩૨) પીતાંબર જોહા ૩૧) રતનસી હીરજી ૩૧)
જોહા પ્રોડીદાસ ૩૧) સીયા. પરી. મજલાલ રામજી ૩૮) મોટા અંકે-
વાળીઆ. પટેલો. ૩૧) નાના અંકેવાળીઆ. શા. ઓધડ ૩૩) નગરા.
ગઢવી જીજ્ઞાસ મેકરણભાઈ ૩૧) જગજીવન ૩૧) વાંકાનેર કન્યા. ત્રી-
કમ યોગણ. ૩૧) લીંમડી નં. ૨ ચે. મંચેરજી જમચેદજી. ૩૧) ખેચર
જી. ૩૧) અંકેવાળીઆ. રાણાશ્રી શુરમલજી તથા વીસુભા ૩૨૦) રાણાશ્રી
વિશુભા. ૩૧૫) પાણુશીણા. કોઠારી. તલકશી ભવાન ૩૧) મઢવાણુ નં-૨
હંસરાજ ભાવજી ૩૧) જગનલાલ હરીકૃષ્ણ ૩ ૨) વેરા. નારણજી સુંદરજી
૩૧) નાગનેસ. તારાચંદ કેશવચંદ ૩૧) વઢવાણુ કન્યા. વેરા. ત્રીભોવન
મજલાલ ૩૨) હંસરાજ ભાવજી ૩૧) મોનજી જગજીવન ૩૧) વેરા નાર-
ણજી સુંદરજી ૩૩) શામળ પાનાચંદ ૨) બાઈસદા ૩૨) વાંકાનેર-
વંકીજી ધનજી શુક્લાચંદ ૩૧) સરા. દોસી. જીવા નયુ ૩૨) સાયલા કન્યા.
ઓધવજી નાગરદાસ ૩૧) કોટડાવાળાં બાઈસાહેબ ૩૧) કરમડ મેણુસી
જેરાજ ૩૧) ટીક્કર. પરમાર હરીભાઈ ડોસાભાઈ. ૩૧) ઝીંજુવાડા કન્યા.
તાલુકદાર ૩૩) વણોદ. મલેક કમાલુદ્દીન ખાનજી ૩૩) કલાડા. જોરાવર
ખાનજી બાવાસાહેબ. ૩૨) મહેતાજીને ૩૫) નાગર લવજી ૩૧) થાન
મહંત શંભુગર રેવાગર ૩૨)

સંસ્થાન વાંસદા નં. ૮૧૩ તા. ૨૫-૭-૯૦

વાંસદા અંગ્રેજી સ્કુલ. દરબાર સાહેબ ૩૪૧) એજન તાલુકા સ્કુલ.
એજન ૩૫૯-૧૦-૦ આલપધરા. એજન ૩૧૭) વાંદરેવળા. એજન ૩૧૫)
શાણુધી. એજન ૩૧૭) આજમ કૃષ્ણરાવ વિશ્વનાથ ૩૦) દીવાનજી
ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ ૩૧) ગોસાઈ લાલા ૩૦) કથરોટ. દરબાર સાહેબ.
૩૯-૧૧-૦ લાખાવાડી. એજન ૩૧૦) મોટીવાલઝર. એજન ૩૧૧-૩-૦
લીમઝર. એજન ૩૧૦) શેઠ રતનજી નવરોજજી ૩૦) ભીનાર. દરબાર
સાહેબ ૩૧૧) દીવાનજી ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ ૩૦) કુરેલીઆ. દરબાર

સાહેબ ૩૧૧૧૧૧૧૧ દીવાનજી સાહેબ ૩૦૧ ચરવી. દરબાર સાહેબ ૩ ૧૩૧
 દીવાનજી સાહેબ ૩૦૧ અંધાત્રી. દરબાર સાહેબ ૩૧૪) — 'દીવાનજી' સા-
 હેબ ૩૦૧ વાંગણી. દરબાર સાહેબ ૩૬૧૧૧. ખાંભલા. એજન ૩૦૧ વાંસદા.
 કન્યા. એજન. ૩૪૬૧ વાંસદા ઉર્દુ. નાંદોદના કુમારશ્રી છત્રસીંગજી ૩૧) :
 અમદાવાદ. મ્યુ. સ્કુલ. નં-૮ વકીલ છોટાલાલ કાળીદાસ ૩૮-૮-૦

ખેડા જિલ્લો. નંબર. ૧૩૩

માતર. શેઠ. મોહનલાલ મીડાભાઈ ૩૪-૧૩-૬ માતર કન્યા. એ-
 જન ૩૩-૫-૦ રાસ. મુખી બેચરખાવા ખેડાભાઈ વિગેરે ૩૧) આંત્રોલી.
 દશાખડાવતાના પંચ સમસ્ત ૩૬૧ શાણુલી. ઉમરભાઈ ગરખડ ૩૨૧૧
 આંત્રોલી. ચતુરભાઈ જોસંગભાઈ વિગેરે ૩૨-૦-૦ ડુંડુસર. હમનલાલ દ-
 ચારામ વિગેરે ૩૨) ખંભોળજી. કેચવલાલ દામોદર, લલુભાઈ કાશીભાઈ,
 રાજસીંહ રતનસીંહ. લલુભાઈ દયાળજી વિગેરે ૩૧૧-૮-૬ કુનીજ. પટેલ
 વેણીદાસ વહાલદાસ ૩૧૧ વખતસીંગ સહતાનસીંગ ૩૧૧ જનોડ. ઠાકોર
 સાહેબ પૃથ્વીરાજસીંગ દલેશસીંગજી ૩૧) વીરસદ, મતાદાર ખાખરભાઈ.
 ભલાભાઈ ૩૨) નાપાડ. પટેલ. દેસાઈભાઈ ગીરધર ૩૧૧ દેથલી. મેચ્છરા
 ૩૩) ઉમેઠા. કારભારી સ્વરૂપચંદભાઈ ૩ ૬) ચેડ. કુસાભાઈ નાનભાઈ.
 ૩૪-૫-૦ ઠાકોર સાહેબ ૩૨) મે. પે. એ. સાહેબ ૩૨) સોઢેલી. લલુ-
 ભાઈ શીવલાલ તથા હમદ હમીર. ૩૪) ખટનાજ. બેચર રંગનાથ. ૩૩-
 ૧૦-૮ નાપાડ. શા. મુજજભાઈ ગોરધનદાસ ૩૩) દોવોલ. આપુજી નરો-
 તમ ૩૧) મહીજ. શેઠ. ત્રીભોવનદાસ મોતીચંદ ૩૧૧ માતર. પરી. પર-
 સોતમ અમૃતલાલ ૩૪-૭-૮ શાણુલી. સ્કુલ કમિટી. ૩૧) પીપલાવ.
 મહેરખાન મોતીલાલ સુનીલાલ, પ્રભાશંકર ઇશ્વરદાસ, શંકરલાલ નયુભાઈ.
 દાજીભાઈ છામાભાઈ વિગેરે ૩૧૮૧૧ ગાના. પટેલ મથુરભાઈ ભગવાન ૩૧૧૧
 સંકલપુર. હમનલાલ જોશભાઈ તથા સ્કુલ કમીટી ૩૨) પશુસોરા. ગંગા-
 શંકર. જોશભાઈ ૩૧૧ લલાલ. હુપતસંગજી ખાવા ૩૧) ગાના. આસી.
 ખાવાજી રામજી. ૩ ૧)

કચ્છપ્રાંત જા. નં. ૧૧૮૪

ભખપતસ્કુલ. મે. વહીવટદાર સાહેબ, ફાજદાર સાહેબ, કારકુનો
 તથા વેપારી ૩ ૨૧) થરા ઓવરશીયર હાથીરામ પુરસોતમ ૩૧૧ જમનાદા-

સં. હીરજી રૂ. ૩૦૦ શીક્ષકોને રૂ. ૩૦૦ જોશી ધનશામ, વશીધર, રૂ. ૧૦૦ જોશી
 નારાયણદાસ જીવણદાસ રૂ. ૧૦૦ હીરજી મેઘજી રૂ. ૧૦૦ કારકુન સાલેમુલમદ
 આમદાણી રૂ. ૬૧ મહેતાજીને રૂ. ૩૦૦ દયાલ ધારશી રૂ. ૧૧ મહેતાજીને રૂ. ૧૦
 કૃપાયાસ્કુલ. મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ. ૮૧ જોગ પંરધાન નાનજી રૂ. ૧૧
 ભદ્રેસરસ્કુલ પુરસોતમ કુંવરજી તથા બચ્ચા કૃષ્ણદાસ રૂ. ૩૦ મહેતાજીને રૂ. ૧૦૦
 જોશી હીરજી ટોપણ રૂ. ૪૦ મીસ્તર જે, ડી. એસપેરન્સ તથા રા. રા.
 હાથીરામ ત્રીકમજી રૂ. ૨૦ મુનરા વહીવટદાર રા. બળદેવભાઈ વેલજી તથા
 અંહરથ મલી રૂ. ૨૧ પોલીસઈન્સ્પેક્ટર મણીશંકર જયશંકર તથા મુનરા
 ફાળદાર અને બીજા સદમદરયો રૂ. ૨૦૦ શીક્ષકોને રૂ. ૩૦ જામૈકન્યા. કલ્યા-
 નસરના દયાલ ગીરજી રૂ. ૧૪૦ મહેતાજી દોલતરામ માહેશ્વર રૂ. ૧૧
 સ્કુલના નોકરોને રૂ. ૨૦ કોડાયસ્કુલ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ. ૮૦
 લાકડીયાસ્કુલ કુખડીયા માણેકચંદ ગલાતચંદ રૂ. ૧૦ સોની કરસન પદમસી
 રૂ. ૧૦ લાકડીયા કારભારી દલપંતરામભાઈ રૂ. ૧૦૦ અંગારસ્કુલ જોશી
 લક્ષ્મીદાસ સંકરજી રૂ. ૬૦ હરીદાસ ધર્મશી રૂ. ૫૦ મુંથરીસ્કુલ ચેઠ દામજીભાઈ
 મેઘજી રૂ. ૩૦ મુંથરીસ્કુલના આસીસ્ટન્ટ બીમજી દામજી રૂ. ૪૦ શેઠ શિવ-
 જી ધારશી રૂ. ૧૦ ચેઠ દામજી મેઘજીના પુત્ર માણેકચંદભાઈ રૂ. ૧૬૧
 શીક્ષકને રૂ. ૫૦ મુનરાસ્કુલ વસનજી બદવજી રૂ. ૮૦ ભૂજપરસ્કુલ મુનરા
 વહીવટદાર રા. રાજરામ રામકૃષ્ણ રૂ. ૧૦ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસા-
 હેબ રૂ. ૬૦૦ તે પ્રસંગે સદમદરયો રૂ. ૩૦૦ મહેતાજીને રૂ. ૧૦૦ શા. ધનજી
 ઉકેડા રૂ. ૧૦ ભૂજ. નં. ૧ મેતા વલ્લભજી લાધા રૂ. ૧૧૦ આખચોકના મહંત
 હકોરદાસજી રૂ. ૪૦ ભૂજ આં. વ. સ્કુલ. માંડવીના કાનજી દવારકાદાસ
 રૂ. ૨૦ ભૂજમોહમદન સ્કુલ. મેમણુ આદમ આદમ ઈળીઆ તથા ફાજલ
 તૈબાણી રૂ. ૧૦ નળીયાકન્યા વાર્ષિક ઈનામ સખમે રૂ. ૧૪૦ શેઠ ઘેલાભાઈ
 લીલાધર રૂ. ૧૦૦ શીક્ષકને રૂ. ૩૦ મહારાજ કુંવરી શ્રી બાઈ રાજબા રૂ. ૩૦૦ શા. લા-
 લશી દવેણાંધ રૂ. ૫૦ કોદારાના શા. લખમશી ગોવીંદજી રૂ. ૫૦ શા. યોબજી અ-
 સમાલ રૂ. ૩૦. નળીયાસ્કુલ. મહારાજ કુંવરી શ્રી બાઈ રાજબા રૂ. ૩૦૦ મહેતાજીને
 રૂ. ૩૦૦ વાર્ષિક ઈનામ રૂ. ૨૦૦ દેસલપર શા. વીરા ધરમશી રૂ. ૧૦૦ તથા
 પ્રાગજી ઉકરડા રૂ. ૨૦ નળીયાનાઘટ સ્કુલ. વાર્ષિક ઈનામ રૂ. ૪૦ માંડવીસ્કુલ.
 માંડવીના ગોસાઈ રીધગીરજી પ્રાણગીરજી રૂ. ૬૦ માતાજીના મકની સ્કુલ.

વાર્ષિક ઈનામ રૂ૩૦૦૦ મોટીરોશીની સ્કુલ વાર્ષિક ઈનામ રૂ૩૦૦૦ — રાપરસ્કુલ
 વાર્ષિક ઈનામ સળખે 'મહારાજ. શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૨૩૦૦ તથા, મહાન
 સમસ્તરૂ૬૧) ગોધરાસ્કુલ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ.૧૨-૧૧-૬
 માંડવીના આસી. વહીવટદાર રૂ૦-૮-૦ શા. લખમશી નેણુશી રૂ૧૧ પંજા
 લાલજી વલભજીરૂ૧૧) સરવે સુપ્રિન્ટેનડેન્ટ રા.રા. ગીરજાશંકર મુલજી રૂ૨)
 કટારીપાસ્કુલ વાર્ષિક પરીક્ષા સળખે રૂ૨૦૦ સદમહારજો રૂ૧૦૦૦ મહેતાજીને
 રૂ૦૦૦ પલાસવા સ્કુલ વાર્ષિક ઈનામ રૂ૪૦૦ મે. કારભારી સાહેબ રૂ૧૧
 ગળપાદરસ્કુલ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૨૦૦ મહેતાજીને રૂ૧૧
 ત્રમૌસ્કુલ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂ૩૦ રવસ્કુલ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
 રૂ૨૦૦૦—લાકડીયા કન્યા. મોરખીના શેઠ મકનજી સંઘવી રૂ૨૦૦ આસીરંટ
 પોલીસકમીશનર રૂ૦૦૦ શેઠ. સાકરચંદ હીરાચંદ રૂ૩૦૦૦ મહેતાજીને રૂ૨૦૦
 ભચાઉસ્કુલ ડીસપેનસરીના કમપાઉન્ડર રા. કશ્વણશંકર ઓધવજી રૂ૩૦૦૦
 વહીવટ વલભજી નથુ રૂ૧૧ મોટાઆસંખીઆ મહેતાજી વસનજી જીવજી રૂ૩૦
 આ ખડીર ગઢડાસ્કુલ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૦૦૦૦૦ તેરા
 યાજુદાર તથા વેપારી વગેરે રૂ૨૦૦૦ મહેતાજીને રૂ૧૧) ખોલડીસ્કુલ વાર્ષિક
 પરીક્ષા પ્રસંગે રૂ૧૦૦૦૦૦ મનદ્રાસ્કુલ. વાર્ષિક પરીક્ષા પ્રસંગે રૂ૨૦૦૦—
 તેરાકન્યા તેરાના શેઠ વાઘજી કોરજી રૂ૬૦૦ શીક્ષકને રૂ૫૦૦ તથા મહારાજ
 કુંવરી શ્રી આઈ રાજબા રૂ૩૦૦૦ શા. લખમશી શીવજી રૂ૩૦) શીક્ષકને રૂ૨૦
 અંબાસ્કન્યા હરીદાસ ધરમશી રૂ૧૧ તથા વેદ લક્ષ્મીદાસ શંકરજી રૂ૧૦૦૦
 તથા પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૧૨૦૦ મુદ્રાકન્યા કુવરજી લક્ષ્મી-
 દાસ રૂ૩૦) શીક્ષકને રૂ૧૦ માનકુવા સ્કુલ મહાજન રૂ૧૧૦૦ મહેતાજીને
 રૂ૧૦૦૦ આડેસર વાર્ષિક પરીક્ષા પ્રસંગે રૂ૬૦૦૦ મોથાળાસ્કુલ મહારાજ
 કુંવરી શ્રી આઈ રાજબા રૂ૧૦૦૦ તથા ખત્રી વેલજી રામજી રૂ૧૦૦૦ વાર્ષિક
 પરીક્ષા પ્રસંગે રૂ૧૪૦) મહાજન રૂ૧૦૦૦ ખત્રીસ્કુલ મુનરા વહીવટદાર રા.
 જળદેવ વેલજી રૂ૧૧ ગઢસીસાસ્કુલ મોજણીદાર રા. ડાહ્યાભાઈ મયારામ
 રૂ૨) માંડવી આં. વ. સ્કુલ પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૧૫૦૦
 વીજળીના શેઠ. વસનજી નંદજી રૂ૧૫૦) રા. ચતુરભૂજ શીવજી રૂ૩૦) આકર્ટીંગ
 ડાકટર હીરજી હંશરાજ રૂ૩૦) માંડવી નં. ૧ લો. પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી
 હુઝુરસાહેબ રૂ૨૮૦૦— વીજળીના શેઠ. વસનજી નંદજી રૂ૦૦૦ માંડવી નં. ૨
 પ્રુદાવંદ મહારાજ શ્રી હુઝુરસાહેબ રૂ૨૩૦૦૦૦ વીજળીના શેઠ. વસનજી
 નંદજી રૂ૧૧૦૦ માંડવીના શા. કેરાવજી હંસરાજ રૂ૧૦૦).

(22323)
94.90.91

ગુજરાતશાલ્કાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું. ત્રવેમ્બર, ૧૮૯૦. અંક ૧૧ મો.

વ્યાકરણમાં ૧ લો પાઠ.

અક્ષરોના બે મોટા વર્ગો—સ્વર અને વ્યંજન.

ત્રીજી ચોપડી એકવાર પૂરી કર્યા પછી ફરીને ચાલતી હોય તેવારે આ પાઠ બીજું વારણ બધાનારા વર્ગને શોખવવો.

સંયોગ નોંધ.

પૂર્ણ નોંધ.

અક્ષરોના બે આરંભ પ્રશ્નો. આપણી નિશાળમાં કેટલા નિશાળીઆ છે વર્ગો. તે જેઓ જાણતા હોય તેમણે હાથ જમા કરવા. નથી જાણતા તો હું તમને કહું છું—આપણી નિશાળમાં ૧૫૦ નિશાળીઆ છે (નિશાળના મામિક રજીસ્ટરમાં જેટલા હોય તેટલા કહેવા). બધા જોડે જોલો મેં કેટલા કલા ૧૬. ૧૫૦. એ બધાના કેટલા વર્ગો કર્યા છે તે જેઓ જાણતા હોય તેમણે આંગળી જમા કરવી. તમે નથી જાણતા તો આપણે ગ્રંથીએ—એક તમારો વર્ગ, તમારા વર્ગની નીચે કયો વર્ગ છે તે તમે કહો. જ. ૧ લી ચોપડીનો. ડીક. ૧ લી ચોપડીના વર્ગની નીચે કયો વર્ગ છે? બાળવર્ગ. એ ત્રણ વર્ગો થયા. તમારી ઉપર માર વર્ગો છે તો બધા મળીને કેટલા થયા? જ. સાત. જેમ આપણી નિશાળમાં ૧૫૦ નિશાળીઆ છે તેમ અક્ષરો કેટલા છે તે કોઈ જાણે? આ પાઠીઆ ઉપર મેં લખ્યા છે તેઓને માતીચંદ તમે આ સાકડી વતી ક્રદ ગણો. માતીચંદ ગણીને કહે તે સંખ્યા ખરી હોય

તો બધાને સંજનાવવી. અક્ષરો કટલા છે તે બધા કને જોડે કહેવાયવા. એ અક્ષરોના મોટા બે વર્ગો છે તેઓનાં નામ જેમને આપડતાં હોય તેમણે હાથ જમ્યા કરવા.

સ્વરઅનેવ્યંજન, પાઠ. અક્ષરોના બે મોટા વર્ગો છે. બધા સાથે જોલો અક્ષરોના બે મોટા વર્ગો છે. આ બેનાં નામ કોઈ કહે તો તે પરથી, ન કહે તો શિક્ષકે કહી તેપરથી પાઠ ચલાવવો. સ્વર અને વ્યંજન એ શબ્દો મોટે અક્ષરે પાટીઆ ઉપર લખી કટલાક નિશાળીઆ કને વંચાવવા, પોતપોતાની સ્થેર ઉપર લખાવવા તથા તેઓની જોડણી કરાવવી. એ અ એકલો જોલી પાકું આવડે એટલે અ અને ક પાટીઆ ઉપર છૂટા શકાય છે. લખી પ્રશ્નોત્તર વડે સમજાવવું કે અ એકલો જોલી શકાય કે એકલો જોલી છે, અને કમાં અ બજેલો છે; અ કાઢી નાખીએ તો એકલો શકાતો નથી. ક જોલાય નહિ. એ પાકું કરાવવું.

અ, આ, ઈ, વ. અ, આ, ઈ, વગેરે પાટીઆ ઉપર લખેલા સ્વરો છે જેને એકલા જોલી તે કોઈ નિશાળીઆ પાસે વંચાવવા અને બધા પાસે શકાતા અક્ષરો પોતપોતાની સ્થેર ઉપર લખાવવા. પછી શીખવવું કે સ્વર છે.

એ બધા એકલા જોલી શકાય છે, અને સ્વર કહેવાય છે. એ પાકું કરાવવું. (વખત યઈ ગયો હોય કે નિશાળીઆને પાઠ કહણુ પડે તો બાકીનો બીજો દિવસે શીખવવો).

વ્યંજન.

જેમ કે એકલો જોલી શકાતો નથી તેમ જ પણ એકલો જોલી શકાતો નથી. મેં શું કહ્યું? એકલો જોલી શકાતો નથી એટલે શું તે જોઓ કહી શકશે તેમણે હાથ જમ્યા કરવા. નરોત્તમ તમે કહો. જ. અ વગર જોલી શકાતો નથી. શિ. જવાબ ખરો છે, પણ અ અથવા હરકોઈ બીજો સ્વર ભેજવાથી જોલી શકાય. મેં શું કહ્યું? ઉદાહરણ, કા, ચા, પા, ખા, જા, જા, સા, સો ઇત્યાદિ. જે અક્ષર સ્વર ભેજ્યા વિના એકલા જોલી શકાતા નથી તેઓને વ્યંજન કહે છે. કયા અક્ષરો વ્યંજન કહેવાય છે? પાકું આપવા પછી વ્યંજન (ક અ ગ ઇ ઈ) લખવાની રીત શીખવવી. પછી ક-

હું હરે તમારી સ્વેદો લઈ 'બધા' વ્યંજન આશરે
લખી લખ્યો.

પુનરાવર્તન—અક્ષરોના કેટલા વર્ગો છે? સ્વર કોને કહે છે?
વ્યંજન કોને કહે છે? સ્વેદ લઈ સ્વર અક્ષરો લખો, વ્યંજન
શી રીતે લખાય? વ્યંજન અક્ષરો લખો.

પાઠ ૨ જો. શબ્દોના પાંચ વર્ગો.

ત્રીજા ધોરણના વર્ગને.

(આરંભ પ્રથમ નથી) ઈચ્છારામ તમે આ કાળા પાટીઆ
ઉપર એક અક્ષર લખો.

અક્ષરોની સંખ્યા. મંછારામ તમે એક શબ્દ લખો. હરિદાસ તમે કહો અ-
ક્ષરોની સંખ્યા. કુરો કેટલા છે? જોવાઈ તમે કહો શબ્દો કેટલા છે? નથી
જાણના તો ગોકળ તમારી ચોપડી ઉઘાડી આજના પા-
ઠમાં શબ્દો કેટલા છે તે જઈ મંજો. પરાગજી તમે વીસમા
પાઠના શબ્દો ગણો. કાનદાસ તમે પચાસમા પાઠના શ-
બ્દો ગણો. ગણીને કહે છે. (મણીતાં ન આવડે તો મદદ
કરી.) પાટીઆ ઉપર તે આંકડા લખી સરવાળો કરવો. પછી
તે વંચાવવો અને કહેવું કે આ ચોપડીના બધા પાઠોના
શબ્દોનો સરવાળો એથી ઘણો મોટો થાય. મેં શું કહ્યું?
અને બધી ચોપડીઓના શબ્દો ગણીએ તો હજારો થાય.
મેં શું કહ્યું? ઘણાને પૂછી પાકું કરાવવું. જીવણજી, અક્ષ-
રોના કેટલા મોટા વર્ગો મેં તમને શીખવ્યા છે? જ. બે.
શિ. હીક. શબ્દોના કેટલા વર્ગો છે તે જેમના જાણવામાં હોય
તેમણે હાથ જોડ્ય કરવા. કોઈના જાણવામાં નથી તો સાં-
ભળો, શબ્દોના પાંચ વર્ગો છે. બધા જોડે બોલો શબ્દોના
પાંચ વર્ગો છે. કાળા પાટીઆ ઉપર લખવું કે "બધા શબ્દોના
પાંચ વર્ગો છે." દલસુખ, તમે અક્ષરોના બે વર્ગો છે તે-
ઓનાં નામ કહો. જ. સ્વર અને વ્યંજન. શિ. જેમને

શબ્દોના પાંચ વર્ગોનાં નામ આવડતાં હોય તેમણે હાથ
 લેવા કરવા. નથી જાણતા તો હું તમને યોગ્ય વખતમાં
 શીખવીશ (પાઠ નાનો માફમ પડે તો નામ વિષે શીખવું).
 પુનરાવર્તન—શબ્દો કેટલા છે? એ બધા શબ્દોના વર્ગો કેટલા છે ?

પાઠ ૨ જો. નામ વિષે.

ત્રીજી ધોરણના વર્ગને.

નામ. (આરંભ પ્રશ્નો). આખા વર્ગને કાળા પાટીઆ મણી નેવાને
 કરાવી નામ એ શબ્દ મોટા અક્ષરે લખવો. પછી
 એક નિશાળીઆને પૂછવું કે બધા શબ્દોના કેટલા વર્ગો છે?
 ઉત્તર—પાંચ. શિ. હીક. એ પાંચમાંનાં એક વર્ગને નામ
 કહે છે. સઘળા જોડે જોલો શબ્દોના પાંચ વર્ગોમાંના એ-
 કને નામ કહે છે. શિ. કયા શબ્દો એ વર્ગમાં છે તે જમને
 આવડતું હોય તેમણે હાથ લેવા કરવા. કોઈ નથી
 જાણતા તો હું શીખવું. વર્ગમાંના જે ત્રણ નિશાળી-
 આઓનાં નામ કાળા પાટીઆ ઉપર લખી કોઈ હાકરાને
 પૂછવું કે આ કોનાં નામ છે? પછી બધાને કરાવવું કે
 તમારી રસેટ ઉપર બીજાં બધાં નામ લખો. એમ લખ્યાં
 નામ જોઈ જવાં. ગ્રેમચંદ, તમે કોઈ બાવડાનું નામ કહો.
 હરનારાયણ, તમે કોઈ બાવડીનું નામ કહો. કાળાબાઈ,
 તમે કોઈ છાડીનું નામ કહો ઈ. શિ. બધા માણસનાં
 નામ આ વર્ગમાં છે. મેં કહ્યું તે બધા જોડે જોલો. બીજા,
 તમે કોઈ જનાવરનાં નામ દો. જ. ગાય, ફતરો, ઘોડો.
 મીઠારામ, તમે બીજાં દો. ઉ. બિલાડી, બેંશ, ગરુડ,
 મોર, ચોપટ, સાપ, માખી, કીડી. શિ. બધાં જનાવરનાં
 નામ આ વર્ગમાં છે, એ બધા સાથે જોલો. એ વર્ગને
 શું કહીએ છીએ? ઉ. નામ. શિ. માણસો અને બધાં
 જનાવરો પ્રાણી કહેવાય છે. મેં શું કહ્યું ત્રિખોવન? ઉત્તર
 ખરો દે છે. શિ. બધાં પ્રાણીનાં નામ આ વર્ગમાં છે એમ

કાળા પાટીઆ ઉપર લખી ધણા પુસ્તે મોલાવી પાકું કરાવવું.
(પાક સમાપ્ત કરવાનો સમય થયો હોય તો અહિં બંધ કરી
પુનરાવર્તન કરવું અને બાકીનો બીજો દિવસે ચલાવવો.)

બધી વનસ્પતિનાં નામો આ વર્ગમાં છે. એ પાકું કરાવી પાટીઆ ઉપર
લખવું કે બધી વનસ્પતિનાં નામો આ વર્ગમાં છે. એ
પૂછી પૂછીને પાકું કરાવવું.
એનામાં, તમે કોઈ કાળનાં નામ રા. જ. આંખો,
વડ, પીપળો, બાવળાંઓ, ભારંડી. શિ. કેશવ, તમે કોઈ
અનાજનાં નામ કહો. જ. ધણ, ડાંગર (ભાત), બાજરી.
એચર, તમે કોઈ કોળનાં નામ રા. ઉ. ચણા, વટાણા,
વાલ, તુવેર, ચોળા. હસમાન, તમે કોઈ ફળનાં નામ
કહો. જ. સીતાફળ, બેર, કેરી, કેળાં. માણેકજી, તમે
કોઈ ધૂસનાં નામ કો. ઉ. મોગરો, યુક્ષાળ, ચંપો. શિશુક.
એ બધાં વનસ્પતિ કહેવાય છે. ૧ સો નંબર, તમે કોઈ
વનસ્પતિનાં નામ રા. એ પાકું કરાવી પાટીઆ ઉપર
લખવું કે બધી વનસ્પતિનાં નામો આ વર્ગમાં છે. એ
પૂછી પૂછીને પાકું કરાવવું.

બધા પદાર્થોનાં નામો આ વર્ગમાં છે. અનેક પદાર્થો, — ખુર્શી, પાટીયું, રસેટ, નળીયું, માટી,
પથ્થર, કાંકરો, કાચ, ભીંત, છાપડું વગેરે. — પાસે હોય કે
લાવી શકાય તેવાં હોય તેઓને લાવી, દેખાડી દરેકનાં
નામ પૂછી શીખવવું કે બધા પદાર્થોનાં નામો આ વર્ગમાં છે.
ગુણોનાં નામો આ વર્ગમાં છે. ગુણયણ એમાં હોય તે એઓ જાણતા હોય તેઓએ
હાય લેવા કરવા. ઉત્તર, ગોળ, ખાંડ, સાકર. ઠીક, ખરાશ
એમાં હોય છે? જવાબ નહિ. ભીંજીનો રસ કેવો લાગે?
દયા, રીસ, ખારાશ એમાં હોય છે? તમને કોઈ વાર રીસ ચડે છે કે?
સોબ વગેરે તમને કોઈ વાર દયા આવે છે કે? એવા પ્રશ્નો વડે
નામો આ વર્ગમાં છે. ગુણોનાં નામ સમજાવી કહેવું અને પાટીઆ ઉપર લખવું
કે ગુણોનાં નામ આ વર્ગમાં છે. સુખ, દુઃખ, વિચાર, વખત
આદિક નામોનાં ઉદાહરણો શીખવવાં. પાકું કરાવવું. એ
પછી પુનરાવર્તન કરવું.

(આ પાઠને માટે ડેરવેલા વખતમાં જેટલું શીખવી શકાય
તેટલું શીખવવું અને બાકીનું બીજો દિવસે શીખવવું. આ

છળ શીખવેલાની પરીક્ષા હમેશ કરતાં રહેવું. વાંચનના પાઠમાં નામો હોય તેઓને ઝાળી દેવાવાં. ઘણીવાર આ વિષે પાઠો શીખવ્યાથી નિશાળીઓને કાંઈક સમજણ પડશે.

પાઠ ૪ થો. વિશેષણ.

ત્રીજા ધોરણના વર્ગને.

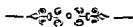
ગુણો.

(આરંભ પ્રશ્નો નથી) પાઠ—(હાથમાં મીઠું રાખી) જીભાઈ, તમે કહો આ મારા હાથમાં શું છે? જ. મીઠું. જગજીવન, તમે એ મીઠાના ગુણ કહો. જ. ખાંડે, ઘોળું. શિ. બધા જીવો એનો જવાબ હું પાટીઆ ઉપર લખું છું. ખાંડે મીઠું, ઘોળું મીઠું. દેવજી અને ખંડુજી મારી પાસે આવો. મંગ-જદાસ, તમે કહો એ બેમાં નાનો કોણ અને મોટો કોણ છે? જ. દેવજી નાનો છે અને ખંડુજી મોટો છે. એ જવાબ હું પાટીઆ ઉપર લખું છું. દેવજી નાનો, ખંડુજી મોટો. નાગરજી, તમે કહો, મેં જે લખ્યું તેમાં નામ ક્યાં છે? જ. મીઠું, દેવજી, ખંડુજી. શિ. તમારો ઉત્તર ખરો છે. મકનજી, ખાંડે એ યેનો ગુણ છે તે કહો. જ. મીઠાનો. શિ. ઠીક-મીઠું નામ છે તો એ નામનો ગુણ ખતાવે તે શબ્દને શું કહેવું તે જોને આવડવું હોય તેમણે આંગળી ઊંચી કરવી. જે શબ્દો ગુણ ખતાવે તેઓને વિશેષણ કહેવા. જે શબ્દો ગુણ ખતાવે તેઓને વિશેષણ કહેવા. એ વાક્ય કાળા પાટીઆ ઉપર લખી બધા કને જોડે બોલાવવું. વિશેષણ શબ્દની જોડણી કટલાક નિશાળીઓ પાસે કરાવવી. પછી પૂછવું કે મોટો દેવજી, એ બે શબ્દોમાં વિશેષણ કયું અને નામ કયું? નાનો ખંડુ એ બેમાં નામ કયું અને વિશેષણ કયું? પછી હાથમાં આક લેઈ તેનો રંગ કેવો છે તે પૂછવું. જ. ઘોળો કહે તો ઘોળો આક એ શબ્દો પાટીઆ ઉપર લખવા; પછી જાડવું લીલું પાંદડું લેઈ લખવું કે લીલું પાંદડું. એ ચાર

જે શબ્દો ગુણ
ખતાવે તેઓને
વિશેષણ કહેવા.

શબ્દોમાં વિશેષણ કયાં અને નામ કયાં તે પૂછવું. હર કોઈ
ખીન્ન ઉદાહરણોથી પાઠું કરાવવું. શુદ્ધ શુદ્ધ પ્રકારનાં વિ-
શેષણો, સંખ્યા, સ્વાદ, માપ, રંગ, સદ્ગુણ, દુર્ગુણ, આકાર,
પરિમાણાદિક ગુણવાચક શબ્દો પૂછી, સ્લેટ ઉપર લખાવી,
વાંચેલા પાઠમાંથી કદાવી પાઠું કરાવવું, અને શીખવવું કે
શબ્દોના પાંચ વર્ગોમાંનો એક વર્ગ નામ છે, અને ખીન્ને
વર્ગ વિશેષણ છે. એ પાઠ કટલાક દિવસ ચાલશે સારે પૂરો
સમજશે. દરરોજ વ્યાકરણના વખતમાં પરીક્ષા કરવી તે
વેળા પણ વાંચનપાઠોનો ઉપયોગ કરવો.

શબ્દોના પાંચ
વર્ગોમાંનો એક
નામ. ખીન્ને
વિશેષણ.

પાઠ ૫ મો. સર્વનામ.

ત્રીજા ધોરણના વર્ગને.

(આરંભ પ્રશ્નો નથી). કાળા પાટીઆ ઉપર વચલા ભા-
ગમાં લખવું, “જેઠાલાલ કહેછે જેઠાલાલ આપો.” આખા
વર્ગને કહેવું, એ વાક્ય તમારી સ્લેટ ઉપર જટ લખો. (એ
વાક્યને ઢેકાણે હર કોઈ ખીન્નું વાક્ય હું શબ્દ મૂકવો પડે
અને ખીન્ને ફરફાર કરવો ન પડે તેવું સહેલું લખાવી
શકાય; અહિં તથા આગળ જે શીખવવાનું છે તેને અ-
નુકૂળ પડે તેવાં હર કોઈ વાક્યો ઉદાહરણને માટે લેઈ શ-
કાય.) બધા લખી રહે પછો વર્ગના નીચલા ભાગના કોઈ
નિશાળીઆને પૂછવું કે એમાં પહેલું નામ કયું છે? જ-
વાબ લેઈ (તેને ન આવડે તો બીજા કોઈ કનેથી લેઈ)
કોઈ ખીન્ન નિશાળીઆને પૂછવું તમે ખીન્નું નામ એમાં
છે તે બતાવો. જવાબ મળે સાર કડે એમાં જેઓ
સુધારો કરી શકે તેમણે પોતાના હાથ ધ્રુવ કરવા. જે
ખરે જવાબ કોઈ દે તો એણે શું કહ્યું એ સવાલ બે
ત્રણ ઝીકરાને ત્વરાથી પૂછવો, અને સુધારેલું વાક્ય-
જેઠાલાલ કહેછે હું આપો-અમારું લખેલા વાક્યનો સામે
લખવું. કોઈ મૂળ વાક્યને સુધારી ન શકે તો શિક્ષકે

છંજ શીખવેલાતી પરીક્ષા હમેશ કરતાં રહેવું. વાંચનના પાઠમાં નામો હોય તેઓને જાણી કટાવવાં. ઘણીવાર આ વિષે પાઠો શીખવ્યાથી નિશાળાઓને કાંઈક સમજણ પડશે).

પાઠ ૪ થો. વિશેષણ.

ત્રીજા ધોરણના વર્ગને.

ગુણો.

(આરંભ પ્રશ્નો નથી) પાઠ—(હાથમાં મીઠું રાખી) જીભાઈ, તમે કહો આ મારા હાથમાં શું છે? જ. મીઠું. જગજીવન, તમે એ મીઠાના ગુણ કહો. જ. ખાંડ, ઘોળું. શિ. બધા જીવો એનો જવાબ શું પાટીઆ ઉપર લખું. ખાંડ મીઠું, ઘોળું મીઠું. દેવજી અને ખંડુજી મારી પાસે આવે. મંગળદાસ, તમે કહો એ જેમાં નાનો કોણ અને મોટો કોણ છે? જ. દેવજી નાનો છે અને ખંડુજી મોટો છે. એ જવાબ શું પાટીઆ ઉપર લખું. દેવજી નાનો, ખંડુજી મોટો. નાગરજી, તમે કહો, મેં જે લખ્યું તેમાં નામ ક્યાં છે? જ. મીઠું, દેવજી, ખંડુજી. શિ. તમારો ઉત્તર ખરો છે. મકનજી, ખાંડ એ શેનો ગુણ છે તે કહો. જ. મીઠાનો. શિ. કીક મીઠું નામ છે તો એ નામનો ગુણ ખતાવે તે શબ્દને શું કહેવું તે જેને આવડતું હોય તેમણે આંગળાં બતાવી. (જો કોઈ ખરો ઉત્તર દે તો તેપરથી અને ન દે તો શિક્ષકે કહી તેપરથી વિશેષણ શબ્દ પાઠો કરાવવો.) જે શબ્દો ગુણો ખતાવે તેઓને વિશેષણ કહેવા. એ વાક્ય કાળા પાટીઆ ઉપર લખી બધા કને જોડે બોલાવવું. વિશેષણ શબ્દની નોંધણી કેટલાક નિશાળાઓ પાસે કરાવવી. પછી પૂછવું કે મોટો દેવજી, એ જે શબ્દોમાં વિશેષણ કયું અને નામ કયું? નાનો ખંડુ એ જેમાં નામ કયું અને વિશેષણ કયું? પછી હાથમાં માક સર્થ તેનો રંગ કેવો છે તે પૂછવું. જ. ઘાજો કહે તો ઘાજો માક એ શબ્દો પાટીઆ ઉપર લખવા: પછી જાડવું લીધું પાંદડું સર્થ લખવું કે લીધું પાંદડું. એ માર

જે શબ્દો ગુણ
ખતાવે તેઓને
વિશેષણ કહેવા.

પુનરાવર્તન—સર્વનામ કોને, કહીએછીએ? આને સર્વનામના જે શબ્દો શીખવ્યા તેમાંનો એક તમે કહો. ખીન્ને તમે કહો. ઇત્યાદિ.

—૦૦૦૦૦૦—

પાઠ ૬ ટો. સર્વનામ.

સર્વનામ એ (આરંભ પ્રશ્ન નથી પૂછવા.) હવે શબ્દોના કેટલા શબ્દોનો ત્રી- વર્ગો તમારા જાણવામાં આવ્યા તે જેઓ કહી શકે તે- ન્ને વર્ગ છે. મણે હાથ ડાબ્યા કરવા. ઉતર-૨ નામ, ૨ વિશેષણ, અને ૩ સર્વનામ. ન આવડે તો શિક્ષકે શીખવવું. કાળા પાટીઆ ઉપર લખવું—“સર્વનામ એ શબ્દોનો ત્રીન્ને વર્ગ છે.” એ વાક્ય જ્યાં પાસે જોડે બાલાવવું. પછી નિશા- જીઆને પૂછી પૂછીને સર્વનામના ખીજા શબ્દો પાટીઆ ઉપર લખવા અને તેઓની રસ્ટ ઉપર ઉતરાવવા. ઉદાહ- રણ, દાદાભાઈ તું વાંચ, મોટાભાઈ તમે વાંચો. આ તારી, તમારી, સ્ટેટ તારી છે. આ ચોપડી તમારી છે, જીવો તે વાંચેછે. તે, તેઓ, કો- તેઓ આવ્યા. કોણ આવ્યું? આ ટોપી. કોની છે? એવાં શુ, કોની. વાક્યો કાળા પાટીઆ ઉપર લખતાં જવું અને તેઓમાં સર્વનામો હોય તેઓને ઓળખાવવાં. સૂચક પ્રશ્નોથી આ તથા બીજાં ઘણાંક સર્વનામ નિશાજીઆ કહી શકશે. વાંચનની ચોપડીમાંના શીખેલા પાઠોમાંનાં સર્વનામો પૂછવાં. તે સર્વનામો ક્યાં નામને જદા છે તેપણ હમેશ પૂછવું. એમ કરીએ તોજ ખરી સમજણ પડે અને પાકું આવડે. આગળ આવ્યાની પૂર્વે કેટલાક દહાડા સધી સર્વનામના પાઠ શીખવવા અને વાંચનના પાઠોમાંથી નામ, વિશેષણ, અને સર્વનામ એ ત્રણે વર્ગના શબ્દો ઓળખવા.

પાઠ ૭ મો. ક્રિયાપદ.

શબ્દોનો ૪થો આને હું તમને શબ્દોનો ૪થો વર્ગ શીખવુંછું. ઇગનલાલ, વર્ગ. તમે કહો મેં શું કહ્યું? નરોત્તમ, તમે કહો મેં શું કહ્યું? સોશબજી, તમે શબ્દોના ત્રણ વર્ગ શીખ્યાંછો તેમાંના એકનું.

નામ કહે, મનમુખ, તમે ખીજનું કહો. જમણ, તમે ત્રીજનું કહો. પરસોતમ, આજે હું તમને શબ્દોનો કપો વર્ગ સમજાવું છું? શબ્દોના શીખવેલા ત્રણ વર્ગોનાં નામ કાળા પાટીઆ ઉપર મોટે અક્ષરે લખવાં—નામ, વિશેષણ, સર્વનામ. એ ત્રણેને મથાજો શબ્દોના વર્ગો એમ લખવું અને વર્ગના નીચલા ભાગના નિશાળીઆ કને વંચાવવું.

કાળા પાટીઆ ઉપર એક લીટી ઉપર દોરી કોઈ નિ-
જે શબ્દો શાળીઆને પૂછવું કે એ મેં શું કહ્યું? હાથવડે ખીજનાં
કાંઈ કરવાનું ક્યાં કામ કરીએછીએ તેનો આખા વર્ગ વિચાર કરવો.
જણાવેછે તે વિચાર કરવાનો થોડો વખત આપી કહેવું કે જેઓ
આ ૪ થા કરી શકે તેમણે હાથ જમ્યા કરવા. જેમણે હાથ જમ્યા
વર્ગમાં છે.

કયાં હાથ તેઓમાંથી એકને, પછી ખીજને, પછી ત્રીજને
એમ પ્રશ્નો પૂછવા. ન આવડે તો સૂચક પ્રશ્નો પૂછવા,
લખીએછીએ શાથી? જાણીએ (પકડીએ) છીએ શાથી?
ઈ. પછી પગવડે શાં કામ કરીએછીએ (ચાલવું કે હિંક-
વું, દાડવું, લેખા રહેવું ઈ.), આંખોવડે, કાન, નાક, મોઢવડે
કામ કરીએછીએ તેનાં થોડાં ઉદાહરણ પૂછવાં, પણ તેમ
કરવામાં ઘણો વખત રોકવો નહિ. એમ જે શબ્દો કાંઈ
કરવાનું જણાવે તેઓ ૪ થા વર્ગમાં છે એ પાકું કરાવવું.
લખવું, બોલવું, ખાકું, પીવું, ચાલવું, જવું, બેસવું, રેવું,
ભોવું, સાંભળવું, આખવું, સુંઘવું, ઈ. એ ચોથા વર્ગમાં
છે. પાકું કરાવવાને વાક્યોમાં ઉદાહરણો પૂછવાં અને
શીખવવાં—હું બોલું છું, તે બોલે છે, તમે જાણો છો, તું લખે છે,
અમે સાંભળીએ છીએ, તમે જુઓ છો ઈ. વાક્યો કાળા પા-

એ વર્ગનું ના- ટીઆ ઉપર લખી તેઓમાંથી કરવાનું જણાવનાર શબ્દો
મ ક્રિયાપદ. પૂછવા અને ન આવડે તો શીખવવા. જે કરવાનું તેને
દિવા કહે છે. એ શીખવી પાકું આવડે ત્યાર પછી શીખવું
કે જે શબ્દો કરવાનું જણાવે છે તેઓ ૪ થા વર્ગમાં છે
એ તમને શીખવું છે. હવે એ ચોથા વર્ગનું નામ ક્રિયાપદ
છે. એ પાકું કરાવવું. વાંચના પાઠોમાં ક્રિયાપદ દોષ
તેઓને ઓળખાવવાં.

એક પાઠમાં એટલું બધું આવડી શક્ય નહિ માટે આ પાઠના વિભાગ કરવા.

પાઠ ૮ મો, ભાગ ૧ લો. અવ્યય.

આરંભ પ્રશ્નો:—તમે શબ્દોના ચાર વર્ગો અને તે વર્ગોનાં નામ શીખી ગયા. એ નામ હું કાળા પાટીઆ ઉપર લખું. માણેકજી, તમે પહેલા વર્ગનું નામ લખાવો. હીરાચંદ, તમે બીજા વર્ગનું નામ લખાવો. ત્રીકમજી, તમે ત્રીજા વર્ગનું નામ લખાવો. બાણુભાઈ, તમે ૪ થા વર્ગનું નામ લખાવો. હવે પાંચમા વર્ગનું નામ જેમના બાણુવામાં હોય તેમણે પોતાની આંગળીઓ ઊંચી કરવી.

અવ્યય.

પાઠ—જો કોઈ નિશાળીઓ ખરો જવાબ દે તો તે આખા વર્ગની પાસે બોલાવી પાકો કરાવવો. જો કોઈને ન આવડે તો શિક્ષકે કહી અવ્યય શબ્દ બધા પાસે જોડે બોલાવી કાળા પાટીઆ ઉપર લખી તેની નીચેથી છેક્ષા કે તેની પાસેના નિશાળીઓ કને કરાવવી તથા બીજાઓને પૂછવી. પછી અવ્યયનાં ઘણાં ઉદાહરણો પ્રશ્નોવડે શીખવવાં. નિશાળીઓને ન આવડે તો શિક્ષકે કહી કાળા પાટીઆ ઉપર લખવાં અને ગોખાવવાં.—અવ્યયનાં ઉદાહરણો જેઓને આવડતાં હોય તેમણે હાથ ઊંચા કરવા. જેમ આખા વર્ગનું ધ્યાન આકર્ષી જે ઉત્તરો ખરા હોય તેઓ બીજાઓને શીખવવા. ન આવડે તો શિક્ષકે કહેવા, અને ગોખાવવા. એ રીતે અવ્યયનાં પુષ્કળ ઉદાહરણો નિશાળીઓને શીખવવાં.

અને, પણ,
તથા, ઈ

પાઠ ૯ મો, ભાગ બીજો. અવ્યય.

આરંભ પ્રશ્નો—શબ્દોના પાંચમા વર્ગનું નામ અવ્યય શા-
થી પાડ્યું છે તે જેમને આવડતું હોય તેમણે પોતાની
આંગળીઓ ઊંચી કરવી.

પાઠ—મેં શું પૂછ્યું? મગનભાઈ, તમે કહો. અવ્યય
 અવ્યયનો અર્થ: નામ પાડવાનું કારણ સમજવાને અવ્યય શબ્દનો
 અર્થ જાણવો જોઈએ. હરીલાલ, શું જાણ્યું જોઈએ?
 અવ્યયનો અર્થ જેઓને આવડતો હોય તેઓએ હાથ
 જેમાં ફેર- જોડ્યા કરવા. કોઈ કહે તો તે બીજાઓને શીખવવો. કોઈ ન
 ફાર યાચ કહે તો શિક્ષકે શીખવી પાકો કરાવવો. વ્યય એટલે ફેરફાર
 નહિ તે. યાચ તેવા અને અવ્યય એટલે ફેરફાર યાચ નહિ તેવા.
 મારવગોમાં હવે આપણે જોઈએ કે પહેલા વર્ગોના શબ્દોમાં ફેરફાર
 ફેરફાર યા- યાચ છે કે નહિ. પ્રાણજીવન, મેં શું કહ્યું? સીતારામ, તમે એક
 પછે તેનાં ઉ- નામનું ઉદાહરણ આપો. જ. ઊકરો. શિ. ઊકરા, ઊકરાને
 દાહરણ લઃ માણસ, માણસમાં. માણસથી, ઈ. વિશેષણ, સર્વનામ
 ખવાં. અને ક્રિાપદનાં ચોડાં ચોડાં ઉદાહરણો લેઈને ફેરફાર
 યાચ છે તે કહેવા અને પાઠીઆ ઉપર અખવા—મોટો, મોટી,
 મોટું, ઈ. અમે, અમારો, અમારાથી, તમે, તમારો,
 તમારું ઈ. લગ્ન છે, લગ્નોછો, લખ્યું, લખશે, આપ્યો,
 આવી, આવેછે, આવશે, ઇ. જોડણીમાં યો ફેરફાર થયો
 તે ધણાક નિશાળીઆને પૂછ્યું. આ અથવા એ વર્ગોના
 હરકોઈ બીજા શબ્દો આલશે. નિશાળીઆની પાસેથી
 પ્રશ્નોપડ એ ઉદાહરણો લેવાં. એમથતા ફેરફારો તેમના લ-
 અને, પણ, ક્ષમાં ઉતરે પછી અવ્યયનાં ઉદાહરણો માગવાં અને તે-
 માટે, કાજે, એમાં ફેરફાર થતા નથી તે જતાવ્યું. ઉપરના ચાર વર્ગોનાં
 તથા વગેરે- ઉદાહરણો કાળા પાઠીઆ ઉપરથી બૂથી નાખી હવે અ-
 માં ફેરફારય- વ્યયનાં ઉદાહરણો નિશાળીઆ કહે ને લખવાં અને તેઓ-
 તો નથી. માં યો ફેરફાર યાચ છે તે પૂછ્યું. ખોટા જવાબ દે તો તે
 સુધારવા અને અંતે શીખવ્યું કે એઓમાં ફેરફાર થતા
 નથી માટે તેઓ અવ્યય કહેવાય છે. એ ગો માવી
 પાકું કરાવ્યું.

—૦૦૦૦૦૦—

પાઠ ૨૦ મો, ભાગ ૨ લો, શ્રક્ષરોના વર્ગો.

૪ થા પોરણના વર્ગને.

આરંભ પ્રશ્નો.—મુજબ, તમે અક્ષરોના બે મારા વર્ગોનાં

નામ શીખી ગયાછે તે સાંભરતાં હોય તો કહો. જવાબ-
સ્વર અને વ્યંજન. એ વિના અક્ષરોના બીજા વર્ગો છે તે
જેમના જાણવામાં હોય તેમણે હાથ જમ્યા કરવા.

૫૧૪—કોઈ ખરો ઉત્તર કે તો તે બીજાઓને શીખવી
તે નામ પડવાનું કારણ પૂછવું, અને કોઈ ન કહે તો, શિ-
ક્ષકે શીખવવાનો આરંભ કરવો. પ્રથમ કાળા પાટીઆ
ઉપર પ, ફ, બ, જ, મ એ પાંચ અક્ષરો લખી નિ-
શાળીઆન કહેવું કે તમરા બને હોઠો એક એકથી
આધા રાખી (શિક્ષકે કરી દેખાડવું) એ અક્ષરો વાંચો.
તેઓ એ પાંચના ઉચ્ચાર કરી શકશે નહિ. પછી એ

પ, ફ, બ,
જ, મ.

ક, ખ, ગ, ઘ.

અક્ષરોની નીચે ક, ખ, ગ, ઘ, એ અક્ષરો લખી બંને
હોઠો એક એકથી વેગળા રાખી નિશાળીઆઓને વાંચ-
વાને ફરમાવવું. એ હોઠો એક એકથી દૂર છતાં એ અ-
ક્ષરો વાંચી શકાયે. હવે એનું કારણ શું તે પૂછવું, અને
કોઈને ન આવડે તો કહેવું કે પ, ફ, બ, જ, મ, એ અ-
ક્ષરો એ હોઠોથી બોલાયછે, એ હોઠો એક એકને અડકે
તોજ બોલાય. પછી એ વાક્ય કેટલાક નિશાળીઆ કને
બોલાવવું. એ સમજવા કેડે કહેવું કે ક, ખ, ગ, ઘ, એ
અક્ષરો ગળામાંથી બોલાય છે. પ્ર. શાથી બોલાયછે? જ.
ગળામાંથી. પ્ર. ગળાનું બીજું નામ કોઈ જાણેછે? જ.
કંઠ. એ પાકું કરાવવું. પછી કહેવું સ એ અક્ષર દાંતની
પાછળ જીભ અડેછે સારે બોલી શકાયછે. બધા નિશાળી-
આ પાસે એ અક્ષર બોલાવી તેમની ખાતરી કરી આપવી.

સ.

મુખના જોમા-
ગોમાંથી અ-
ક્ષરો બોલાય
છે તે પ્રમાણે
તેઓના વર્ગો

હવે કાળા પાટીઆ ઉપર લખેલું ભૂરી નાખીને તેને
મથાળે લખવું કે મુખના જે ભાગોમાંથી અક્ષરો બો-
લાયછે તે પ્રમાણે તેઓના વર્ગો કરાવ્યા છે. એ વાક્ય
બધાની પાસે જોડે બોલાવવું. એ પાકું આવડે સારે
પુનરાવર્તન કરવું.

કર્પાછે.

પાઠ ૧૦ મો, ભાગ વીજો. અક્ષરોના વર્ગો.

હોઠ, દાંત, તા- (આરંભ પ્રશ્નો નથી.) મોડાના ભાગો, હોઠ, દાંત, તાજવું,
ખડું, મૂઘનું. મૂઘનું, કંઠ પ્રશ્નો પૂછી ઉત્તર મારફતે યોજાવાવાં અને
કંઠ. તેઓને કાળા પાટીઆને મથાળે લખવા. પછી કોઈને
પૂછવું કે હોઠાવડે જે અક્ષરો બોલાય છે તેમાંનો એક
તમે બોલો છો. કંઠવડે બોલાય છે તેમાંનો એક તમે
કહો. જાન અને દાંતવડે બોલાય છે તેમાંનો એક તમે
કહો. જાન અને તાજવાવડે બોલાય છે તેમાંનો એક તમે
કહો. ન આવડે તો શિક્ષકે કહેવા.

સ્થાન પ્રમાણે એમ યાદ દેવડાવી કાળા પાટીઆ ઉપર સ્થાન પ્રમાણે
અક્ષરોના વ- પાડેલા અક્ષરના વર્ગો અને તેઓનાં સ્થાનો નીચે પ્રમાણે
ગો લખવા. લખવાં અને નિશાળીઆની નોટબુકમાં ઉતરાવવાં. એક
વર્ગ પ્રથમ લખવો અને તે આવડે સાર પછી બીજો
લખવો; તે આવડે સારે ત્રીજો એ પ્રમાણે શીખવવું.

અક્ષરો.

સ્થાન.

વર્ગનું નામ.

અ આ ક ખ ગ ઘ ઙ હ.

કંઠ.

કંઠ્ય.

ઘ ઈ ચ છ જ ઝ ઞ ય ર.

તાજવું.

તાજવ્ય.

ત્ર દ ઢ ડ ઢ ણ ર પ જ.

મૂઘનું.

મૂઘ્ય-પ.

ત થ દ ધ ન લ સ.

દાંત.

દસ (કે દંતી)

હ ળ પ ફ બ ભ મ.

હોઠ.

ઓઠ્ય.

ડ ઝ ઞ ન મ.

એઓ પોતાનાં સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થઈ નાસિકાસ્થાની
નાકની વાટે બહાર નીકળે છે માટે. પણ કહેવાય છે.

— ૦૦૦ —

પાઠ ૧૧ મો. લોહાક્ષરો.

ત્રીજું ધોરણ શીખી રહેલા આવેલા કે ૪ થા ધોરણના વર્ગને.

આરંભ પ્રશ્નો—મૂળાક્ષર કોને કહીએ છીએ તે. જેમના
જાણવામાં હોય તેમણે આંગળીઓ ઊંચી કરવી. લોહા-
ક્ષરો કોને કહે છે તે જેમને આવડે તેમણે આંગળીઓ
ઊંચી કરવી.

વ્યંજનને સ્વ-
ર મળ્યો હોય
તે નોડાક્ષર
નહિ.

પાઠ—ધારો કે ઉપલામાંના પહેલા. સવાલનો જવાબ
નિશાળીએ ખરો દીધો, અને ખીજ સવાલના જવાબમાં
કહ્યું કે અક્ષરો નોડાયલા હોય તેઓને નોડાક્ષર કહે-
વામાં આવેછે. આ ઉત્તર સાચો નથી તે સમજાવવાને
કાળા પાટીઆ ઉપર ૩+૪=કી લખવું. એકીમાં અક્ષરો નો-
ડાયલા છતાં તેને નોડાક્ષર કહેવામાં આવતો નથી; તેમ
ચૂ+આ=ચા એ નોડાક્ષર નથી. એમ વ્યંજનમાં સ્વર
ભળવાથી જો અક્ષરો તો નોડાયછે ખરા પણ તેઓ નોડા-
ક્ષર કહેવાતો નથી.

જે કે વધારે
વ્યંજનો નો-
ડાયથી નો-
ડાક્ષર બનેછે.

ઉકડા, તમે એક નોડાક્ષર બોલો. જ. વ્ય. શિ.
એમાં કયા અક્ષરો નોડાયલા છે? જ. વ અને ય. શિ.
સુલેમાન, તમે કહો, વ એકલો છે કે વમાં ખીજો કોઈ
અક્ષર ભળેલોછે? જ. એમાં અ ભળેલો છે. શિ. તો
જ્યાં લગી અ એમાં છે ત્યાં લગી એમની સાથે નોડાય નહિ,
બાકી વ+વ=વવ થાય. જગન, મેં શું કહ્યું? શિ. વમાં
ભળેલો સ્વર કાટી લેઈએ એટલે તે પૂરો વ્યંજન થાય
ત્યારે યની સાથે નોડાય વૂ+વ=વ્વ થાય. મેં શું કહ્યું?
નાગેશ્વર તમે નોડાક્ષરનું બીજું ઉદાહરણ કહો. જ.
પ્ર. શિ. એમાં જે જે અક્ષરો નોડાયલા છે તેઓને ઠરીભાઈ
તમે કાળા પાટીઆ ઉપર લખો. જ. પ+ર=પ્ર. શિ. દા-
ખાદર. એમાં શી ભૂલ છે તે તમે દેખાડો. જ. પ વ્યં-
જન નોડાયે. શિ. તે કેમ લખાય? જ. પૂ+ર=પ્ર. શિ.
હમરામ, તમે પાટીઆ ઉપર જ લખો. બોલજી, તમે
કહો એમાં કયા અક્ષરો છે? જ. સ, ત, ર. શિ. બીખા-
ભાઈ, તમે એની ભૂલ કાળા પાટીઆ ઉપર લખી દેખાડો.
જ. સ ત ર. શિ. પિતામ્બર, એ શું કહ્યું? જ. સ અને
ત એ પૂર્વે વ્યંજન છે એ દેખાડ્યું. શિ. જગાભાઈ,
એમ કરવાનું શું કારણ? જ. સ અને ત પૂરા વ્યંજન હોય
તોજ એમ નોડાય. શિ. દાજીભાઈ, તમે કહો સર્વ એ
શબ્દમાં કયા જે અક્ષરો નોડાયલા છે? જ. ર વની સાથે
નોડાયેલા છે, રૂ+વ=રૂ.

બનાવવાના નથી, કેમકે એવા જ્ઞાનને સાર બીજી પાઠશાળાઓ છે. આ ભવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એવો છે કે ઉદ્યોગ સંબંધી અવશ્યનું જ્ઞાન આપીને હાલના ધંધાઓ સુધારવા તથા નવા લાભકારક ધંધા દાખલ કરવા. આ ઉદ્દેશને અનુસરીને જરૂર જોઈતું સાહિત્ય, શાસ્ત્ર તથા શિક્ષણનું જ્ઞાન આપવામાં આવશે કે જેથી દરેક માણસ પોતાના ધંધાના નિયમો સમજીને પોતાનો ધંધો સારી રીતે કરી શકે. આ ભવનમાં હાલમાં ચિત્રકામ, રંગટી, છોટા છાપવાનું કામ, સુયારકામ તથા કાચકામ એટલા હુન્નરો શીખવવાનો હરાવ થયો છે. અભ્યાસક્રમમાં શાસ્ત્ર તથા પ્રયોગ બન્નેનો સમાવેશ કરવામાં આવશે કે જેથી કરીને વધારે બુદ્ધિવાન અને કુશળ કારીગરો તૈયાર થાય.

એ જ્ઞાનામાં દાખલ થવાની ઈચ્છા રાખનારા ઉમેદવારોએ નીચે

પ્રમાણ પત્રક ભરીને આકસવું

નામ.

ગામ.

શીરનામું.

જન્મભૂમિ.

ઉંમર તથા જન્મ દિવસ.

વત તથા જ્ઞાન.

અભ્યાસ ક્યાં ને કેટલો કર્યો છે ?

ભાષા કઈ આવડે છે ?

ચિત્ર, શિક્ષ, ઈલાદિ કોઈ કળાનો અભ્યાસ કરીશો હોય તો, ક્યાં ને કેટલો કર્યો છે ?

પૂર્વે કઈ ઉદ્યમ કરીશો હોય તો ક્યાં અને કેટલો વખત કરીશો છે ?

પિતા અથવા વાલીનો સહી.

તેમનો ધંધો.

ભવનની કઈ જ્ઞાનામાં દાખલ થવું છે ?

આધારણ પ્રમાણપત્ર કે ?

નૈપુણ્ય પ્રમાણપત્ર સાથે ?

તારીખ.

પુસ્તકોની પહોંચ.

પ્રેમીને પત્ર. રચનાર એક નવીન. આ લઘુ પુસ્તક પદમાં છે; રચનારનું નામ લખ્યું નથી. ડેકાણું, અમદાવાદ, ડોશીવાડાની પોળ; કીમત લખી નથી અને રાખી નથી.

હુતરોત્તરક. મરાઠી ભાષામાં માસિક આઠ પાનાનું પુસ્તક કીમત, ટપાલ ખર્ચ સહિત વરસે રૂ. ૩૧).

લાઈ ચેસ્ટરફીલ્ડનો પોતાના પુત્ર પ્રતિ ઉપદેશ તથા કોલ્ટન રાચત સંક્ષિપ્ત મુવાકય. મૂલ્ય બાર આના. બાપાંતર કર્તા રા. બા. હરીદાસ વિહારીદાસ દસાઈ, તથા ગો. વિ. દસાઈ અને મ. ન. દિવેદી.

ફસ્ટગ્રેડ ડ્રોઈંગ શીખનારા વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી સૂચના.

ચિત્ર વિદ્યાઓ સમૂહના હુતરોત્તર મૂળ છે. મુતાર, લૂહાર, કડિયા, કમ્પોઝિશન વગેરે એની અગલ છે. જેમ કવિ પોતાના મનની વાત બિતાવી અને વિદ્વાન લખાણથી તાદશ કરી બતાવે છે તેમ ચિતારો પોતાની ચિત્રબોધ બતાવે છે. ઘણાખરા બારીક હુતરમાં ચિત્રવિદ્યાની આવશ્યકતા છે. એ વિદ્યા શીખનારના હાથ કરે છે અને સ્વભાવે પણ તે કરેલ થાય છે. પ્રદર્શન શૈલિથી શીખવવું એ શિક્ષા પદ્ધતિના અંગોમાં એક અગલનો ભાગ ગણાય છે. જે વસ્તુ, પ્રાણી યા વનસ્પતિ મહેતાણથી બતાવી શકા. એમ ન હોય તે ચિત્રથી મહેતાણ બતાવી શકે. માટે મહેતાણ એ (મા. ૨) થોડું ધ્યાન ડેઈંગ જાણવું એ અવશ્યનું છે.

હાલ આ વિષય ટ્રેનિંગ કોલેજો તથા હાઈસ્કૂલોમાં આપૂર્ણતલ એટલે એમ્પ્લિક વિષય તરીકે ગણાય છે. આ વિષયમાં યાદદારત અને પ્રદિ કરતાં સ્વાભાવિક રચિની વિશેષ જરૂર છે. જોકે શાળાઓમાં આ વિષય દાખલ થયો છે પણ તે સંબંધમાં કોઈ ચૂંજરાતી યા અંગ્રેજી પત્રમાં લખાણ જણાયું નથી, માટે અહીં તે વિશે લખવું ઉચિત ધાર્યું છે. આમાં લખેલી બાબતો વિદ્યાર્થી સમજશે તો તેને ફસ્ટગ્રેડની પરીક્ષામાં પસાર થવાને તે સહાયબૂત થઈ પડશે.

ડ્રોઈંગનાં મૂળતાવ શીખવાને ત્રણ વર્ગ કરાવેલા છે તેમાંના પ્રથમના વર્ગને “ફસ્ટગ્રેડ” કહે છે.

હાં રા. હરિલાલને વિચાર કરવાને માટે એક બે સૂચનાઓ અને શ-
કાઓ મૂકવી યોગ્ય લાગે છે.

૧. ૫ માના પ્રથમ ખંડમાં બીજી પંક્તિમાં ઉત્તર છે (મૂળ લે-
ખમાં પણ તેમજ છે) પણ અર્થ જોતાં પૂર્વ જોઈએ એમ લાગે છે. કરિ-
વા લેવા દેવા इत्यादि બોલિવડેં એક ઉક્તિ માહિ જિહાં ઉત્તર
(કે પૂર્વ ?) ક્રિયા આગલિ વાક હોયડે તિહાં તું પ્રત્યય શસિડ
આવહવા. (તુમ્) વાળી ક્રિયા તો વાક્યમાં પ્રથમ હોય છે. કુંભકાર
घटं घटयितुं मृत्तिकां आनयति. તો આ બાબત બીજા હસ્તલેખ
વખાણીને વિશ્વવૃથયો જોઈએ. હાજાં અનેક ઉદાહરણ મળી આવશે કે
જ્યાં પાઠ સંશયગ્રસ્ત હશે.

૨ ૫. ૧૨ માના પ્રથમ ખંડમાં બહુવ્રીહિ સમાસનાં ઉદાહરણમાં
आरुढो वानरोयः स आरुढवानरो वृक्षः એમ વિચિત્ર પ્રકારનો
(પ્રથમામાં પણ) બહુવ્રીહિ આપ્યો છે એ શું છે ? યઃ ને બદલે ચત્ર
यस्मिन् કેહેવું હોય તો બેસે. પણ અધી વિભક્તિયોનાં ઉદાહરણ આપ-
વા માટે હાલો પણ સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ન જાણેલો સમાસ કયાંથી
આપ્યો ? આ સંશય છે.

૩ ઉક્તિભેદમાં કર્મકર્તા (कर्माकर्तरि) ઉક્તિ કાંઈ વિચિત્રજ લા-
ગે છે. કર્મ કર્તાપણે જોલાય એટલે શું ? “આ અથ સુજ પટાય છે)”
હેમાં ‘અથ’ પ્રથમામાં આપ્યો, અને કર્તા અવિવક્ષિત રહ્યો, માટે શું
કર્મણિ પ્રયોગનું સ્વરૂપ જતું રહ્યું ? અને એટલા માટે શું કર્મ તે કર્તા
તરીકે વપરાઈ ગયું ? એટલું ખરું કે કર્તા અવિવક્ષિત છે એટલે “પટાય”
છે એ જાણે એક ક્રિયાસાહ ધાતુનુજ રૂપ થઈ, ધાત્વર્થમાંજ ક્રિયાસાહત
આવી, તે ધાતુનો કર્તાજ પેલું કર્મ બની જાય છે. આમ કાંઈક અજાણો
થયે. પણ આ ભિદ અપૂર્વ નથી લાગતો ? આ ઉપર પણ રા. હરિલાલ
કાંઈ પ્રકાશ પાડે એમ આશા છે.

ન. જો.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

પુસ્તક ૨૯ મું.

ડીસેમ્બર.

૧૮૯૦.

અંક ૧૨ મો.

ફર્સ્ટગ્રેડ હાઈંગ શીખનારા વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી સૂચના.

(ગયા અંકથી ખાત્રી.)

ક્રીહેન્ડ હાઈંગ કહાડવાની રીત.

સાદી આકૃતિ હોય તો:—

પ્રથમ રૂપરેયા કહાડો અને પછી તેમાં ભાગ પાડો અને તેના કદ અને જરૂરીઆત પ્રમાણે તેનો અંદરની કારીગરી પૂરી કરો.

આપેલા વખતપર વધારે મુશ્કેલ અને શણગારયુક્ત ચિત્ર તૈયાર કરવું હોય તો:—

પ્રથમ, આશુખાશુની લીટી પાડી જગા નક્કી કરો. પછી જરૂરી અને મુખ્ય લીટીઓ દોરો અને એ પ્રમાણે ડોળિયું તૈયાર થયા બાદ ખારીક કારીગરીને માટે નિશાની કરો અને જ્યાં મુધો બધી નકશી પૂરી થાય ત્યાં મુધો તેને ભાગો અને વિભાગો.

જાણે બીજાને સમજાવતા હોય એ અથવા સ્કેચ કરતા હોય એવી રીતે શણગારયુક્ત ચિત્ર કહાડવાં એ ક્રીહેન્ડ હાઈંગમાં ધ્યાન આપવા યોગ્ય બાબત છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જાણે કોઈ વિદ્યાર્થી આપેલું ચિત્ર સમજે છે પણ તે બધું કરવાને તેને પૂરતો વખત નથી તોપણ તેને આશું ચિત્ર બનાવવાની ફરજ છે તો એવે વખતે વિદ્યાર્થીએ તેનો મુખ્ય આધાર ચીતરવા નોંધ્યે અને ઝીણી નકશી પડતી મૂકવી. તે એવી રીતે કે બીજે વખતે તે ચિત્ર પૂરું કરવું પડે તો આગળ ચીતરેલું ડોળિયું ભૂસવું ન પડે. કેટલાક વિદ્યાર્થી ક્રીહેન્ડ હાઈંગનો નમૂનો ચીતરતી વખતે

ત્રિમુખ યતી લીટીઓ જે આંખની સપાટીથી નીચે હોય તો તે લીટીઓ જાણે આવતી જતી દેખાય અને જે તે આંખની સપાટીથી જાણે હોય તો તે જેમ જેમ એક કેન્દ્રાભિમુખ યતી જાય તેમ તેમ નીચે આવતી જતી દેખાય છે.

પદાર્થના આકારનું બદલાવું, જોનાર અને પેલા પદાર્થની સ્થિતિના બદલાવા ઉપર આધાર રાખે છે.

૧૨ જે પદાર્થને ચારે બાજુએ આસપાસ ફરવામાં આવે, એક બાજુએ ખસેડવામાં આવે અથવા જાણે નીચે કરવામાં આવે તો તે પદાર્થ (મોડલ)નો આકાર અને લીટીઓની સ્થિતિ બદલાઈ જાય છે. જે પેલા પદાર્થ (મોડલ)ને એકજ સ્થિતિમાં રાખીએ અને જોનાર સ્થિતિ બદલે તોપણ ઉપર કહ્યું તેજ પ્રમાણે આકાર વગેરેમાં ફરફાર થાય છે.

જે પદાર્થને ગમે તેમ ખસેડીએ અથવા તેની સ્થિતિ બદલાવીએ તોપણ તેની આકૃતિ ચિત્રમાં ફરે નહિ એવો એકજ પદાર્થ તે ગોળો છે.

વળી કોઈ કદી અથવા ગોળાકૃતિને જ્યારે તેજ સપાટીમાં ગોળ ફરવાએ છીએ ત્યારે તેની આકૃતિ બદલાતી નથી. આજ નિયમ વર્તુલ સ્તંભ, શંકુવાકૃતિ અને ગોળ વાસણને લાગુ પડે છે.

મોડલનું માપ લેવાને પેન્સિલનો કેવી રીતે

ઉપયોગ કરવો તે વિષે.

સહેલથી હાથ લંબાવીએ એટલો હાથ લાંબો કરીને પેન્સિલ પકડવી અને તે પેન્સિલ ઉભી લંબ અથવા તે આંડી લંબ પકડવી જોઈએ.

જ્યારે ચિત્ર ઉત્તું લંબ એટલે જાણે તે ભીતિ છટકાવેલું એવી સ્થિતિમાં હોય ત્યારે પેન્સિલ યરાયર ઉભી પકડવી એટલે જમીન ઉપર લંબ થાય એવી રીતે અથવા તે ચિત્રના કોઈ લંબ છેડાની સાથે સમાંતર થાય એવી રીતે પકડવી. ચિત્ર ઉપરની ક્ષિતિજસમસૂત્ર લીટીની સમાંતર પેન્સિલ પકડવી હોય તો તે એવી રીતે પકડવી કે તે જમીનને તથા માપ લેનારની આંખને સમાંતર થાય. પેન્સિલ આંખને સમાંતર થાય એટલે તે પેન્સિલના બંને છેડા પેન્સિલ ઝાલનારથી સરખે અંતરે હોવા જોઈએ. આવી રીતે ઉભી અને આંડી પેન્સિલ ઝાલવાથી તે પદાર્થની સર્વે લીટી-

આનું કંઈ તરફ વલણ છે તે તથા તેઓ એક બીજા સાથે કેવા ખૂણા કરે છે તે સહેલથી જોઈ શકાય.

મોડલ ડ્રાઈંગ વખતે પેન્સિલથી લીટીઓ કેવી રીતે માપવી તે વિષે.

સહેલથી હાથ ખૂબ લાંબો થઈ શકે એટલો લખાવવો, અને જે જગા અથવા લીટી માપવી હોય તે પ્રમાણે પેન્સિલ ઉભી અથવા આડી પકડવી.

તે પેન્સિલનો એક છેડો માપવાની લીટીના એક છેડા ઉપર આવે એવી રીતે કરવું અને એમ મૂક્યા પછી તે લીટીનો બીજો છેડો પેન્સિલમાં ક્યાં સુધી આવ્યો તે જોઈ તે કેટલા અંકોની મિશાની રાખવી. એ પ્રમાણે પોતાને સમાંતર પેન્સિલ રાખીને જે લીટી અથવા કંઈ માપ લેવાની વિદ્યાર્થીની ઈચ્છા હોય તે પ્રમાણે તેની સાથે તે સરખાવે.

ડ્રાઈંગ શરૂ કરતાં પહેલાં વિદ્યાર્થીએ પાયાની લીટી કાગળના નીચલા ભાગે ઉપર કહાડવી જોઈએ. રેખામયદશનના નિયમ પ્રમાણે ક્યું જિંદુ કોથી નીચે છે તે એ લીટીથી નક્કી થાય છે અને તેની ઉપરનાં બીજાં જિંદુ શોધી કહાડવાને તે માર્ગસૂચક છે.

લખનાર

ઉસમાન ખયલ.

થર્ડ આર્સિ. માસ્ટર, ટ્રેનિંગ

કોલેજ, રાજકોટ.

—૦૦૦૦૦૦—

ગુજરાતી જોડણી.

पत्थर के पत्थर, गुजराती के गुजराती, फल के फल.

अधिपती साहेब,

મથાને ટાંકેલા કાગ્ગે સરા સારા મક્કરો બિજ બિજ રીતે લખે છે અને હું ધારું કે તેઓ સફારતુ તેમ કરતા હશે. આ અર્ચાપત્ર આપનામાં મારો હેતુ એવો છે કે આ વિષય ઉપર આપના સંચાતાર પત્રમાં વિદ્યાર્થીનો તરફથી વિવેચન આવે અને આપ તે ઉપર આપનો

અક્ષર આવે તો લઘુ લખવા; પણ જે અક્ષરના શબ્દમાં પછીનો અક્ષર ગુરુ હોય તોપણ એ ધાતું કરીને દીર્ઘ લખાય છે." આ નિયમ પ્રમાણે ગુજરાતી નર્દા પણ ગુજરાતી લખવું જોઈએ કેમકે 'ગુ' પછીનો અક્ષર લઘુ છે.

રા. નવલરામ એ નિયમમાં કેટલાક અપવાદ સૂચવે છે. જેમકે ઓપડી એ શબ્દને 'માં' પ્રલય લગાડ્યાથી 'ઓપડીમાં' થાય છે. અને એવીજ રીતે તે લખાય છે. પણ 'માં' ગુરુ છે. માટે આ નિયમ અંગીકાર કરીએ તો ઓપડિમાં લખવું જોઈએ; તેવી રીતે સૂનાવાજો એમાં પહેલો અક્ષર દીર્ઘ બદલી નહરવ (ગુ) થયો જોઈએ, અર્થાત્ એમનું કહેવું કે એ નિયમ મોગ્ય ફરફાર કર્યા વિના માન્ય કરી શકાય એવો નથી. પણ મારો મત નો એવો છે કે એ નિયમ તદન નિર્માલ્ય છે. એ નિયમ પ્રમાણે તો ખુદ નિયમ શબ્દનો અપતાર બદલી નીચમ બની જાય કેમકે બીજો અક્ષર લઘુ છે. 'અનુભવ' બદલી અનુભવ બને. કુસુમ બદલી કુસમ બને ઈત્યાદિ. એ તેમજ એને મળતા બીજા શબ્દોમાં "જોલવું તેવું લખવું" એજ નિયમ સંકોપરી છે.

રા. સા. નરસિંહરાય એ શબ્દમાં 'ગુ' સર્વદા નહરવ લખે છે અને તે મોગ્ય છે. અસત્ત ગુર્જરાતુ તે ઉપરથી ગુર્જરાત અને તે ઉપરથી ગુજરાત શબ્દ થયો છે. કેટલાકનું કહેવું એમ છે કે 'ર' નો લોપ થઈ ગયો છે માટે 'ગુ' દીર્ઘ થયો જોઈએ. પણ હું નથી ધારતો કે સાધારણ વાતચિતમાં કોઈ 'ગુ' ને દીર્ઘ જોલવું હોય. "જોલવું તેવું લખવું" માટે ગુજરાતી નર્દા પણ ગુજરાતી લખવું જોઈએ.

કુજ કે કુલ. સંસ્કૃતમાં 'જ' હેતુ નહોતે ઉપરથી કોઈ કદાચ એમ ધાર્યું કે સંસ્કૃત ઉપરથી તીકજેલા શબ્દોમાં 'જ' આવશે ન જોઈએ. આ સંજ્ઞામાં રા. સા. નરસિંહરાયે કીમતી નિયમ આપ્યો છે કે "અનાદિ અને અસંયુક્ત લક્ષરનો જણાર થાય છે." એ નિયમ પ્રમાણે સંસ્કૃત વજ શબ્દમાં જ અનાદિ છે, એટલે શબ્દના પ્રારંભમાં નથી તેમ અસંયુક્ત એટલે બીજા અક્ષર સાથે જોડાયેલો નથી તેથી ગુજરાતીમાં પ્રવેશ થતાં જ થઈ જાય છે. તેમજ સં. જલ ઉપરથી કુજ. પણ હવેનું એમાં જ અર્થ છે તેથી ગુજરાતી લખવા કે લખિંગ રહે છે. એજ રીતે સં. હોજમાં જણાર આદિ છે તેથી જ બદલાતો નથી. સં. જલ: ગુજરાતી મત્ત. કેમકે

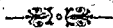
એમાં “લ” સંયુક્ત છે. ચુલરાતી વાંચનમાળામાં કોઈ પણ રીતે કલ લખેલો જોવામાં આવતો નથી. માત્ર હાલના સંસ્કૃત વિદ્વાનોમાંથી કેટલાક શખ્સોએ નવી પદ્ધતિ ચાલુ કરી છે. પરંતુ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે તે સ્વીકારના યોગ્ય નથી.

નિશ્ચય કે ‘ફલ’ નહીં પણ ‘ફળ’, ‘ગોલો’ નહીં પણ ગોળા બખબું જોઈએ.

આટલું પ્રસિદ્ધ થયે વિશેષ લખવામાં આવશે.

કરમચ્છી રહીમ નાનજીઆણી.

૩. એ. ઈ-સપેક્ટર, પંચમહાલ તથા રવાલાંડા.

શિક્ષક.

“ એ ખુશીથી શીખરો એને ખુશીથી શીખવરો. ”

શિક્ષક બહેલો હોવો જોઈએ. જે વિષયો શીખવવાનું કામ તે માથે લે તે વિષયોનું જ્ઞાન તેને હોયું જોઈએ. તેનામાં કેટલું જ્ઞાન હોયું જોઈએ તે ધીરે ધીરે હોયું છે તે સિવાય બીજું અમ કદાચ નહિ. પ્રાથમિક વર્ગોને શીખવવાને વધારે જ્ઞાનવાળા શિક્ષકો હોય તો વધારે સારું. પરંતુ સુરક્ષી એ છે કે એવા માણસો મળી શકતા નથી. તેથી આ નિયમ બાંધનારના લક્ષમાં આ બાબત હતી તોપણ આસપાસની હકીકતને અનુકૂળ નિયમ બાંધ્યા વગર ચાલેજ નહિ એવું અમે ધારીએ છીએ. હરકોઈ માણસ હાથમાં સોટી લઈ વર્ગનો બહોળસ્ત રાખી શકે એને સારી રીતે બણાવી શકે એ વિચાર ઉતાવળે મનમાંથી કહાડી નાંખવો જોઈએ. શિક્ષકમાં જેમ વધારે જ્ઞાન તેમ તરૂણોને બણાવવાને તે વધારે લાયક છે. બાળક હોકરોને બણાવવાને તો જે શિક્ષકોને બાળકોનું જ્ઞાન વધારે હોય તેવા શિક્ષકો જોઈએ. મારે સારા જ્ઞાનવાળા માણસોને શિક્ષક તરીકે પસંદ કરવા જોઈએ. એક શિક્ષણશાસ્ત્રી કહે છે કે “પરંતુ એ જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં તરૂણ શિક્ષક કેવું જ્ઞાન છે તેને બદલે કેટલું જ્ઞાન છે તેને સુખ્ય ગણવાની ધણાખરા તરૂણ નિયામીઆ મોટી ભૂલ કરે છે તે ભૂલ ન ચવા દેવાની ખત રાખવાની જરૂર છે. મનુષ્યમાં જે કેટલું જ્ઞાન હોય તે પરથી તે બહેલા છે એવું કાંઈ કરવું નથી. કોઈ માણસમાં ભગમગ તમામ બાબતોનું ઉપરમોટિયું જ્ઞાન હશે તોએને